

5181.
T-80

И.С.Тухлиев, Р.Ҳайитбоев,
Н.Э.Ибодуллаев, Р.С.Амриддинова

ТУРИЗМ АСОСЛАРИ

75.81
7-80

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедраси

**И.С. Тухлиев, Р.Ҳайитбоев,
Н.Э.Ибодуллаев, Р.С.Амридинова**

«ТУРИЗМ АСОСЛАРИ»
фанидан ўқув қўлланма

Ўқув қўлланма Давлат гранти ОТ-7Ф-130 «Туризм хизматлар бозорининг
ижтимоий-иқтисодий механизмини модернизациялаш» номи
фундаментал лойиҳанинг иш режаси асосида қайта ишланган ва
тўлдирилган, учинчи нашри.

САМАРҚАНД – 2010

TerDU ARM
№ 400267

И.С. Тухлиев, Р.Хайитбоев, Н.Э.Ибодуллаев, Р.С.Амридинова
Туризм асослари: Ўқув қўлланма – С.: СамИСИ, 2010- 247 б.

Ўқув қўлланмада туризмга оид фанларни ўқитишда ва амалиётда зарур бўлган тушунча ва атамалар ҳамда туризмнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ва ижтимоий аҳамияти ёритиб берилган. Шунингдек ўқув қўлланмада туризм хизматларининг таснифланиши, турлари, туризм индустрияси ва ресурслари, туризм хизматлари ва маҳсулотлари ҳамда Ўзбекистонда туризм тўғрисидаги Давлат сиёсати, халқаро туризмнинг ривожланиши ва туризм соҳасини режалаштириш каби мураккаб мавзулар раво тилда ифодаланган.

Ўқув қўлланма Институт ўқув-услубий кенгашда тасдиқланган бўлиб, олий ўқув юр்தларининг туризм операторлик хизматини ташкиллаштириш, туризм менежменти, маркетинги, ва туризм сервис соҳаси йўналишларида тахсил олаётган талабаларга ва магистр, аспирантларга мўлжалланган. Ундан туризм касб-хунар коллежлари ўқитувчилари ва туризм соҳасида фаолият кўрсатаётган мутахассислар ҳам фойдаланиши мумкин.

Тақризчилар: и.ф.д., профессор М.К. Пардаев
и.ф.н., доцент О.Х. Хамидов

Компьютерда саҳифаловчи Абдуназарова Н.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2010 йил.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	7
I. БОБ. «Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари.....	8
1.1. «Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари....	8
1.2. Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти.....	9
1.3. Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни.....	16
II. БОБ Саёҳат ва саёҳатчи, турист ҳақидаги тушунчалар.....	22
2.1. Илк саёҳатчилар ва саёҳатлар тарихи.....	22
2.2. Марказий Осиё минтақаси саёҳатчилари	24
2.3. Туризм тушунчаси ва унинг шаклланиш тарихи.....	26
2.4. Саёҳатларнинг моддий таъминлаш жиҳатлари.....	28
III. БОБ Туризм хизматларининг таснифланиши ва хусусиятлари	32
3.1. Туризм соҳасининг таснифланиши.....	32
3.2. Туристлик хизматларнинг хусусиятлари.....	38
3.3. Туристлик хизматларнинг «Тўртта С» билан ифодаланishi.....	39
IV. БОБ Туризм индустрияси.....	42
4.1. Туризмни индустриясини ташкил қилиш	42
4.2. Туроператор ва турагентликлар.....	43
4.3. Транспорт ва меҳмонхона хўжалиги.....	44
4.4. Овқатланиш хўжалиги.....	48
V. БОБ Туризм турлари ва асосий кўринишлари.....	54
5.1. Актив ва пассив туризм турларининг хусусиятлари.....	54
5.2. Ҳаракатларнинг турларига нисбатан туризм маршрутларнинг таснифи.....	55
5.3. Туризм турларининг кўринишлари.....	57
5.4. Қишлоқ туризмнинг ривожланиши.....	60
5.5. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари.....	63
VI. БОБ Туризмни ривожлантиришда турларни шакллантириш технологияси	67
6.1. Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш.....	67
6.2. Хизмат кўрсатиш дастурини яратиш.....	69
6.3. Турмаҳсулотни ҳисоблаш жараёни.....	70
6.4. Туристлик маршрутини ишлаб чиқиш босқичлари.....	73
6.5. Туристлик саёҳатнинг йўлланмаси ва технологик хари-тасини тузиш.....	75

6.6. Туристлик корхонанинг юклама графиги ва маршрути тузиш.....	77
VII. БОБ Туризм ресурслари.....	80
7.1. Туризм ресурслари тушунчаси.....	80
7.2. Табиий туристлик ресурслар.....	81
7.3. Маданий – тарихий ресурслар.....	82
7.4. Ижтимоий – иқтисодий ресурслар.....	83
7.5. Туристлик ахборот ресурслари.....	85
7.6. Туристлик ҳудудлар ва туристлик акватория.....	86
VIII. БОБ Туризм хизматлари ва маҳсулотлари.....	91
8.1. Туристлик хизматлар хақида тушунча.....	91
8.2. Туристлик маҳсулотлар хақида тушунча.....	94
8.3. Жозибадор туристлик маҳсулот яратиш.....	95
8.4. Хизмат кўрсатиш класслари ва пакети.....	98
IX. БОБ Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги Давлат сиёсати.....	106
9.1. Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати.....	106
9.2. Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми.....	107
9.3. Туризм фаоллиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари.....	109
9.4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорлари.....	112
X БОБ Ўзбекистоннинг тарихий шаҳарлари туристлик объектлар сифатидаги хусусиятлари	128
10.1. Ўзбекистон туризмни ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни.....	128
10.2. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари «Шарқнинг қадимий обидалари»	130
10.3. Шаҳрисабз, Термез, Фарғона ва бошқа шаҳарларнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари.....	135
XI. БОБ Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиши.....	139
11.1. Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири.....	139
11.2. Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси.....	141
11.3. Халқаро туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислохотлар.....	143

XII.БОБ	Экология ва туризм.....	148
	12.1. Экологик туризм.....	148
	12.2. Хорижий экотуризм бозори.....	149
	12.3. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш	150
	12.4. Ўзбекистон географиясининг туристлик жозиба- дорлиги.....	151
	12.5. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табiiй бойликлари.....	156
XIII.БОБ	Туризм соҳасини режалаштиришнинг ташкилий механизмлари.....	162
	13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари.....	162
	13.2. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш...	164
	13.3. Туризм индустриясининг ривожланишини режалаш- тириш механизмлари.....	166
	13.4. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожланти- ришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари.....	170
XIV.БОБ	Туризм хизматини лицензиялаштириш.....	175
	14.1. Туристлик фаолиятни лицензиялаштириш расмий- чилиги.....	175
	14.2. Лицензия олиш учун давлат томонидан ўрнатилган талаблар.....	177
	14.3. Туристлик фаолиятга лицензия бериш учун тегишли хужжатларни тайёрлаш.....	178
	14.4. Ўзбектуризм Миллий компаниясининг лицензиялар- ни текшириш жараёнидаги ҳуқуқлари.....	182
XV.БОБ	Туристларни суғурталаш.....	185
	15.1. Суғурталаш туризм фаолиятидаги зарурий элемент сифатида.....	185
	15.2. Туризмда суғурталашнинг турлари.....	186
	15.3. Туризмда суғурталашни расмийлаштириш.....	187
XVI.БОБ	Туризм инфратузилмаси.....	191
	16.1. Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча.....	191
	16.2. Туризм инфратузилмасида транспорт тузилмасининг ҳиссаси.....	193
	16.3. Туризм инфратузилмасидаги меҳмонхоналар таснифи	195
	16.4. Ўзбекистон Республикасида туризм инфратузилма- сини ривожлантириш чора-тадбирлари	197

XVIII. БОБ	Туризм хизматларини сертификатлаштириш ва стандартлаштириш.....	200
	17.1. Туризмда сертификатлаштиришнинг турлари.....	200
	17.2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси.....	202
	17.3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш.....	204
	17.4. Туризмда стандартлаштириш жараёнининг мазмуни ва моҳияти	206
	17.5. Туризмни стандартлаштириш жараёнидаги расмий-чиликлар.....	207
XVIII. БОБ	Туристлик хизмат бозорининг хусусиятлари.....	214
	18.1. Туристлик хизмат бозорнинг функциялари ва таркиби.....	214
	18.2. Туристлик хизмат бозорни сегментлаштириш.....	219
	18.3. Туризм хизмат бозорига таъсир қилувчи асосий омиллар.....	225
XIX. БОБ	Туристлик ташкилотларда маркетинг стратегия-сини аниқлаш.....	230
	19.1. Маркетинг стратегияси режасининг бошқичлари.....	230
	19.2. Корхона мақсадини режалаштириш.....	230
	19.3. Муқобил стратегиялар ишлаб чиқиш.....	231
	19.4. Бостон консалтинг гуруҳининг матрицаси (БКГ).....	232
	19.5. Маркетинг дастурини ишлаб чиқиш.....	233
XX БОБ	Туризмга оид расмий-чилик ва ҳужжатлар.....	235
	20.1. Туризмга оид расмий-чилик тушунчаси ва унинг мазмуни.....	235
	20.2. Божхонага оид туризм расмий-чиликлари.....	238
	20.3. Ўзбекистон божхонаси қоидалари.....	241
	20.4. Туризмга оид ҳужжатлар.....	242
	20.5. Турист учун тиббий расмий-чиликлар тартиби.....	246
XXI БОБ	Туризм соҳасида хавфсизликнинг ҳуқуқий асослари.....	249
	21.1. Туризмда хавфсизлик тушунчаси.....	249
	21.2. Халқаро туризмда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий меъёрлари.....	253
	21.3. Ўзбекистон Республикасининг қонун ва қарорларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигининг таъминланганлиги.....	257
	21.4. Туристларнинг ҳаёти хавфсизлигига таъсир қилувчи омиллар ва туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш тадбирлари.....	258
	ИЛОВАЛАР.....	264
	АДАБИЁТЛАР.....	269

Кириш

Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳаси жаҳон туристлик жараёнининг ажралмас таркибий қисми бўлиб, экспертларнинг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, кейинги йилларда мамлакат туризм соҳаси давлат инвестицияларисиз ва дотацияларисиз маҳсулотлар ва хизматлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириб бораётган иқтисодий тармоқларидан бирига айланмоқда.

Шуларни ҳисобга олиб, туризм соҳаси мамлакатлар ва минтакалар иқтисодийтини ривожлантириш учун муҳим аҳамият касб этишини ва у XXI аср жаҳон ҳўжалигининг устувор тармоқларидан бири эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Ўзбекистон замонавий туризм индустриясини ривожлантириш учун барча шарур манбаларга эга. Буюк Ипак йўли устида жойлашган Ватанимиз қулай табиий-иклим шароитларига, бой тарихий, маданий меросга ва айни пайтда ҳам ички, ҳам халқаро туризмни ривожлантириш учун юқори салоҳиятга эга.

Замонавий туристлик ташкилот ва корхоналар бугуни кунда янги ахборот тизимлари, компьютер технологияларидан фойдаланувчи техника билан таъминланган юқори технологияли ишлаб чиқаришга эга.

Ҳозирги даврда мамлакатни иқтисодий модернизациялаш босқичида туризм ва меҳмондўстлик индустрияси соҳасидаги ечимини кутиб турган масалалар қаторида, туризм индустрияси меҳнат бозорида ишловчи ходимларга қўйиладиган малакавий талабларга жавоб бера оладиган кадрларни тайёрлаш долзарб масала бўлиб турибди.

Шуларни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Самарқанд иқтисодий ва сервис институтини ташкил этиш туғрисида» ги қарорига асосан Самарқанд иқтисодий ва сервис институтида туризмнинг устувор йўналишлар бўйича юқори малакали мутахассислар тайёрлаш белгиланди. Ҳозирги пайтда ушбу ўқув даргоҳда «Туризм маркетинги», «Туризм менежменти», «Туризм операторлик хизматини ташкиллаштириш», «Сервис (туризм ва меҳмонхона ҳўжалиги)» таълим йўналишлари бўйича кадрлар тайёрланмоқда. Бундан ташқари, Тошкент Давлат иқтисодий университетининг «Халқаро туризм» факультети ва қатор туризм касб-ҳунар коллежлари бу ишга ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар.

Бу ўқув масканларнинг намунавий ўқув режаларига мувофиқ умумқасбий фанлар блокидан ташқари, ихтисослик фанлар блокида ўқитиладиган фанлар қаторида турган «Туризм асослари» фани ҳам аҳамияти жиҳатидан ихтисослик фанларининг алифбоси бўлиб ҳисобланади.

Ушбу курснинг янгилигини назарда тутиб ва ҳозирда давлат тилида дарслик ва услубий қўлланмаларнинг етишмаслигини ҳисобга олган ҳолда, мушриф тамонидан тайёрланган ушбу ўқув қўлланма туризм асосларини ўқитишда олий ўқув юрглари талабаларига ва туризм коллежларига ёрдам беради деган фикрдамиз.

1. «ТУРИЗМ АСОСЛАРИ» КУРСИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

1.1.«Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари.

1.2.Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти.

1.3.Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни.

1.1. «Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуришни ўзининг асосий мақсади қилиб белгилаб олди. Бу ишда туризм соҳаси ҳам етакчи тармоқлардан бири ҳисобланади. Туризм нафақат ўтмишни ўрганиш, ўзга халқлар ва элатлар билан танишиш, уларнинг маданий ёдгорликларидан баҳраманд бўлиш, шунингдек, у катта бизнес ҳамдир. Мазкур фаолиятни йўлга қўйиш эса мутахассисларга боғлиқ. Бунинг учун малакали кадрларни тайёрлаш ҳозирги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университетининг Халқаро туризм факультети ва Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, қолаверса, қатор Туризм касб-хунар коллежлари бу ишга ўз хиссаларини қўшиб келмоқдалар. Бу ўқув масканларида қатор фанлар, жумладан, мутахассислик фанлари ўқитилиб, уларда касб илмига таълуқли муаммолар ўз ечимини топмоқда. Шундай фанлар қаторида «Туризм асослари» фани ҳам ўз ўрнига эга. У янги ўқув курсларидан бири бўлиб, Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университетининг Халқаро туризм факультетида 2002-2003 ўқув йилидан бошлаб таълим бериб келинмоқда.

Тажрибалар шуни кўрсатадики, туризм тарихи, унинг асосий йўналишлари, турлари, категориялари, туристлик хизматлар, умуман туризм илми билан боғлиқ барча масалалар ҳақида билим бериш, туризмга оид тушунча ва атамаларнинг ҳар бирини таснифлаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу алоҳида предмет даражасидаги масала ҳисобланади. Шуларни эътиборга олган ҳолда, туризмга оид барча мутахассислик фанларининг аниқбоси сифатидаги «Туризм асослари» фани айнан шундай вазифани бажаради, уни мукамал эгалламай туриб, мутахассисликка оид бошқа курсларни ўзлаштириб олиш жуда қийин кечади.

«Туризм асослари» курсининг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- туризмнинг асл моҳиятини очиб бериш;
- туризмнинг тараққиёт йўли, тажрибаси, ҳозирги кундаги муаммоларини аниқлаб олиш;
- туризмнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ва ижтимоий аҳамиятини ёритиб бериш;
- Ўзбекистон ва жаҳон туризм бизнесининг илдизларини ўрганиш.

«Туризм асослари» курсининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- туризм ва турист тушунчаларини таърифлаш, уларнинг илк кўринишлари, тараққиёти, шаклланиши ҳақида илмий ва далилий манбалар келтириш;
- Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги Давлат сиёсати ҳақида

(меъёрий хужжатлар асосида) маълумот бериш;

- жаҳон туризм тажрибасининг илғор намуналари билан таништириш;
- туризм ва туристнинг мақсадларини аниқлаб олиш;
- туризмнинг ташкилий тузилиши ва асосий категорияларини аниқлаш;
- туристлик индустрия ва унга бўлган талабларни ўрганиш;
- туризм инфратузилмаси ҳақида маълумот бериш;
- туризм турлари ва унинг асосий кўринишларини белгилаб олиш;
- туристлик ресурсларни тушунтириб бериш;
- туристлик товарлар ва маҳсулотлар ҳақидаги билимларни эгаллаш;
- туризм маршрутлари, махсус туризм маршрутлар ҳақидаги билимларни эгаллаш;
- туризмда лицензия, суғурта ва молиявий масалалар ҳақидаги тушунчалар бериш.

Мазкур курс «Туризмни режалаштириш», «Халқаро туризм», «Туристлик маршрутларни ташкил этиш», «Туризм иқтисодиёти», «Экскурсияларни ташкил этиш» каби фанлар билан узвий алоқада ҳисобланади.

Курсни ўзлаштириш жараёнида – ўқитишда туристлик экскурсия, аккредитация ва махсус турлар ташкил этиш; туризм хизмат бозори (Халқаро Тошкент туризм ярмаркаси)да иштирок этиш; меҳмонхоналар фаолияти, туристлик фирмалар иши, экологик, тарихий-маданий ёдгорликларни намойиш этувчи мультимедиа слайдлардан, буклет, маршрутлар хариталарини ишлаб чиқиш, интернет алоқа тизимидан турли маълумотлар олиш муҳим аҳамиятга эга.

«Туризм асослари» курси «Туризм менежменти», «Туризм маркетинги», «Туризм операторлик хизматини ташкиллаштириш» ва «Сервис (туризм ва меҳмонхона хўжалиги)» таълим йўналишларининг 2- босқич бакалаврлари учун мўлжалланган. Ўқув машғулотлари 1-семестрда, 62 соат маъруза ва 64 соат амалий машғулот ҳажмида олиб борилади. Унда хорижий давлатлар ва республикамизда нашр этилган туризм соҳасига оид илмий, ўқув, услубий қўлланмалардан ҳамда журнал ва газеталардаги мақолалардан, интернет сайтларидан, туристлик фирмаларнинг намунавий маршрутлари, буклетлар ва йўл кўрсаткичлардан фойдаланиш тавсия этилади.

1.2. Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози бошланишига қадар туризмнинг барқарор тараққий этаётганлиги ва унинг истиқболи, ушбу соҳани “келажак индустрияси” сифатида эътироф этишга асос бўлган эди. Мамлакатимизда туризм фаолияти мустақилликнинг дастлабки кунлариданок иқтисодий тараққиётнинг устувор йўналиши сифатида талқин қилиниб, унга эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Соҳа ривожини учун зарурий ташкилий-ҳуқуқий механизмлар вужудга келтирилиб, ҳукумат томонидан тегишли меъёрий хужжатлар қабул қилинди ва бу борадаги ишлар ҳозир ҳам давом этмоқда.

Ҳозирги пайтда туризм соҳасининг умумий ривожланиши ва рақобатбардош туристлик маҳсулот яратиш мақсадида, тармоқда зарурий ислохотлар изчиллик билан амалга оширилмоқда. Ўзбекистоннинг туризм соҳасидаги ислохотларни шартли равишда тўрт босқичга ажратсак бўлади.

Биринчи босқичда тармоқда янги бошқарув тизимини шакллантириш, туристлик бизнесни юритишга ёрдамлашадиган қўшимча бизнес турларини яратиш, соҳага хизмат қиладиган банк, аудит, маслаҳат хизматларини ташкил этиш, вилоятларда туризм тармоғининг минтақавий бўлинмаларини тузиш, халқаро миқёсда туризм маҳсулотини реклама қилиш, хусусийлаштирилган туристлик корхоналарни лицензиялаштириш каби масалаларга алоҳида эътибор берилди. 1992 йилда республикада «Ўзбектуризм» Миллий компанияси ташкил этилди ва туризм соҳасида барча ташкилий, бошқарув ҳамда мувофиқлаштириш функцияларини амалга ошира бошлади. 1993 йилда «Ўзбектуризм» Миллий компанияси Бутунжаҳон туристлик ташкилотга (БТТ) ҳақиқий аъзо бўлиб кирди ва бу ўз навбатида халқаро туризмни ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмаг қилди. 1994 йилда БМТ нинг ЮНЕСКО ташкилотининг ҳамда Ўзбекистон ҳукуматининг ташаббуси билан Самарқанд шаҳрида Буюк Ипак йўлидаги шаҳарларда халқаро туризмни ривожлантириш бўйича Самарқанд декларацияси қабул қилинди.

Бу босқич мобайнида, яъни 1994 йилда ишлаб чиқилган «Туристлик корхоналарни хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш дастури» чуқур тизимли - институционал ўзгаришларни амалга оширишда жуда катта аҳамият касб этди. 1994-1995 йиллар мобайнида «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг 87,8% туристлик объектлари хусусийлаштирилди ва давлат тасарруфидан чиқарилди.

Амалга оширилган ўзгаришлар туристларни қабул қилиш шаклини жадаллик билан ривожлантирди. 1995 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш ва халқаро туризмни ривожлантириш» тўғрисидаги Фармони Буюк Ипак йўлида туристлик маҳсулотни тиклаш борасида стратегик характерга эга бўлди. Бу ўз навбатида Ўзбекистон туризми соҳасидаги ислохотларнинг **иккинчи босқичини** бошлаб берди. Натигада Буюк Ипак йўлидаги шаҳарлар ва туристлик манзиллар рўйхатга олинди, Имом ал-Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд, Абдуҳолик Ғиждувоний, Аҳмад ал-Фарғоний, Имом ал-Мотрудий, Маҳмуди Аъзам, Ҳаким ат-Термизий, Ҳазрати имом, Шайх Шамсиддин Кулол, Бурхониддин Марғуноний, Бухородаги Чор Бакрлари каби алломаларимизнинг макбаралари таъмирланди ва зиёратгоҳ мажмуаларга айлантилди, Тошкент шаҳрида мунтазам равишда халқаро туристлик ярмарка ташкил этила бошланди, меҳмонхоналардаги халқаро талабларга жавоб берувчи ўринлар сони 4,8 баробарга кўпайтирилди.

Ўзбекистонда 2005 йил 1 январ ҳолати маълумотларига кўра, жами туристлик фаолият билан шугулланадиган ташкилотларнинг сони 351 тани ташкил этган. Шундан, 290 таси хусусий туристлик фирмалар бўлиб (83%),

¹ «Халқ сузи» газетаси, 1995 йил 3 июн

ўзининг хизмат кўрсатиш соҳасидаги улуши 90% ни ташкил этган. Қуйидаги 1.1-жадвалда туризм соҳасидаги давлат ва нодавлат туристлик корхоналарнинг шимикаси ва даромад ҳажмининг таққосланиши берилган.

Жадвал 1.1.

Туризм соҳасидаги давлат ва нодавлат туристлик корхоналарнинг ривожланиш динамикаси ва даромад ҳажмининг таққосланиши

Йиллар	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Кўрсаткичлар										
Туристлик – экскурсия хизматларида										
Давлат корхоналари	42,0	30,1	11,6	11,6	13,2	5,6	8,7	21,1	3,7	4,7
Нодавлат корхоналари	58,0	69,9	88,4	88,4	86,8	94,4	91,3	78,9	96,3	95,3
Шундан, тўғридан-тўғри йўналтирилган хорижий инвестициялар	0,5	0,5	0,2	3,2	5,2	2,6	6,6	4,4	11,5	8,5
Меҳмонхона ҳўжалигида										
Давлат корхоналари	56,6	32,1	28,3	37,3	55,5	66,3	73,7	67,5	62,5	48,5
Нодавлат корхоналари	43,4	67,9	71,7	62,7	44,5	33,7	26,3	32,5	37,5	51,5
Шундан, тўғридан-тўғри йўналтирилган хорижий инвестициялар	28,0	20,1	50,0	16,8	19,8	15,3	9,8	14,5	14,7	34,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси

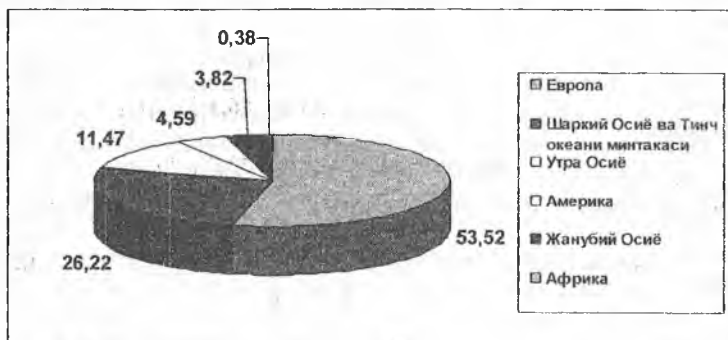
Туризм соҳасидаги ислохотларнинг учинчи босқичида, яъни, 1999 йил 15 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2005 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон туризмини ривожлантириш давлат дастури тўғрисида»ги Фармони эълон қилинди. Бунинг асосида туризм соҳасидаги бозор муносабатлари узил-кесил йўлга қўйилди ҳамда дунё бозори бўйича рақобатбардош туристлик маҳсулот яратила бошланди, туризм тизимини бошқаришнинг марказлаштирилишига чек қўйилди. Қўпчилик туристлик объектлар ўзларини ўзлари бошқара бошлашди, хизмат бозорида рақобатлаша олмайдиган корхоналар ёпилиб, самарали ишловчи янги корхоналарга ўрин очиб берилди.

2000 йилдан бошлаб, Республикамиз туризми юкори суръатлар билан ривожлана бошлади. Туризмдан олинаётган даромадлар йилига 30 ва ундан ортик фоизларда ўсди. 2001 йил охирида Афғонистондаги толибонларга қарши ҳаракатларининг бошланиши ўлкамизга келаётган туристлар оқимини икки йил давомида анча камайтириб юборганидан сўнг, 2003 йилнинг 2-ярмига келиб ўлкамиз туризми яна ўзини ўнглаб олди. Шарқий Осиёда ўтган йилларда тарқалган одатдан ташқари Пневмания (Сарс) ва Парранда гриппи каби қасалликлар Ўзбекистон туризмига 2001 йил 11 сентябр воқеаларидек кучли таъсир кўрсата олмади.

Ўзбекистонга 2004 йилда туристлар оқимининг минтақага ташриф буюриши диаграммада кўрсатилган, унга кўра туристлар оқими Шарқий Осиё, Тинч Океани минтақа аҳолиси ва Европадан келишган. Бутунжаҳон Туристлик Ташкилоти (БТТ) томонидан ўрнатилган тасниф бўйича, барча собиқ иттифок ҳамдўстлик мамлакатлари Европа минтақасига киради. Шунинг учун Ўзбекистонга қўшни ҳамдўстлик мамлакатларидан келувчи туристлар ҳам Европа мамлакатларидан келган ҳисобланади.

Диаграмма 1.1.

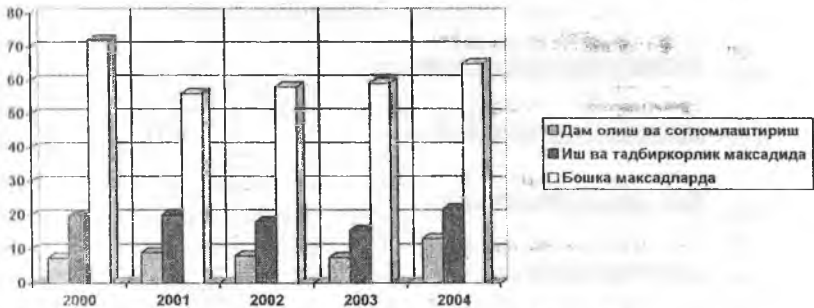
Ўзбекистонга дунё қитъаларидан келувчи туристларнинг умумий сонидаги улushi.

Маъба: «Ўзбектуризм» МК маълумоти

Хорижий туристларнинг туристлик товар ва хизматларга бўлган талаб таркибини ва ҳажмини таҳлил қилишда келувчиларнинг мақсадлари бўйича структураси муҳим аҳамиятга эга. Унинг 2000-2004 йиллардаги ўзгариш динамикаси диаграммада кўрсатилган.

Келувчи туристларнинг мақсадлари бўйича таркиби

Жами келувчи туристларнинг сонига нисбатан 2004 йилда дам олиш ва соғломлаштириш мақсадида келганлар 13,1 % ни, тадбиркорлик ва касбий мақсадларда келганлар 21,9 % ни, бошқа ва шахсий мақсадларда келувчилар сони 65% ни ташкил этди.

Ҳозирги пайтда туризм соҳасидаги ислохотларнинг **тўртинчи босқичи** бошланган бўлиб, унда хусусий туристлик ташкилотлар ассоциациясига ва пикир этиладиган бошқа туристлик ассоциацияларга (масалан, Гид—таржимонлар ассоциацияси, Меҳмонхона эгалари ассоциацияси, Транспортчилар ассоциацияси) «Ўзбекитуризм» Миллий компаниясининг бир қатор ваколатларини ўтказиш устида изланишлар олиб борилмоқда. Бу ўлкамиз туризм бозорида фаолият юритувчи корхоналаримизнинг янада тезроқ суръатларда ривожланишларига ёрдам беради.

«Ўзбекитуризм» МК экспертларининг башорати бўйича Ўзбекистонда 2010 йилгача жами 1007 меҳмонга мўлжалланган 56 та меҳмонхона қурилади. Ички ва ташқи туризмнинг ривожланиши 626 мингдан 2010 йилда 2.2 млн.га етади, яъни 3.5 мартага ошади. Бизга келувчи туризмнинг ҳажми 1,0 млн. нафар кишига етади. Туризм фаолиятдан олинadиган фойда 9 мартага ошиши, шундан хизматлар экспорти 4-3 мартага кўпайиши кутилмоқда. Шулар эвазига республикамизда 1000 дан ортиқ янги ишчи жойлари ташкил қилинади ва 2000 инд соҳа мутахассислари тайёрланади, шулардан 45 % олий маълумотли бўлади.

Ўзбекистондаги туризм соҳасининг 2000-2008 йиллар давомидаги ривожланиш динамикасини «Ўзбекитуризм» Миллий компаниясининг статистик маълумотлари кўрсатмоқда (Диаграмма 1.3. ва Жадвал 1.2.).

1.3. Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни

Туризм инсон ҳаёти ва фаолиятининг кўп соҳаларини камраб олади. Шунинг учун туризмни ўрганиш психология, антропология, социология, иқтисодиёт, география, информатика, ҳуқуқ фанларини таълимни ўрганиш билан узвий равишда боғлиқ. Туристлик ресурслар ер шарининг деярли барча бурчакларида, китъаларида ва мамлакатларида мавжуд. Туризм йўналиши ва тўртини эркин танлаш шароитида туризм ташкилотчилари туристлик оқимларни билиши, истиқболлаши ва хатто уларни бошқариши керак.

Психология

Саёҳат қилиш учун турист қайси маршрутни танлайди, ушбу мавсумда қайси мамлакат афзалликка эга бўлади, туризмнинг қайси турлари машҳур бўлади? Туристлик бозорда нимани таклиф қилиш фойдали, ўз туристлик маҳсулотини ҳаракатини қаерга йўналтириш керак? Мижоз хоҳишларини яхши қондирувчи тўрни қандай қилиб тузиш керак? Бу саволларнинг қўпчилигига инсон психологияси, унинг ҳаракатлари ва қарор қабул қилиш мотивацияси (сабаблари) асосларини ўрганмасдан жавоб бериш мумкин эмас. Мижоз хоҳиши мотивациясини ўрганмасдан ва тушунмасдан туриб, тўрни тўғри тузиш ва уни бозорда истеъмолчига таклиф қилиш, асосийси мижоз хоҳишини туристлик таассурот ва эмоцияларнинг ижобий гаммасини таъминлаб қондириши мумкин эмас. Кичкинагина узилтиш ҳам пухта тайёрланган ва таҳлил қилинган саёҳатдаги ижобий таъсуротни йўқотишга етарли бўлади.

Инсоннинг турли ҳолатларда ўзини тутиш моделини, қарор қабул қилиш сабабларини, дам олиш тўрини танлаш, асосий ва турдош мақсадлари, саёҳат йўналишлари, ҳамкорлар ва туристлик фирмани танлашни яхшилаб ўрганиш керак. Саёҳатни амалга ошириш сабаблари турлича бўлиб, у турист ёши, интеллект даражаси, молиявий ҳолати, жамиятнинг у ёки бу ҳолатига тегишлилиги ва кўпгина бошқа омилларга боғлиқ. Турист бўлишга турли сабаблар таъсир қилади: дам олиш, бўш вақт, дунёқарашни кенгайтириш, нотаниш нарсаларни билиш, кўнгил очиш, диний, даволаниш, қариндошлар ва дўстларни кўриш ва бошқа мақсадлар. Ушбу соҳадаги кенг камровли билимлар билан шугулланувчи фан психография дейилади ва унинг услублари туризм маркетингида ҳам қулланилади.

Саёҳатни танлашда сабабларнинг ўзгариши истеъмолчи бозорида туристлик маҳсулотни таклиф қилувчи туристлик фирма учун салбий оқибатларга олиб келади. Қайфият, мода, умумий сиёсий-иқтисодий ҳолат ва кўпгина бошқа омилларга эътиборсизлик пайдо бўлиши мижозларни йўқотиш ва туристлик фаолиятда иқтисодий қийинчиликларга олиб келади, чунки бу омиллар туристлик оқим йўналишини аниқловчи ва мотивация натижасига катта таъсир кўрсатади.

Социология

Социология - жамиятшунослик ҳақидаги фанлардан бири бўлиб, туризм

соҳасида эса у - инсонни бошқа жойга боришга ёрдам берувчи социал широкларни ўрганувчи фан бўлиб гавдаланади. Инсон ҳаётида туризмни янгилаш ошириш учун камида иккита муҳим шарт бажарилиши керак: бўш вақт ва туристлик саёҳатни амалга ошириш учун маблағ. Бунинг барчаси мамлакатда тинч сиёсий ҳолат мавжуд бўлган пайтда амалга ошириши мумкин.

Туризм иқтисодий муносабатларда ҳосил бўладиган ҳар қандай номутано-ликлардан таъсирланади. Жаҳон ижтимоий ҳаётида катта воқеа ёки иқтисодий тизимда ўзгаришлар содир бўлиши дарҳол туризм ривожланишининг ҳолатига ва динамикасида акс этади. 1998-йил Россия молиявий инкирози жамиятни ларзага келтирди. Осиё кризиси ушбу ҳудуд туристлик бозорига ёмон таъсир қилди ва бундан туризмнинг динамикаси 10% га қисқарди. 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози тўғрисида жаҳон туризмнинг оқими 8% камайди.

Домий тараккиётда туризм социал ҳодиса сифатида қаралади. Инсонларнинг ҳулқи уларнинг ёши, миллати, ижтимоий ҳолати, маълумоти, яшаш жойи, маданий қарашларга боғлиқ ҳолда ўрганилади.

Ҳозирги кунда социологик тадқиқотларга катта эътибор берилмоқда. Деярли ҳар бир катта тадбир, кўргазмада туристлар ва ташриф буюрувчилардан турли маълумотларни тўплаш мақсадида анкеталаш ўтказилмоқда. Бу анкеталар ҳозирги ва келажакдаги саёҳатлар даражасини баҳолаш учун муҳим маълумотлар олиш имконини беради. Социологик тадқиқотлар маълумотлари маълум бир истеъмолчи бозорида туристлик маҳсулотнинг ҳаракат қилиш сифати шаклланишида, башорат ва кўрсатмалар ишлаб чиқишда ҳамда боғхона ва миграцион муносабатлар ва қойдалар соҳасида муҳим сиёсий-иқтисодий қарорлар қабул қилишда асос бўлиш учун дастлабки база ҳисобланади.

Иқтисодиёт

Туризм – бу иқтисодиётнинг махсус соҳаси ва инсон фаолиятининг ўзига хос кўриниши ҳисобланади. Шу сабабли туризм соҳасида иқтисодий тараккиётнинг умумий қонуниятлари ўзининг махсус қирраларида намоён бўлади, умумий қонуниятлар ўзини хусусийлиги орқали намоён қилса, хусусийлик эса мазкур туристлик ташкилотнинг аниқ фаолияти орқали акс эттирилади.

Туризм иқтисодиёти аҳолининг каттагина қисмини туристлик хизматларга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида мазкур хўжалик соҳасини барча даражаларида туристлик маҳсулотни ишлаб чиқарадиган, тақсимлаш, тақрибонлаш ва истеъмол қиладиган кишиларнинг ҳулқ-атворини ўрганади.

Ҳар бир туристлик ҳудуд, ҳар бир мамлакат, ҳар бир шаҳар ва жой иқтисодий фойда ва даромад олиш учун мавжуд туристлик ресурсларидан оқилона фойдаланишга ҳаракат қилади. Ҳар бир мамлакатда ўзининг сиёсий қирралари, иқтисодиёти ривожланишининг йўналишлари, жамият широкларининг кўп қирралари мавжуд. Туристларни жалб қилиш учун хатто жуда қизиқарли бўлган объектлар ва ҳодисалар учун ҳам хизмат кўрсатишнинг мос даражасини, хавфсизликни таъминловчи туристлик қизиқиш ва эҳтиёжни

уйғунлаштириб туривчи туристлик индустрия ва инфратузилма зарур.

Туризм соҳасини ривожлантиришни баъзан «*тилла тухум қуювчи товук*»ка ўхшатилади. Аммо, ушбу товук боқилмаса, товук тухум қўйишни тухтатиши мумкин ёки тухумлар ҳажми ва сифати бузилиши мумкин ёки товукнинг ўзи ўлиб қолиши мумкин. Шунга қўра, туристлик марказлар ва худудлар нафақат туризмдан пул ишлаб қолишди, балки туризм индустриясини барқарор ривожлантиришга, туристлик маҳсулотни ички ва ташқи бозорларда ҳаракат қилдиришга жуда катта микдорда маблағлар ажратишади.

Барча давлатларда ҳам туризмга бўлган сиёсат бир хил тузилмаган. Масалан, Япония оролидаги давлат, тарихий ёпик жамиятни кўрган ва узок давр мобайнида келувчи туристларга эътибор бермаган, худуди чегараланганлиги натижасида ўз фуқароларини дунё бўйича саёҳат қилишга фаол ундади. Хатто, меҳмонхона хўжалиги ҳам хориж туристларини қабул қилишга йўналтирилмаган, отеллар паст табақали аҳоли жойлашишига мўлжалланган ва иншоот габарити ва шип баландлиги бўйича Европа стандартларига жавоб бермайдиган нормалар бўйича қурилган. Лекин, узок давр мобайнида туризмсиз ҳам ривожланаётган мамлакат иқтисодиёти ҳаётий куч окимининг янги манбасини талаб қилди. Япон ҳукумати мамлакатга кирувчи туризм концепцияларини қайтадан кўриб чиқди ва бошқа худудлардан мамлакатга туристлик окимларни жалб этиш мақсадида жаҳон туристлик бозориға миллий туристлик маҳсулотни чиқариш фаолиятига 2 млрд. долларини ажратди.

Юкорида ифода этилган фаолият Хитойда ўзгача амалга оширилади. Чиқувчи туристлик оким бу мамлакатда жуда паст, чунки давлатда таътилни ҳар йили тўлаш учун ҳуқуқий институт шаклланимаган ва қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳолининг кўп қисми хорижда саёҳат қилиш учун маблағга эга эмас. Ташқарига чиқувчи туризм йилига 5 млн. кишидан ортмайди. Бу кўрсаткич умумий аҳолиси 1 млрд. 200 мингга тенг бўлган мамлакат учун жуда паст даражада. Лекин, келувчи туризм тез суръатлар билан ривожланмоқда. Жаҳон туризм иқтисодиётида Хитой ҳозирги кунда туризмнинг энг жозибадор худуди ҳисобланади. Бу ерда туристлик қизиқиш объектлари мавжудлиги, туризм индустрияси ривожланганлиги ва давлат сиёсатининг туризмга ижобий муносабатдалиги сабаб бўлмоқда. Хитой туризм ташкилоти экспертлари баҳоларига қўра, кейинги йилларда Хитой жаҳондаги энг кўп туристлар қабул қилувчи мамлакатга айланади. 1998-йилда Хитойга 65 млн. туристлар келиб кетишган бўлса, 2010-йилда Хитойга 125 млн. хориж туристлари келиши режалаштирилмоқда. Бу эса халқаро микёсда жуда катта кўрсаткич ҳисобланади.

География

Худуд ресурсларининг туристлик салоҳиятини баҳолаш географик омилларга боғлиқ. География фани - табиий-иқлимий, демографик маълумотлар, уларнинг ўзгариш тенденциялари ва истиқболлари, туризмнинг худудлараро ва худуд ичида ривожланишини батафсил режалаштириш,

объектлар, туристлик индустрия, туризм соҳасини инвестициялашни ривожлантиришни режалаштириш, туристлик оқимларни, аҳоли бандлигини ва туризмдан тушувчи даромадни режалаштириш учун жуда зарур ҳисобланади.

Ахборот технологиялари

Ривожланишнинг ҳозирги босқичида ҳўжаликнинг ҳар қандай тармоғи кучли ахборот кўмагисиз ишлай олмайди. Турли фан соҳалари бўйича маълумотлардан туризм мақсадларида ҳам фойдаланилади. Бугунги кунда туристлик хизматларни бронлашда турли автоматлаштирилган ахборот тизимлари муҳим рол ўйнайди. Туристлик ресурслар, туристлик маҳсулотлар маълумотларининг ахборотлари турли хил ҳисоб-китоблар, маълумотномалар, ватаноглар, проспектлар, йўл кўрсаткичлар, жадваллар, *time-table* кўринишларида аск этади. Кўпчилик туристлик компаниялар ўз таркибида шифақат хусусий туристлик агентлиги, балки қувватли ахборот марказлари ва наирийгларига ҳам эгадирлар. Масалан, Буюк Британиянинг Реед Травел Гроуп туристлик агентлиги бунга мисолдир. Шунини таъкидлаб ўтиш керакки, йўл кўрсатувчи китоблар туризмнинг ўзи ривожланишидан анча олдин ишлаб чиқилган. Томас Кук биринчи бўлиб туристлик саёҳатни ташкил қилган пайтда, Лондондан Парижга саёҳат қилишни амалга ошириш учун йўл кўрсатувчи китоблар бор эди. Кўпчилик йўл кўрсаткичлар 100 йиллик тарихга эга.

Бугунги кунда кўпгина ахборот оқимлари CD - дискларда жамланган. 1990-йиллардаги компютер билан таъминлашдаги техник инқилоб туризм мақсадлари учун кучли автоматлаштирилган туризмни вужудга келтирди.

Жаҳон Глобал компютер тизимлари – Amadeus (Европа), Sabre (АҚШ), Galileo (Буюк Британия), Gabriel, “Самотурагент”, “Мастертурагент”, “IC-Parus: Турагентство”, “InTour Office”, “Мастер-Тур”, “Само-Тур”, “ТурВин”, “Турбо-тур”, “Аист-2.5” ва бошқалар яратилган ва улар мувафаккиятли дарижада хизмат кўрсатмоқда. Бу тизимлар ахборот ташувларини биринчи навбатда ҳаво транспортида ҳамда меҳмонхона ва бошқа хизматларни бронлашни ташкил қилишда кенг тарқалган.

Туристлик ахборотни ривожлантиришда яна бир жуда катта туртки интернет глобал тармоғи бўлди. Бугунги кунда деярли барча туристлик фирмалар ўз сайтларига ва E-mail электрон почта орқали ушбу тармоққа чиқиш имкониятига эга. Тармоқдан фойдаланувчиларнинг барчаси туристлик хизматлар ҳақида кенг ахборот олиш имкониятига эгадирлар.

Туризмга жавоб берувчи давлат ташкилотлари, хусусий компаниялар, туристлик фирмалар, отеллар, туристлик ассоциациялар, ташувчилар, аттракцион хизматини таклиф этувчи фирмаларда катта ахборот варақлари мавжуд. Ахборотни интернет тармоғига жойлаштириш умумий ҳолда китоб ёки буклет чиқаришдан арзон, ахборот осон ва тез кўринишини ўзгартиради, юқори шифақатли рангли иллюстрацион маълумотни ҳам узатиш мумкин. Ахборот ривожланган мамлакатлардаги фойдаланувчиларнинг кенг доирасига етиб боради.

Халқаро туризм ҳуқуқи

Туризм кўпчилик мамлакатлар иқтисодиётининг муҳим қисми сифатида, халқаро алоқаларнинг таркиби сифатида алоҳида ҳуқуқий тартибга солишни талаб қилади. Шунинг учун ўзига хос тармоқ - туристлик ҳуқуқ таркиб топади. Кўпчилик мамлакатларда резидент ва норезидент компаниялар учун туристлик фаолият нормалари ва ривожланиш тамойилларининг асосий концепциялари туризм ҳақида миллий қонунлар билан мустақамланган.

Норезидентлар фаолияти учун одатда маълум чеклашлар мавжуд. Туризм ташкилотчилари ва турист-мижозлар муносабатлари тартибга солинган.

Халқаро туризм кўпгина конвенциялар, халқаро шартномалар ва битимлар билан тартибга солинади. Дастлаб туризм ривожланишига асос бўлган, дам олиш ва бўш вақтнинг асосий ҳуқуқларини таъминлаш тўғрисидаги битим эришилди. 1948 йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 24-моддасида шундан дейилади: «Ҳар бир инсон иш вақтини оқилона чегараланиши ва ҳар йилга пуллик таътилни олиши, дам олиши ва бўш вақт ҳуқуқига эгадир». 1966-йил БМТ Бош Ассамблеяси бу ширни тасдиқлади ва кенгайтди. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакетга имзо чеккан давлатлар ҳар бир инсоннинг «дам олиш, бўш вақт, иш вақтини оқилона чеклаш, даврий пуллик таътил ҳамда байрам кунлари учун тўлов» ҳуқуқини таъминлаш мажбуриятини бўйнига олганлар.

Бу низомилар туризм ривожланишига, хусусан, халқаро туризм ривожланишига туртки берди. Халқаро туризмнинг жадал ривожланиши туристлик фаолиятни тартибга солувчи меъёрлар ўрнатиш заруриятини келтириб чиқаради. Халқаро туристлик ҳуқуқ ташкил топишининг энг асосий йўналишларидан бири терминология ва таърифлар тўғрисидаги битим тузиш эди.

Бугунги кунда халқаро туризм ўз фаолиятини асосий халқаро келишувларга биноан олиб боради: Гаага (1989-йил, Гаага, Нидерландия) ва Манила (1980-йил, Манила, Филиппин) битимлари, туризм вазирликларининг Осака конференциялари йўриқномалари (1994-йил, Осака, Япония).

Худудий қонунлар ва меъёрий актларни ҳам таъкидлаб ўтиш муҳим. Европа иқтисодий ҳамжамияти ушбу иттифокқа кирувчи мамлакатлар туристлик фаолиятини тартибга солиш бўйича бир қатор қонунлар ва меъёрий актлар қабул қилган. Масалан, ягона визали худуд, туристлик хизматлар шартномаси тўғрисидаги Шенген шартномаси (ЕЭС Директиваси №90/134 13-май 1995-йил. «Туристлик агентлик ва мижоз ўртасида имзоланиши керак бўлган намунавий шартнома», «Саёҳат қилиш шартномаси бўйича Халқаро Конвенция», 1970-йил 22-октябрда ФУААВ нинг Бош Ассамблеясида қабул қилинган «Меҳмонхона эгалари ва туристлик агентликлар ўртасида битимлар тузишга тегишли Халқаро меҳмонхона Конвенцияси», Йўловчилар ва уларнинг юкларини халқаро ҳаво, автомобил ва денгиз транспортида ташиш алоҳида тартибга солинган. Ҳаво транспорти Варшава Конвенцияси билан (1929-йил Варшавада қабул қилинган), Автомобилда пассажирлар ва юкларни ташиш

Берлин Конвенцияси билан (1975-йил, Берлин), денгиз транспортида пассажирларни ташиш эса Афина Конвенцияси билан бошқарилади.

Таянч иборалар: Туризм соҳасидаги ислохотлар, хусусийлаштириш ва аниқ тасарруфидан чиқариш, конвенциялар, халқаро пакт, социология, психология, иқтисодиёт, халқаро туризм ҳуқуқи, турист, туристлик фаолият, накурсия фаолияти, Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти.

Мустиқил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. «Туризм асослари» курси нимани ўргатади?
2. Курснинг мақсади нималардан иборат?
3. Курснинг вазифасини таърифлаб бering?
4. Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни қандай?
5. Нима учун мазкур курс туризмга оид фанларнинг алифбоси дейилади?
6. Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти нимадан иборат?
7. Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш босқичлари нималарни оғдалайди?
8. Туризм соҳасининг иқтисодий фанлар билан алоқаси нимадан иборат?

2. САЁҲАТЧИ ВА САЁҲАТ, ТУРИСТ ҲАҚИДАГИ ТУШУНЧАЛАР

Режа:

- 2.1. Илк саёҳатчилар ва саёҳатлар тарихи.
- 2.2. Марказий Осиё саёҳатчилари
- 2.3. Туризм тушунчаси ва унинг шаклланиш тарихи.
- 2.4. Саёҳатларнинг моддий таъминлаш жиҳатлари

2.1. Илк саёҳатчилар ва саёҳатлар тарихи

Саёҳат ва туризм (*travel and tourism*) - бир-бири билан боғлиқ тушунча бўлиб, улар инсон ҳаёт фаолиятининг маълум бир тарзини ифодалайди. Бу дам олиш, фаол ёки пассив кўнгил очиш, спорт, атроф-муҳитни англаш, савдо, фан, даъволаниш ва бошқа кўплаб жиҳатларни камраб олади. Бирок, бунда ҳар сафар саёҳатни бошқа фаолият турларидан ажратиб турувчи ўзига хос ҳаракат - инсоннинг вақтинчалик бошқа жойга, мамлакатга, китъага бориши, унинг донмий яшаш жойидан узоклашиши мавжуд бўлади.

Саёҳатлар айрим шахслар томонидан алоҳида, ягона мақсад ва қизиқишга эга бўлган шахслар томонидан экспедициялар, жумладан, ҳарбий экспедициялар тузган ҳолда амалга оширилиб, улар таркибига юзлаб ва хаттоки минглаб мутахассислар, дипломатлар, мигрантлар ва кўчиб юрувчилар ҳам киради. Денгиз, ҳаво ва бошқа транспорт воситалари экипажлари ойлаб ўз уйларида булмайдилар, шу тарика, улар учун саёҳат турмуш тарзи, кунлик иш фаолияти бўлиб ҳисобланади.

Саёҳат тушунчаси, одамларнинг мақсадларидан қатъий назар замон ва маконда кўчиб юришни англагани ҳамда сайёҳатчиларнинг турмуш тарзи бўлиб хизмат қилади.

Кўп асрлик тарихдан маълумки, инсонга савдони ривожлантириш, янги ерларни очиш ва ўзлаштириш, ресурслар ва янги транспорт йўлларини излаб топиш мақсадида жаҳон бўйлаб саёҳат қилиш хос бўлган. Цивилизациямизнинг ривожланишига ажратилган вақт унчалик катта бўлмай, беш минг йилга яқин давр билан белгиланади, бироқ бизгача фақат яқин ўтмишдаги саёҳатлар ҳақидаги ҳикоя ва тасвирларгина сақланиб қолган. Ўтмишдан бизга янги китъа ва ерларни, халқлар ва табиий ҳодисаларни очган, ўзига хос географик тизимларни асослаб берган буюк саёҳатчиларнинг номлари маълум.

Қадимги саёҳатлар ва зиёратчилик

Энг қадимги саёҳатчилар каторига аввало савдогарлар ва зиёратчиларни – (*pilgrim*) киритишимиз аниқ. Янги ер ва ресурсларга эгалик қилиш ва савдо қилиш истаги инсониятни бошқа жойлар, ҳудудлар, мамлакатлар ва хаттоки китъалар томон ундаган. Машҳур грек тарихчиси Геродот эрамиздан аввалги V-асрда барча маълум ва машҳур саёҳат ва ихтироларни тасвирлаб берган. Француз тадқиқотчиси ва географ олим Пифей (келиб чиқиши Массаллик - хозирги Марсел, Франция), эрамиздан аввалги 320 йилда уша вақтларда ақл

сафар килмаган тарзда бутун Европа бўйлаб саёхат килган, Британия аралларини айланиб ўтиб, Норвегия ва Исландиягача етиб боргани тахмин этилади. У «Океан ҳақида» (*On the Ocean*) деб номланган ажойиб асарни ёзиб қолдирган бўлиб, унда кўплаб географик янгиликлар ва ихтиролар тасвирлаб берилган.

Қадимги Рим тарихига ва одатларига мурожаат қиладиган бўлсак, бадавлат аристократлар императорнинг рухсати билан дам олиш мақсадида бошқа мамлакатларга, масалан Мисрга саёхат килганини билиб олишимиз мумкин.

Америка қитъасининг бир неча марта очилиши ва ўзлаштирилиши, 900-1100 йилларда Исландия ва Гренландиянинг ўзлаштирилишини алоҳида қайд этиш керак. Колумбдан ҳам аввал жасур викинглар Гренландияга ва хаттоки Америка қитъасига етиб борганлар ва у ерда колонияларга асос солганлар. Уларнинг яшаган маконлари ҳозирда топилган бўлиб, хаттоки баъзи колонистларнинг исмлари ҳам аниқланган ва ҳужжатлар билан тасдиқланган. Ушбу экспедицияларга 982 йилда ирландиялик Эрик Рижий бошчилик қилган. «Буёқ Ннак йўли» каби бошқа машҳур йўналишлар ҳам қадимги саёхатларнинг янги савдо мақсадларига асосланишидан дарак беради.

Саёхатларнинг ривожланишига зиёратчилар ҳам муносиб ҳисса қўшганлар. Турин дин вакиллари бўлган зиёратчилар ўз динларини кенгайтириш ва муқаддас жойларга бориб зиёрат қилиш мақсадида узундан-узок ва машаққатли саёхатларни амалга оширганлар. Салб юришлари ўрта асрларнинг машҳур ҳолисаслари сифатида қайд этилади. Ҳозирги пайтда зиёратчилик диний туризмнинг асосини ташкил қилиб, ўз фаолиятига кўра, кенг миқёсга эга ҳисобланади. Бунга мисол тариқасида ислом дини вакилларининг муқаддас Меккаю Мукааррама шаҳрига ҳажга бориши ёки христианларнинг Куддус шаҳрига зиёрат қилишларини келтириб ўтиш kifoya.

Кашфиётлар

Саёхатларнинг асосий қисми янги савдо йўлларини, янги ер ва мамлакатларни очиш мақсадида амалга оширилган.

Кўзюк араб олими ва саёхатчи **Ибн Баттута** (Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Абдуллох ал Лавати ат-Танжи) *Ibn Battutah* (1304-1368) 21 ёшидан саёхат бошини бошлаган ва шарқнинг барча мамлакатларини (70 минг чакиримдан ортиқ) ниёда босиб ўтган, Шимолий Африка мамлакатлари, Хитой ва Хиндистонда бўлган. У ўзининг машҳур «Рихле» деб номланган асарида кўплаб мамлакат ва савдо йўлларнинг географик номларини, халқларнинг урф-одатларини батафсил тасвирлаб берган. Италиялик савдогар **Марко Поло** (1254-1324) 1271-1295 йилларда Хитойга сафар уюштириб, у ерда 17 йил ишқомат қилган ва бу мамлакат ҳақидаги камёб маълумотларни тушлаб, ўзининг китобида ақс эттирган.

Янги ерларнинг очилиши узок ўтмишда денгиз орқали машаққатли саёхатлар уюштиришни талаб қилган. Ҳозирги кунда барчага маълумки, Америка Колумбдан анча аввал кашф этилган, Гренландияда эса (унинг номи «Янги ер» деб номланиб, ҳозирги кунда калин музлик билан қопланган)

Европадан келиб чикканлар истиқомат қилган. Агар ушбу улкан оролни музлаш тарихига эътибор қаратадиган бўлсак, биринчи кўчиб келганларнинг эрамиздан аввалги 600-700 йилларда келганлиги маълум бўлади. Жанубий Америкадан Полинезияга оммавий равишда солларда бир неча ойда сузиб ўтишга ақл бовар қилмасада, буни амалга ошириш мумкинлигини Тур Хейердал Тинч океанини оддий бир солда кечиб ўтган ҳолда исботлаб берган.

Кўплаб саёҳатлар янги худудларни эгаллаб олиш ёки бўлиб олиш мақсадида ҳарбий юришлар билан амалга оширилган. Кўп сонли кушинлари билан ҳарбий юриш қилган Александр Македонский (эрамиздан аввалги 356-233 йиллар) 32 минг чақирим йўлни босиб ўтиб, ўз вақти учун ажойиб кўрсаткичга эга бўлган. Ўрта асрларда христианлар обидаларини химоя қилишга йўналтирилган салб юришлари минглаб чақирим масофадан Мукаддас Ер ва Византияга етиб келган юз минглаб диндорларни ўз сафларига бирлаштирган.

Буюк саёҳатчи ва кашфиётчилар, олимлар қаторига мисол қилиб **Фернандо Магеллан** (1480-1521), **Васко да Гама** (1469-1524), **Христофор Колумбни** (1451-1506) кўрсатиш мумкин, улардан охиригиси 1492-1493 йилларда учта каравеллада Атлантика океанини босиб ўтган ва Америка китъасини очган.

2.2. Марказий Осиё минтақаси саёҳатчилари

Саёҳлик Ўрта Осиё ўлкасида қадим замонлардан ривожланган бўлиб, ўлкамиздаги илк сайёҳлик кўринишлари «Буюк Ипак йўли» га бориб тақалади. Милоддан аввалги II-асрда очилган Буюк Ипак йўлини аҳамияти ниҳоятда катта бўлган. Бу йўл фақат савдо йўли бўлмай, айти пайтда дунё халқлари ўртасида маданий ҳамда давлатлараро алоқалар йўли бўлган.

Ўрта Осиёлик сайёҳатчиларнинг маълум бир қисмини зиёратчилардан иборат бўлиб, мукаддас жойларга бориб зиёрат қилиш мақсадида узоқ ва машаққатли саёҳатларни амалга оширганлар.

VII-VIII асрларда Араблар Мовароуннахрни забт этиш йўли билан маҳаллий халқнинг урф-одати, дини ва эътиқоди, қадимдан ривожланиб келаётган маданиятга ўз таъсирини ўтказиб, аста-секинлик билан ислом дини қириб кела бошлади. Маҳаллий халқнинг ислом динига ўтиши билан Марказий Осиёни Араб мамлакатлари Маккаю Мадина билан боғлади. Исломи дини фарзларидан бири ҳажга бориш ҳисобланиб, Мовароуннахрликлар ўз юргларида чикиб Афғонистон, Эрон, Ироқ, Сурия орқали ўтиб, Саудия Арабистондаги Макка ва Мадинада ҳаж амалини бажарганлар. Бу йўл машаққатли, оғир, бир неча ой ва йилларни ўз ичига олган бўлсада, йилдан-йилга ҳажга борувчиларнинг сони ортиб борган.

Зиёратчи-олимларнинг энг машҳури деб буюк муҳаддис Имом ал-Бухорийни киритишимиз мумкин. **Имом Исмоил ал-Бухорий** ўз онаси билан 17 ёшда ҳажга бориб, бир неча йил Арабистонда яшайди. У фикх ҳадисларни йиғиш мақсадида Боғдод, Дамашк, Балх, Нишопур, Миср ва бошқа кўпгина араб шаҳарларида 40 йил саёҳат қилиб, ҳадисларни тўплайди. Бунга Имом ал-

Бухорийнинг замондоши Абу Исо Муҳаммад ат –Термизийни ҳам мисол келтириш мумкин. Шу даврда унинг Боғдодда кўпгина шоғирдлари ҳам бор эди.

Араб ҳалифалигига кирган Мовароуннахрда, Хуросонда, Хоразмда бошқалиқ тилларда ёзилган асарлари йўқ қилиниб, ерли билимдонлар, толиби олимлар ҳалифаликнинг марказий шаҳарлари Дамашк, Қоҳира, Боғдод, Куфа ва Басрага бориб билим олишга ва араб тилида ижод қилишга мажбур бўладилар. Бу шаҳар Шарқнинг йирик илм ва маданият маркази бўлиб, улар орасида Боғдод шаҳри энг машҳури эди. IX асрда бу шаҳарда «Байт-ул ҳикма» – «Донишмандлар уйи» Шарқнинг ўз давридаги Фанлар Академияси ташкил этилган эди.

«Байт-ул ҳикма» да катта кутубхона ҳамда Боғдодда ва Дамашқда астрономик кузатишлар олиб бориладиган расадхоналар мавжуд эди. Бу ердаги толиблар тадқиқотлар билан бир қаторда қадимги юнон ва ҳинд олимларининг юмий меросини ўрганиш ва асарларини араб тилига таржима қилиш билан шуғулланадилар. Бу ерда ўрта асар илму-фанига катта ҳисса қўшган кўпгина Мовароуннахр ва Хуросонлик олимлар ижод қилишган.

Шулар жумласидан, 20 дан ортиқ асарлар муаллифи, қомусий олим Муҳаммад Мусо ал Хоразмий ўз билимини ошириш мақсадида Хуросон, Эрон, Ироқ ва Сурия мамлакатларига бориб, математика, география, астрономия фанларига улкан ҳисса қўшган.

«Байт-ул ҳикма» да фаолият кўрсатган олимларнинг яна бири буюк астроном, математик, географ Аҳмад ал-Фарғонийдир. У Фарғоналик бўлиб, аввал Марв, сўнгра Боғдод, Дамашк ва Қоҳира шаҳарларига бориб, астрономия, математика, география фанлари билан шуғулланади. У Қоҳира шаҳри яқинида яшашган Равзо оролида Нил дарёси соҳилига қадимги гидрометр – дарё оқими сатҳини ўлчагич «Миқёс ан – Нил» иншооти қурилишига раҳбарлик қилди.

Ватандошларимиздан яна Абу Наср Фаробий, Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Берунийлар каби буюк алломалар фан тараққиётига ўз хиссаларини кўшини билан бирга эл кезган олимлардир. Ал – Берунийнинг «Ўтмиш ашодларидан қолган ёдгорликлар», «Ҳиндистон» асарларида Марказий Осиё географияси, халқлар маданияти ҳақида ёзган.

Баҳриддин Муҳаммад Бобур (1483 йил 14 март Андижон ш. – 1530 йил 26 декабр Ҳиндистоннинг Агра ш.) – ўзбек классик адабиётининг йирик шикли, тарихчи, сайёҳ-олим, темурийлар сулоласи вакили. «Буюк мўғуллар империяси» деб номланган Ҳинд давлатининг, аслида Бобурийлар давлатининг асосчиси бўлган. Бобур ўзининг машҳур «Бобирнома» энциклопедик асарида 15 асрнинг иккинчи ярми ва 16 асрнинг биринчи ярмида Мовароуннахр, Ўрта Осиё, Афғонистон ҳамда Ҳиндистон тарихи, маданияти ва табиати ҳақида жуда бой илмий маълумотлар келтиради, бу албатта ушбу юртларни бевосита Бобур томонидан кезиб чиқанидан далолат беради. (Ўзбек Совет энциклопедияси, 2-том)

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Ўрта Осиёда қадимги сайёҳлик Буюк Ипақ йўлининг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлиб, IX-XI асрларда сайёҳлик

туфайли, кишилар билимини оширадиган туризмнинг илмий турига асос солинган ва зиёратчилик кенг ривожланган эди.

Россия давлати ҳам машҳур саёҳатчиларга бой. Хужжатлар билан тасдиқланган энг қадимги саёҳатчилардан бири **Игумен Данилл** 1065 йилда **Афон Муқаддас** ерга зиёрат қилгани борган ва сафар давомида кўрган халқлар ва ерлар ҳақида батафсил ёзиб қолдирган. 1471-1474 йилларда **Эрон** ва **Ҳиндистонга** саёҳат қилган **Афанасий Никитин** «Уч денгиз оша саёҳат» номли ажойиб асар битган. Кейинроқ, машҳур саёҳатчилар **Н. Н. Миклухо-Маклай** (1846-1888), **Н. М. Пержевалский** (1839-1888), **В. И. Беринг** (1681-1741) ва бошқалар ўз номларини саёҳатчилар тарихида ёзиб қолдирганлар.

2.3. Туризм тушунчаси ва унинг шаклланиш тарихи

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонунида туризм тушунчасига қуйидаги тарзда таъриф берилган: **Турист - жисмоний шахснинг доимий истеъкомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий-амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши (саёҳат қилиши).**

Бугунги кунда замонавий туризм асосчиси деб тан олинган баптист пастори **Томас Кук** биринчилардан бўлиб саёҳатчиларнинг оммавий сафар уюштиришининг моҳияти ва фойдалилигини англаб етди ҳамда 1843 йилда у дастлабки темир йўл орқали турни ташкиллаштирди ва муваффақиятга эришди. 1851 йилда у мамлакатнинг барча бурчагидан келган инглизларнинг Париждаги кўргазмада иштирок этишини ташкиллаштирди. У кўргазмага 165 минг кишини олиб келишга мушарраф бўлди. Кўргазма турлари катта фойда келтирганлиги сабабли, **Кук** Англиялик туристларнинг 1865 йилда Парижга **Бутунжаҳон кўргазмасига** оммавий равишда таъриф буюришининг ташкилотчиси бўлди. 1856 йилдан бошлаб Европа бўйлаб турлар одатий ҳолга айланди, **Кукнинг** туристлик агентлиги ва унинг филиаллари тузилди. Туристлик компаниянинг мисли қурилмаган муваффақиятга эришганлигини **Кук** туристларга таклиф этган каталогдан 8 мингдан ортиқ меҳмонхоналарнинг ўрин олганлиги ҳам тасдиқлайди. 1870 йилда «**Томас Кук**» туристлик фирмаси мижозлари сони 500 минг кишига етди.

Европа ва Америка қитъалари ўртасида мунтазам кема катнови 1832 йилда йўлга қўйилган бўлиб, 1866 йилда **Кук** АҚШ га туристларнинг дастлабки икки гуруҳини жунатади. Турлар узоқ муддатли бўлиб, беш ойгача давом этган. **Томас Кукнинг** хизматларидан фойдаланган америкалик таникли туристлардан бири **Марк Твен** бўлиб, у олтимиш кишидан иборат гуруҳ таркибида иштирок этган ва кейинчалик бу саёҳатни каламга олган. **Томас Кук** 1872 йилда биринчи бўлиб индустрия асосида жаҳон бўйлаб саёҳат уюштиришни таклиф қилган. Дастлабки 20 саёҳатчи бутун жаҳон бўйлаб 220 кун давомида саёҳат қилганлар. **Томас Кук** 1892 йилда вафот этиб, унинг ишини уғиллари ва шериклари давом эттиришган. Компания ўз фаолият соҳасини кенгайтириб, йирик молиявий

институтга айланган ва саёхатчилар учун йўл чеклари чиқара бошлаган. Бу эса у мазунига кўра аср ихтироси - хавфсиз пуллар эди. Бугунги кунда «Томас Бус» компанияси бутун дунёда 12000 дан ортиқ туристлик агентликларга эга бўлиб, йилига 20 миллиондан ортиқ туристга хизмат кўрсатади.

Саёхатлардан ҳаёт фаолиятнинг алоҳида жозибадор усули сифатида янги шаън туризм ажралиб чиққан бўлиб, у ўзига хос хусусиятлар ва ҳислатлари билан тавсифланади.

Туримни саёхатлардан ажратиб турувчи асосий эҳсолати бу мақсад ва амалиёлигидир. Проспер Мериме 1840 йилда «Коломба» асарида қайд этишидек «Сайёҳларнинг доимий хурсандчилиги ўрнига лоқайдлик юзага келиб, ҳозирги туристларнинг кўпчилиги ўзига хос бўлиб ажралиб туриш учун ўзларига Nil Admirare (ҳеч нарсага хайрон бўлмаслик) шиорини танлаб олганлар». Айтиш керакки, бу «саёхатчи» ва «турист» тушунчалари ўртасидаги асосий фарқ бўлди.

Бошқа одамлар орасидан алоҳида ажралиб туриш, биринчи бўлиш истаги саёхатчилар орасида яққол ажралиб туради. Инсон фаолиятининг бошқа соҳаларига қараганда бу ерда ўзини кўрсатиш имконияти кўпроқдир. Ким энг аввалга чиқиб шампан виноси ичади, ким узокроқга боради, ким кўпроқ темир пул станцияларида ёки чегара пунктларида бўлади - рекордчи-саёхатчиларнинг фантазияси чегараланмаган бўлиб, Гиннеснинг рекордлар китобида бундай шукларга алоҳида бўлим ажратилган.

1913 йилда велосипедда бутун дунёни айланиб чиқиб, бунда 50 минг км пул босган ва 52 та покришка, 36 та камера, 9 та занжир, 9 та педал, 4 та эгар, 2 та рул ва ҳоказоларни алмаштирган ҳамда «Вриллиант Юлдуз» белгиси билан мукофотланган Ансिम Панкратовни туристлар тоифасига эмас, балки айнан саёхатчилар қаторига киритиш мумкин. шунингдек, уч йил (1928-1931) ичида СССР чегаралари бўйлаб *bicycling tour* велосипедда айланиб чиққан Глеб Тривинни ҳам саёхатчилар қаторига киритиш мумкин. бир неча йил мобайнида «Татра» автомобилларида сайёрамизнинг барча китъалари бўйлаб саёхат уюштирган Чехославкиялик саёхатчилар Иржи Ганзелка ва Станислав Зигмудларни туристлар тоифасига киритиш албатта кийин. Уларнинг китъаларо йўналиши «Татра» концерни томонидан молиявий ва техник тяминланган бўлиб, бу фирманинг реклама мақсадларига хизмат қилган. Амалда бу техника жиҳатларини синовчиларининг нормал ва ҳақ туланувчи хизмати бўлиб ҳисобланади.

Гиннеснинг рекордлар китобида бошқаларни хайрон қолдириш ниятида уюштирилган саёхат ва жасоратларга қатта жой ажратилган.

Джесси Росдайл исмли шахс дунёда энг кўп мамлакатларда бўлиш ва ўз ҳужжатларига барча мамлакатлар чегара хизматлари штампини куйдиришни мақсад қилиб олган, бунинг учун у 2627766 км масофани босиб ўтган ва 215 та мамлакат чегарасини кесиб ўтган ҳамда бунинг учун Гиннес дипломига сазовор бўлган. Миссионер Алфред Уолдерн (АҚШ) отда саёхат қилишни мақсад қилиб қўйган ва 424850 км масофани (битта ёки бир нечта эканлиги номаълум) отда босиб ўтган. Бунда у 16 мингдан ортиқ маъруза уқиган. Пиёда, чангида,

велосипедда, автомобилда, темир йўл, авиа ва денгиз транспортида саёҳат қилиш бўйича ҳам турли рекордлар ўрнатилган.

Хаттоки замон ва маконда илмий саёҳат уюштирувчи, Ойга қўнувчи, Ер орбитаси агрофида парвоз қилувчи космонавтлар (уларни ҳам сайёҳлар каторига киритиш мумкин) ҳам рекорд ўрнатишга интиладилар. Космосни биринчи бўлиб парвоз қилган одам, биринчи космонавт аёл, парвоз узунлиги, баландлиги ва узоклиги, Ой сатҳида Луноходда сайр қилиш узунлиги ва бошқалар бир қатор фактлар рекорд сифатида қайд этишга асос бўлади.

2.4. Саёҳатларни моддий таъминлаш жиҳатлари

Саёҳатлар ва туризмнинг бир-биридан фарқларини кўриб чиқишда ушбу фаолиятнинг мақсадлари ва моддий таъминотиغا тухталиб ўтиш жоиз. Саёҳат ва экспедицияларнинг асосий қисми маълум бир мақсадларга (савдо, фан, янги ерларни очиш, маҳсулот рекламаси ва ҳоказо) хизмат қилиб, манфаатдор шахслар, ташкилотлар, давлат ва хусусий жамғармалар томонидан молиялаштирилади.

Саёҳатчи - бу биринчи навбатда касб бўлиб, одамларнинг касби ёки кун кўриш манбаи ё бўлмаса саёҳатда иштирок этувчиларнинг турмуш тарзига айланиши мумкин. Бу эса фаолиятнинг мақсади бўлиб, туризм мақсадларидан фарқ қилади.

Вақт инсон имкониятларини сезиларли даражада ўзгартириб юборган. Бугунги кунда бўш вақт ва старли маблағга эга бўлган деярли ҳар бир шахс жаҳон бўйлаб ҳаво шарида ёки бошқа транспорт воситаларида сайр қилиши, дунёнинг инсон оёғи етмаган нуқталарига ташриф буюриши мумкин. Саргузаштли туризмга ихтисослашган туристлик фирмалар Жанубий Америка, Африка ва Осиё бўйлаб махсус тайёрланган автомобилларда узок муддатли (30 ҳафтагача) китъалараро саёҳатларни таклиф қилмоқда. Буюк янги ер очувчиларнинг йўналишларини такрорловчи, нархи 50 минг АКШ долларига тенг бўлган 190 кунлик денгиз саёҳатлари ҳам таклиф этилмоқда.

Туризмни уюштириш ва амалга ошириш бўйича маълум бир шароитларда у туристлик индустрияси корхоналари ва туристлик ташкилотлар томонидан тақдим этилувчи туристлик хизматлардан фойдаланишни кузда тутиши мумкин.

Туризм-саёҳатларнинг бир тури бўлсада, бироқ ўзига хос жиҳатларига кўра, маълум бир тавсифга эга бўлиб, унда иштирок этувчи шахс турист деб номланади.

Саёҳатлардан фарқли равишда, туризм иқтисодиёт ва сиёсатнинг кучли таъсирига учровчи соҳа бўлиб, бунинг устига ички табиий ходиса дуализмига эга бўлади.

Туризм бу туристлар томонидан амалга оширилувчи, аниқ белгиланган туристлик мақсадларга эга оммавий саёҳатлар тури, яъни туристнинг фаолияти ва бундай саёҳатларни уюштириш ва амалга ошириш бўйича хизмат кўрсатувчи ташкилотлардан иборат. Бундай фаолият турли хил туристлик индустрия корхоналари ва улар билан боғлиқ тармоқлар томонидан амалга оширилади.

Туризм фаолияти асосан бўш вақтда амалга оширилади. Бундай ҳол содир бўлиши учун икки шарт бўлиши керак: дам олишга ажратилган бўш вақт ва турнинг маблағ. Узоқ вақт давомида туризм фақат бадавлат кишилар қатламидагина бўлган. Ҳозирги пайтда аҳолининг турли қатламлари бўш вақтини ва жамғарилган маблағларини турли туристлик сафарларга боришга сарфламоқдалар.

Туризм XXI асрда

Ҳозирги тушунчаларда қабул қилинган туризм XIX асрнинг охирига бориб бориётгани бўлсада, фақат XX асрга келиб у жадал суратларда ривожланиш ва техника ва технологияларнинг ривожланиши, жамият муносабатларининг локалиши натижасида у «XX аср феномени» номини олди. Бугунги кунда туризм – жуда кучли жаҳон микёсидаги иқтисодийнинг тармоғи бўлиб, унинг жаҳон фони ички маҳсулотигадики улуши 10%ни ташкил этади ҳамда бу соҳага жуда кўп сонли ходимлар, асосий воситалар ва йирик капитал маблағлар жалб қилинган. Бу йирик бизнес, катта пул ва глобал микёсидаги жиддий сиёсатдир.

Жамиятнинг ривожланиши билан сайёрамизнинг тобора кўплаб аҳолиси туризм соҳасига жалб қилинмоқда. 1995-1997 йиллар мобайнида саёҳатчилар сонининг барқарор ўсиш тенденцияси йилига ўртача 4% кузатилиб, 2008 йилдан Жаҳондаги молиявий-иқтисодий инқироз сабабли бу соҳадаги феодалнинг камайганлигини қайд қилиш мумкин. Бугунги кунда туризм дунёда мамлакатларда шиддат билан ривожланаётган индустриянинг позитивий-иқтисодий тармоғидир. БТТ нинг баҳолашига кўра, туристлик саноати ривожланган шаҳарга ташриф буюрган 100 нафар турист 20 минг АҚШ доллари атрофида сарфлайди, яъни ҳар бир турист томонидан бир суткада шаҳарга 200 АҚШ доллари миқдорига фойда келади. Таққослаш мақсадида, бу миқдордаги фойдани олиш учун ҳатто ривожланган мамлакат ҳам камида жаҳон бозорига 1 тонна пахта ёки 2 тонна буғдой олиб чиқиши керак бўлади.

Ҳозирги пайтда дунёнинг ажойиб, жозибадор туристлик ресурсларига эга бўлган барча бурчаклари ҳали яхши ўзлаштирилмаганлиги ва кенг туристлар оммаси учун очик эмаслигини ҳам ҳисобга олиш лозим. Бунда табиий-иқлим шароитлари ва сиёсий-иқтисодий омиллар, минтақадаги тинчлик, туризм индустриясининг ривожланиши қабилар муҳим рол ўйнайди. Туризм индустриясида ривожланишига сабаб бўлади. Бундан ташқари туризмнинг ривожланишини яна бир катта муаммо бўлган ишсизликни ҳал қилишга ёрдам беради. Статистик маълумотларга кўра, мамлакатга ташриф буюрган ҳар 20 нафар турист, 1 та бевосита туризм соҳасида ва 2 та туризмга боғлиқ бўлган янги хўжалигининг бошқа тармоқларида янги ишчи жойларнинг очилишига ёрдам беради. Шу билан бирга маҳаллий минтақаларнинг ривожланишига ҳам оқибатий таъсир қилиб, жумладан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини, маҳаллий маҳсулотларини ва миллий хунармандчилик маҳсулотларини сотишга ёрдам беради. Масалан, Петропавловскка круиз лайнерининг келишининг ўзи маҳаллий аҳоли ҳаётида катта бир айёмдир, чунки бу 50-60 киши иш билан

таъминланса, уч кун мобайнида улар йўлбошчилик, гидлик вазифасини ўтаётган маҳаллий ўқитувчилар эса ўз ойлик маошларига тенг бўлган қўшимча даромад оладилар.

Жадвал 2.1

Туризмни сайёҳатдан ажратиб турувчи асосий хусусиятлар

№	Фарқ қилувчи хусусиятлар	Туризм (турист)	Саёҳат (саёҳатчи)
1	Мамлакат иқтисодиётига таъсири бўйича	Туризм кучли жаҳон миқёсидаги иқтисодиёт тармоғи бўлиб, унинг жаҳон ялпи ички маҳсулотидаги улуши мавжуд. Бу йирик бизнес, катта пул ва глобал миқёсдаги жиддий сўёсатдир.	Саёҳатларнинг иқтисодиётга бевосита таъсири йўқ
2	Қўйилган мақсадлар бўйича	Йўлланмада кўрсатилган аниқ қўйилган мақсадлар билан чегараланган	Аниқ қўйилган мақсадлар билан чегараланмаган
3	Муддат мабойнида	Йўлланма билан чегараланган бўлиб, 1-2 кунлик (дам олиш кунлари); 3-7 кунлик; 8-28 кунлик; 29-91 кунлик бўлиши мумкин	Муддати чегараланмаган
4	Маълум маконда бўлиши	Бўладиган жойи йўлланма билан чегараланган	Макони ёки бўладиган жойи чегараланмаган
5	Бўш вақтнинг мавжудлиги	Асосан бўш вақт мабойнида амалга оширилади	Бўш вақт бўлиши шарт эмас. Саёҳат қилиш ҳаёт тарзи ҳисобланади
6	Борган жойида ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланиши бўйича	Борган жойида турист учун ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланиши мумкин эмас	Борган жойида саёҳатчи учун ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланиши мумкин
7	Маблаг билан таъминлаш	Туристининг шахсий маблагидан ва ижтимоий фондлардан	Ҳомий ташкилотлар, давлат ва хусусий жамғармалар томонидан молиялаштирилади
8	Ташкил қилиш ва хизмат кўрсатиш	Бу фаолият турли хил туристлик корхоналар ва хизмат кўрсатиш соҳалари билан боғлиқ тармоқлар томонидан амалга оширилади.	Ташкил қилиш ҳомий ташкилотлар, давлат ва хусусий жамғармалар томонидан амалга оширилади, саёҳатларга хизмат кўрсатиш эса бевосита ўзи томонидан амалга оширилади.
9	Яшаш фаолиятига таъсири	Туристининг саёҳатга бориб келиши яшаш фаолиятига бевосита таъсир қилмайди.	Сайёҳат саёҳатчи учун касби ёки кун кўриш манбаи, турмуш тарзи бўлиб хизмат қилади.

Таниш иборалар: Марказий Осиё саёҳатчилари, кашфиётлар, қадимги саёҳатлар ва зиёратчилик, саёҳат ва саёҳатчи, турист ҳақидаги тушунчалар, саёҳатчи олимлар, туризмни сайёҳатдан ажратиб турувчи асосий хусусиятлар, туризм кучи жаҳон миқёсидаги иқтисодиёт тармоғи, замон ва маконда кўчиб ўтиш, бун вақтнинг ва маблағнинг мавжудлиги.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Саёҳат деганда нимани тушунасиз?
2. Нон саёҳатчилар кимлар бўлган?
3. Ўқиманчиларни саёҳатчилар дейилишига сабаб нимада?
4. Тибратчилар қандай саёҳатларни амалга оширадилар?
5. Савдогарлар саёҳати ҳақида нималарни биласиз?
6. Марказий Осиё сайёҳатчиларининг саёҳатга кўшган ҳиссаси нимадан иборат?
7. Ними учун Томас Кук туризмнинг асосчиси дейилади?
8. Туризмнинг таърифини айтиб беринг?
9. Туризмнинг саёҳатдан фарқи нималардан иборат?

3. ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИНИНГ ТАСНИФЛАНИШИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Режа:

- 3.1. Туризм соҳасининг таснифланиши
- 3.2. Туристлик хизматларнинг хусусиятлари
- 3.3. Туристлик хизматларнинг «Тўртта С» билан ифодаланиши.

3.1. Туризм соҳасининг таснифланиши

Замонавий туризмни ўзига хос хусусиятларини белгилаш мақсадида унинг муҳим таснифий белгиларини аниқлаб олиш зарур бўлади. Жумладан, географик белгилари, туристлик оқим йўналиши, сафар мақсади, ҳаракатланиш усули, туристларни жойлаштирув воситалари ва иштирокчилар сони бўйича, ташкилий-ҳуқуқий шакллари таснифлаш мақсадга муваффикдир.

Жадвал 3.1.

Туризм соҳасининг таснифланиши

№	Таснифланган белгилар	Туризм турлари
1	Географик принцип бўйича	1.1 Миллий 1.2 Халқаро 1.3 Ички
2	Туристлик оқимлар йўналиши бўйича	2.1. Кирувчи 2.2. Чикувчи
3	Мақсадлар бўйича	3.1. Рекреацион 3.2. Соғломлаштирувчи дам олиш 3.3. Билимини оширадиган дам олиш 3.4. Малакавий иш туризми 3.5. Илмий туризм 3.6. Спорт туризми 3.7. Шоп-турлар 3.8. Саргузаштли 3.9. Зиёрат (ҳаж) сафари 3.10. Кўмсаш 3.11. Экотуризм 3.12. Экзотик
4	Молиялаштириш манбаи бўйича	4.1. Социал туризм 4.2. Тижорий туризм
5	Ҳаракатланиш усули бўйича	5.1. Яёв 5.2. Авиатранспорт 5.3. Денгиз транспорти 5.4. Дарё транспорти 5.5. Автотуризм 5.6. Темир йўл транспорти 5.7. Велосипед транспорти 5.8. Уловларда

		5.9. Аралаш
		6.1. Отелларга, меҳмонхоналарга
		6.2. Мотелларга
		6.3. Пансионатларга
		6.4. Кемпингларга
		6.5. Палаткаларга
		6.6. Ротелларга
		6.7. Ботелларга
		6.8. Санаторийларга
		6.9. Флотелларга
		6.10. Хостелларга
		6.11. Отел-клубларга
		6.12. Турбазаларга
		6.13. Туристлик уйларга
		6.14. Аппартоментлар
6	Жойлашув воситалари бўйича	
		7.1. Индивидуал
		7.2. Оилавий
		7.3. Гуруҳлар бўлиб
7	Иштирок этувчилар сони бўйича	
		8.1. Ташкил қилинган
		8.2. Ташкил қилинмаган
8	Танкилий шакллари бўйича	

1. **Ички туризм** - ўз давлати чегараси доирасида доимий яшовчи фуқароларни вақтинчалик ташриф буюровчи жойда (тўланадиган фаолиятсиз) туристик мақсадларда саёхат қилишга айтилади.

Ички туризм давлат чегараларини кесиб ўтиш билан ва туристлик рўсмийатчилик билан боғлиқ эмас. Миллий валюта, тил, ҳужжатлар олдингидек ўтирмасдан қолади. Дунёдаги сафарларнинг 80-90 фоизи ички туризм улушига тўғри келади. Унга кетаётган харажатлар халқаро туризм харажатларидан 5-10 баробар ортқидир. Айниқса у АҚШда оммабоп ҳисобланади.

2. **Халқаро туризм** –вақтинчалик келган жойида фаолияти тўланмайдиган, доимий яшайдиган мамлакат чегарасидан ташқарига туристлик мақсадларда сафар қилиш тушунилади.

1968 йилда Римда саёхатлар ва туризм бўйича БМТнинг биринчи конференциясида халқаро туризмга қўйидаги таъриф берилди.

Чет эл туристи – бу вақтинчалик ташриф буюрувчи, яъни исталган шахс, ташриф буюраётган давлатида малакавий фаолияти тўланмайдиган исталган мақсадларда доимий яшаётган давлатидан ташқарига бошқа давлатга ташриф буюришидир.

Чет эл туристларга мазкур давлатга 24 соат муддатдан кам бўлмаган муддатга вақтинчалик ташриф буюрган шахсларнинг барчаси киради. Шунинг қайд қилиш керакки, баъзи давлатларда БМТ статистик комиссиясининг тавсияларидан четланишга рўхсат берилади. Масалан, баъзи давлатларда 3 кун муддатдан кам бўлмаган муддатга ташриф буюрганлар халқаро туристлар

хисобланса, баъзиларида 2 хафта, учинчиларида эса бу муддат 1 ойдан кам бўлмаган муддатда ташриф буюрганлар халқаро туристлар ҳисобланади.

Барча халқаро туристлик саёҳатларнинг ўртача 65 фоизи Европага, тахминан 20 фоизи Америкага ва тахминан 15 фоизи қолган минтақаларга тўғри келади.

Туристларни нисбатан кўпроқ қабул қилувчи давлатларда халқаро туризмни ривожлантириш, чет эл валютага оқимини кўпайтириш ва янги иш ўринларини ташкил этиш билан изоҳланади. Кўпгина давлатлар халқаро туризм воситаси орқали тўлов баланси муммоларини ҳал қилишга уринадилар.

Ташриф буюрувчи чет эл туристлар товар ва хизматларни тўлай туриб, қабул қилаётган давлат бюджетига валюта тушумини таъминлайди. Шу билан бирга унинг тўлов балансини фаоллаштиради. Шу сабабли чет эл туристларини келиши «актив туризм» номини олди.

Туристларни чиқиб кетиши эса миллий валютанинг оқиб кетиши билан боғлиқ бўлади. Бундай турдаги туристлик операциялар халқаро тўловларда мамлакат туристлар экспорти тўлов балансининг пассивида қайд қилинади, туризмни ўзи эса «пассив» деб номланади. Туризмни «актив» ва «пассив» қисмларга бўлиниши фақатгина халқаро туризмга хосдир.

Сўнги йилларда, ички ва халқаро туризмни бир-бирига яқинлашиш тенденцияси кузатилди, бу эса туристлик расмийликларни соддалаштириш билан асосланган (масалан, бирлашган Европадаги Шенген битими).

3. **Кирувчи туризм**- фаолияти тўланмайдиган туристлик мақсадларда доимий яшамайдиган шахсларни ўзга мамлакат ҳудудига ташрифи, саёҳати ҳисобланади.

4. **Чиқувчи туризм** – бир мамлакат ҳудудига доимий яшовчи шахсни бошқа мамлакатга фаолияти тўланмайдиган саёҳати, ташрифи ҳисобланади.

5. **Рекреацион туризм** – дам олиш мақсадидадаги туризм бўлиб, қатор давлатлар учун туризмнинг оммавий шакли бўлиб ҳисобланади. Испанияга, Италияга, Францияга, Австрияга чет эл туристларини ташрифи аввало мана шу мақсадни кўзда тутади. Дам олиш мақсадида сафарлар турли хилма-хиллиги билан фарқланади ва қизиқарли тамоша дастурларини (театр, кино, фестивал ва х.к) қизиқишлар бўйича машғулотлар (ов, балиқ овлаш, мусиқали, бадий ижодиёт ва х.к) ташриф буюрган мамлакатни миллий маданиятини ўрганиш билан боғлиқ бўлган этник саёҳатларни ўз ичига олиши мумкин.

6. **Созломлаштирувчи дам олиш туризми** ўта шахсий индивидуал характер касб этади. Инсон организмга таъсир этиш воситасига қараб даволаниш учун дам олиш иқлимли, денгиз, балчиқ билан даволаниш ва х.к.ларга бўлинади.

7. **Танишув (экскурсион) туризм**. Туризмни бу тури ўз ичига танишув (билиш, кўриш ва эшитиш) мақсадлари билан боғлиқ ташриф ва саёҳатларни ўз ичига олади. Экскурсия билишнинг бир шакли бўлиб, шахс интелекти ва дунёқарашини кенгайтириш функциясини бажаради. Танишув саёҳатининг турли кўринишларидан бири бу автомобил туризми ҳисобланади, бошқа транспорт воситаларига қараганда автомашина ва автобусларда саёҳат қилиш туристларга анчагина кенгрок танишиш имкониятларини яратади.

II. *Малакавий иш туризми.* Туризмнинг мазкур турига иш мақсадлари билан сифарлар киради. Ҳозирги замонавий тараккий этган жамиятда ҳаёт талаблари шлоқаларни боғлаш заруриятини чиқармоқда. Сўнги йилларда ишчан сифар вакилларининг, тадбиркорларнинг ташрифлари оммавий тус олмақда.

Қатор туристлик фирмалар турли мақсадларда бизнесменларни гуруҳ-сифар бўлиб ташрифларини ташкил этишга ихтисослаштирилмоқда. Ишчанлик туризмни каттагина афзаллиги шундаки, уни юқори мавсум бўлмаган пайтда ҳам ташкил этиш имкониятини беради. Бунда турфирмалар нафақатгина соф туристлик хизматларни – транспорт, жойлашув, овқатланиш, саёҳат хизмати билан чегараланмасдан, балки ўзига хос махсус хизматлар – савдо шифарларининг имкониятлари тўғрисида маълумотларни йиғиш, таржима, сифар бўлган иктисодий маълумотларни тақдим этиш, ишчанлик шифарларини ташкил этиш ва х.к. Бунинг учун ташриф буюрувчиларга қўйишни йиғилишлар ўтказишда заллар ва махсус воситаларга мавжуд бўлган конгресс-марказлар ташкил этилади. Кўпгина ҳолатларда конгресс шифарчиларини уларнинг оила аъзолари кузатиб борадилар, ҳамда уларга хос форум ташкилотчилари туристлик фирмалар билан биргаликда соф туристлик дастурларни тақдим этадилар. Айрим ҳолатларда шифарчиларнинг ўшари ҳам шаҳарнинг диққатга сазовар жойлари билан танишади, конгресс сифаридан сўнг эса мамлакат бўйлаб туристлик саёҳатларни амалга оширидилар.

Туризмни мазкур турининг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, ишчанлик вазиятида ўтадиган учрашув шифарчилари оддий туристга қараганда мамлакат бўлиб саёҳат пайтида кўпроқ маблағ сарфлайди. Шунинг учун кўпгина давлатлар халқро форумларни ва шунга ўхшаш тадбирларни ўшарида ўтказишга ҳаракат қиладилар.

9. *Илмий туризм.* Ўқиш, таълим олиш мақсадида, малака ошириш мақсадида сафар қилиш халқро туризмнинг нисбатан янги турлари сафига киради. Хорижда таълим олиш учун сафар қилиш Ўзбекистонда ҳам турбизнесининг ўрнатилган сегментларидан бири бўлиб ҳисобланади. Сифарларнинг оммабоп бўлиб бораётган тури бу тил ўрганиш мақсадида, шунингсиз Буюк Британияга ва бошқа инглиз тилида сўзлашадиган давлатларга сифарлар кенгайиб бормоқда.

10. Ҳозирги вақтда катта қизиқиш уйғатаётган, бу *спорт – туризм* ҳисобланади. Бу сафарларнинг асосий мақсади туристларга ўзлари танлаган спорт тури билан шуғулланишга имконият яратиб беришдан иборат.

Спорт туризми зарурий база мавжудлигини талаб этади: турли инвентарларни, махсус трассаларни, аркон йўллар, спорт майдончаларини, исбоб-ускуналарни талаб этади. Спорт саёҳатларига қўйиладиган асосий талаблардан бири бу дам олувчиларни хавфсизлигини таъминлаш ҳисобланади. Спорт саёҳатлари, сафарларнинг мақсадига боғлиқ равишда 2 турга бўлинади: актив ва пассив. Биринчи ҳолатда бу қандайдир спорт тури билан шуғулланиш ҳисобланса, иккинчи ҳолатда шунчаки шифар этиш ҳисобланади.

11. *Шоп-турлар* Россия ва СНГ давлатлари учун хосдир. Хорижий ташрифнинг асосий мақсади бўлиб, олиб яна қайта сотиш учун халқ истеъмоли товарларини харид қилиш ҳисобланади (пойафзал, трикотаж ва бошқа товарлар – Туркияда, Италия, Португалия, Сурияда; ёзги тўқима кийимлар Индонезияда; пуситилар – Греция ва Аргентинада; мебел – Польша ва Италияда; теле-радио маҳсулотлар БАА да; автомашиналар Германияда, Швецияда, Финландияда, Галландияда).

12. *Саргузаштли туризм* – ўзига хос тарзда дам олишнинг бир тури бўлиб, туристларни нафақатгина улар учун жалб қилувчи жойлар билан таъминлаш, балки ғалати, ғайритабиий фаолият тури билан шугулланишга жалб қилади. («Шохона ов» «Ласос овлаш» «Қароқчилар хазинасини излаш» ва х.к.).

Саргузаштли туризм бир неча турларга бўлинади?

- 1) сафар экспедициялари;
- 2) сафари – турлар (ов, балиқ овлаш, капалак тутиш х.к.)
- 3) денгиз саёҳатлари (яхтинг).

Саргузаштли турлар мавзуси ва географияси жуда кенг ва турли тумандир. Одатда бу гуруҳли турлар ҳисобланади. Бундай туризмнинг ўзига хос жиҳати шундаки ов қилишга, балиқ овлашга, тегишли руҳсат берувчи турли лицензияларни олиш ҳисобланади. Саргузаштли туризм маълум хавф-хатар билан боғлиқдир, шу сабабли, бундай турларни хавфсизлигини таъминлаш учун юқори малакали, тажрибали инструкторлар зарур бўлади. Туризмнинг мазкур тури жуда юқори нарх билан белгиланади ва уни элитар дам олиш туркумига қиритиш мумкин.

13. *Диний туризм* (ҳаж сафари, зиёрати) ҳозирги вақтда жуда юқори талабга эга бўлиб, оммавий тус олмоқда. Мустақиллигимиз шарофати билан ҳар йили юзлаб ватандошларимиз Маккаю Мадинага ҳаж ва Умра сафарларини амалга оширмоқдалар.

Туризмда диний мақсадларнинг бир неча турларини ажратиб кўрсатишимиз мумкин:

- 1) Ҳаж зиёрати (гуноҳларни ювиш мақсадида, диний эътиқод мақсадида зиёратгоҳ жойларга ташриф буюриш).
- 2) Танишув ташрифи (диний қадамжолар, ҳайкаллар; дин тарихи, дин маданияти билан танишув).
- 3) Илмий ташрифлар (диний масалалар билан шугулланувчи тарихчилар ва бошқа мутахассисларнинг ташрифи).

14. *Согиниш, қўмсаиш туризми*. Туризмни мазкур тури қариндошлариникига, туғилган жойларга ва яқинлариникига ташриф қилиш эҳтиёжига асосланган ва халқаро туристлик алмашувда муҳим ўринни эгаллайди. Масалан, Германиялик туристлар учун кўпроқ Волгабўйи турлари оммабоп ҳисобланса, яҳудийларда Исроилга саёҳат ҳисобланади ва х.к.

15. *Экотуризм* агроф муҳитни сақлашда иқтисодий раҳбатлантириш учун шароит яратади. «Экотуризм» тушунчаси саёҳатларни жуда кенг қирраларини қамраб олади, яъни, ўқувчилар учун унча катта бўлмаган танишув турларидан тортиб, то миллий парклар ва қўриқхоналарларга узлуксиз туристлик

саёҳатларни камраб олади. Туризмни мазкур туридан олинadиган фойда бошқача табиатни муҳофаза қилиш тадбирларига йўналтирилади.

16. *Экзотика (галати, ажиб) туризми.* Кейинги йилларда ўзининг ажиб-ғайиб билан таажубланарли турлар пайдо бўла бошлади. Булар қаторига сўйишчиларни киритса бўлади: «Манос тревел» номли грек турфирмаси Ойга саёҳатни режалаштиради. Россия космодромидан хорижий бизнесменларни келасига қиладиган саёҳатлари, бу албатта туристлар тамонидан жуда катта харажатлар қилишни тақоза этади. Бунда ушбу туристлар муаллақ, муҳимиятсиз ҳолатига тушади ва космосни кўриш шарафига муяссар бўлади. Парижга ёзилувчилар ҳозирдан бошланган, биринчи туристлар 5 минг доллардан кафолат суммасини ўтказиб жойларни брон қилдилар.

«АНСАРА» номли француз фирмаси Антарктида ва Арктикадаги ёзувчиларга саёҳатларни ташкил этди. Антарктидага биринчи круиз 1989 йили ташкил этилган. Саёҳат ўз таркибига мазкур экзотик жойларда нафақатгина яшашни балки, у ерда туристлар маҳаллий аҳоли, тюленлар, қорқонлар ва пингвинлар ҳаётини кузатиш имкониятига эга бўладилар.

Сув ости дунёси билан танишувчилар кейинги вақтларда анча кўпаймоқда. Бу йўналишда энг истикболли лойиҳа бу мусаффо сув ости қайиғида саёҳат ҳисобланади. Унинг маршрутларидан бири «Титаник» кемаси чўкиб кетган жойда режалаштирилмоқда.

Германияда экзотикани яхши кўрувчи туристларда собиқ камок камераси оммабоп саналади, чунки у ерда аттиги 20 ДМ тўлаш эвазига турист ўзини ёзғуб деб ҳисоблаши мумкин.

«Одсон-отел» Париж фирмаси ўз мижозлари учун малика Дианани сўнгги йилда усти йўлини тўлик такрорловчи маршрутни ишлаб чиқди. Машғум фожиали ва сирли трагедияни бошидан кечиришни истовчи туристлар қора мерседесда «Риту» отелидан то фожиа рўй берган жойгача сайр қилдилар. Сафар харажати 14 долларни ташкил этади.

17. *Ижтимоий туризм* – бу давлат томонидан ижтимоий эҳтиёжларга ажратиладиган маблағлар ҳисобидан саёҳат қилиш ҳисобланади. Ижтимоий туризмнинг мақсади фойда олиш эмас, балки даромади кам бўлган кишиларни дам олишга бўлган ҳуқуқини амалга ошириш учун уларни қўллаб қувватлаш ҳисобланади.

Туризмни мазкур тури чет элда кенг тарқалган. Собиқ Иттифок даврида туризмни мазкур тури ҳам оммабоп ҳисобланган, унинг улушига ички туризмнинг қарийиб 80 фоизи ва халқаро туризмнинг 50 фоизи тўғри келарди. Туризмни моддий-техника базасини мустаҳкамлашга давлатнинг каттагина маблағлари йўналтирилади. Давлат томонидан ажратилган бевосита ширекчилардан ташқари давлат суғуртаси ва касаба уюшмаларининг имтиёзли йўналишлари тақдим этилган.

18. *Ташкил этилган туризм* – бу тур ташкилотлар томонидан ташкил этилган алоҳида шахсларни ёки бир гуруҳ туристларнинг саёҳатидир. Ташкил этилган туристлар, туристлар йўлланмасини харид қилиш йўли билан саёҳат ҳуқуқини қўлга киритадилар. Бунда хизматлар миқдори турлича бўлиши мумкин. Масалан, туристлар овқатланишни учун курсовкани ёки хизматлар

комплексини, яъни транспорт хизматлари, овқатланиш, яшаш, трансфер, саёҳат хизматлари ва ҳ.к.ни харид қилиб олишлари мумкин.

Туризм соҳасининг тавсифи бўйича хулоса қиладиган бўлсак, шуни қайд қилиш керакки, испан мутахассиси Х.Монтанер Монтехано тадқиқотларни мувофиқ французлар мамлакати маданиятига яқин бўлган давлатларни оилавий саёҳатни ёқтиради, куёш нурида дам олишни хуш кўради, шу билан бирга улар узок саёҳатлардан қочишга ҳаракат қиладилар.

Италия туристлари фаол, ташаббускор туризмни афзал кўрадилар, табиат кўйида дам олишни, нотаниш инсонлар билан танишишга ҳаракат қиладилар.

Инглизлар учун саёҳатларни танлашда асосий меъзон бўлиб, иқлим ошхона, рекреация имкониятлари ҳисобланади. Бунда ҳам ташкил этилган фаол ташаббускор саёҳат турлардан фойдаланиши мумкин.

Германия туристлари кемпингларда, оилавий пансионатларни ташкиллаштирилган дам олишни макул кўришиди. Улар учун саёҳат қилинган жойдаги экологик вазият муҳим аҳамиятга эга.

Россияликларга келсак, жамоат фикрини ўрганиш бўйича бутун Россия сўров натижаларига кўра 72 % аҳоли 2004 йил ёз мавсумида таътилни уйд ўтказишни режалаштирган.

3.2. Туристлик хизматларнинг хусусиятлари

Бозор иктисодиёти шароитида тадбиркорлар одатдаги муҳит даражасидан ташқарида бўлиб қолдилар, чунки ягона товар бўлиб моддий маҳсулот, аниқроғи, унинг торгина қисми –халқ истеъмоли товарлари ҳисобланар эди. Янги мунособатлар капитал бозори, ишчи кучлари хизмат бозори ва ҳ.к. каби бозорнинг янги сегментларини ўзлаштиришни талаб этади.

Чет элда хизматлар соҳаси иктисодиётнинг тез тараққий этувчи тармоқларидан бири ҳисобланади. Дунёдаги ривожланган мамлакатларда ялпи ички маҳсулотда хизматлар улуши 70 фоиздан ҳам ошади.

Ўзбекистонда туризм бозорини ўрганиш ва ривожлантириш учун, аввало туристлик хизматларнинг моҳиятини аниқлаш зарур.

Хизмат термини халқро стандартларда берилишича – бу ижро этувчи ва истеъмолчи ўртасидаги бевосита ўзаро таъсирнинг натижасидир, ҳамда истеъмолчи эҳтиёжини қондириш бўйича ижрочининг шахсий фаолияти натижаси ҳисобланади.

Бу тушунча ўз таркибига қўйидагиларни камраб олади:

1. Хизмат истеъмолчилари ва ижро этувчиларнинг ўзаро таъсири;
2. Ижрочиларнинг ўзлари тамонидан хизмат кўрсатиш жараёни (яъни, маълум ишларни бажариш);
3. «Қайта ташкил қилинган маҳсулот» ёки «хизматлар натижаси» кўринишидаги ушбу фаолият натижалари.

Туристлик хизмат – туристларни мос равишдаги эҳтиёжларини қондириш бўйича туристлик корхона фаолияти натижаси ҳисобланади. Туристлик корхонанинг иши барча саёҳатларни ташкил қилиш билан бирга алоҳида хизматларни ташкил қилиши ҳам мумкин.

1.1. Туристлик хизматларнинг «Тўртта С» билан ифодаланиши.

Турим хизмат кўрсатиш соҳасининг ташкил этувчиси сифатида ўз хусусиятларига ва функциясига эга бўлиб, бу уни хўжалик юретишнинг муҳим соҳаси эканлигини белгилайди. Бошқа хизмат турлари каби туристлик хизматлар ўзига хос хусусиятларини шартли равишда «Тўртта С» билан белгиласак кўйидаги ҳолатда бўлади:

1. Сепилмаслик. Туристлик хизматлар моддий маҳсулот бўлиб ҳисобланмайди. Улар ижтимоий – маданий (номоддий) соҳаларга тегишли бўлиб, чунки истеъмолчини ижтимоий-маданий хизматларга бўлган ҳавасининг жисмоний, этик, интеллектуал, маънавий ва ҳ.к. эҳтиёжини қондириш бўйича хизматларни ижро этувчилар фаолияти аниқлайди. Уларни ўзидан вақтида кўриш ёки баҳолаш мумкин эмас. Бундай хизматлар объекти бўлиб, шунинг учун истеъмолчи ҳисобланади (турист);

2. Сервисни ва истеъмолчининг ўзаро боғлиқлиги. Хизматлар истеъмолчини ва ижро этувчиларнинг ўзаро таъсири натижасидан ташкил қилиниши сабабли, туристлик хизматларни кўрсатиш жараёни (ишлаб чиқариш) истеъмол билан бирга параллел равишда юз беради. Маълумки, моддий шаклда товарларни ишлаб чиқариш, уни сотувидан олдин бўлади, фақат ундан кейингина истеъмол жараёни бошланади. Яна бир муҳим хусусиятларидан бири бу туристлик товарлар ва хизматлар истеъмоли фақатгина истеъмолчини, яъни туристни унинг ишлаб чиқилган жойига олиб беришдан ҳолдагина амалга оширилади. Оддий товарлар ва хизматлар истеъмоли эса тескариси, яъни ишлаб чиқилган маҳсулот жойидан катъий назар тийёр бўлгач, истеъмолчи уни шу ернинг ўзида истеъмол қилади.

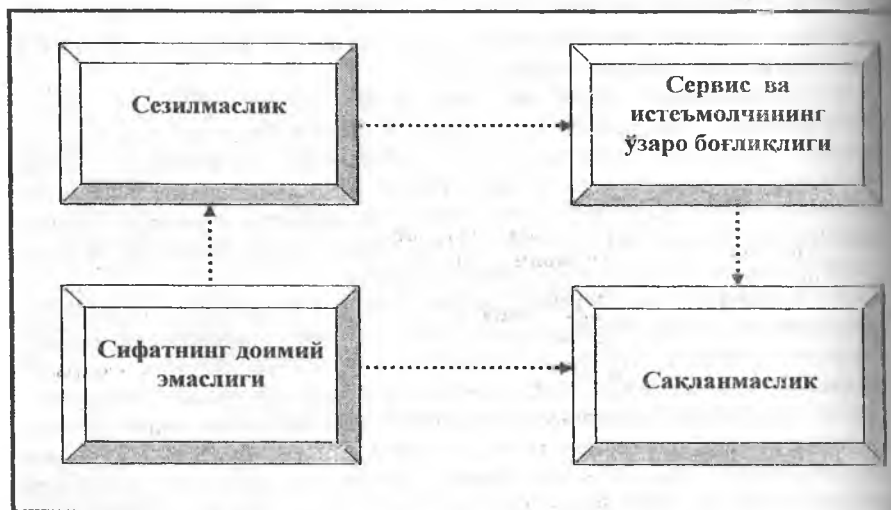
3. Сақланмаслик. Туристлик хизматларнинг сақланмаслиги (сақлаш мумкин эмаслиги). Туристлик хизматларнинг ҳаётий цикли моддий товардан тубдан фарқ қилади, хусусан сақлаш босқичининг мавжуд бўлмаганлиги билан туристлик хизматларни сақланмаслиги бозор конъюктурасини яхшилаб ўрганишни, талаб ва таклифни мутоносиблигини талаб этади, чунки хизматлар тайёр бўлмаганга қадар «омборларда» туриб қоладиган маҳсулот эмас.

4. Сифатнинг доимий эмаслиги (хизматлар сифати кўп ҳолларда мавжуднинг ҳолати, унинг малакавий тажрибаси, кайфиятига боғлиқ бўлади).

Меҳмондўстлик соҳасидаги хизматлар ўзининг ўзгарувчанлиги билан ажралиб туради, яъни, уларни сифати қандай шароитларда ким уни рад этишга боғлиқ бўлади. Бундай ўзгарувчанликни бир неча сабаблари мавжуд. Биринчидан, бундай турдаги хизматлар бир вақтнинг ўзида кўрсатилади ва яқин келинади, бу эса уларнинг сифатини назорат қилиш имкониятини мусулмайди. Эҳтиёжни вақтинчалик нобарқарорлиги, эҳтиёж юқори бўлган даврда хизмат сифатини сақлашни муаммоли қилиб қўяди. Кўп нарсалар хизмат кўрсатиш вақтида уни рад этиш ҳолатига боғлиқ бўлади. Айнан бир киши бугун сизга яхши хизмат кўрсатиши мумкин, аммо эртаси кун сифатсиз хизмат қилиши мумкин. Бундай сифатсиз хизмат кўрсатишни турли сабаблари бўлиши мумкин: хизмат сифатидаги ўсиш ва тебранишлар, меҳмондўстлик

индустрияси шаънига мижозлар томонидан айтиладиган эътирозлар норозиликнинг бош сабаби бўлиб ҳисобланади.

Туристлик хизматларнинг ўзига хос хусусиятлари кўргазмали равишда 3.1. расмда келтирилган.

Расм 3.1. Туристлик хизматларнинг «Тўртта С» билан ифодаланиши.

Туристлик хизмат кўрсатиш таркиби асосий ва қўшимча хизматлар билан фаркланади. Туристлик корхоналар кўрсатадиган асосий хизматларга қўйидагилар киради:

- ташишни ташкил этиш бўйича хизматлар;
- жойлаштириш;
- туристларни овқатлантириш;
- саёҳатни (экскурсияни) ташкил этиш бўйича хизматлар;

Туристлик корхоналар кўрсатадиган қўшимча хизматларга қўйидагилар киради:

- туристларни суғурталаш бўйича хизматлар;
- гид (туристларга изоҳ, тушунтириш берувчи шахс), гид-таржимон хизматлари;
- туристларни яшаб турган жойидан унинг вақтинчалик келиб тушган жойигача -мамлакатгача ва тескари (трансфер) ташиш бўйича, ҳамда саёҳат шартларида кўзда тутилган мамлакат ҳудудида (вақтинчалик келган жойидан) исталган бошқа ташишлар бўйича хизматлар;
- техникани таъмирлаш бўйича хизматлар;
- ижара бериш бўйича хизматлар;

- вақтга айирбошлаш;
- телефон хизмати;
- почта хизмати;
- маънавий хизмат кўрсатиш хизматлари;
- шундан фойдаланиш хизматлари ва х.к.

Шундай бўлиши истеъмол хусусиятлари нуқтаи назаридан олиб қараганда, хизматнинг фарқлар йўқлиги сабабли шартлидир. Йўлланмада қайд қилинган ва хизматнинг шартлига киритилган хизматлар асосий ҳисобланади. Қўшимча хизматларни етиб келган жойида туристнинг ўзи мустақил харид қилади. Улар вақтнинг нархиға қирмайди.

Кўнгина ҳолатларда туристлик асосий хизматларға транспорт хизматлари, жойлаштириш ва овқатлантириш хизматларидан ташкил топади. Аммо, шунинг (экскурсион), малакавий иш туризми, спорт, диний мақсадларда хизматлар ташкил этилганда қўшимча хизматлар ҳам ушбу турларнинг асосини ташкил этиди. Асосий ва қўшимча хизматлар ўртасидаги фарқ, уларни мустақил харид қилинган йўлланма пакетига киритилган хизматлардан фарқли топади. Туристларға номоддий хизматлардан ташқари моддий хизматлар бичи махсус махсулотлар тақдим этилиши мумкин, масалан, шаҳар харитаси, метро харитаси, сувенирлар, туристлик жиҳозлар.

Шундай қилиб Ўзбекистонда туризм бозорини ўрганиш ва ривожлантириш жараёнида, келгусида туризмни асл моҳиятини белгилловчи қўйидаги хизматларни ҳисобға олишни ҳозирги давр талаб қилмоқда:

- дим олиш ва қўнгил очар фаолият сифатида;
- бевосита туризмға хизмат қилувчи тармоқни қамраб олувчи бизнес сифатида;
- туризм бозорига йўналтирилган моддий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоғи корхонасининг фаолияти сифатида қарашға тўғри келмоқда;

Таъин иборалар: Туризм соҳасининг таснифланиши, туризм турлари, таъинидаги белгилар, географик принцип бўйича, ҳаракатланиш усули бўйича, мақсадлар бўйича, молиялаштириш манбаи бўйича, туристлик оқимлар бўлиши бўйича, диний туризм, экзотик туризм, ижтимоий туризм, туристлик хизматларнинг хусусиятлари, «Тўртта С», сезилмаслик, сервисни ва истеъмолчининг ўзаро боғлиқлиги, сакланмаслик, сифатнинг ўзгарувчанлиги.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризм соҳасининг таснифланиши қандай хусусиятларға эға?
2. Туристлик оқимлар йўналиши бўйича қандай туризм турларини биласиз?
3. Мақсадлар бўйича қандай туризм турларини биласиз?
4. Ҳаракатланиш усули бўйича қандай туризм турларини биласиз?
5. Жойлашув воситалари бўйича қандай туризм турларини биласиз?
6. Туристлик хизматларнинг «Тўртта С» билан ифодаланиши нимани кўрсатади?
7. Туристлик хизматларнинг хусусиятлари нималардан иборат?

4. ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИ

Режа:

- 4.1. Туризмни индустриясини ташкил қилиш.
- 4.2. Туроператор ва турагентликлар.
- 4.3. Транспорт ва меҳмонхона хўжалиги.
- 4.4. Овқатланиш хўжалиги

4.1. Туризм индустриясини ташкил қилиш

Туризм индустрияси – бу меҳмонхоналар ва жойлаштириш воситалари, транспорт воситалари, умумий овқатланиш объектлари, кўнгил очиш объектлари ва воситалари, билим орттириш, даволаш, соғломлаштириш, спортга доир, диний-маросимчилик, ишбилармонликка ва бошқа мақсадларга молик воситалар, туризм операторлари ва туризм агентлигини амалга оширувчи, шунингдек, туристлик-экскурсия ва гид-таржимонлик хизматларини тақлиф қилувчи ташкилотлар мажмуидир.

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида» ги Қонунда туристлик индустрия тушунчаси куйидаги тарзда таърифланади: Туристлик индустрия - туристлик фаолиятнинг туристларга хизмат кўрсатишини таъминловчи турли субъектлар (меҳмонхоналар, туристлик комплекслар, кемпинглар, мотеллар, пансионатлар, умумий овқатланиш, транспорт корхоналари, маданият, экспорт муассасалари ва бошқалар) мажмуи.

Тараққиётнинг ҳозирги босқичида мамлакатнинг ёки туристлик марказнинг ижтимоий тузилишидан катъий назар туризм соҳасида туристлик фаолиятни амалга оширувчи бир қанча турли хилдаги корхоналар, чунончи: туризмни ташкиллаштирувчи туроператор ва туристлик агентликлар мавжуд. Бундан ташқари туристларни ташувчи, меҳмонхоналар ва жойлаштириш тизимининг бошқа корхоналари, умумий овқатланиш, аттракционлар ва кўнгил очар жойлари, шунингдек, улар каторига банк соҳасидаги муассасалар, суғурта хизмати ва бошқалар киради. Туризмнинг махсус турларида даволаш муассасалари, ўқитиш тизими муассасалари ҳамда аниқ туристлик маҳсулотнинг мақсадларига мувофиқ келадиган спорт ва бошқа муассасалар иштирок этишлари мумкин. Бу ташкилотларнинг барчаси бир-бирларини уйғун равишда тўлдириши ва истеъмолчи учун зарур бўлган ҳамда ассортимент бўйича етарли даражадаги барча хизматларни кўрсатади.

Туризм ташкилотчиларига туризм соҳасидаги икки хил корхона мансубдир: туроператорлар ва туристлик агентликлар. Бу корхоналар туризм хизматининг ўзи билан бевосита шуғулланмайдилар, балки фақат истеъмолчи (турист) билан бевосита хизмат кўрсатувчининг ўртасида воситачилик вазифасини бажарадилар. Ўз навбатида уларнинг фаолияти - бу ҳам хизмат кўрсатишдир. Франциянинг туристлик қонунчилигида бу корхоналарни уларнинг моҳияти ва вазифасининг характерига мувофиқ равишда туризм ташкилотчилари деб тўғри номлайдилар.

4.2. Туроператор ва турагентликлар

Туроператорлар туристлик маҳсулотни шакллантиришни (тузиш ёки тайинлашни), уни бозор томон ҳаракатини, шунингдек реализация қилинишини амалга оширувчи юридик ёки жисмоний шахсдир.

Турни шакллантириш деганда муддатлари, мақсадини аниқлаш бўйича тартиблаштирилган ва бир-бирига боғланган, нархи ва сифати бўйича, кетма-кетликта кўра келишилган хизмат кўрсатиш ва иш бажариш, уларни таклиф қилиш бўйича шартномалар тузиш, тегишли равишдаги бронлаштириш ва расмийлаштириш тушинилади. Йўналтириш деганда шундай ишлар мажмуи тушуниладики, бунда потенциал истеъмолчида шу ишларни сотиб олиш учун шайлолик туғдириш бўйича ишлар бажарилади «Реализация» термини икки хил маънога эга:

А. Сотиш

Б. Бажариш.

Фаолиятнинг анъанавий схемаси бўйича туроператор туристлик агент-кутарачиларга туристлик маҳсулотни фақат улгуржи сотишни амалга оширадими, агент кутарачилар бу маҳсулотни минтақалар бўйича тўқомайдилар ва уларни маҳаллий туристлик агентликлар орқали сотадилар. Кутарачилар WHOIESAIORS деб номланадилар.

Турларни истеъмолчининг ўзига, туристга чаканалаб сотишни туристлик агентлиги (ёки қисқача турагентлик) амалга оширади. Баъзан туроператор ўз суғурида махсус структуравий бўлинма - фақат туристларга кўрсатишигина эмас, балки барча агентлик ишларини ўзaro мувофиқлаштириш билан ҳам шуғулланувчи турларни чаканалаб сотиш бўйича марказий туристлик агентлигини тузиши мумкин. Амалиётда туризм соҳасидаги корхоналар ичида туроператорларнинг сони 5 % дан ошмайди, турагентликлар эса 95 % ни ташкил этади.

Бундан ташқари, туроператор туристлик маҳсулотни истеъмолчи (турист) ишида бажарилиши учун жавоб беради ва амалда туристлик маҳсулотни импорт қилиш ва оператив кузатиб боришни амалга оширади. Одатда туроператорлик функциясини амалга ошириш учун корхонани шундайлигича юридик шахс сифатида ёки юридик шахс маълумотига эга бўлмаган тadbиркор сифатида рўйхатдан ўтказишигина эмас, балки бундай фаолиятни амалга оширини учун махсус лицензия ҳам олиш зарур. Масалан, Россияда лицензия олинган фақат халқаро туристлик фаолиятни амалга оширишда талаб этилади. Чоки туризм соҳасидаги фаолиятда лицензия ва махсус рўйхатдан ўтиш талаб қилинмайди. Ўзбекистонда эса ички ва халқаро туризм учун ягона лицензия шур.

Туроператор туристлик маҳсулот истеъмолчиси олдида жавобгар қисобланади, истеъмолчи кўпгина турли хил корхоналар хизматини ўз ичига олган хизмат кўрсатишлар пакетини айнан ундан сотиб олади. Бу жавобгарлик туроператорнинг тегишлича қафолатларини (маълум суммадаги маблағ депозити ёки бошқа таъминот учун банк қафолати, агар лицензиялаштириш қонунари бўйича мумкин бўлса, малакавий жавобгарликни суғурталашни

назарда тутади. Турли мамлакатларда жавобгарликнинг таъминланиш даражалари турлича белгилангандир, масалан, 10 дан 250 минг USD.

Туристлик агентликлар (турагент) - бу истеъмолчига, яъни туристга ёки мижозларга айрим туристлик хизматлар ва турларни чакана сотиш функциясини амалга оширувчи юридик ёки jisмоний шахсдир.

Агентлаштириш соҳасида фаолиятнинг бир нечта турлари фарқланади, шахс номидан ва корхонанинг топшириғи бўйича турларни сотиш. Моҳиятан бу турли хилдаги туроператорларнинг «туристлик йўлланмалар дўкони» дир. Туристлик йўлланмада доимо бундай сотишни амалга оширган туроператор ва турагентнинг барча реквизитлари тўлиқ кўрсатилади, агентлик фоизи тушунчаси бор бўлган мамлакатларда, агентлик фозининг суммаси доимо туристлик хизматларнинг чеки ёки ваучерида кўрсатилган бўлади. Бундай мамлакатларда йўлланмалар юк ваучер бўлиб, унда касса аппаратидаги маълумотни ёзиб қўйиш учун махсус хошия мавжуд. Бундай ҳолда агентликнинг ўзи барча оқибатлари ва жавобгарликни бўйнига олган ҳолда туроператорлик функциясини бажаради.

Ҳозирги пайтда турларни истеъмолчига Интернет тармоғи орқали сотиш шаклланмоқда, лекин истеъмолчига фақат ахборот бериш ва махсулот таклиф этиш, уни мижознинг талабномаси бўйича ўзлаштириш босқичларгина автоматлаштириш имкониятига эга, баъзи ҳолларда, масалан, банкдаги ҳисоб-китобларни ёки кредит карталарининг рақамларини кўрсатишда ҳақ тўлаш ҳам назарда тутилади.

4.3. Транспорт ва меҳмонхона хўжалиги

Ташиш тизими туристларни пиёда бир жойдан бошқа бир иккинчи жойга ўтказишни истисно қилганда, техник тараққиёт даражаси билан белгиланади:

- филлар, туялар, отлар, эшаклар, итлар каби хайвонлардан;
- ер усти механик ҳаракат воситаларидан (велосипед, автомобил, автобус, темир йўлдан);
- ҳавода ҳаракатланиш воситаларидан (ҳаво транспортдан);
- сув транспортдан - қайик, соллар, дарё ва денгиз сув усти ва ости кемаларидан фойдаланиш асосида тургун равишда шаклланади.

Туристларни бир жойдан бошқа жойга олиб борувчилар иш босқичларига, уларнинг туристлик махсулот таркибидаги ўрнига мувофиқ равишда асосий ва ёрдамчи ташувчиларга бўлинади.

Иш босқичларига кўра уларни қуйидагиларга бўлиш мумкин:

- трансфер, кўп ҳолларда автобус, туристларни жўнатиш, жойидаги асосий ташувчига етказиб бериш, туристларни аэропорт терминалидан, вокзалдан меҳмонхонага элтиш ҳамда худди шу операцияларни туристлар ватанларига қайтаётганларида бажариш;
- туристларни боришлари керак бўлган узоқ масофаларга элтиш;
- автобус ва темир йўл турларида маршрут бўйича олиб юриш, бунда ташиш босқичи аслида турнинг зарурий ва асосий элементи бўлади, ташиш

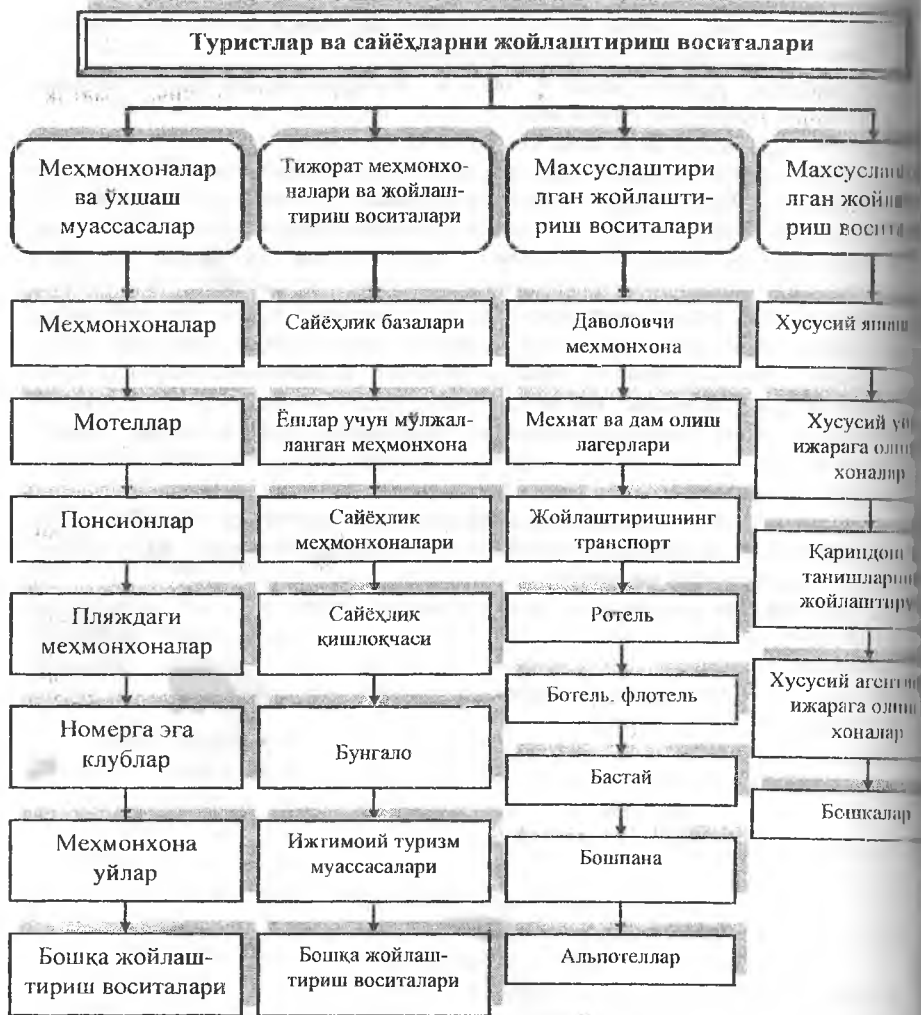
носияталари эса, кўпинча тунаш жойларига айланади, бунга денгиз саёҳатига доир маршрутларни ҳам киритиш мумкин;

- экскурсион маршрутлардаги ташиш, масалан, шаҳар бўйича, тематик боғлардаги ва бошқа ташишлар;
- шоппинг турлар учун юк таш.

Жойлаштириш - туризм индустриясининг энг муҳим элементларидан бири ҳисобланади. Жойлаштириш (тунаш) бўлмаса туризм ҳам бўлмайди. Бу туристларни қабул қилиб олиш ва ўз туристлик ресурсларини ишлатишдан ваътий назар ва катта даромад олишга ташна бўлган ҳар қандай туристлик регион ва марказ иқтисодиётининг талабидир. Меҳмонхона индустрияси меҳмондўстлик тизими-нинг моҳиятидир. У инсоният тарихидаги ҳар қандай иқтисодий формацияга хос бўлган меҳмонни ҳурмат қилиш, уни қабул қилиб олиш ва хизмат кўрсатиш тантаналари каби энг қадимги анъаналаридан келиб чиқади. Шунини таъкидлаш керакки, мутлақо транзит туристлар ва экскурсион хизмат кўрсатиш ҳисобига яшайдиган туристлик марказ ва жойлар мавжуд. Лекин бу ҳолда яхши фойда олиш учун туристлик маҳсулот товарни ташкил қилувчи хусусиятга эга бўлиш керак.

Меҳмондўстликнинг (меҳмон қабул қилиш) индустрияси - бу минтақа ёки туристлик марказ ҳўжалигининг энг кучли тизмидир ва туризм иқтисодиёти-нинг муҳим таркибий қисмидир.

Меҳмон қабул қилиш индустриясини коллектив ва индивидуал жойлаштиришнинг турли хилдаги отеллар, меҳмонхоналар, мотеллар, пансионларнинг хостел ва ётоқхоналари, апартаментлар, туристлик хуторлар, пунингдек, туристларни жойлаштиришда иштирок этвчи хусусий сектор носияталарини ташкил этади.

Чизма 2. Туристлар ва сайёҳларни жойлаштириш воситалари

Жойлашув воситалари бўйича меҳмонхона турлари

Меҳмонхоналарни қуйидаги типологияси жаҳон амалиётида уларни ҳар бирини батафсил аниқ тафсилоти билан ифодаланган кўриниши қуйидаги 4-жадвалда акс эттирилган.

Ташкил шаклининг номи	Тавсифи
Отел-пункт	Ўз сигими бўйича меҳмонхонаши мазкур типи кичик ёки ўрта корхоналар сафига киради. Одатда шаҳар марказида жойлашади. Яхшигина таълим олган персонал-ходим конференция, хизмат учрашувлари иштирокчилари бизнесменлар бўлиб ҳисобланган талабчан мижозларга сервисни жуда юқори даражасини таъминлайди. Барча мумкин бўлган хизмат турларини ўз ичига олувчи номерларни нархлари анча қиммат туради.
Ўрта (класс) отели меҳмонхона	Ўз сигими бўйича отелдан катта (400-200 ўринли) шаҳар марказида ёки шаҳар агрофида жойлашган. Етарли даражада кенг хизматлар турини тақдим этади, улардаги нархлар у жойлашган минтака даражасига тенг ёки ундан бир мунча юқорироқ бўлиши мумкин. Бизнесменлар, хусусий туристлар, конгресс, конференция иштирокчиларни ва ҳақозодарни қабул қилиши мумкин.
Меҳмонхона- парт-менг (апарт- отел)	Сигими бўйича кичик ёки ўрта ўлчамли (400 ўрингача) йирик шаҳарнинг доимий бўлмаган аҳолиси учун хосдир. Вақтинчалик турар жой сифатида кўп йилларда ўз-ўзига хизмат кўрсатишдан фойдаланиладиган квартира (ижара) типидан ташкил топади. Меҳмонхонаши мазкур типидан нархлар қоидага кўра жойлашув муддатига боғлиқ равишда (турланиб) туради. Узок муддатга тўхтаб ўтувчи онлавий туристлар, бизнесменлар ва юқарачиларга хизмат кўрсатади.
Истеъмолчи бўғини (класс) меҳмонхонаси	Кичик ёки ўрта сигимли корхоналар (150 ўринли ва ундан ортик) магистрал йўл ёқаларида жойлашади. Хизматлар тўпламини чекланганлиги, оддий ва тез хизмат кўрсатиши билан ажралиб туради. Истеъмолчилари – кўрсатилган (истеъмол қилинган) хизматлар учун ҳақиқий тўловни амалга оширишга интилувчи ва тўлиқ пансионга муҳтож бўлмаган бизнесменлар, хусусий туристлар учун мўлжалланган.
Отел-курорт	Ўз сигими бўйича меҳмондорчиликни тўлиқ хизматлар тўпламини таклиф этиш билан ажралиб турадиган корхона. Бундан ташқари, бу ерда парhez таомлар ва махсус тиббий хизмат кўрсатиш комплексини олиш мумкин. Курорт минтақаларида жойлашади.
Мотел	Шаҳар ташқарисида, шаҳар бўйида, магистрал йўл ёқаларида жойлашган оддий бир ёки икки қаватли бинолар. Бу кичик ёки ўрта корхоналардир (400 ўрингача). Кам сонли ходимларни ўрта даражали хизмат кўрсатиши характерлидир. Мижозлари бўлиб ҳаваскор автотуризмга ургу берилган турли категориядаги туристлар ҳисобланади.
«Тунаш ва понушга» хилидаги хусусий меҳмонхона	АҚШда кенг тарқалган. Бу меҳмонхона кичик (баъзида ўрта) сигимли. Шаҳар атрофида ёки қишлоқ жойларда жойлашган. Хизмат кўрсатишга, қоидага кўра, нонушга ва уй шароитидаги енгил тамадди киради. Мижозлари бўлиб уй шароитида ингиладиган тижоратчилар ва йўналишдаги туристлар ҳисобланади.
Отел-гария	Мижозларга чекланган миқдордаги хизматларни: жойлашув ва континентал понушгани тақдим этувчи корхоналар.

Пансион	Хизматлар даражасини чеklangанлиги ва оддий стандартларга эга корхоналардир. Отел-гарнилардан фарқи равишда бу ерда нонушта, тушлик ва кечки овқат (тулик пансион) тақдим этилади. Бирок овқатланиш хизмати фақат мижозларигагина кўрсатилади.
Меҳмонхона-ҳовли	Отеллардан сизими, хизмат кўрсатиши, содда стандартлиги билан ажралиб турувчи корхона, учрашувлар ва меҳмонлар ташриф учун қатор жамoa хоналарини мавжуд эмаслиги билан ажралиб туради. Меҳмонхона-ҳовли таркиби (структураси)да ресторан ёки барни мавжуд бўлиши мажбурийдир.
Ротел	Тунаш учун мўлжалланган креслолар жойлаштирилган бир сонликки ўрибли вагонлардан ташкил толувчи ҳаракатланган меҳмонхонадир. Хожатхона, ошхона, музлатгич ва кейиниш учун мўлжалланган хоналар мавжуд.
Ботел	Мос равишдаги жиҳозланган кичик кема сифатида фойдаланувчи сувдаги унча ката бўлмаган меҳмонхона.
Флотел	Кўп ҳолларда «сувдаги курорт» деб номланувчи ката меҳмонхона. Турисларга кенг турдаги хизматларни тақдим этувчи шинам номерлар: бассейн, сув чангилари, балик овлиши учун шароит яратадиган, сув остида сузиш, сув ости оми, тренажер заллари, конференция ва конгресслар учун заллар, кутубхона, турли-туман таъминолар (телефон, телефакс, гелегайи, телевизор, ва х.к). Сўнги вақтларда турларга ўқитувчи конгресс-круизлар, конгресс-турлар, бизнес-турларни ташкил этиш учун фойдаланилади.
Флайтел	Агромеҳмонхона ёки «учувчи отел». Фавқулodда қимматли меҳмонхонани камёб тури ҳисобланади. Қўниш майдончаси ва метеорологик хизмат алоқалари билан жиҳозланган.

4.4. Овқатланиш хўжалиги

Овқатланиш ҳар қандай инсоннинг табиий эҳтиёжидир. Овқатланиш, туризмда одатдаги оддий ва зарурий эҳтиёждан ташқари яна кўнгил очиш ва маҳаллий маданиятнинг, хусусан, гастронимиянинг муҳим таркибий қисмини англаш сифатида ҳам қаралади. Миллий таом халқ маданиятининг муҳим қисми бўлиб, ўзида аниқ ажралиб турувчи хусусиятларни мужассамлантиради, билиш жараёнининг элементи ва хузур-ҳаловат олишнинг воситаси ҳисобланади.

Умумий овқатланиш тизими туристик марказ ёки минтақага ташриф булурувчиларнинг эҳтиёжларини қондирувчи турли тоифадаги рестороанлар, барлар, кафе ҳамда ошхоналар, тез овқатланиш ва ўзига-ўзи хизмат қилиш пунктларидан ташкил топади. Овқатланишнинг тури - эрталабки нонушта, ярим пансион, тулик пансион доимо туристик хизматлари кўрсатиш таркибида белгиланган бўлади.

Ярим пансионда (икки марта овқатланиш) эрталабки нонушта ва тушлик ёки кечки овқат назарда тутилган бўлади. **Пансион** - бу уч марталик овқатланишдир. Қимматбаҳо хизмат кўрсатиш вариантларида бутун кун давомида ва хаттоки тунда исталган вақтда ва исталган миқдорда овқатланиш ҳамда ичимликлар (спиртли ичимликларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда) ичиш

оқибатини назарда тутилиши мумкин.

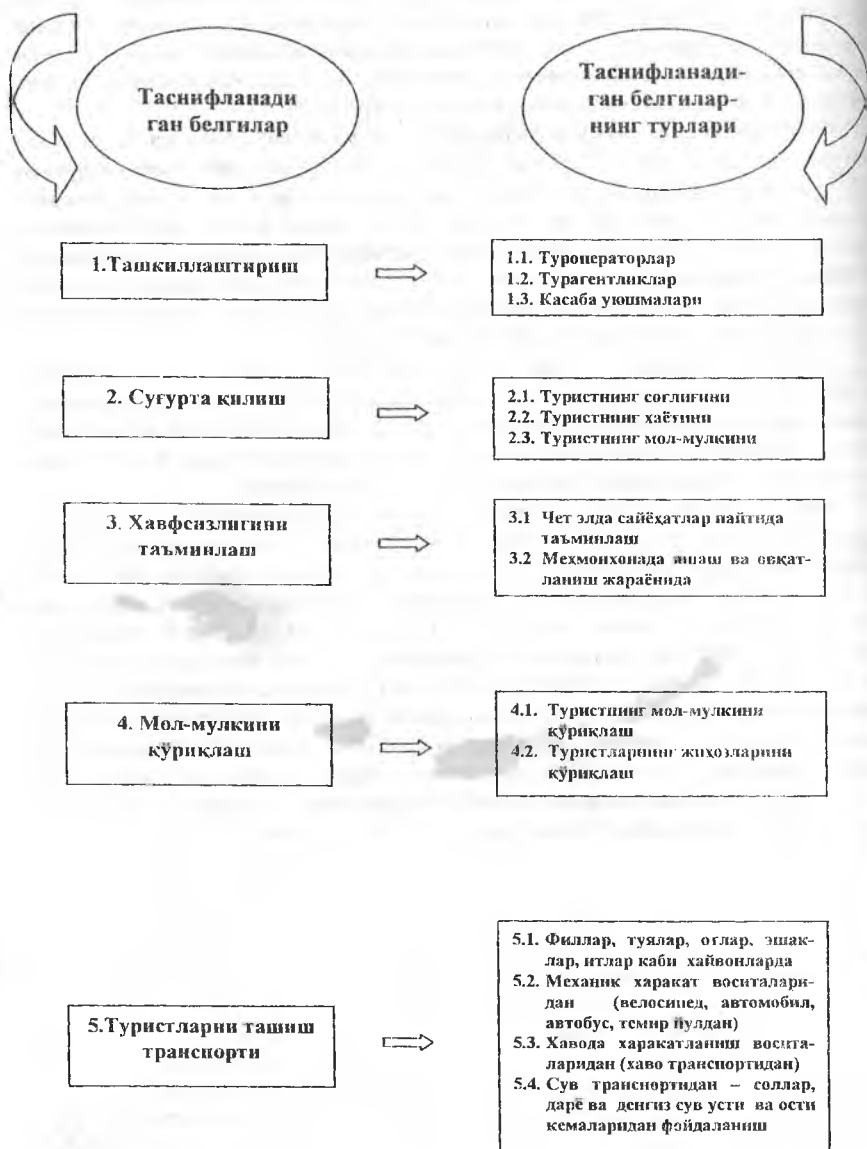
Шунингдек, таклиф этилаётган овқатнинг зичлик градацияси (миқдори ва кўпинча калориялилиги ҳамда хизмат кўрсатишнинг турлари боғлиқлиги) бўлади. Масалан, нонушта хилларининг миқдори таъриф этилаётган мамлакат ёки минтақанинг анъаналарига боғлиқ бўлади (континентал, инглизча, америкача, ва х.к.). Мехмонларга хизмат кўрсатишнинг тури ҳам муҳимдир (шведча дастурхон).

Умуман олганда, сайёҳ эрталаб енгил овқат тановвул қилиши, яъни енгил нонушта қилиши қабул қилинган. Шунинг учун, одатда, мехмонхоналарнинг енгил қисми овқатланиш пунктларига ёки ресторанларга эга бўлиб, мехмон-хизматчиларнинг зарурий таркибий қисми ҳисобланган хизмат кўрсатишларни таъриф қилади, бу эса кўп ҳолларда жойлаштиришнинг қиймагига киритилган бўлади. Мехмонхона қошидаги ресторанда овқатлантириш жойлари мавжудлигининг кўрсаткичи жуда муҳим. Агар бу кўрсаткич мавжуд номерлар ёқин миқдорига мос бўлса яна ҳам яхши бўлади.

Нонушта масаласида энг яхшиси шундаки, турист мехмонхонадан таъширига чиқмаслиги керак, гарчи овқатланиш пунктлари назарда тутилмаган, туристларга эса яқинроқда жойлашган ресторанда овқатланиши мумкинлиги таъриф қилинган жойлаштириш воситалари ҳам мавжуд бўлсада. Бундай ҳолда жойлаштириш хизматининг қиймати кескин пасайиб кетади.

Овқатлантиришни ташкил этиш тиббий соҳани ҳам ҳисобга олган бўлиши керак. Нотўғри овқатланиш, ёмон (қоидаларга риоя қилмаган ҳолда) таърифланган овқат захарланишга олиб келиши мумкин. Масалан, 40 % гача туристлар Миср ва Ҳиндистонга борганларида диареядан азият чекадилар. Ашшиса, кўчадаги майда сотувчилар қўлидаги сув ва овқат, шунингдек шифтсиз ресторанлардаги таомлар хавфлидир. Айрим тоифадаги туристлар руҳида диний белгилар бўйича умумий қабул қилган чекланишлар (чўчка туштини истеъмол қилмаслик, рўза тутиш), вегетерианларнинг ўзига хос талаблари, болалар овқати талабларини ҳам ҳисобга олиш керак. Овқатланишга бўлган бундай талабларнинг ўзига хослигини туристлар тур сотиб этилаётганларида кўрсатишлари керак. Бажаришнинг имконияти бўлмаган тақдирда турдан воз кечиш керак.

ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИНИНГ ТАСНИФИ

**6. Туристларни
жойлантириш**

- 6.1. Отелларга, меҳмонхоналарга
- 6.2. Мотелларга
- 6.3. Пансионатларга
- 6.4. Кемпингларга
- 6.5. Палаткаларга
- 6.6. Ротелларга
- 6.7. Ботелларга
- 6.8. Санаторийларга
- 6.9. Флотелларга
- 6.10. Хостелларга
- 6.11. ОТЕЛЬ-клубларга
- 6.12. Турбазаларга
- 6.13. Туристлик уйлارга
- 6.14. Апартаментлар

**7. Туристларни
овқатлантириш**

- 7.1. Кафеларда
- 7.2. Барларда
- 7.3. Ресторанларда
- 7.4. Шарк таомлари ошхоналарида
- 7.5. Ғарб таомлари ошхоналарида
- 7.6. Европа таомлари ошхоналарида
- 7.7. Миллий таомлар ошхоналарида
- 7.8. Павильонларда

**8. Туристларни саёҳат
жойлари билан
таъинитириш**

- 8.1. Тарихий-мёморий обидалар билан
- 8.2. Мустақиллик иншоотлари билан
- 8.3. Археологик қазилмалар билан
- 8.4. Ғаройиб воқеалардан қолган қолдиқлар билан
- 8.5. Кўркем боғлар билан
- 8.6. Хушманзара тоғлар билан
- 8.7. Оромбахш сув ҳавзалари билан

**9. Туристларнинг бўш
вақтини мазмунли
ўтказиш**

- 9.1. Ҳар хил спорт иншоотларида
- 9.2. Кинотеатрларда
- 9.3. Театрларда
- 9.4. Концертларда
- 9.5. Ҳар хил тинч-осуда жойларда

**10. Туризм
индустрияси**

Бу меҳмонхоналар ва жойлаштириш воситалари, транспорт воситалари, умумий овқатланиш объектлари, кунгил очиш объектлари ва воситалари, билим ортириш, даволаш, соғломлаштириш, спортга доир, диний – маросимчилик, ишбилармонликка ва бошқа мақсадларга молик воситалар, туризм операторлари ва туризм агентлигини амалга оширувчи, шунингдек, туристлик - экскурсия ва гид-таржи-монлик хизматларини тақлиф қилувчи ташкилотлар мажмуидир.

11. Туроператорлар

Туроператорлар туристлик мақсулоти шакллантиришини уш бозор томон ҳаракатини, шунингдек, реализация қилинишини таъминловчи юридик шахсдир.

**12. Туристлик
агентликлар (турагент)**

Бу истеъмолчиси - туристга ёки миждозларга айрим туристлик хизматлар ва турларни ҳасанасотини функциясини амалга оширувчи корхона ёки жисмоний шахсдир

**13. Транспорт
хўжалиги**

- трансфер, кун ҳолларда автобус, туристларни жунатиш жойидаги асосий ташувчига етказиб бериш, туристларни аэропорт терминалидан, вокзалдан меҳмонхонага элтиш ҳамда худди шу операцияларни туристлар ватанларига қайтаётганларида бажариш;
- боришлари керак бўлган узок масофаларга элтиш;
- автобус ва гемир йул турларида маршрут буйича олиб юрини, бунда ташини босқичи асанда турнинг зарурий ва асосий элементи булади, ташини воситалари эса, қупинича тунаш жойларига айланади, бунга денгиз саёҳатига доир маршрутларни ҳам киритиш мумкин;

14. Мехмонхона
хўжалиги

Жойлаштириш воситалари ва тизими, яъни асосий воситалар - булар вақтинча келиб кетувчиларга (мижозларга) турли даражада хизмат курсатиш билан боғлиқ ҳолда уларни қабул қилиш ва тунашларини ташкил этиш бўйича махсус мослаштирилган турли ҳаёдаги ва қуривишидаги (чайладан тортиб то улкан мехмонхоналаргача бўлган) бинолардир.

Мехмондустликнинг (мехмон қабул қилиш) бугунги индустрияси бу регион ёки туристлик марказ хужалигининг энг кучли тизмидир ва туризм иқтисодиётининг муҳим таркибий қисмидир.

Таянч иборалар: Туризм индустрияси, туроператор, турагентликлар, транспорт ва мехмонхона хўжалиги, овқатланиш хўжалиги, пансион, аримпансион, туристларни жойлаштириш, туристларнинг бўш вақтини мўъмулли ўтказиш, туристларни саёҳат жойлари билан таништириш, ташиш воситалари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризмни ташкиллаштирувчи ташкилотларга нималар киради?
2. Туризм соҳасида туроператор қандай вазифани бажаради?
3. Турагентликлар ҳақида нималарни биласиз?
4. Транспорт хўжалигига нималар киради?
5. Мехмонхона хўжалигига нималар киради?
6. Туристларни ташиш воситалари деганда нимани тушунасиз?
7. Туристларни овқатлантириш нимадан иборат?
8. Туризм индустрияси деганда нимани тушунасиз?

5. ТУРИЗМ ТУРЛАРИ ВА АСОСИЙ КЎРИНИШЛАРИ

Режа:

- 5.1. Актив ва пасив туризм турларининг хусусиятлари.
- 5.2. Ҳаракатларнинг турларига нисбатан туризм маршрутларининг таснифи
- 5.3. Туризм турларининг кўринишлари.
- 5.4. Қишлоқ туризмнинг ривожланиши
- 5.5. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари

5.1. Актив ва пасив туризм турларининг хусусиятлари.

Туризмнинг актив ва пасив турларга бўлинишининг асосий мазмуни, одамнинг туризм жараёнида ҳаракатланиши ва мижозининг турларини аниқлаши билан белгиланади. Катта жисмоний куч талаб қилинадиган ва ҳамма туристлар катламига ҳам тўғри келадиган туризмнинг **актив турларига** - дам олиш ва сайёҳат, вақти чоғлиқ, спорт кабилар қиради.

Туризмнинг пасив турига туристлик сайёҳликнинг тинчроқ ва кам куч сарф қилинадиган, жисмоний зуриқишга хос бўлмаган тури қиради. Бу тур бир маромда дам олишга мослашган шахсларга мўлжалланган, танишиш туризми бўлиб, даволовчи ҳарактердаги соғломлаштирувчи хусусиятлардан иборат, яъни турли санаторий ва курортларни шулар қаторига киритиш мумкин. Бундай турдаги туризм кўпроқ ёш фарзандли оилаларга, катта ёшдаги туристларга ва нафақахурларга тегишлидир.

Актив туризмга ҳар - хил саргузаштли саёҳатларни киритиш мумкин: саргузаштли туризм (adventure tour), экзотик жойларга, вулқонларга, оролларга, шаршараларга ва шу каби жойларга боришга айтилади. Одатда бу экзотик ва экологик жиҳатдан тоза табиий резервациялар, ғарб сайёҳатлари, ноанъанавий транспорт воситалари билан боғлиқ бўлган, бирон-бир қолипга тушмаган туризмдир. Баъзи ҳолатларда бу хилдаги туризм жиддий жисмоний зуриқишлар (extreme tour) билан боғлиқ бўлади, туристдан мустаҳкам соғлиқ ва довжораклик талаб қилинади. Масалан, Колораданинг тошқин дарёларида шиширилган қайиқларда сайр қилиш, Шимолдаги мамалакатларда итлар тортадиган чаналарда ва тоғ-чанғи курортларидаги дам олиш ва бошқалар шулар жумласига қиради. Уларда қатнашиш учун туристлар олдиндан маълум кўникмага ва жисмоний тайёргарликка эга бўлишлари керак. Бу хилдаги туризм спорт туризмга яқин ҳисобланади, унда йўлақлар яхши тайёрланган, йўл кўрсатувчи ёрдамида хавф минимум даражага туширилган, оралик лагерлар туристлик анжомлари билан жиҳозланган бўлиши лозим. Актив туризмга: ҳалокатлар содир бўлган жойларга қилинадиган саёҳат (зилзилалар, сув тошқинлари, вулқонларнинг отилиши, техноген ҳалокатлар, вертолётдан Чернобил АЭС ни томоша қилиш ва экстремал ходисалар) қиради. Европадаги баъзи туристлар қамқолларда ўтирган кишиларнинг камераларига кириб, 1-3 кун давомида жиноятчилар бошидан кечирган кечинмаларни бошларидан ўтказишни хуш кўрадилар. Бунинг учун туристлар кунига 120 доллар тўлашга ҳам рози бўладилар.

Хозирги пайтда Ўзбекистонда аксарият турфирмалар шакллантирадиган туристик турларнинг хиллари куйидаги 5.1. диаграммада ифодаланган.

Диаграмма 5.1.

Ўзбекистон туризм тармоғидаги туристик турларнинг умумий ҳажимдаги улушлари

11 К. Божхова статистикасига кўра доимий турир жойи Ўзбекистон бўлган фуқаролар

5.2. Ҳаракатларнинг турларига нисбатан туризм маршрутларининг таснифи

Ҳаракатларнинг турларига нисбатан туризм маршрутларининг таснифини куйиндаги ҳолда ўрганиш мумкин:

Пийда – (walking or hiking tour) – туристик йўналишлари. Traking tour - шифли йўналиш ёки сайр килиш туризмидир. Одатда йўналишнинг узунлиги 2–6 км дан хатгоки 20-50 км. гача чўзилиши мумкин.

Ҳайвонлар билан ҳаракатланадиган маршрутлар (фил, туя, эшак, от, аттирда). Horse riding tour - от билан сайр килиш туристлик маршрути кенг тарқалган. Туристлар техника воситалари билан бориш қийин бўлган табиғатнинг диққатга сазовор жойларига ана шу воситалар ёрдамида боришлари мумкин.

Темирйўл туристик маршрути – (rail adventure tour) – бунда туристлар сайр давомида кўнгина жой ва минтақалар билан танишадилар, бу даврда улар вагонларнинг жуда ҳам қулай купеларида яшайдилар, кўчиб юрувчи рестороанларда овқатландилар. Ҳаракатланишнинг асосий қисми кечаси амалга оширилади, кундузи эса туристик дастурида кузда тугилган марказий

маҳаллий диққатга сазовор жойларни, музейларни ва бошқа объектларни зиёрат қилишадилар. Россияда катта шаҳарлар бўйлаб темир йўл туристлик маршрутлари кенг тарқалган (Санкт-Петербург – Новгород – Псков – Москва ёки Санкт-Петербург – Омск – Иркутск). Ўзбекистондаги темирйўл тизимидаги маршрутлар ислоҳатлар натижасида, Тошкент – Самарқанд – Бухоро – Хива – Шахрисабз шаҳарларига тез юрар поездларда саёхатларни амалга йўлга қўйиш мумкин. Туристлик поездаи таркибига ётоқ вагонларидан ташқари вагон – ресторани вагон- клуб, вагон - душлар ҳам кириши мумкин.

Автобусли марирутлари, бунда туристлар мамлакатларни, бутун дунёдаги туристлик дестинацияларни бир пунктдан иккинчи пунктга ҳаракатланиш кесиб ўтадилар, умуман туристлар автобусларда жуда оз ухлайдилар, асосан ухлаш учун қиммат бўлмаган меҳмонхона ёки отеллар кузда тугилади, аммо бугунги кунда махсус ётоқли автобуслар ҳам мавжуд.

Шахсий ёки ижарадаги автомобиллардаги туризм (self drive itinerarri) ўз машинасидан ажралмаган ҳолда саёхат қиладиган туристлар гуруҳи ҳам мавжуд. Улар бир қанча транзит визалар олиб, мураккаб маршрутлар бўйлаб бир неча мамлакатларни кесиб ўтишади, айрим вақтларда улар машиналарни орқасида қўчиб юрувчи уйлари судраб юрадилар, унда улар таом тайёрлашадилар, овқатланишадилар ва тунашадилар. Бундай туристлар учун махсус автокемпинглар ва карвонлар учун тўхташ жойлари ўрнатилди. Self drive toug – туризм, бунда турист автомобилни ижарага олиши ёки келишигаги маршрут бўйича ўзининг шахсий машинасида ҳаракатланиши мумкин. Туристлик агентлар кемпингларда турар жойлар, отеллар, озиқ-овқатлар буюрадилар, хариталар етказиб берадилар, бир қанча қулай ва кизиқарли сафар маршрутларини таклиф этадилар, транспорт суғурталарини расмийлаштирадилар.

Сувда саёхат қилиш марирутлари – (water tour) шулардан энг кўп тарқалгани сув сайёҳлиги - boat toug – қайиқларнинг ҳар - хил турларида, яхталарда, пороход-кемаларда сайр қилиб. дам олишни ўз ичига олади.

Ҳаво орқали ташиш туризми. Ташишнинг каттагина қисмини ҳаво орқали ташишлар ташкил этиб; улар узок масофаларга ташишга асосий эътиборни қаратади. Бундан ташқари китъалараро, океанлар орқали ташиш ҳам киради. Йўловчиларни ташишга мўлжалланган юқори тезликка эга ва хавфсиз ҳаво лайнерларининг яратилиши билан туристларни китъалараро ташиш ошиб кетди. Туристларни ташишда мавжуд маршрутлар билан бир қаторда «чартер» йўналишлари ҳам амалга оширилади. Ташиш тизимида маҳаллий авиациянинг ҳам роли катта, унда мамлакат ичидаги кўпгина маршрутлар ва узок масофага чўзилган ҳудудларда туристларни самолётларда ташиш кўзда тугилади.

Кўпгина туристлик сафарлар турли хил транспорт воситалар орқали амалга оширилади. Туристларни узок масофаларга ташишда кўпинча ҳаво транспорти воситаларидан фойдаланилади. Туристлар узок масофадаги дам олиш жойларига боришда вақтни тежаш мақсадида самолётлардан фойдаланадилар.

Дастлаб Ла-Манш бўғозидан сайёҳлик автомашинаси Stena Link номли

вақтинчалик солида олиб ўтилади, сўнгра темир йўл платформаларига юклаб ўзининг манзилга етказилади. Туристларнинг ўзлари шу поезднинг ётоқ ва кўпқўрғанига жойлашадилар. Автомашиналарни жойида ижарага олиш ҳам кенг тарқалган. Хизматнинг шундай туристлик пакетлари мавжудки, улар самолётларда ташиш ва автомашиналарни аэропортнинг ўзида ижарага олишни – (fly/ drive tour) ўз ичига олади, автомобилларни ижарага бериш – (rent a car) кўпгина ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Россияда ҳам автомобилларни ижарага бериш фирмалари мавжуд, аммо улар фақат чет элликларга берадилар.

5.3. Туризм турларининг кўринишлари

Туристлик оқимларнинг йўналиши бўйича туризм турлари «Кирувчи» ва «Чикувчи» тоифаларига бўлинади. Кўпгина ривожланган мамлакатларда туризм уйғун ҳолатда тараққий этади, «ички» ва «ташқи» туризм соҳасида муваззнат сақланади.

Талаб нуқтаи назаридан туризмнинг учта турини кўрсатиш мумкин: ички, кирувчи ва чикувчи туризм. Географик принцип асосида туризм соҳасининг классификацияси бўйича халқаро, миллий ва мамлакат чегарасидаги ички туризм турлари мавжуд.

Расм 5.1. Туризмнинг турлари бўйича таснифланиши

Ҳозирги кунда Россияда 10 нафар чикувчи туристга, 1 нафар ички турист тўғри келади.

2008 йилда Ўзбекистон бўйича ўтказилган тадқиқотлар натижасида кура, ҳар 6 нафар чикувчи туристга, 1 нафар ички турист тўғри келади.

Туризм бозорини мувофиқлаштиришда Бутунжаҳон туризм ташкилоти (БТТ) ишланмалари бўйича қуйидаги пропорция тавсия қилинади:

1 та кирувчи турист- 1 та чикувчи турист- 4 та ички турист.

Бу пропорция БТТ тавсиялари бўйича энг оптимал нисбат ҳисобланади, уни амалга ошириш учун туристлик фаолиятини тартибга солувчи тегишли меъёрий ҳужжатлар ва қонунлар қабул қилишга тўғри келади.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасига хорижий фуқороларнинг келиши ва фуқороларнинг чет элга чиқишлари ҳақидаги батафсил маълумот куйидаги 5-жадвалда кўрсатилган:

Жадвал 5.1.

Ўзбекистон Республикасига хорижий фуқороларнинг келиши ва фуқороларнинг чет элга чиқишлари (расмий декларациядан ўтган, кишилар ҳисобиди)

Кўрсаткичлар	Жами	2008 йил							
		Шу жумладан сафар максадлари бўйича							
		Тадбиркорлик (хизмат доирасида)	Ўқиш	Иш-лаш	Туристлик	Қариндошларга ташириш	Даво-ланиш	ДТЖ*	Тижорат
Кириш	933358	61911	6958	21552	122380	621313	31793	32485	34966
Шу жумладан: СНГ давлатларидан	771334	46568	5593	14119	55283	576697	30451	25863	16760
Бошқа чет эл давлатларидан	162024	15343	1365	7433	67097	44616	1342	6622	18206
Чиқиш	633305	45893	4946	28212	86665	97582	5863	345730	18414
Шу жумладан: СНГ давлатларига	479976	30358	3741	20517	38115	87698	4668	289526	5353
Бошқа чет эл давлатларига	153329	15535	1205	7695	48550	9884	1195	56204	13061

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат Божхона кумитаси маълумотлари асосида

*ДТЖ- Божхона статистикасига кура доимий турак жойи Ўзбекистон бўлган фуқоролар

Ушбу жадвалда кўрсатилганидек, бошқа чет эл давлатларидан туристлар оқимининг киришини таъминлаб берувчи асосий мамлакатларга куйидагилар киради: Австралия, Австрия, Япония, Англия, Афғонистон, Бельгия, Албания, Олмония, Туркия, Корея, Греция, Исроил, Япония, Франция, Ҳиндистон, Эрон, Италия, Хитой, Малайзия, Хорватия, БАА (Бирлашган Араб Амирлиги) ва бошқалар. Жадвалда кўрсатилганидек, 2008 йилда чиқиш туризми 633305 туристларни ташкил этган бўлса, кириш туризми эса 933358 туристларни

ташвиш этиган, бу ҳол республикадаги туризм экспорти солмоғининг кўпайишини кўрсатади. Демак, туризм экспортдан республика бюджетига киради келувчи маблаг чикувчи туризмга нисбатан ошиб кетмоқда. Бу ҳолни Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг ривожланишидаги ижобий кўрсаткич деб баҳолаш мумкин.

Туризмнинг хилма - хиллиги унинг бош мақсадига боғлиқ ҳолда туризмдаги кўринишларга ажратилади:

1. Дам олиш ёки роҳатланиш, кўнгил очар тур - pleasure tour, delights tour. Бу туристлик дам олиш ва туристликнинг кенг тарқалган туридир;
2. Дам олиш ва соғломлаштириш мақсадидаги курорт- resort or health resort or resort-spa.

Соғломлаштириш ва даволаш мақсадларида қилинадиган туризм - health and fitness tour or resort tour. Spa ёки health spa - санаторийлар, курортлар, пансионатлар соғломлаштирувчи - даволовчи ташкилотлар, курорт зоналарида, шифобахш сувлар, шифобахш балчиклар ва бошқалар ёрдамида (шифобахш минерал сувли курортларда) олиб борилади. Туристлик проспектларда истифослаштирилган соғломлаштириш мақсадларига қараб, кемпингларда минерал сувларни ичиш ёки минералли ва олтингургутводородли ванналар қабул қилиш имкониятларини белгилайдилар. Маъшхур чет эл шифобахш сувли курортларидан - Виши, Виттел ва Экс-ле-Бен (Франция); Бад-Наукейм, Ишбаден ва Баден-Баден (Германия); Бад-Ишл, Бад-Гастайн ва Баден-бей-Вин (Австрия); Спа (Белгия); Бат ва Бакстон (Буюк Британия); Бурса (Туркия); Аспми (Япония) Термал булоқларининг каттагина қисми Греция ва Венгрияда табиқийдир.

Ўзбекистонда ҳам унинг бой табиати ва иклимидан келиб чиққан ҳолда, Фирғона водийсида жойлашган «Чортоқ», «Шоҳимардон», «Арслонбоб», «Олтиариқ», «Чимён», Самарқанд вилоятида жойлашган «Нагорний», Бухородаги «Мохи-хосса» ва Тошкент вилоятида жойлашган «Чинобод» ҳамда «Турон» каби минерал сув билан даволаш ҳамда дам олиш имкониятига эга бўлган санаторийлар, дам олиш оромгоҳлари мавжуд.

Кўнгил очар турлар – (entertainment) туризм дастурларида маълум маънода туристлар учун қўшимча хизмат кўрсатишга йўналтирилган. «Туристнинг яхши кўнгил очиши» учун хизмагларнинг барча кирраларини очишда ёрдам беради. Бу фаоля ўйинлар (гольф, крикет, кегли), отларда сайр қилмоқ, аттракционларга бориш (тематик боғлар, масалан, Диснейленд, Делфи қари, зоопарклар), ресторанлар, дангсинглар, диско клублар, магазинлар, казино ва бошқалар шулар жумласига киради. Хориж мутахассисларининг фикрича, 110 дан ортик кенг қўлланиладиган туризм амалиётидаги кўнгил очар турлар мавжуд.

Familiarization trip ёки famtrip, яъни таништирувчи, реклама сафари. Маршрутни қайтадан батафсил ишлаш ва унинг шартлари билан танишиш учун рекламали саёхатларга асосан турли дилерлар ва туроператорлар ёки туристлик агентликлар ишчилари боришадилар. Улар бутун маршрутни тўлалигича босиб ўтишади ва яшаш шароитларини, экскурсия дастурларини, овқатланиш асосини, трансферни, маданий ва кўнгил очар дастурларни аниқлашадилар. Уларни маҳаллий шароитлар, удумлар, медицина ва сугурта хизматлари,

жинойй ҳолатлар ва бошқа критик ҳолатларда давлат органлари билан биргаликда олиб бориладиган ишлар ҳақида тўлиқ маълумотлар билан таъминлайдилар. Қонда бўйича таништирувчи туризмга маълум чегирмани берилади ёки бундай туризм тўлалигича қатнашувчи компания томонидан тўланади. Баъзи мамлакатлар, масалан, Исроил қабул қилиш бўйича туристнинг фаолиятни фаол қўллаб-қувватлаб, таништириш билан боғлиқ сафарларни давлат бюджетидан дотациялайди.

Ўрганиувчи туризм - *connoisseur tour*. Туризм марказларига бирор нарса ўрганиш учун боришдан иборат. Булар дунёга машҳур Нью-Йорк (ҳар йили 1 млн турист бу ерга ўрганиш мақсадида боришади), Париж, Мадрид, Рим, Петербург, Қоҳира, Сингапур, Гонгконг, Рио-де-Жанеро ва шу каби шаҳарлардир. Туристларнинг кизиқиш объекти бўлиб қадимги жойлар, музейлар, ҳайкаллар, шаҳарларнинг чиройли ландшафтлари хизмат қилади.

5.4. Қишлоқ туризмнинг ривожланиши

Қишлоқ туризми - *farm tour, rural tour*. Дам олиш вақти ҳар қандай шаҳарлик учун қишлоқда ёки дала ховлида жуда ҳам мароқлидир. Бу ҳаёт талаби бўлиб, доимо дала ховлиларини ёки бошқа жойларни кўп йиллар давомида синалган ва текширилган жойларда дам олиш учун ижарага олинади. Қишлоқ туризмнинг ўзига хос томонлари шундаки, масалан, Сицилиянинг аграр вилоятларида ишчи кучи етишмаслиги туфайли камбағал туристлар ёки студентларни иш ҳақи тўламасдан, бошпана ва овқат учун ишга ёллаш мумкин. Бундай «дам олувчи» уша ерга бориб қайтиши учун маблағ топса бўлгани. Йўл-йўлакай бир-икки кун пляжларда чўмилиши, музейларни, ёдгорликларни ва бошқаларни кўриши мумкин.

Ҳозирги вақтда қишлоқ туризми алоҳида даромад келтирадиган тур ҳисобланиб, дунё туризм хизмат бозорига алоҳида ўрин тутади.

Қишлоқ туризми денгиз курортлари каби катта ҳажмлар билан рақобатлаша олмаса ҳам, шунга қарамай туризм ишларида алоҳида ўрин тутиб, уни ўрганиб ривожлантириш алоҳида эътиборга лойиқ. Республикамизда қишлоқ туризми йўқ даражада. Қишлоқлардаги аҳолининг самимийлиги, табиатнинг тозаллиги, экологик жиҳатдан қулайлиги туфайли унинг келажаги бор. Лекин, шунга қарамай, хорижий турсоператорларнинг фидойилиги, туристларни ўз қишлоқларига тортиши, туристларни ўз халқининг ва давлатининг ривожланиши учун олиб келиши, иш жойларини ташкил этишлари, ўз юртининг туристлик ресурсларини мустаҳкамлаб, давлатга валюта олиб киришлари ва шу даромадларидан солиқлар тўлаб хазинани тўлдиришлари тахсинга лойиқ. Умуман қишлоқларда турист бўлиб туриш, санаторий-курорт зоналарида ёки машҳур туристлик марказларга нисбатан анча арзон. Ҳамма ҳам қимматбаҳо туристлик марказларда дам олаолмайди, шу жиҳатдан қишлоқ туризмни ривожлантириш катта аҳамиятга эга.

Қишлоқ туризми куйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- қишлоқ жойларда алоҳида категория одамлар учун уларнинг пул маблағлари миқдорига қарамай, оиласининг анъаналарига қараб амалга оширилади;
- врач маслаҳатига биноан қишлоқ иқлим шароитларида соғломлаштиришни олиб боришга қараб;
- табиат билан яқинлик, кўпроқ вақтни тоза ҳавода ўтказиш мақсадида;
- экологик тоза ва арзон маҳсулотлар билан озиқланиши мумкинлиги учун;
- қишлоқ хўжалиги ишлари билан банд бўлиши, ишлаш учун реал имкониятлар борлиги учун;
- бошқа ижтимоий тоифадаги одамлар билан мулоқотда бўлиши, уларнинг маданияти, урф-одатлари билан танишиш, байрамлари ва ўйинларида қатнашиш имкониятининг мавжудлиги учун.

Қишлоқда дам олиш - бу табиат кўйида бўлиш, йиллар давомида шаҳар шароитида йиғилиб қолган чарчоқларни чиқариш, тоза ҳаво, экологик тоза бўлган озиқ-овқатлар, иқлим шароитларини ўзгартириш, аҳоли сонининг камини, бошқа тартиб-қоида ва яшаш маданияти, қишлоқ хўжалик ишларида кўпроқ этиш, боғдорчилик, чорвачилик, табиат берган инъомларни тўплаш ва бошқарса, дам олишнинг арзонлигидан иборат. Шулардан келиб чиқиб, бу туризм тури ўз характерига кўра экологик туризмнинг бир кўринишига киради.

Шаҳар аҳолисининг ёзги иссиқ кунлардаги ва қишки қорли кунлардаги қишлоқ олишларини тўғри ташкил этиш имконияти мавжудлигини эътиборга олиб, қишлоқ туризмни республикамиз ҳудудида қуйидаги тарзда ташкил этиш тавсия этилади: катта бўлмаган уйларни, қишлоқлардаги катта бўлмаган қишлоқларни, коттежларни, табиат манзаралари чиройли бўлган жойларни назарга олиш йўли билан.

Туристлар қишлоқдаги фермернинг уйда оиласини жойлаштириши мумкинлиги мувофиқдир, бу - туристларни қишлоқ ҳаёти ва у ердаги янги имкониятлар билан яқиндан таништиришга, уларнинг урф-одатлари ва қишлоқ хўжалик ишлари билан кучи етган даражада ишлашга имкон беради. Шубҳасиз, бу уй эгалари учун ноқулайликлар яратади, лекин фермерлар учун қўшимча пул ва янгилик олиб келади. Бунда туристлар учун махсус бир ёки бир неча хона ажратилиб, барча зарурий нарсалар етказиб берилади. Бундай туризмдан янашам ҳам, фермерлар ҳам даромад кўради. Шу жиҳатдан қишлоқ туризмни кенйтиш ва камҳаражат туризм тури дейиш мумкин.

Гўзал тоғли мавзеларга сайҳат, тоғларда сайр қилиш, гўзал жойларни томоша қилиш ва ҳ.к. Туристлар эътиборини қуйидаги ажойиб жойлар лол қилдиради. Гранд Канон, Тош бармоқлар водийси (Австралия). Улкан шароитлар (Ниагара, Викториа). Туристлар учун уларни томоша қиладиган майдончалар, мосламалар ўрнатилган. Ўзбекистонда бундай гўзал жойлар десант, Сурхандарённинг Сараосиё тоғли ҳудудлари, Жиззахнинг Зомин тоғ массивлари, Тошкент вилоятидаги Чотқол тоғ тизмалари, ҳамда Қашқадарёдаги Китоб халқаро географик кенгликларида жойлашган.

Сафару Safary tour, кўриқхонага хайвонларни томоша қилиш учун сайр, овчилик, балиқ оқи мақсадидаги сайҳат, фотоовчилик, Кения ёки

ЖАР кўриқхоналарига сайр, табиатда ажойиб хайвонларни эркин ҳолда кўриш мақсадидаги сайрлар.

Табиат куйнига ёки кўриқхонадаги эътиборга лойиқ ерларга жип машиналарида (Jip-Safari) саёҳат. Саёҳат давомида туристлар ўтирган жиплардан ташқари кузатувчи машиналар калоннаси бўлиб, улар озик - овқат, палаткалар, ёкилги ва шу кабилар билан юкланади. Саёҳат дастурига нафақат маҳаллий жойларни кўриш, балки тоғли ҳудудда автомобил бошқариш, тусикларни енгиб ўтиш, лагер ҳаётига ўрганиш, фавқулодда вазиятларда яшаб кета олиш кабиларни ўргатади.

Урушлар ва тарихий жсанлар бўлган жойларга уруш иштирокчилари ва уларнинг авлодлари учун уюштирилган туризм. Улар ўз ичига куйидагиларни олади: ҳарбий объект ва полигонлар, ҳарбий техникада сайр, танклар, кирувчи самолётлар, ҳарбий қуроллардан фойдаланиш, ҳарбий ўқув машқлари, космик кемалар учираниш томоша қилиш кабилар. Буларни- military tour,-деб аталади. Шунингдек бу саёҳатларга яна концлагерлар ва камокхоналарга ташрифлар киради.

Қумсаш туризми – бу асосан қариндош ёки дўстларини зиёрат қилишга мўлжалланган бўлиб, ўз мамлакатларидан айрим сабабларга кўра кўчиб кетган кишилар билан боғлиқ. Кўчиб кетганлар шартли равишда икки турга бўлинади:

- мажбурий кўчганлар, ўзларининг тарихий ерларини диний, ҳарбий ёки сиёсий сабабларига кўра ташлаб кетганлар.
- ўз хоҳишлари бўйича кўчганлар – ўз юртларини яхши ҳаёт излаб ташлаб кетганлар.

Мажбурий кўчганлар - сайёрамизда кўпчиликни ташкил қилади. Аҳоли миграцияси иктисодий, сиёсий ва диний омиллар таъсирида бўлади. Минг йиллар олдин Норвегияликлар ва Ирландияликлар, Исландия ва Грландияга кўчган эдилар. Тарихда Англиядан Америка қитъасига диний қарашлари туфайли кўчганлар ҳақида ҳам маълумотлар бор. Жаҳон урушлари саноксиз кулфатлар ва янги қочоқлар тулқинини вужудга келтирди, уларга урушдан қочганлар ва асрлар кириб, ўз ватанларига қайтишдан хавфсираб бошқа ерларга кўчганлар.

Кейинги турдаги кўчганларга Волга буйи немисларини киритиш мумкин. Бу ерда улар рус шоҳлари томонидан яшашга таклиф қилинган, 200 йилдан кейин эса коммунистлар уларни ватан хоини деб Қозоғистонга кўчиришган, қайта кўриш ва иттифокнинг бирлигини йўқолиши, улар ҳаётини янада қийинлаштирди, фақатгина 300 йил ўтиб улар ўзларининг ватани - Германияга (минглаб аҳоли) қайтиб келишмоқда.

Қумсаш туризмга яққол мисол бўлиб, Ўзбекистонда Собиқ иттифок даврида яшаган ва ҳозирги пайтда ҳам уларнинг қариндош уруғлари республикамизнинг турли шаҳарларида фаолият кўрсатиб келаётган қрим-татар, закавказ халқлари, немислар ва бошқа миллатга мансуб бўлган аҳолини кўрсатишимиз мумкин.

Диний зиёрат – (religious or pilgrim tour) диний мақсаддаги саёҳат ва сайрлардан иборат. Диний мақсаддаги зиёрат тарихий саёҳат бўлиб, унинг илдизлари тарихга боради. Бу каби туристларнинг биринчилари ўрта аср

ибодатчиларидир. Бу хилдаги сайр диний ишонч, ўз ва ўзга динларга қизиқиш асосида вужудга келади.

Дунёдаги кўп одамлар Маккаи Мукаррамага, муқаддас ер бўлган Ватикан ибодатхоналарига ва бошқа жойларни зиёрат қилиш учун саёҳат қилишади. Ўзбекистонда бундай муқаддас зиёрат қиладиган жойларга Самарқанддаги, Бухородаги, Хоразмдаги ва бошқа вилоятларимизда жойлашган тарихий ёдгорликлар мисол бўла олади. Айниқса, мусулмон олами учун кичик ҳаж ҳисобланган Имом ал-Бухорий зиёратгоҳи диний туризмни ривожлантиришда муҳим ўринга эгадир.

Туризм бозорида Рождество ва бошқа байрамларни нишонлаш учун, Финляндия ва бошқа Скандинавия, Ғарбий Европа давлатларига сайр қилинадиган хизматлар мавжуд. Туристлар ичидан айниқса Финляндиянинг кўп чегарасида жойлашган Рованиймига, Санта Клаус ватанига саёҳат машҳур бўлиб бормоқда. Бу ерда болалар ва катталар учун тантаналар ўтказилади. Финляндияда замонавий аэропорт қурилиб, у ерга хатто самолётлар ҳам катнайди. Меҳмонлар учун Санта Клаус ва гномлар иштирокида томошалар уюштирилади, Санта Клаус кишлоғида супермаркет, ғорларда болалар томошагоҳлари қурилган.

Маросим туризми – (ritual tour) одатда қариндошларнинг қабрлари ёки жаниларда вафот этганлар дафин этилган жойларга уюштирилади. Қариндошлар ёки яқинлар қабрлари ва макбараларини зиёрат қилиш маросим туризмининг асосини ташкил этади. Кўпгина туристлар тарихий юртларга ўзини қариндошларини қабрларини зиёрат қилишга борадилар. Яна бир маросим туризми – бу яқин орада жанглар бўлиб ўтиб, шу жангларда ҳалок бўлган аскар ва зобитлар қабрини зиёрат қилиш учун уюштириладиган саёҳатдир. Республикамизда бу турдаги туризм билан «Нуроний», «Шахидлар хотираси», «Олтин мерос» жамғармалари шундай эзгу ишлар билан шуғулланадилар.

5.5. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари

Клубли дам олиш тизими жаҳон туризм бизнесида тез ўсиб бораётган секторлардан бири ҳисобланади, у жаҳоннинг 81 мамлакатида ўз ривожига эга, маъмур тизимда ишловчи 4500 дан зиёд курорт – турмажмуалар фаолият кўрсатмоқда. Дам олишнинг бу тури дам олишни ташкил этиш, яшаш ва оқитилишни эркин танлаш хусусияти туфайли Ғарб давлатларида улкан оммивийлик билан фойдаланилади. Ҳозирги вазифа шундан иборатки, дам олишни бу тўрини оммабоп, қизиқарли ва очиқ бўлишни таъминлашдан иборат. Клубли дам олишни фаркли томонларидан бири шундаки, туристлар сонлари эмас, балки жиҳозланган ошхоналарга эга бўлган шинам, данғиллама үй, кошоналарда (апартамент) дам оладилар. Бу ошхонада шошмасдан нонушта тайёрлашни ва айвонда кофе ичишни хуш кўрадиганлар учун жуда қулай ҳамда завқли ҳисобланади. Агар сизни ёш фарзандингиз бўлса ёки сиз нарҳида бўлсангиз мазкур усул энг мақбул, яхши вариант ҳисобланади. Бу эриш нафақатгина оддий тунги нонушта қилиш, балки қўшимча тўлов эвазига

тамадди қилишнинг маълум тури: пансион (таъминот) ёки ярим пансионларни олиш мумкин бўлган ресторан ва қахвахоналар ҳам мавжуд.

Апартамент (дангиллама уй, кошона) лар студиядан (бу каттагина хона), жиҳозланган ошхоналардан тортиб то бир, икки, уч кишилик тунаш жойларига эга бўлган апартаментлар каби бир неча турларга бўлинганлиги сабабли кичик оилалар ҳам клубда шинам жойлашишлари мумкин.

Ҳақиқатда – бу туристлар ўз уйларига ташриф буюрганидек обод, шинам хар томонлама қулай квартира ҳисобланади. Квартирадан ягона фаркли жиҳати у саройда ёки отелда жойлашган бўлиши мумкин. Клуб – бу фақатгина клуб аъзолари ва уларнинг меҳмонлари дам оладиган ёпик ҳудуд ҳисобланади.

Бу ердаги барча дам олувчилар клубли дам олишни имкониятлари ва афзалликлари билан таништириладиган учрашувда ишгирик этиши зарур. Бутун дам олиш давомида ҳар бир оила жуфтлигига уларни клубга келиш пайти дан бошлаб то кетиш вақтигача дам олиш сифатини назорат қилувчи ва турли-туман саёҳат (экскурсия) дастурини таклиф этувчи гид (экскурсия бошловчиси) бириктирилади.

Дам олиш клуби – туризм индустриясининг таркибий қисми бўлиб ҳисобланган, туроператорлик ва турагентлик фаолиятини амалга оширувчи клуб аъзоларини дам олишни ташкил этиш мақсадида яратилган тижорат ёки нотижорат ташкилотдир.

Клубли дам олиш – клуб томонидан белгиланган муддатларда ва қўйилган шартлар асосида клубга тегишли бўлган жойлаштириш дам олиш жойларида дам олишнинг бир туридир.

Бўлинган вақт тартибиде клубли дам олиш (таймшер) – давомийлиги бир ҳафтадан кам бўлмаган муддатда ҳар йилнинг маълум даврида клубда дам олиш.

Клубда дам олиш ҳуқуқи – туризм маҳсулотининг турларидан бири бўлиб ҳисобланган маълум вақт давомида дам олиш клуби хизматидан ва жойлашиш воситаларидан фойдаланиш учун олдиндан тўланган ҳуқуқлар.

Дам олиш клуб аъзоси – клуб томонидан аниқланмаган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлган, дам олиш клуби аъзолик реестрига қайд қилинган ҳуқуқий ёки жисмоний шахс ҳисобланади. Сотувчи – шахсий тадбиркорлар ёки ҳуқуқий шахслар, жумладан, тадбиркорлик фаолияти доирасида клубли дам олишга худди турагент сифатида ҳуқуқли сотишни амалга оширувчи дам олиш клубларидир.

Сотишнинг ташкилотчиси тадбиркорлик фаолияти доирасида уни сотишдан ташқари, конунда таъқиқланмаган исталган усулда клубда дам олиш ҳуқуқини бозорга чиқувчи хусусий) тадбиркор ёки ҳуқуқий шахс ҳисобланади; ҳаридор – мақсади фойда олиш билан боғлиқ бўлмаган клубда дам олиш ҳуқуқини харид қилувчи ёки харид қилиш ниятида бўлган ҳуқуқий ёки жисмоний шахсдир. Сотувчи ва харидор ўртасидаги муносабатлар мос равишдаги шартнома билан тартибга солинади.

Клубда дам олиш ҳуқуқини сотиш мақсадларида тузилган клуб шартномасига (бундан кейин – клубда дам олиш шартномаси) рус тилида расмийлаштирилади ёки харидорни талабига кўра у яшайдиган ҳудуд

республикасидаги давлат тилида расмийлаштирилади. Агар дам олиш клубини аъзоси клубда дам олиш шартномаси тузилгандан кейин чет эл давлати ҳудудида рўйхатдан ўтказилган бўлса, унда кўрсатилган шартнома билан бирга сотувчи дам олиш клуби қайд қилинган ҳудудда белгиланган тартибда давлатни расман тилига таржима қилиб, қонунийлаштириб (расмийлаштириб) бериши керак.

Клубда дам олиш шартномаси унинг аъзоларига қабул қилинадиган дам олиш клуби томонидан кўрсатиладиган жойлашув воситалари ва хизматлари билан таништирилгандан кейингина тузилиши зарур. Жойлашув воситалари билан танишиш мақсадларида ташриф буюриш ҳаражатлари клуби дам олиш шартномаси кучга кирган кундан бошлаб копланеди. Кўрсатилган ҳаражатлар миқдори (размери) сотувчи ва ҳаридор ўртасида олдиндан келишилади.

Жойлашиш воситалари билан ҳаридорни олдиндан таништириш фақатгина у ерга ҳаридорни ташрифдан воз кечган ҳолатларда рухсат этилади. Бу тўғрисида клубда дам олиш шартномасида мос равишдаги ёзувлар қайд этилади ёки клубда дам олиш шартномаси қонунга мос равишда белгиланган қоидалар бўйича қимовди савдоларини ташкил этиш йўли билан клубда дам олиш ҳуқуқини улгуржи бозорини шакллантирувчи махсуслаштирилган ташкилотлар орқали тузилади.

Клубда дам олиш шартномасини тузишдан олдин сотувчи олдиндан ҳаридорга тақдим этилган маълумотларни тўлдириш ҳуқуқига эга. Сотувчи ва сотиш ташкилотчиси ҳаридорга ҳам ёзма шаклда ҳам оғзаки шаклда тақдим қилинган маълумотларни ишончилигини қонунларга мослиги (мувофиқ келиши) устида жавобгардирлар.

Агар сотувчи клубда дам олиш шартномасини тузишда дам олиш клуби бўлмаса, ҳаридорга кўрсатилган шартнома тузиш ҳуқуқини сотувчига берувчи ҳужжатлар нусхасини беришга мажбур. Дам олиш клуби ва кўрсатилган клуб аъзоси ўртасидаги муносабатлар дам олиш клуби аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилувчи клуб аъзоси ва дам олиш клуби ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи ҳужжатларни ҳаридорга бериши зарур. Бу тўғрида клубда дам олиш шартномасида тегишли мос равишда ёзувлар қайд этилади.

Таянч иборалар: Актив ва пасив туризм, туристлик маршрутлар, саргузаштга сайёҳлик, гемирийўл сайёҳлиги маршрути, автобусли маршрутлар, соғломлаштириш ва даволаш мақсадларида қилинадиган туризм, ўрганувчи туризм, қишлоқ туризми, сафари тур, маросим туризми, кумсаш туризми, диний туризм, клуби дам олиш.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Актив ва пасив туризм турларининг хусусиятларининг фарқи нимадан иборат?
2. Ҳаражатларнинг турларига нисбатан сайёҳлик маршрутлар таснифи қандай кўринишларга эга?

3. Туризм турларининг таснифи буйича қандай турларни биласиз?
4. Қишлоқ туризмнинг ривожланиши нимага боғлиқ ?
5. Диний туризмнинг ҳозирги кўриниши нимадан иборат?
6. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари нималардан иборат?
7. Ўзбекистон туризм тармоғидаги туристлик турларнинг умумий ҳажмидаги улушларида қайси турлар катта аҳамиятга эга?

6. ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Ишчи:

- 6.1. Туристлик хизматларини лойиҳалаштириш
- 6.2. Хизмат кўрсатиш дастурини яратиш
- 6.3. Турмахсулотни ҳисоблаш жараёни
- 6.4. Туристлик маршрутини ишлаб чиқиш босқичлари
- 6.5. Туристлик саёҳатининг йўлланмаси ва технологик харитасини тузиш
- 6.6. Туристлик корхонанинг юклама графиги ва маршрутини тузиш

6.1. Туристлик хизматларини лойиҳалаштириш

Ўзбекистонда туристлик хизматларини шакллантириш Давлат стандартлари билан тартибга солинади. Туристлик хизматни йўлга қўйиш учун унинг қисқача хизматлар баёни асос бўлиб хизмат қилади. Бу бозор қўлтирларини ўрганиш натижасида аниқланган буюртмачи билан мувофиқлаштирилган хизматлар ва хизматларни бажарувчининг имкониятларини ҳисобга олувчи талаблар йиғиндисидан иборатдир.

Туристлик муассасасининг раҳбарияти муайян хизматни йўлга қўйиш тартиби ва жараёнини, хизмат кўрсатишни ташкил этиш усулларини белгилайди ва хизматларни лойиҳалаштириш жараёнини ҳар бир қатнашчиси амбуляциятини белгилайди.

Туристлик хизматларини лойиҳалаштириш қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- 1) Хизматларнинг меъёрлаштирилган тавсифини белгилаш;
- 2) Туристларга хизмат кўрсатиш жараёни технологияларини белгилаш;
- 3) Технологик ҳужжатларни ишлаб чиқиш;
- 4) Сифат назорати методларини белгилаш;
- 5) Лойиҳа таҳлили
- 6) Лойиҳа тасдиқлаш учун тақдим этилади.

Хизматнинг ҳар бир тавсифи истъомолчи ва ижрочи учун имконият даражасида аҳамиятли бўлиши шарт. Хизматнинг муайян тавсифи тегишли хизмат турларига белгиланган давлат стандарти талабларидан кам бўлмаслиги шарт.

Туристларга хизмат кўрсатиш жараёнига қўйиладиган талабларни батафсил ёритувчи ҳужжатлар қуйидагиларни камраб олиши шарт:

- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни, шакли ва усуллари баёни;
- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни тавсифинининг мазмуни;
- фойдаланиладиган ускуналарнинг турига, микдорига ва қабул қилиш қобилиятига талаблар;
- зарур хизматчилар сони ва уларнинг касбий малакаси даражасини;
- буюртмалар ва хизматларнинг шартномавий таъминоти;
- кафолатлар;

- зарурий келишувлар (рекреацион захиралар мулкдорлари, санитария эпидемиология ва ёнгин хавфсизлиги, ДАН ва бошқа органлар билан).

Туристларга хизмат кўрсатиш жараёнига қўйиладиган аниқ талаблар амалдаги меъёрий ҳужжатлар талабларидан кам бўлмаслиги лозим.

Туристларга хизмат кўрсатиш жараёнини лойиҳалаштириш хизмат кўрсатишнинг ҳар бир босқичи бўйича (масалан, хизматлар бўйича маълумот олиб бериш, хизмат кўрсатиш, хизматлар учун ҳисоб-китоб) амалга оширилади ва уларнинг ҳар бири учун алоҳида технологик харита тузилади.

Босқичларнинг мазмуни ва кетма-кетлиги хизмат турига қараб ўзгариши мумкин. Туристлик хизматни лойиҳалаштиришнинг натижаси технология ҳужжатлар ҳисобланади (технологик хариталар, йўриқномалар, қоидалар, регламентлар ва б.)

Сифат назоратига доир ҳужжатларда туристларга хизмат кўрсатиш жараёнини амалга ошириш юзасидан назорат қилиш шакллари, усуллари ва ташкил этилиши, уларнинг лойиҳалаштирилган тавсифларига мос тарғиб қилишни таъминлаш мақсадида белгиланиши лозим.

Сифат назоратини лойиҳалаштириш қуйидагилардан иборат:

- хизматлар тавсифига муҳим таъсир кўрсатувчи хизмат кўрсатиш жараёнининг муҳим жиҳатларини белгилаш;
- хизматлар тавсифини таҳрир этиш усулларини белгилаш;
- назоратдаги тавсифларни баҳолаш усулларини белгилаш.

Лойиҳа таҳлили лойиҳалаштиришнинг якуний босқичи бўлиб, унинг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- лойиҳалаштириладиган хизмат тавсифи туристлар соғлиги ва ҳаёти ҳамда атроф-муҳит хавфсизлигини таъминлайди;
- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни лойиҳалаштирилган тавсифларга мос келиши;
- сифат назорати усуллари хизмат кўрсатиш жараёни тавсифини объектив баҳолашини таъминлайди.

Лойиҳа таҳлили туристлик корхонасининг тегишли фаолиятни амалга оширувчи бўлинмалари томонидан амалга оширилади.

Лойиҳани тасдиқлаш лойиҳа яратишнинг якуний босқичи ҳисобланади.

Туристлик хизматларини лойиҳалаш ва хизмат кўрсатиш жараёни буюртмачи билан келишилган ҳолда туристлик корхонаси раҳбари томонидан тасдиқланади.

Лойиҳани ўзгартириш асосли ҳолатда буюртмачи билан келишилган ҳолда амалга оширилиши мумкин ва туристлик корхонаси раҳбари томонидан тасдиқланади.

Айрим туристлик хизматларини лойиҳалаштиришни туристлик саёҳати мисолида кўриб чиқамиз:

«Туристлик саёҳати» хизматини лойиҳалаштириш тартиби икки босқични назарда тутди:

1. Туристларга хизмат кўрсатиш дастурига мувофиқ «Туристлик саёҳати»га қўшиладиган ҳар бир хизматни лойиҳалаштириш;
2. «Туристлик саёҳати» хизматини яхлит лойиҳалаштириш.

Туристлик корхонаси амалга оширадиган турни лойихалаштириш туристлик корхонаси имкониятларини сайёҳлар эҳтиёжи билан келишувни назарда тутлади.

«Туристлик саёҳати» хизматининг қисқача баёни аҳолининг саёҳатлар тури ва нақлига бўлган эҳтиёжи ҳамда муайян ҳудуддаги рекреацион имкониятларни ўрганиш асосида тузилади. Хизматнинг қисқача баёни туристларга хизмат кўрсатиш дастурининг лойиҳасида аниқланади.

6.2. Хизмат кўрсатиш дастурини яратиш

Хизмат кўрсатиш дастурини яратиш қуйидаги тушунчаларни ўз ичига олади:

- саёҳат маршрути;
- хизматлар ижроси бўлган – туристлик корхоналар рўйхати;
- хизматлар ижроси бўлган ҳар бир корхона тақдим этадиган турлар вақти;
- экскурсиялар ва қадамжо объектлар таркиби;
- сайёҳлар сайри ва сафарлар рўйхати;
- дам олиш тадбирлар мажмуаси;
- маршрутнинг ҳар бир пунктида тўхташ вақти;
- саёҳатда қатнашаётган сайёҳлар сони;
- ички маршрут юк ташувидаги транспортлар тури;
- туризм бўйича йўриқчи-услугчи, экскурсовод, гид-таржимон, бошқа хизмат кўрсатувчи персоналга ва уларни зарурий қайта тайёрлашга бўлган эҳтиёж;
- транспорт воситалари;
- реклама, ахборот ва картографик материаллар шаклини тайёрлаш, туристлик йўлланмалари учун ахборот варақаларида саёҳат тавсифи.

«Туристлик саёҳати» хизматини лойиҳалаштиришнинг натижаси қуйидаги туристлик корхонасининг технологик ҳужжатлари ҳисобланади:

- туристлик саёҳатининг технологик харитаси (5-илова);
- туристлик корхонасининг юкланиш графиги (6-илова);
- истеъмолчига тақдим этиладиган туристлик йўлланмасининг ахборот варақаси (7-илова).

«Туристлик сафари» хизматини лойиҳалаштириш қуйидагиларни назарда тутлади:

- туристлик сафари кечадиган ҳудуд ва маршрутни экспедицион текширувини ўтказиш;
- туристлик сафар йўлидаги (трассадаги) жойлаштириш ва усқуналар, турар жойлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва тайёрлаш;
- зарурий туристлик жиҳозлари, усқуналарни ва транспорт воситаларини сонини ҳисоб-китоб қилиш;
- туризм бўйича йўриқчи-услугчилар, бошқа хизмат кўрсатувчи персоналга бўлган талабни аниқлаш ҳамда уларнинг тайёргарлигини ташкил этиш;

- сафар йўли баённомаси курсатилган реклама – ахборот материалларини тайёрлаш;
- «туристлик сафар» хизмати хавфсизлиги бўйича чораларни белгилаш.

Сафар йўлини ишлаб чиқиш ҳудудлар бўйича мўтадил иклим шариоти, экологик ва санитария меъёр ва талабларига жавоб берадиган, амалда меъёрий ҳужжатларда белгиланган тарзда (ССБТ, табиат муҳофазаси соҳаси стандартларига мос келадиган), ҳамда аниқ туризм тури ривожининг рақобатимкониятларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

«Туристлик сафар» хизматини лойиҳалаштиришнинг ҳужжатли асоси маршрутнинг экспедицион текшируви ва сайёҳлар хоҳишини социологик ўрганиш ўтказилганлиги тўғрисидаги ҳисобот ҳисобланади (8-илова)

«Туристлик сафар» хизматини лойиҳалаштиришнинг натижаси унинг йўл паспорти ҳисобланади (9-илова).

Туристлик сафарининг йўл паспорти қўйидаги ташкилотлар билан келишилади:

- санитария – эпидемиология хизмати органлари;
- транспорт воситалари ҳаракатини назорат қилувчи бошқа ташкилотлар (ДАН, сув инспексияси ва б.);
- ер майдони бошқаруви органлари (мулкдорлар) билан, агар улар ҳудудидан туристлик сафари йўли ўтган бўлса.

6.3. Турмаҳсулотни ҳисоблаш жараёни

Ушбу ҳолатда соддалаштирилган, аммо барча жараёнларни тушунтиришни имкон берувчи технология таклиф этилади. Ўз таркибига Тошкент, Бухоро ва Самарқанд шаҳарларини олувчи “Буюк ипак йўлидаги қадимги шаҳарлар” номли турмаҳсулотни кўриб чиқамиз. Мазкур йўналишни Франция туристларига тавсия этилади. Саёҳат муддати – 7 кун ва 6 кеча. Ҳисоб-китобни бир нафар турист учун амалга ошираемиз. Асосий турмаҳсулот (турпродукт) таркибига қўйидагиларни киритамиз.

Биринчи, **транспорт хизматлари (Tser)** – Париждан Тошкентгача учиб келиш ва орқага. Билетнинг нархи икки тамонга учинига 980 долларни ташкил этади.

Иккинчидан, **трансферт хизматлари (SerTr)** – бу туристни аэропортдан меҳмонхонагача элтиш ва орқага ҳамда туристни мамлакат бўйлаб транспортда олиб юриш харажатларидир. Айтайлик, бир кўнлик мазкур харажатлар – 30 долларни ташкил қилсин.

Учинчидан, **меҳмонхоналарда яшаш (Acc)** – Тошкентда (2 сутка), Бухорода (2 сутка) ва Самарқандда (2 сутка), ўртача битта икки ўринли номер суткасига – 30 доллар. Мазкур харажат таркибига эрталабки нонушта харажатлари ҳам киритилган.

Тўртинчидан, юқорида қайд қилинган учта шаҳар **ресторанларида овқатланиш** (тушлик ва кечки овқат – 20 доллар).

Бешинчидан, учта шаҳарда **таржимон – экскурсия етакчиларнинг (SerG)** хизматлари – суткасига 5 доллар миқдориди.

Олтинчиси, диққатга сазовор жойларга ташриф буюриш (TurS) – муштарифлар, Кўкалдош мадрасаси, Улугбек обсерваторияси, Регистон майдони, Шаҳид-Зиёда ансамбли, Лаби-ховуз мажмуи ва бошқа тарихий, архитектура, маданият объектлари (жами – 50 доллар).

Еттинчиси, турни ташкил этган турфирма харажатлари ва фойдаси (IaP), туретакчининг кутиб олиши-кузатиши – 100 доллар.

Сиккизинчиси, бошқа давлатда туристни ташриф буюрган барча кунлари учун ихтисослашган компанияга суғурта тўлови (бадали) (SK) – суткасига 2 доллар микдорда.

Шундай қилиб, турмахсулот суммаси:

$$OTur = TSer (\$980) + SerTr (\$30 \times 7 \text{ кун}) + Acc (\$30 \times 6 \text{ кун}) + FR (\$20 \times 7 \text{ кун}) + SerG (\$5 \times 7 \text{ кун}) + TurS (\$50) + IaP (\$100) + SK (\$2 \times 7) = 1709 \text{ доллар.}$$

Шуни ҳисобга олиш зарурки, бу дастлабки нархлардир, бироқ, турфирма бошқа харажатларни қисқартириши ва авиакомпаниялардан, автотранспорт вакилликларидан меҳмонхоналаридан, диққатга сазовор корхоналардан тегишли нархлар олиши мумкин.

Қушимча хизматлар мижознинг истак-хохиши бўйича киритилиши мумкин. Масалан, туристлар учун бўш вақт ажратилади (харид учун, мустақил саёҳат учун ва ҳ.к.). Бунда Хумсан тоғларида отда сайр қилиш (Бўстонлик райони), кимиздан татиб кўриш, Бухорода ҳаммомга ёки шахсий турар жойларга ташриф буюриш, Самарқандда – тўйда ёки тағтанали маросимларда иштирок этиш. Фирма бундай маданий хизматларни тақдим этувчи ташкилот ва муассасалар билан олидиндан шартномага эга бўлиши керак. Табиийки бундай қушимча хизматлар турмахсулот нарҳини қиматлаштиради.

Турмахсулот ўз таркибига маршрутни батафсил ифодалашни қилмади. У қуйидагича баён қилиниши мумкин:

Биринчи кун. Париждан Тошкентга учиб келиш (6.05 с.). Меҳмонхонага трансферт (8.00). Жойлашиш ва дам олиш (то 9.30 гача). Шаҳар бўйлаб саёҳат (10.00-13.30). Ресторанда тушлик (13.30-14.30). Экскурсия етакчиси раҳборлигида мадрасалар ва маданий марказларга ташриф (13.30-17.30). Театрлаштирилган намоишда иштирок этиш (18.00-19.30). Кечки овқат (20.00-21.00). Уйку ётиш/бўш вақт.

Иккинчи кун. Нонушта (7.30-8.00). Тарихий жойларга саёҳат (8.00-13.30). Тушлик (13.30-14.30). Бўш вақт (14.30-20.00). Кечки овқат (20.00-21.00). Уйкуга ётиш/бўш вақт.

Учинчи кун. Нонушта (7.30-8.00). Самарқандга жўнаш (8.00-13.00). Жойлашиш ва дам олиш (13.00-14.00). Тушлик (14.00-15.00). Шаҳар бўйлаб сайр қилиш, Регистондаги театрлаштирилган шоуда иштирок этиш (15.00-20.00). Кечки овқат (20.00). Уйкуга ётиш/бўш вақт.

Тўртинчи кун. Нонушта (7.30-8.00). Тарихий обидаларга саёҳат (8.00-13.30). Тушлик (13.30-14.30). Бўш вақт (14.30-20.00). Кечки овқат (20.00-21.00). Уйкуга ётиш/бўш вақт.

Бешинчи кун. Нонушта (7.30-8.00). Бухорога жўнаш. (8.00-12.00) Жойлашиш ва дам олиш (12.00-13.00). Тушлик (13.00-14.00). Шаҳар бўйлаб саёҳат, Лаби-ҳовуздаги театрлаштирилган шоуда иштирок этиш (15.00-20.00) Кечки овқат (20.00-21.00). Уйкуга ётиш/бўш вақт.

Олтинчи кун. Нонушта (7.30-8.00). Тарихий обидаларга сайр қилиш (8.00-13.30). Тушлик (13.30-14.30). Бўш вақт (14.30-20.00). Кечки овқат (20.00-21.00) Уйкуга ётиш/бўш вақт.

Еттинчи кун. Нонушта (7.30-8.00). Тошкентга жўнаш (8.00-18.00). Йўлда тушлик (13.00-14.00). Шаҳар бўйлаб сайр қилиш (18.00-21.00). Аэропортига трансферт (21.00). Парижга учиб кетиш (24.00).

Юқоридагилардан шу нарса маълум бўлмоқдаки, йўналиш батафсил ва мукаммал бўлиши, шаҳарнинг ҳаракатланиш схема – карталари унинг таркибида мавжуд бўлиши талаб этилади. Унда барча диққатга сазовор жойлар меҳмонхоналарни жойлашуви, ресторанлар, алоқа телефонлари ва бошқа зарур бўлган фойдали маълумотлар бўлиши зарур. Масалан, туристлар ўз саёҳатлари давомида астрономия фанининг ривожига буюк ҳиссасини қўшган аллома Мирзо Улуғбекнинг обсерваториясига ташриф буюради. Шу сабабли Улуғбекнинг тарихий ҳаёти ва илмий фаолиятига батафсил тўхталиш маълумот бериш зарур. Бундан ташқари саёҳатчилар йўлидаги қадимий кишиларни тўхтаган жойларини ҳам қайд этиш мумкин. Буларнинг барчасини жарангли ва мазмунли номлар билан етказиш керак.

Юқорида қайд этилганидек, турмахсулот туристларга пакет (“пекидж”) ларда сотилади. Туроператор турагентларга комисион чегирмалар тақдим этади ёки турагент ўз хизматлари – реклама, миқозларни топиш, ҳужжатларни расмийлаштириш ва бошқалар учун устама ҳақ қўяди. Шу билан бирга пакетдаги тақдим этилаётган тури нархини ҳисоблашни билиш лозим. Турмахсулотнинг нархини норматив калкуляция методи билан ҳисоблаш мумкин. Унга туристларга хизмат кўрсатиш билан ҳам, туристлар гуруҳини кузатиш билан боғлиқ бўлган барча сарф-ҳаражатлар қиради. Турмахсулот нархининг формуласи қуйидагича ҳисобланади:

$$P_{tur} = \frac{SU + Stax + PrT - ZT \pm Kd}{N_{tour} + N_{gr}}$$

Бу ерда, P_{tur} – миллий валютада битта туристнинг турпакет нархи (ёки доллар эквивалентида);

SU – туроператорнинг турпакети ичига қирадиган хизматлар таннари;
 $Stax$ – алоҳида хизмат турлари бўйича билвосита солиқлар суммаси (НДС);

PrT – туроператорни миллий валютадаги фойдаси (ёки доллар эквивалентидаги);

ZT – турпакет таркибига кирувчи алоҳида хизмат турлари учун туристга туроператор тақдим этаётган чегирма;

Kd – турпакетни сотувчи турагентни комиссиян мукофотлаш (кўп ҳолларда бу турпакет нархига қўшимча ёки туроператорни турагентнинг фойдасига нархдан чегирма);

Ntour – гуруҳдаги туристлар сони;

Ngr – гуруҳга йўлбошчи сифатида ҳамкорлик қилувчиларнинг сони.

Турпакет нархи тўғрисида фикир юритилганда, қуйидагиларни қайд қилиш жуда муҳим, жумладан:

турист мазкур турпакет нархи ичига кирмайдиган қўшимча хизматларни буюради, бироқ, бунинг учун қўшимча ҳақ тўлашга тайёр;

туристлар сони қанчалик кўп бўлса, туроператор турагентга тақдим этаётган чегирмаси шунчалик катта бўлади ва киши бошига ҳисоблаганда турнинг тиннархи шунча паст бўлади;

баъзида тур нархи номавсумий вақтда транспортга, жойлашиш воситаларига, диққатга сазовор объектларни сайр қилишга янада паст нархлар белгиланади, туристларни ёш таркибига (болалар ва мактаб ўқувчиларига) туризмни кўпгина хизматларининг нархига каттагина чегирмалар берилади, минтақага баъзи давлатлар чет эл туристларини кўпроқ жалб этиш мақсадида туризм фаолияти учун имтиёзлар тақдим этилади;

турпакет нархига кирувчи фойда туризм корхонаси томонидан харажатлар тиннархига нисбатан фоизларда белгиланади, аммо бунда мазкур турмахсулотга эҳтиёж даражасини ҳисобга олиш зарур.

Буларнинг барчасида нарх доимо эластик², мослашувчан бўлишини, яъни бозор ўзгаришларига аниқ мослашишини ҳисобга олиш зарур.

6.4. Туристлик маршрутини ишлаб чиқиш босқичлари

Расм 6.1. Туристлик маршрутини ишлаб чиқиш босқичлари ва тасдиқлаш кетма-кетлиги схемаси

Маршрут ишлаб чиқилиб, тасдиқлангач, тур деб аталувчи бир «қобикқа» қатор хизматлар ва товарларни «жамлаш»га киришилади. Юқорида айтилганидек, турнинг икки хил кўриниши мавжуд:

- *пекияс-тур*, яъни жойлашиш, овқатланиш, экскурсия хизмати, транспорт, маиший, спорт-соғломлаштириш, жисмоний тарбия, тиббий ва бошқа хизматларни камровчи комплекс туристлик хизмати. Бу турнинг нархи каталог ва прайс-варақаларда кўрсатилади.
- *экслюзив-тур*, яъни ихтиёрий равишда танланадиган алоҳида туристлик хизматлари.

Ҳар қандай турни шакилантиришда муҳим ҳисобланган маршрут бўйича туристлик саёҳатининг технологик харитаси ва сафар трасса паспортининг намунаси кўйида кўрсатилган:

6.5. Туристлик саёҳатининг йўлланмаси ва технологик харитасини тузиш

Маршрутга хизмат кўрсатувчи туристлик корхонасининг номи _____

2008 йил учун

Маршрут номи
Маршрут бўйича туристлик саёҳатининг

ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ

1. Маршрутнинг асосий кўрсаткичлари

Маршрут тури _____
Туристкаблик категорияси _____
Маршрут узунлиги (км), жумладан яёв, кайикда _____
Саёҳат муддати (сутка) _____
Туристлик гуруҳлари сони _____
Гуруҳлардаги туристлар сони _____
Маршрутдаги жами туристлар сони _____
Бами одам-кун хизмат кўрсатилиши _____
Маршрутда биринчи гуруҳга хизмат кўрсатишнинг бошланиши _____
Маршрутда сўнгги гуруҳга хизмат -//- бошланиши _____
Сўнгги гуруҳга хизмат кўрсатишнинг охири _____

Ой	Бир ойдаги туристлар сони	Ойлар бўйича туристлик гуруҳлар келиш графиги	Бир ойдаги гуруҳлар сони
01			
02			
03			
12			

Саёҳат бошланадиган туристлик корхонаси манзили _____

Йўлланма нархи _____

2. _____ маршрут буйича туристлар ва саёхатларга хизмат кўрсатиш дастури

Аҳоли пунклари, улар орасидаги масофа, воситалар	Туристлик корхоналар номи	Режалаштирилган туристлик хизматлар. Экскурсия номи (- дан)	Маршрут ичидаги ташувлар	1 кишига экскурсион харажатлар

Жами, _____

жумладан, 1 _____ корхона _____

жумладан, 2 _____ корхона _____

жумладан, ва х. _____ корхона _____

Маршрут ичидаги ташувларни қуйидаги корхоналар амалга оширади:

МУХР ўри

Маршрутга хизмат кўрсатувчи корхона раҳбарлари имзоси

Гуруҳлар топшириладиган пунктлар:

Шартли белгилар

Х – Туристлик корхонасида хизмат кўрсатилади

СП – сухой паёк

Тох – тунаш очик ҳавода (сафар палаткалари)

Молия хизматлари раҳбарлари (бош ҳисобчилар) имзоси

« _____ » 2008 йил

3. Саёхатнинг қисқача баёни (Туристлик йўлланмаси иловасида тақдорланади)

Маршрутда хизмат кўрсатувчи туристлик корхона Раҳбари
Имзо

6.6. Туристлик корхонанинг юклама графиги ва маршрутини тузиш

САФАР ТРАССА ПАСПОРТИ

1. Туристлик корхонанинг номи _____
Туризм тури _____ сафар трассаси _____

асосий географик пунктлар номи

Узулиги _____ км, давомийлиги _____ сутка

Бир гуруҳдаги туристлар сони _____ нафар

Шу даври _____ дан _____ гача

Паспорт тузилган пайт 200 _____ йил, _____ нусхада

Ушаришлар киритилган: 200 _____ йил, _____ саҳифа

200 _____ йил _____ саҳифа

Паспорт нусхалари жўнатилган:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

2. Сафар трассасини босиб ўтиш режаси

Йил кунлари	Трасса участкаси	Км	Ҳаракат воситаси

Жами фаол ҳаракат воситалари билан _____ км.

3. Сафар трассаси схемаси (сафар трассаси кўрсатилган, масштаби 1: 200000 дан кам бўлмаган босма харита ва схемалар елимланиши мумкин).

Шартли белгилар:

Сафар трассаси	пана жойлар
трассанинг заҳира варианты	тиббий ёрдам пункти
тунаш жойи	алоқа пункти (тури кўрсатилади)
дам олиш нуқтаси	

Сафар трассасининг қисқача тавсифи, йўлнинг мураккаб участкаларининг баёни

3. Сафар трассаси ҳудудидаги иқлим тўғрисида маълумот (маъмурий маршрут иши даврига тўлдирилади)

Маълумотлар	Ойлар	06	07	08	09
Ҳарорат <i>C^o</i>			Ўртача Минимал Максимал		
Шамол тезлиги <i>м/с</i>			Ўртача Максимал		
Ёғингарчиликнинг ўртача миқдори <i>мм</i>			Ўртача Максимал		

5. Содир бўлиши мумкин бўлган фавкулотда ходисалар ва гуруҳнинг бу пайтдаги ҳаракати.

6. Туристларнинг сафар олди тайёргарлигига талаб. Назарий ва амалий машғулотлар турбазада

№	Мавзу	Машғулотлар соат ҳажми	Ўтказиш шакли

7. Йўлланма илова варақаси матни учун тавсиялар. Йўлланма матнига туристлик жиҳозлар, кийим-кечак, пойафзал бўйича тавсиялар киритади.

8. Трассани босиб ўтиш учун туристлик жиҳозлари:

- а) йўлланма бўйича туристлик корхонаси томонидан бериладиган, шу жумладан бутун гуруҳ учун (_____ нафар сайёҳ ва бир инструкторга);
 б) кўшимча тўлов эъвазига бериладиган

9. Сафар трассанинг ободончилиги

Маркировка (рамзий белгилар) _____

Дам олиш жойи, тунаш жойи, пана жойлар, йўл ободончилиги _____

Корхона директори _____

Катта инструктор _____

«Келишилган»

(келишувчи ташкилотлар имзоси)

Паспорт тузиш бўйича кўрсатмалар:

1. Паспорт давомийлиги 1 суткадан кам бўлмаган ҳар бир асосий ёки синов сифари трассаси учун алоҳида тузилади.
2. Паспорт сафар бошланадиган туристлик корхонаси томонидан тузилади.
3. Саёҳат ҳудудидаги иқлим ва эҳтимоли бўлган фавқулотда ҳодисалар тўғрисидаги маълумотлар гидрометео хизмат маълумотлари асосида киритилади.
4. Паспорт сафар трассада хизмат кўрсатувчи ҳар бир туристлик корхонасига жўнатилади.

Сафар трассаси эксплуатацияси жараёнида юзага келган ўзгаришлар, бир вақтда паспортнинг барча нусхаларига киритилиши керак. Зарур ҳолларда бундан саҳифалар алмаштирилади ёки янги паспорт тузилади.

Таъинч иборалар: Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш, хизмат кўрсатиш дастури, лойиҳа таҳлили, туристлик саёҳатининг технологик сифатлари, туристлик корхонасининг юкланиш графиги, «Туристлик сафар»нинг хавфсизлиги, туристлик сафарининг йўл паспорти, пекиж-тур, пекинозив-тур, сафар трасса паспорти.

Мустақил назорат қилиш учун топширик ва саволлар:

1. Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш қандай амалга оширилади?
2. Хизмат кўрсатиш дастурини яратиш қандай амалга оширилади?
3. Турмаҳсулотни ҳисоблаш жараёни қандай амалга оширилади?
4. Туристлик маршрутани ишлаб чиқиш босқичлари нималардан иборат?
5. Туристлик саёҳатнинг йўлланмаси ва технологик харитасини тузиш мазмуни нималардан иборат?
6. Туристлик корхонанинг юклама графиги ва маршрутани тузиш қандай амалга оширилади?
7. Туристлик сафар маршрутанинг экспедицион текширув ўтказилганлиги тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиши нимадан иборат?
8. Сафар трасса паспорти таркиби нимадан иборат?

7. ТУРИЗМ РЕСУРСЛАРИ

Режа:

- 7.1. Туризм ресурслари тушунчаси
- 7.2. Табиий туристлик ресурслар
- 7.3. Маданий – тарихий ресурслар
- 7.4. Ижтимоий – иқтисодий ресурслар
- 7.5. Туристлик ахборот ресурслари
- 7.6. Туристлик ҳудудлар ва туристлик акватория

7.1. Туризм ресурслари тушунчаси.

Туристлик ресурслар – туризм мақсадларида ва туризм жараёнида инсонни эҳтиёжини қондиришга қодир табиий-иқлим, ижтимоий-маданий, тарихий, меъморий, илмий ва индустрияга доир, томоша қилинувчи объектлар ёки ходиса лар йиғиндиси.

Туристлик ресурслар ҳар бир мамлакатнинг миллий бойлиги бўлиб, давлат мулки ҳисобланади. Аммо улардан бир қисми жаҳон аҳамиятига молик объектлар ва ёдгорликлар ҳисобланиб ЮНЕСКО нинг рўйхатида киритилган. Бундай рўйхат ҳар йили ЮНЕСКО томонидан ўрнатилади ва янгиланади. Барча табиий ва маданият ёдгорликлари давлат томонидан муҳофаза қилинади, умумжаҳон аҳамиятидаги объектлар ва ёдгорликларни таъмирлашга, сақлаш қилишга ООН (БМТ) томонидан маблағ ажратилади.

Бугунги кунда Ўзбекистон катта туристлик ресурслар салоҳиятига эга бўлиб, унинг ҳудудида 4000 дан ортиқ тарихий-архитектура ёдгорликлари ва гўзал табиий-иқлимий ресурслари мавжуд. Уларнинг 3/1 қисмигина фаолият кўрсатмоқда, қолганлари эса янги турмаҳсулотлар тайёрлашга ва янги турмаршрутлар очилишга имконият беради.

Ҳозирги вақтда кўпгина тармоқлар каби туризм индустрияси ҳам тез ривожланиб бормоқда. Туристлик бизнеси мавжуд инвестиция, технология, ҳамда малакали ишчи – ходимлар орқалигина шакллантириб бўлмайди. Бунинг учун биринчи навбатда туристлик ресурсларга эга бўлиш лозим.

Мутахассислар туристлик ресурсларга қуйидагича таъриф беришган: туристлик ресурслар – табиий, тарихий, ижтимоий – маданий ва бошқа туристларни саёҳатга қизиқтирадиган, инсоннинг жисмоний, руҳий ва ақлий кучини тиклаши ва ривожланиши эҳтиёжларини қондиришга қодир объектларга айтилади.

Рекреация фаолияти нуқтани назардан туристлик ресурсларга табиий ва антропоген геосистемалар қиради, табиат манзаралари, рекреация фаолияти эҳтиёжи қиймати ва маиший хусусиятга эга, инсонларни кўрсатилган вақтда маълум технологиялар ёрдамида соғлигини тиклаш ва дам олишида фойдаланиш мумкин бўлган, рекреация фаолияти қобилиятига эга ресурслар қиради.

Туристлик ресурсларнинг моҳияти шундан иборатки, туристлик маҳсулот шаклланишига асос ҳисобланади. Умумий қилиб айтганда, аниқ ҳудудда туристлик фаолиятда фойдаланиш мумкин бўлган барча объектлар қиради.

Туристлик ресурслардан фойдаланиш хусусиятига кўра **бевосита** ва **бевосита** турларга бўлинади. Бевосита турдаги ресурсларга туристларни ўзлари тўғридан – тўғри фойдаланидиган табиий ва тарихий – маданий ресурслар киради. Билвосита турдаги ресурсларга бевосита туристлик ресурслардан фойдаланиш асос бўладиган ижтимоий – иқтисодий ресурслар – молдий, молиявий, меҳнат, ахборот берувчи ресурслар киради.

Туристлик ресурслардан соғломлаштириш, туристлик, спорт ва танишув мисолида фойдаланилади. Ундан ташқари туристлик ресурсларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин: **табиий ва инфраструктурали**. Туристлик бизнесни ривожланишида юқоридаги икки гуруҳни ҳам аҳамияти юқори. Ҳар қандай юқори туристлик ресурс салоҳиятидан, коммуникация, алоқа воситалари, хизмат кўрсатиш соҳаларисиз фойдаланиб бўлмайди.

Умуман олганда, бутун туристлик ресурслар мажмуасини табиий – иқлимий, маданий – тарихий, ижтимоий – иқтисодий, ахборот берувчи ресурсларга бўлиш мумкин.

7.2. Табиий туристлик ресурслар

Табиий туристлик ресурсларни асосий аҳамияти шундан иборатки, инсонларнинг жисмоний ва рухий қобилиятларини тиклашда фойдаланиш воситалари бўлиб хизмат қилади. Туристлар асосий эҳтиёжларини табиатдан қондирадилар. Туристлик фаолиятни ташкиллаштиришда ландшафтлар, иқлим, сув объектлари, денгизлар, минерал сув ва даволовчи ботқоқлар асосий ресурс лигифасини бажаради. Бу ресурслар ўзи ёки инсон томонидан қайта тикланиши мумкин. Бу ресурсларни географик, биологик, геологик ва бошқа жиҳатларга кўра баҳолаш мумкин. Дам олишни ташкил этиш учун табиий туристлик ресурсларни таҳлил этишни талаб қилади. Табиий ресурслар сифатида алоҳида табиат компонентлари ёки бир бутун табиат компелксларини олиш мумкин. Барча табиий ресурсларни рекреация ёки туристлик потенциал нуқтаи назардан қараб лозим. Аммо табиий ресурслардан фойдаланиш даражаси минтака иқтисослашувига кўра ҳар хил бўлиши мумкин.

Табиий туристлик ресурсларнинг таснифи мавжуд бўлиб, у икки ёқлама хусусиятга эга, бир томондан табиий келиб чиқиши билан боғлиқ, иккинчи томондан туризм учун иқтисодий аҳамияти томонидан акс этишидир. Табиий ресурслар кўйидагича гуруҳланади:

Келиб чиқишига кўра:

- табиий (геологик, иқлимий, гидрологик, термал сувлар);
- биологик – тирик табиат (тупроқ ресурслари, флора, фауна);
- энергоинформацияли, табиатдан ўзига хос майдон ва ландшафт сифатида фойдаланиш бўлиб; бу ресурслар маданий, зиёратли каби туризм турларини ривожлантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

Рекреация сифатида фойдаланиш турига кўра:

- минерал сувлар;

- ботқоклар;
- тузлар;
- ўрмонлар.

Ресурсларнинг давомийлик даражасига кўра:

- тугайдиган табиий ресурслар, улар ўз навбатида янгиланиб турадиган (чучук сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси) ва янгиланмайдиган (минераллар) турларга бўлинади.
 - тугамайдиган табиий ресурслар, уларга қуёш энергияси, шамол, денгиз тўлқинлари, сувлари киради.
1. Ўзи қайта тикланиши ва ўсиши имкониятига кўра:
- қайта тикланадиган ресурслар, бунга ўрмонларни мисол келтириш мумкин, ўргача 10 йилда қайта тикланади.
 - қайта тикланмайдиган ресурслар.

Табиий туристлик ресурслар орасида асосий ўринни рекреация ресурслари эгаллайди, улар мамлакат аҳолисини, ҳамда туристларни дам олиши ва даволаниши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ундан ташқари табиий ресурслардан тўғридан-тўғри фойдаланиш натижасида бир қанча муаммолар ҳам келиб чиқмоқда. Бунда табиатдан ногўри фойдаланиш, кўплаб курилишларни амалга ошириш туфайли бўлмоқда. Натижада экосистемалар мувозанати бузилиб, экологик муаммоларни келиб чиқишига сабаб бўлмоқда.

7.3. Маданий – тарихий ресурслар

Маълум ҳудудда туризмни ривожлантиришда у жойнинг тарихий маданий ресурслари салоҳияти асосий ўринни эгаллайди. Туристлик хизматда маданий – тарихий ресурслардан кўп мақсадларда фойдаланиш мумкин. Маданий мажмуаларнинг жозибадорлиги уларнинг тарихий ва таъсирий баҳосига, фойдаланиш қўлайлигига боғлиқ.

Мавжуд ресурслардан туризм фаолиятида интенсив фойдаланиш, яъни антропоген юкнинг ошиб бориши натижасида табиий туристлик ресурсларнинг ифлосланишига, тарихий обидаларнинг тез бузилишига олиб келади.

Туризмга оид Гаага декларациясида қўйидаги тақлифлар билдирилган:

- туристларни мамлакат ичкарасида ёки чет элда борган жойларида маданий мерос ва атроф – муҳитни сақлашга, уларга нисбатан ҳурматда бўлишга ўргатиш, ҳамда тарғиб қилиш;
- жойларда туристларни қабул қилиш даражасини аниқлаш, меъёрдан ортишига йўл қўймаслик лозим деб таъкидланади.

Маданий – тарихий ресурсларга моддий ва маданий турли ёдгорликлар мажмуаси, маълум минтақанинг туристлик қизиқиш объектлари ҳисобланади.

Минтақаларнинг архитектура ёдгорликларига бойлиги туризмни ривожланишига туртки бўлади. Аммо охириги пайтларда туристлик оқимнинг охириги айрим муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Маданий – тарихий ресурслардан туризм мақсадида сақлашни куйидагича амалга ошириш таклиф қилинади:

- мавжуд тарихий жойлар, бинолар ва ёдгорликларни туристлик қизиқиш объектлари сифатида қайта тиклаш;
- табиий ресурсларни муҳофаза қилишни фаоллаштириш;
- туристлик эҳтиёжни қондириш мақсадида атроф – мухитни сақлаш ва яхшилашда бошқарув органлари маъсулиятини ошириш.

Туристлик ресурслар ичида жаҳон аҳамиятидаги маданий объект ва ёдгорликлар асосий ўринда туради. «Маданий мерос» дейилганда куйидагилар тушунилади:

- Ёдгорликлар: архитектура бинолари, археологик аҳамиятидаги жойлар, илмий, маданий ва тарихий аҳамиятга эга ғорлар, тарихий ёзувлар;
- ансамбллар: илмий, маданий ёки тарихий аҳамиятга эга ўзаро боғланган бинолар гуруҳи. Масалан, Регистон ансамбли;
- меҳмондўстлик жойлари: инсон ёки табиат томонидан яратилган эстетик, этнографик, тарихий аҳамиятга эга бўлган, ўзига жалб қилувчи ўзига хос жойлар.

Бутунжаҳон маданий мероси рўйхатида киритиладиган объектларнинг куйидаги хусусиятлари ҳисобга олинади:

- инсон ижодининг ноёб намуналари;
- ижойиб маданий, архитектура объектлари, ҳамда маданий ландшафтларининг алоҳида аҳамиятга эга ҳудудлари;
- имонавий цивилизациянинг ноёб намуналари, қурилишлари;
- инсон тарихи билан боғлиқ бинолар ёки архитектура ансамбллари, ландшафтлари.

Табиатнинг ноёб кўринишларини бутунжаҳон рўйхатида киритиладиган хусусиятлари куйидагилардан иборат:

- ер қатламининг шаклланишида геологик-геоморфологик жараёнлар асосида шаклланган ёдгорликлар;
- турли-туман ўзига хос экосистемалар, ландшафтлар;
- маълум минтақанинг ўзига хос ўсимлик ва ҳайвонлари;
- қамёб биологик турлари.

Туристлик ҳудуд ёки акватория – туристлик фаолиятда фойдаланадиган ноёб туристлик ресурслар жойлашган ҳудуддир.

7.4. Ижтимоий – иқтисодий ресурслар

Туризм – иқтисодиётнинг кўплаб тармоқларини ўз ичига олган, кўринишдан бошлаб, транспорт хизматидагача бўлган фаолиятнинг иқтисодлашган тури ҳисобланади. Ундан ташқари туризм иқтисодиётнинг кўриниб тармоқлари, кишлок хўжалиги корхоналари, транспорт воситалари,

ишлаб чиқарувчи заводлар, мебел ишлаб чиқарувчи корхона ва бошқалар бундан ўзаро алоқада ривожланади.

Меҳнат ресурслари. Туристлик маҳсулот ишлаб чиқариш жарасинда инсонларнинг жисмоний ва ақлий меҳнати ишлатилади. Бунда инсонларнинг соғлиги ва жисмоний кучи, маълумоти ҳамда малакаси даражаси асосий ўринни эгаллайди. Меҳнат ресурсларининг микдори, малакаси иқтисодий омил сифатида ката аҳамиятга эга.

Хозирги кунда жаҳонда ташкил этилган ҳар 7 ишчи ўриндан бири туристлик бизнесга тўғри келади. Яқин ўн йил ичида Европа мамлакатларида ва бошқа қатор мамлакатларда ҳам туризм соҳаси янги ишчи жойларни ташкил қилишнинг йирик манбаи бўлиб қолмоқда.

Туризм жаҳон ҳўжалиги меҳнат ресурсларининг кўп талаб қилувчи тармоқларидан ҳисобланади. Туризм соҳасидаги банд ишчи кучининг ўзини хос хусусияти шундаки, 80% меҳнат ресурслари малакасиз ҳисобланади. Уларнинг ярмидан ортиги аёлларни ташкил қилади. Ундан ташқари туризм индустриясида ёшлар ва чет эл ишчи кучидан кенг фойдаланилади. Мисол учун Европа иттифоқи мамлакатларида ҳар бир учинчи 16 ёшдан 21 ёшгача бўлган ўсмир туризмнинг хизмат кўрсатиш соҳасида ишлайди.

Бутунжаҳон меҳнат ташкилоти туризмда бандликни учта асосий шаклларга бўлади:

1. Мавсумий иш, бунда асосан сайёҳлик мавсумида туристлар сопи бир неча баробарга ошиб кетади, шунда кўшимча ишчи кучига талаб ошади.
2. Тулиқсиз иш куни, бу асосан ривожланган мамлакатларнинг меҳмонхона ва ресторан ҳўжалигидаги банд ишчи кучлари қиради.
3. Турли мамлакатларда тулиқсиз иш куни билан ишлаётганлар бутун меҳмонхона бизнесида банд ишчи кучларининг 12 дан 52% гача ташкил этади.
4. Вактинчалик иш билан бандлик (дам олиш кунлари, кўргазмалар ташкил этиш)

Асосий восита ресурслари ишлаб чиқаришнинг биринчи омили ҳисобланиб, унга турли иншоотлар, жиҳозлар қиради, улардан меҳнат фаолиятни орқали фойдаланилади.

Асосий восита элементлари таснифи мутахасислар томонидан қуйидагича белгиланган:

- асосий бинолар: отеллар, бар, ресторан, клуб ва б.
- ёрдамчи бинолар: гараж, иситиш системаси ва б.
- иншоот ва қўрилмалар: йўллар, туристлик поездлар, спорт майдонлари ва б.
- ўтказгич қўрилмалари: электроўтказгичлар, қувурлар ва б.
- машина ва жиҳозлар: трансфарматор, компьютер ва б.
- транспорт воситалари: енгил автомобил, автобус ва б.

Туризм салмоғининг юқорилиги иқтисодий томондан дароматнинг ошишига, янги иш ўринларини яратилишига ҳамда кичик бизнесни ривожланишига тўртки бўлади.

Туристлик мамлакатларда 50 фоиздан ортик меҳнатга яроқли аҳоли туризм соҳаси билан тўғридан – тўғри ёки билвосита боғланган. Агарда уларда туристлар келиши кайсидир сабабга кўра камайса, ишсизлар сони ортиб бориши.

Туризм соҳасида микдор жиҳатдан таҳлил қилишдан ташқари, баъзиликнинг сифат жиҳатдан таҳлили ҳам мавжуд. Маълумки туризмда асосан икки малакали ишчилар, яъни хизматчилар, юк ташувчилар, официантлар шўналади. Булар билан бирга юқори малакали гид – таржимон, бош ошпаз, менежерлар ҳам ишлашади. Албатта бу соҳани ҳам юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш катта аҳамиятга эга. Туризмда банд ишчиларнинг жинсий таҳлили ҳам аҳамиятга эга бўлиб, меҳмонхона тартибидея аёл ишчиларнинг улуши 50 фоиздан ортик.

7.5. Туристлик ахборот ресурслари

Саёхат вақтида ёки унга тайёргарлик кўришда туристлар эҳтиёжидан келиб чиқиб, уларга бериладиган маълум худуд, объект тўғрисидаги маълумотлар мўлқмуаси туристлик ахборот ресурслари ҳисобланади.

Мутахассислар туристлик ахборот ресурсларига туристлик маршрутда фойдаланган ҳамда тарихий, илмий аҳамиятга эга объектлар бўйича маълумотларни киритишади. Ундан ташқари туризм аҳамиятига эга шаҳарлар, вилоятлар, табиат манзаралари уларга боғлиқ афсона ва қиссалар, ҳар хил анибнётлар, хариталар, тасвирий албомлар, расмлар, аудио-видео маҳсулотларнинг ҳам киритишади. Кўпгина шаҳарларда туристлик ахборот берувчи марказлар ишлаб турибди, улар истеъмолчиларга барча маълумотларни етказиб беришади.

Умуман олганда, ҳозирги кунда туристлар учун маълумот асосий ўринни ошади. Чунки турист бораётган жойи ҳақида қанча кўп билса, саёхатини самарали ўтказиши. Албатта ҳар қандай турист маълум вақт оралиғида иложи бориша кўпроқ жойларга боришга ҳаракат қилади. Бунинг учун у албатта маълумотларга етарли даражада эга бўлиши керак.

Инфраструктуравий ресурс сифатида кўйидаги гуруҳларни ўз ичига олади: транспорт таъминоти, жойлаштириш тизими, овқатлантириш тизими, сувенир маҳсулотлари ишлаб чиқариш тизими. Ҳозирги кунда туризмни ривожланишини туризм инфраструктурасини жадаллашувисиз кўриш мумкинмас. Чунки мавжуд туристлик ресурслардан самарали фойдаланишда бу ресурсларнинг ўрни бениҳоя катта.

Ахборот берувчи ресурсларга Интернет тармоғи, адабий ва тасвирий асарлар ҳамда халқ этнослари, афсоналари ҳам қиради. Ахборот ташувчилар моддий объектлар – инсон ва унинг ижодлари, номоддий объектлар – турли ахборот манбалари ҳисобланади. Диний туризмда моддий объектлар бўлиб, монах ва диндорлар, экскурсия олиб борувчилар, ҳамда диний марказ ва шаҳарларнинг суръати, харитаси, схемалари ҳисобланади.

Шуни қайд қилиш керакки, туристлар нафақатгина ноёб ибодатхоналарни, пирамидаларни, бошқа қўлда ясалган ёдгорликларни, балки замонавийликка

эришилган йиғма автомобил заводларининг конвейерлари, туристлар томонидан кизиқиш ва иштиёқ билан қабул қилинадиган дегустация заллари (масалан, Жанубий Африкадаги Кейптаунда маҳаллий вино заводларида ўзининг вино тайёрлаш технологияси билан тайёрланадиган винолар «Виноля Йул» экскурсияси орқали тақдим этилади) ва колбаса заводлари, пиво пиширини цехлари, шахталар, гидротехник қурилмалар ва ҳатто госпиталлар ҳам туристлар томонидан ижобий қўтиб олинмоқда.

7.6. Туристлик ҳудудлар ва туристлик акватория

Туристлик ҳудуд ёки акватория – бу қимматли бўлган туристлик ресурслар, туристлик минтақа таркибида ажратиб кўрсатиладиган туристлик эҳтиёжлар объектини реестр ва кадастрларда ҳамда бошқа ҳужжатларда қайл қилиш билан туризм мақсадларида фойдаланиш билан маълум географик ўриндаги комплекс туристлик ресурслар кўринишидан иборат.

Ҳудуд – қуруқликда ёки ер остида бўлиши мумкин. Қуруқликдаги ер устидаги ҳудуд қўшимча тушунтиришни талаб этмайди. Ер ости ҳудуди мос равишда шахта ва тоғ ишланмаларида горшунос туризмни севувчилар учун, масалан, туристлар Йоганнабург (ЖАР) даги олтин конлари шахталари ва олмос конларига ташриф бюрадилар. Баъзи шахталар фақатгина экскурсия мақсадларида эмас, балки ер остида табиат яратган ўта ўзига хос иқлимда даволаниш мақсадалари ҳам учун фойдаланилади. Бунга мисол қилиб, Алп тоғидаги эски олтин қазиб олинадиган шахтадаги Бад Гастойн жойини кўрсатиш мумкин. (юқори температура ва юқори намликда радионингалацияси).

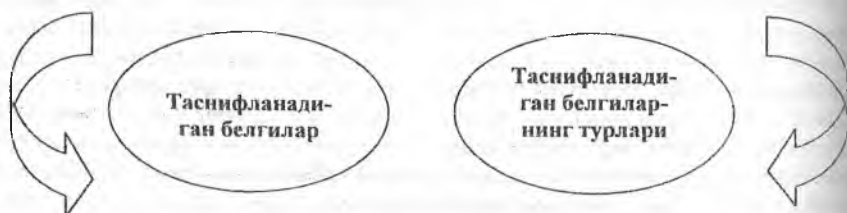
Ғорларга ташриф – горшунослик туризм (рус тилида спелеотуризм) ва экскурсияни энг кенг тарқалган турларидан бири ҳисобланиб, фақатгина Грецияда туристлар ташриф буюриши мумкин бўлган 3500 га яқин ғорлар ҳамда ундан ҳам кўпроқ ташриф буюрмайдиган ғорлар мавжуд. Улкан ғорлар Мексикада, АКШ да, Жанубий Африкада ва Россияда ҳамда бошқа давлатларда ва ўзимизда ҳам мавжуд. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси тоғ тизмалари ва ҳудудларида турли хилдаги 400 дан ортиқ ғорлар мавжуд.

Акватория – муҳим туристлик ресурс ҳисобланади. Сув инсонга озикланиш воситаси сифатида зарур ва шу сабабли танишув ёки саргузаштли маънода бу жуда қизиқ ҳисобланади. Дунёда маска билан унчалик чуқур бўлмаган чуқурликда ва акваланг билан 70 м чуқурликгача тушувчи сув ости туризмни нг 50 млн. га яқин ишқибозлари мавжуд. Катта Барер рифи сувости қоялари Австралия миллий бойлиги деб эълон қилинган ҳамда жаҳон аҳамиятига молик аквапарк деб эълон қилинган. Иккинчи кичик Барер қояси Белида қирғоқларида жойлашган ҳамда сувости дунёси ишқибозлари ва сувости саргузаштларини севувчилар учун ҳақиқий жаннат бўлиб ҳисобланади. Қизил денгиз сувостида сузувчилар учун чекланмаган имкониятларни туғдиради ва курортда дам олувчиларни кўнгили ёзишни ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади.

Қадимда таниқли ва машхур сувости бойликларини излаб топиш, чўкиб кетган кемаларни қидириш туризмнинг муҳим турини ташкил этади. Греция, Ўзбекистон, Италия, Туркия каби Ўрта Ер денгизининг бошқа давлатлари ўз сувости ҳазиналаридан фаол, оқилона фойдаланадилар. Қадим замонда шундай ҳазиналар тўпланган сувости районлар фаолиятини тартибга солишчи кўпгина ўша хос миллий қонуний ҳужжатлар қабул қилинган. Миллий ҳуқуқий шартшартлар доирасида сувости ҳазиналари ва предметлари юқорига кўтариб олини ёки жойлаштиришга рухсат берилмайди, фақатгина уларни кўриб чиқишга ижозат берилган. Сувдаги ҳайвонот дунёсини ва маржон сувости зоналарини кузатиш учун туристлик сувости қайиқларидан ҳамда деярли барча денгиз бўйи туристлик марказларида мавжуд бўлган сувнинг туби мусаффо турда кўриниб турадиган кемалардан фойдаланилади. Махсус туристлик сувости қайиқлари Бермуд, Канара оролларида, Қизил денгизда, Болеар оролларида ва Испаниянинг Коста-Браво курортли қирғоқларида мавжуд. Чўкиб кетган кемаларни излаб топиш – саргузаштгли туризмни оммабоп тури ҳисобланади. Финландия кўрфази ва швед-руслар урушидан тортиб, тошқинчи жаҳон уришигача бўлган давр мобайнида турли асрлардаги 5000 га яқин сувости объектлари қайд қилинган. Ўта ўзига хос қизиқиш билан Виборг вилоятидаги Крестовий кўрфази ҳисобланади у ерда уч юз йил олдинги бир нақшнинг ўзида шу ердаги жангда ҳалок бўлган жангчилар билан 150 дан ортиқ швед ҳарбий кемалари сув остида топилган.

Муҳим туристлик ресурслар бўлиб антиқа-ноёб маданий қурилмалар, пирамидалар, мавзолейлар, ҳайкаллар, ибодатхона меъморий ансамбллари ва парклари, музей коллекциялари ҳамда замонавий қурилмалар – осмонўпар бинолар, тугонлар ва бошқа гидротехник қурилмалар ҳамда бошқа объектлар ҳисобланади. Қанчалик таажубланарли бўлмасин туризмни ўзига тортувчи қучи барча асрларда мавжуд бўлган ҳозирда қабристонлар ҳам, Мисрда қурилган минглаб пирамдалар ҳам туризм доирасида тасарруф қилинмоқда. Мавзолейлар ҳам туристлар таширф буюрадиган объектлар ҳисобланиб, улардан баъзилари ўз меъморий хусусиятлари ва ниҳоятда катта ўлчамларига кўра дунё мўъжизаларига киритилган.

ТУРИЗМ РЕСУРСЛАРИНИНГ ТАСНИФИ

1. Табиий – иқлимий шaroитлар

Тоғлар, ландшафтлар, чўллар, денгизлар, кўллар, дарёлар, воҳалар, ўрмонлар, боғлар, хиёбонлар.

1. Шаклланишига кўра:

- табиий (геологик, иқлимий, гидрологик, термал сувлар);
- биологик – тирик табиат (тупрोक ресурслари, флора, фауна);
- энергоинформацияли, табиатдан ўзига хос майдон ва ландшафт сифатида фойдаланиш бўлиб, бу ресурслар маданий, зиёратли каби туризм турларини ривожлантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

2. Рекреация сифатида фойдаланиш турига кўра:

- минерал сувлар;
- ботқоқлар;
- тузлар;
- ўрмонлар.

3. Ресурсларнинг давомийлик даражасига кўра:

- тугайдиган табиий ресурслар, улар ўз навбатида янгиланиб турадиган (чучук сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси) ва янгиланмайдиган (минераллар) турларга бўлинади.
- тугамайдиган табиий ресурслар, уларга куёш энергияси, шамол, денгиз тўлқинлари, сувлар киради.

4. Ўзи қайта тикланиши ва ўсиши имкониятига кўра:

- қайта тикланадиган ресурслар, бунга ўрмонларни мисол келтириш мумкин, ўртача 50 йилда қайта тикланади.
- қайта тикланмайдиган ресурслар.

2. Маданий – тарихий объектлар

- ёдгорликлар: архитектура бинолари, археологик аҳамиятидаги жойлар, илмий, маданий ва тарихий аҳамиятга эга горлар, ёзувлар;
- ансамбиллар: илмий, маданий ёки тарихий аҳамиятга эга узаро боғланган бинолар гуруҳи. Масалан, Регистон ансамбили;
- меҳмондўстлик жойлари: инсон ёки табиат томонидан яратилган эстетик, этнографик, тарихий аҳамиятга эга бўлган, ўзига жалб қилувчи ўзига хос жойлар;
- миллий байрамлар, фестивал ва семпозиумлар;
- муқаддас жойлар;
- мафтункор жойлар.

3. Ижтимоий – иқтисодий омиллар

- 3.1. Меҳнат ресурслари
- 3.2. Асосий восита ресурслари
- 3.3. Иқтисодийёт тармоқлари
- 3.4. Инфраструктура

4. Турizmлик ахборот ресурслари

- 4.1. Интернет тармоғи;
- 4.2. Адабий ва тасвирий наشرлар;
- 4.3. Ахборот ташувчилар;
- 4.4. Турли ахборот манбалари.

5. ЮНЕСКО томонидан қўриқланаётган объектлар

- 5.1. Дунёга машҳур бўлган обидалар;
- 5.2. Табиат масканлари;
- 5.3. Маданий меросни сақлаш ва ундан фойдаланиш;
- 5.4. Миллий фольклор, фестиваллар;

6. Дунё мўжизалари

1. Миср эҳромлари
2. Бобилинг осма боғлари
3. Артемиде ибодатхонами
4. Голкарнас мақбараси
5. Қуёш худоси Гелиос хайкали
6. Александр Маёки
7. Олимпиа худоси Зевс хайкали

Таянч иборалар: Туризм ресурслари, табиий туристлик ресурслари, маданий – тарихий ресурслар, туризм ресурсининг таснифи, туристлик ахборот ресурслари туризм, туристлик кизиқиш ва туристлик таассурот, ижтимоий иқтисодий ресурслар, ЮНЕСКО томонидан қўриқланаётган объектлар, дунё мўжизалари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризм ресурслари тушуинчаси нимани билдиради?
2. Табиий туристлик ресурсларга нималар киради?
3. Маданий – тарихий ресурсларга нималар киради?
4. Ижтимоий – иқтисодий ресурсларга нималар киради?
5. Туристлик ахборот ресурслари туризм ресурсларига қандай таъсир килади?
6. Туристлик кизиқиш ва туристлик таассурот туризм ресурсларига қандай алоқаси бор?
7. Туристлик ресурслар сифатида дунёнинг қандай табиий ресурсларини мисол келтирсак бўлади?
8. Туризм ресурсининг таснифи нимани ифодалайди?

8. ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИ ВА МАҲСУЛОТЛАРИ

1. Туристлик хизматлар ҳақида тушунча
2. Туристлик маҳсулотлар ҳақида тушунча.
3. Жоибадор туристлик маҳсулот яратиш.
4. Хизмат кўрсатиш класслари ва пакети

8.1. Туристлик хизматлар ҳақида тушунча

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги Қонунидаги айрим қоидаларда туристлик хизматлар билан боғлиқ тушунчаларнинг таърифи берилган. Жумладан, Қонуннинг 3-моддасида туристлик хизматлар тушунчаси шундай: «туристлик хизматлар—туристлик фаолият субъектларининг жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, ахборот-реклама хизматлари кўрсатиш қирғиқдаги, шунингдек, туристларнинг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган хизматлар», - деб таърифланади. Қонуннинг 11-моддаси: «Туристлик фаолият ва туристлик хизматлар мажмуи»,-деб номланиб, унда қуйидаги фикрлар баён қилинади - «туристлик саёҳат якка тартибда ёки туристлар гуруҳи таркибида амалга оширилади. Туристлик хизматлар мажмуи транспорт хизмати кўрсатишни, яшаш, овқатлантириш, экскурсия хизмати кўрсатиш, кўришни, спорт дастурларини ташкил этиш ва бошқа хизматларни ўз ичига олади», - дейилади.

Қонуннинг 10-моддаси: «Туристлик хизматларни сертификатлаштириш»,-деб номланиб, унда қуйидаги жумлаларни ўқиймиз: «Туристлик хизматларни мажбурий сертификатлаштирилиши лозим. Туристлик хизматларни сертификатлаштириш ва сертификат бериш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади. Туристлик фаолият субъектининг туристлик хизматларни мажбурий сертификатлаштиришдан бош тортиши, туристлик хизматларни сертификатлаштиришнинг натижаси салбий бўлиши, шунингдек, сертификатнинг амал қилишини бекор қилиш туристлик фаолиятни амалга ошириш учун берилган лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб қўйишига ёки лицензиядан маҳрум қилишга сабаб бўлади».

Қонуннинг 12-моддаси: «Туристлик хизматлар кўрсатиш шартномаси»,-деб номланиб, қуйидаги фикрлар баён этилади: «Туристлик хизматлар шартнома асосида кўрсатилади. Шартномада кўрсатилган хизматларнинг қўлими ва сифати, тарафларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятларини, ҳақ қилиш ва ҳисоб-китоблар тартибини, шартноманинг амал қилиш муддатини ва унинг бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик учун жавобгарликни, шунингдек, тарафларнинг қилишувига қўра бошқа шартларни белгилайди». Қонуннинг 13-моддаси: «Туристлик йўлланма (ваучер)»,-деб номланиб, унда: «Туристлик йўлланма (ваучер) - туристнинг ёки туристлар гуруҳининг тур таркибига кирувчи туристлик хизматларга бўлган ҳуқуқини белгиловчи ва бошқача хизматлар кўрсатилганлигини тасдиқловчи ҳужжат»,-дейилади.

Турист туристлик маҳсулотлар (туристлик хизматлар, ишлар ва товарлар) истеъмолчисидир.

Туристлик махсулотлар-туристлик асосий хизматлардан (бронлаштириш, трансферт, жойлаштириш, овқатлантириш, экскурсиялар), қўшимча хизматлар туристлик-ишлардан (фото хизмати, сугурта, ахборот, молия, банк хизмати) ва туристлик товарлардан (эсдалик совғалар, хилма-хил тур товарлари, истеъмол товарлари- парфюмерия, тамаки, спиртли ичимликлар, маиший техника, кийим-кечак) иборатдир.

Туристлик хизматлар - турист ва экскурсант эҳтиёжларини қондириш ва таъминлашга қаратилган, хизмат соҳасидаги бир мақсадга йўналтирилган ҳаракатлар тўплами бўлиб, улар туризм мақсадларига, ҳарактерига ва туристлик хизматнинг қандай йўналтирилганлигига жавоб бериши ҳамда умуминсоний тамойилларга қарши бўлмаслиги керак. Давлат стандарти таърифига кўра, туристлик хизматлар – туристларнинг эҳтиёжларини қондириш фаолияти билан шуғулланувчи туризм ташкилотларининг фаолияти махсулидир.

Умуман хизматлар - бу кўзга кўринмас товарнинг ўзига хос туридир. Хизмат бевосита истеъмол жараёнида юзага келади ва алоҳида ҳолда бўлмайди, бу хизматнинг моддий товарга нисбатан асосий фарқидир. Бундан ташқари, товар истеъмолчига олиб келиб берилади, туристлик хизматда эса истеъмолчи бевосита хизматнинг амалга ошириладиган жойига олиб борилади. Шунинг учун ҳам туристлик хизматларни ишлаб чиқариш ва сотиш моддий товарларни сотишга алоқадор бўлган қонунлар асосида эмас, балки бошқа қонунлар мажмуи билан бошқарилади.

Туристлик хизматлар икки турга бўлинади:

Асосий ва қўшимча туристлик хизматларнинг бир-биридан фарқли томонлари қуйидагилардан иборат:

1. Асосий хизматлар (ташиш, жойлаштириш, овқатлантириш) турпакетга киритиладиган хизматлардир. Қўшимча туристлик хизматлар эса турпакетга киритилмайди;
2. Асосий туристлик хизматлар олдиндан сотиб олинган (саёҳатни бошлашдан олдин) яъни тўлов олдиндан амалга оширилган бўлади. Қўшимча туристлик хизматларда тўлов - хизматдан фойдаланиш билан биргаликда амалга оширилади.

Аммо индивидуал турист ҳеч қандай дастур (турпакет) сиз саёҳат қилганда, унинг асосий ва қўшимча туристлик хизматлар тўлови бир хил кўринишда амалга оширилади.

Юқоридаги келтириб ўтилган фарқлардан келиб чиққан ҳолда, қўшимча туристлик хизматлар деганда – турпакетда назарда тутилмаган, турист ўзининг қўшимча тўлови асосида фойдаланадиган хизматлар тушунилади.

Бутунжаҳон туристлик ташкилоти қўшимча туристлик хизматларнинг 400 хил турини келтириб ўтган. Қўшимча туристлик хизматларнинг аҳамияти шундаки, унда турист юзага келган эҳтиёжларини тулақонли қондиради, маълум бир вазифаларни бажаришда ўзини уринтирмайди (масалан: меҳмонхонада яшаётганида кийимини тозалаш ёки дазмоллаш учун меҳмонхона ходимларига мурожаат қилади). Турист қўшимча туристлик

хизматлар туфайли фақат дам олиш билан овора бўлади. Оқибатда ўз саёҳатидан кўнгли тўлади.

Кўшимча туристлик хизматлардан турист 2 хил вазиятда фойдаланади:

Тур пакетнинг танаффус қисмида ёки турист бўш қолган вақтда фойдаланадиган хизматлар (масалан: Регистон майдонида намоёиш этиладиган овозли ва нузли панорама томошаси).

Асосий хизматлар кўрсатилиши давомида ёки турист эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда фойдаланадиган хизматлар (масалан: гид хизмати).

Туристга биринчи вазиятдаги кўшимча туристлик хизматларни кўрсатиш учун қуйидагиларга эътибор бериш керак:

- туристлар қизиқишларини инobatга олиб иложи борича туристларга фақат яхши кайфият бағишлайдиган кўшимча хизматлар тақдим этиш ўринли ҳисобланади. Шу ўринда бу хизматлар туристга ижобий таъсирот қолдира олиши керак. Масалан: туристни миллий концерт, фестивалларга таклиф этиш. Бунинг учун Республикада туристларга хизмат қиладиган миллий ансамбль гуруҳларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.
- турист учун янгилик бўлган ва бундай вазиятга олдин дуч келмаган кўшимча туристлик хизматларни кўрсатиш. Масалан: Самарқандда бир - бирига масофа жихатидан яқин жойлашган ёдгорликлар (Гўри Амир мақбараси, Регистон майдони, Бибихоним масжиди, Шохизинда ансамбли ва бошқалар) га саёҳат қилишда туристларни туя, от-араваларда олиб бориш чуқур таъсирот қолдирувчи хизматлардир. Бунинг учун шу ёдгорликлар жойлашган ҳудудда пиёда туристлик йўлаклар ташкил этиб, туристлик-томоша ҳудудига айлантириш керак.
- туристларни миллий урф - одатлар ва анъаналар билан таништириш орқали миллий ҳунармандчилик ва касаначилик жараёнларида бевосита қатнашишини ташкил этиш. Ёки ўзбек миллий таомларининг пишириш жараёнини томоша қилиш каби хизматлар кўрсатиш. Бунинг учун мамлакатимизда ҳунармандчилик, касаначилик ва миллий ошхоналарни туризмга жалб этиш ва бу соҳаларни ривожлантириш.

Туристга иккинчи вазиятдаги кўшимча туристлик хизматларни кўрсатиш учун қуйидагиларга эътибор бериш керак:

- меҳмонхоналардаги кўшимча туристлик хизматларни ривожлантириш. Бу хизматларга: номерга таом ёки меҳмон буюртмаларини етказиб бериш хизмати, кийим тозалаш ва дазмоллаш хизмати, сейф хизмати, телефон, интернет, почта хизматлари, тренажор зали хизмати, бассейн (очиқ ёки ёпиқ), массаж, сауна, саргарош хизмати, техникани таъмирлаш хизмати, валюта айрибошлаш хизмати, аренда хизмати ва бошқалар.
- овқатланиш корхоналарида кўшимча туристлик хизматлар махсус турист буюртмаси ва танловига асосан кўрсатиладиган хизматлардир.

Кўшимча туристлик хизматлардан турист кетма-кет равишда ҳам фойдаланиши мумкин. Яъни турист бўш вақтида шаҳардан ташқарига тоғли манзараларни кўриш учун борганда у валюта алмаштириш хизмати, автомобиль йўлида хизмати, кўшимча овқатланиш хизмати (шаҳардан ташқарида) дан кетма - кет фойдаланади.

Хулоса килиб айтганда, кўшимча туристлик хизматлар нафақат ташкил килиниши, балки сифатли ва фойдали равишда кўрсатилиши керак.

8.2. Туристлик маҳсулотлар ҳақида тушунча

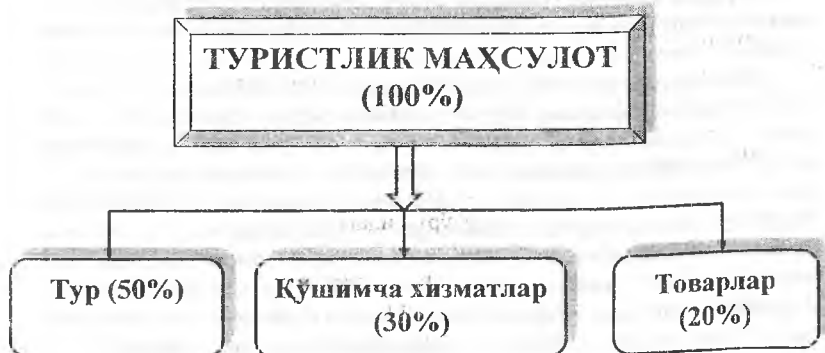
Туристлик маҳсулот туризм мақсадлари ва жараёнида туристнинг эҳтиёжларини қондириш учун етарли бўлган, энг камида иккита ёки undan кўпроқ бирламчи ёки кўплаб туристлик хизматлар, ишлар, товарлар ва таъминот воситалари, бошқа туристлик заҳиралардан ташкил топган туристлик хизматлар, ишлар ва товарлар (турпакет, туристлик хизматлар пакети) нинг тартибга туширилган ҳамда мақсадга йўналтирилган мажмуидан иборат.

Туристлик маҳсулот (турпакет) хизматлар ҳаракатининг 24 соатдан ортиқ вақтига эга ва ёки тунаб қолиш (жойлаштириш) ва жойдан -жойга кўчиб ўтиш (юк ташиш) ни ўз ичига олади. Туристлик маҳсулот барча кўрсатилган хизматлар ва барча ҳаражатларни ўз ичига олган умумий нарх бўйича таклиф этилади, унинг истеъмол хусусиятлари эса шартнома шартларига мос келади.

Агар туристлик хизматлар кўрсатиш жараёнини синчиклаб кузатадиган бўлсак, унда туризм ташкилотчилари айнан хизмат кўрсатиш билан эмас, балки улар туристларнинг эҳтиёжларига қараб туристлик хизматларни жамлайдилар ва уларнинг комбинацияларини тузадилар, банд қиладилар, бунинг эвазига улар фоиз кўринишида мукофот оладилар. Шундай килиб, туризм ташкилотчилари туристлар ва хизмат кўрсатувчилар ўртасида воситачи вазифасини ўтайдилар. Туризм ташкилотчилари нима билан савдо қиладилар ва туристлик йўлланма ёки ваучерни харид қилган турист бевосита нимага эга бўлади деган савол туғилади. Агар ушбу жараённи диққат билан ўрганилса, унда турист ушбу йўлланма ёки ҳужжатнинг бошқа тури эвазига келажакда туристлик хизматдан (ўрнатилган муддатда) фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади. Бу ҳолда туристлик маҳсулотнинг янги таърифи пайдо бўлади. Туристлик маҳсулот - турга бўлган ҳуқукдир.

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддасига асосан: «Тур - муайян йўналиш бўйича туристлик хизматлар мажмуи (жой бандлаш, жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, рекреация, экскурсия хизматлари ва бошқа хизматлар) билан таъминланган аниқ муддатлардаги туристлик саёҳат».

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, турмаҳсулотнинг асосий элементлари бўйича туристлик ҳаражатлар таркиби қуйидаги ҳолатда бўлади:

Расм 8.1. Турмаҳсулотнинг асосий элементлари бўйича туристлик харажатлар таркиби

Туристлик харажатлар таркибида кўрсатилганидек турист саёҳат учун қиладиган умумий харажатларининг ўртача 50% -тур (турпакег) харажатлари, 30% - қўшимча туристлик хизматлар; 20% - товар (сотиб олиш: сувенир ва бошқалар) харажатларини ташкил этади. Бундан кўриниб турибдики асосий хизматлар турист харажатларининг асосини ташкил этсада, қўшимча хизматлар учун турист колган бор пулининг аксарият қисмини сарфлай олар экан.

8.3. Жозибадор туристлик маҳсулот яратиш.

Туроператор фаолиятнинг асосий вазифаси тегишли хизмат кўрсатиш дастури билан мустаҳкамланган тур яратиш ҳисобланади. Айнан шу маҳсулот туроператор томонидан яратилган бўлиб, бозорга чиқариладиган асосий туристлик маҳсулотдир. Сотишни ташкил этиш усули ва турист талабномасининг турига қараб турлар **индивидуал** ва **гуруҳли** бўлиши мумкин.

Индивидуал турлар. Туристларга кўпроқ эркинлик ва мустақил ҳаракатланиш имконини беради. Аммо бундай турлар гуруҳли турларга нисбатан қимматроқ, чунки индивидуал турлар таркибига кирувчи ички маршрутдаги транспорт, гид хизматлари ва баъзи бошқа хизматлар учун тўлов гулигича турист зиммасига тушади. Гуруҳли турларда эса тўлов гуруҳдаги инзолари ўртасида тақсимланади. Айнан шунинг учун индивидуал турлар кўнчилик туристлар орасида унчалик талабгор эмас. Ундан ташқари индивидуал турларни ташкил этиш сермеҳнат жараён бўлиб, у брон қилиш учун компютер техникасидан фойдаланиш, алоқа воситаларини тартибга солиш, ҳисоб ва бошқа операцияларни амалга оширишни талаб қилади. Бошқа томондан туристлик фирмалар гуруҳли туризмдан кўра индивидуал туризмдан кўпроқ фойда оладилар. Бу албатта иқтисод нуқтаи назаридан, шу сабабдан турфирма стратегиясида ҳам индивидуал ҳам гуруҳли туризм учун маълум ўринлар топилиши лозим.

Гуруҳли туризм. Нисбатан арзон, кўп сонли туристлар учун ҳамёнбон аммо гуруҳли туризмда гуруҳнинг барча аъзолари ўрнатилган тартибга бўлиб нишлари лозим.

Жозибадор туристлик маҳсулот яратиш туроператорларнинг энг муҳим ва энг биринчи вазифасидир. Туристлик ташкилотлар фаолиятининг ушбу соҳада ишлаб чиқариш жараёнлари билан бевосита боғлиқ. Ташкилотнинг товар сиёсати ишлаб чиқариш ва сотиш ўртасидаги келишилган, шунингдек турлар, ассортимент, хизмат кўрсатиш дастури ва турмаҳсулот бирлиги билан боғлиқ қарорлар қабул қилишини талаб этади. «Туристлик маҳсулот яратишда турист нима сотиб олади?» деган саволга аниқ жавоб бериш лозим. Ахир турист меҳмонхонадаги жойлаштириш учун эмас, янги хиссиётлар ва ногана нарсалар билан танишиш учун, ресторандаги бифштекс ёки гўштли кийма учун эмас, балки эътибор, қўлайлик, хизматлар учун пул тўлайди. Шунинг учун турмаҳсулот яратиш туристнинг истемолчилик хусусияти ва сифатларини ўрганишдан, туристлар учун энг жозибали томонларни очишдан бошланади. Айнан шу кўрсаткичлар туристлик маҳсулотни ишлаб чиқиш ва сотишдаги энг муҳим йўналтирувчилари ҳисобланади.

Мутахассислар томонидан туристлик маҳсулотнинг бир нечта истемолчилик хусусиятлари ажратиб кўрсатилади:

- асосланганлик, барча хизматларни тақдим этиш турист эҳтиёжларини асосланган, саёҳат мақсади ва тегишли шароитлар билан мослашган бўлиши лозим;
- ишонччилик, ахборот, маълумот ишончилиги, маҳсулот реал таркибининг рекламага мувофиқ келиши;
- самарадорлик, турист томонидан кам ҳаражатлар эвазига кўпроқ самарани эришилиши;
- яхлитлик, маҳсулотнинг яқунланганлиги, унинг турист талабини тушуқондира олиш хусусияти;
- аниқлик, маҳсулот истемоли, унинг йўналтирилганлиги ҳам турист учун, ҳам хизмат кўрсатувчи ходим учун тушунарли бўлиши лозим.
- қўллашдаги оддийлик;
- эгилувчанлик маҳсулот ва хизмат кўрсатиш тизимининг истемолчиларнинг турли типларига мос келиши ва хизмат кўрсатувчи ходимнинг ўзгаришига нисбатан бефарқлиги;
- нафлилик, маҳсулотнинг бир ёки бир нечта мақсадга эришиш учун хизмат қилиши (масалан дам олиш ва ўрганиш) туристнинг у ёки бу эҳтиёжларини қондира билиш қобилияти.

Ушбу хусусиятлар сотилиши устидан назорат биринчи навбатда туристнинг саёҳатдан қониқиш даражасини ўрганиш (сўров, анкет) ҳисобланади. Аммо туристлик хизмат устидан назоратнинг ўзи турмаҳсулотни режалаштириш босқичида бошланади. Юқоридаги таъкидланган хусусиятлар билан бир қаторда турмаҳсулотнинг меҳмондўстлик каби бетакрор хусусияти ҳам тан олинган. Ушбу хусусиятсиз ҳар қандай энг мукамал турмаҳсулот ҳам ўз қиёфасини йўқотади ва турист ўзининг у ёки бу эҳтиёжининг қониқтирилиши

қўйиб кўтилаётган даражасига эриша олмайди. Туристлик индустрияда меҳмондўстлик – бу касбий талаб, бу туристларга уларга хизмат қилишдан тўғридан эканлигини билдиришдир. Меҳмондўстликнинг ажралмас қисмлари бўлиб эътибор, хурмат, ходимларнинг илтифотлилиги ҳисобланади. Меҳмондўстлик серкирра тушунча бўлиб, у бир неча ташкил этувчи шакллардан иборат:

Дам олиш имкониятлари, билим олиш ва вақтичоғлик ҳақидаги маҳаллий ва худудий бозорларнинг сифатли ахбороти.

Потенциал истеъмолчиларга хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ва туристлик худуд тўғрисида ижобий тасаввур яратиш (реклама, телекўрсатувларда қатнашиш ва ҳ.к.)

Хизмат кўрсатувчи ходимнинг туристларга илтифот кўрсатишга интилиши (ҳаммаси мижоз учун шиори бўйича хизмат кўрсатиш).

Туристлик маҳсулотни тақдим этувчиларнинг туристлар ҳажми ва шитмосларига эътиборли муносабати. (биз сиз учун нима қила оламиз? тамойили бўйича).

Хизматларни олишда туристнинг мослашувини енгиллаштириш (турфирма ички ахбороти, туристга тушунарли бўлган тилда тайёрланган буклетлар, саёҳатномалар).

Туристларга марҳаматли муносабатда бўлиш ушбу хусусият хизмат кўрсатиш тамойилларидан бирига айланиш лозим.

Юқорида таъкидланган тамойилларнинг барчаси хизмат кўрсатиш мақолигиясига киритилиши лозим. Турни ташкиллаштириш технологиясида туристлар ва хизмат кўрсатувчи ходимнинг ўзаро таъсир муҳити ҳам туристлар ёмонидан хизматлар қабул қилинишининг психологик жиҳатлари ҳам бирдек муҳимдир. Бу шуни англатадики, туристнинг шахсий қизиқишлари, унга бўлган самимий муносабат доимо биринчи ўринга қўйилиши лозим.

Шу нуқтаи назардан халқаро туризмда қўйидаги эътибор аломатларини туристларга кўрсатиш алакачон амалиётга айланган:

• ҳар бир турист учун қўтловчи сувенирлар меҳмонхона хизматидан фарқли ўларок (меҳмонхонада хатто ёстик устидаги шоколад ҳам сувенир) турларда сувенирлар саёҳат мақсадидан келиб чиқиб берилади. Масалан: касбий саёҳат, яъни иш юзасидан саёҳатларда проспектлар ёки туристларни қизиқтирувчи маҳсулот намуналари, фольклор турларда эса миллий ҳарактердаги сувенирлар бўлиши мумкин.

• тур якунида туристларга босиб ўтилган маршрутлар ҳамда махсус тайёрланган дипломлар, ёрликлар, нишонлар тақдим этиш.

• реклама варақлари, буклетлар, йўл кўрсатувчилар ва дам олиш масканлари ҳақидаги маълумотлар туристлар учун доимий равишда тарқатилиши лозим.

• саёҳатнинг илк кунларида асосий ва қўшимча хизматлар бўйича тушунтириш ишларини олиб бориш учун туристлар билан гиднинг учрашувини ташкил этиш.

Буларнинг барчаси жуда самимий тус олади ва туристлар учун жозиба қилиш этади. Хизмат кўрсатишни ташкил қилишда озодлик тамойилини шубатга олиш жуда муҳимдир, яъни саёҳат чоғида барча кўнгилсиз

нарсалардан озод бўлиши лозим. Масалан, туристларни транспортга билетлар буюртмасидан, концерт ва театрларга билетлар буюртмасидан, ҳар қандай турдаги хизматларни кутишидан бутунлай ҳолос қилиш лозим.

Хизмат кўрсатишнинг оптималлиги меҳмондўстликка алоқадор бўлган истеъмолчи хусусиятларидан бири. Хизмат кўрсатишнинг оптималлашувни кўйидагиларни назарда тутади:

- барча хизмат турларининг ягона классга мос келиши;
- барча хизматларнинг тур мазмунига мос келиши;
- тур истеъмолчиларининг маълум мақсадли гуруҳига йўналтирилганлиги;
- хизмат кўрсатиш дастурини олдиндан келишиш;
- дастурларнинг ўзгарувчанлиги у ёки бу хизматларни алмаштириш имкони мавжудлиги;
- тақдим этиладиган хизматлар сони бўйича хизматларнинг мақсади мувофиқ таркиби;
- хизмат кўрсатишда мажбурийлик аломатларининг йўқлиги;

Ушбу тамойилларнинг барчасини туристлик маҳсулотни ишлаб чиқариш босқичидаёқ инobatга олиш муҳимдир. Бунда нотўғри тайёрланган маҳсулотни нафақат талаб мавжуд бўлмаслиги, балки бундай маҳсулот ташкилотдан бўлажак потенциал мижозларнинг ихлосини ҳам қайтариши мумкинлигини унутмаслик лозим. Бугунги кунда туристлик бозорда ҳуқум сураётган рақобат шароитида юқоридагилар кучли омиллар бўлиб ҳисобланади.

8.4. Хизмат кўрсатиш класслари

Хизмат кўрсатиш класслари тақдим этилаётган хизматлар сифатини белгилаш учун ишлатилади. Туристлик маҳсулот турли туман хизматлар йиғиндисидан иборат бўлганлиги учун уларни туристга сотишда даражасини белгилаш билан боғлиқ муаммолар келиб чиқади. Турлар ва хизматларнинг даражасини белгилаш бўйича бизнинг мамлакатимиз бозорларида ҳам халқаро бозорда ҳам норматив стандартлар мавжуд эмас. Шунинг учун туроператор ва турагентлар турни силжитиш ва сотишда шартли равишда тур бўйича хизматларни люкс, биринчи класс, туристлик класс, эконом (иктисод) класс килиб белгиланади.

«Люкс класс». Ушбу класс бўйича турларни ташкил қилишда одатда энг юқори даражали хизматлар жалб қилинади: 5 юлдузли хашаматли меҳмонхоналар, биринчи класс ва бизнес авиация самалётларида учиб, хашаматли ресторанларда овқатланиш, алоҳида транспорт люкс класс машиналарида, алоҳида гид хизматлари ва ҳ.к. Бундай турлар VIP-хизмат кўрсатиш туркуми (разряди) бўйича тақдим этилади.

Биринчи класс – бу ҳам нисбатан юқори даражали хизмат кўрсатиш бўлиб, 4-5 юлдузли меҳмонхоналарга жойлаштириш, бизнес класс даражадаги самалётларда учиб, обрўйли ресторанларда овқатланишни, индивидуал трансфертни, гид хизматларини назарда тутади.

Туристлик класс 2-3 юлдузли меҳмонхоналарда жойлаштиришни доимо авиарейсларнинг иқтисод классларида учшни, швед столи бўйича овқатланишни, гуруҳли трансфертни назарда тутувчи энг оммалашган хизмат кўрсатиш туридир.

Иқтисод класси. Энг арзон хизмат кўрсатиш туридир. Одатда иқтисод классидан талабалар ва кам таъминланганлар фойдаланади. Ушбу класс дастурлари юқори даражада бўлмаган хизматларни кам миқдорда тақдим этишни кўзда тутади: 1-2 юлдузли меҳмонхонада жойлаштириш, ётоқхона ва хостелларда жойлаштириш, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш тамойили бўйича фаолият юритувчи кичик ва кооператив меҳмонхоналарда жойлаштириш, чартер авиарейсларида учиб, кутиб олиш ва кузатиш жамоат транспортида амалга оширилиши мумкин. Бир сўз билан айтганда ҳаммаси тежамли ва арзон.

Аммо шуни унутмаслик лозимки, ушбу белгилашларнинг барчаси шартлидир ва кўпинча улар миллий вариантлар ва фарқларга эга. Нима бўлганда ҳам турни сотиб олишда ҳар бир хизмат даражасини ва унинг таркибини аниқлаштириш лозим.

Хизматлар пакети (тўплами).

Комплексе хизмат кўрсатиш ўз ичига туристлик хизматлар тўплами турпакетни олади. Туризмда хизматлар турли тумандир: жойлаштириш, овқатлантириш, танишиш, экскурсион, дам олиш-кўнгилочар ва маиший хизматлар, спорт ва курорт дастурлари, туристлик сафарлар ва ҳ.к.

Туристлик амалиётда асосий ва қўшимча хизматлар тушунчалари амал қилади. Улар ўртасида қандай фарқ бор? Истеъмоилчилик хусусиятлари нуқтаи назаридан улар ўртасида ҳеч қандай фарқ мавжуд эмас. Экскурсиялар агар улар турнинг нархига ва комплекс хизмат кўрсатишига киритилган бўлса улар асосий хизматлар ҳисобланади, аммо агар турист ўз хоҳишига биноан тўланган турга қўшимча равишда яна бирор экскурсияни харид қилса, бу қўшимча хизматга айланади. Шундай қилиб, асосий ва қўшимча хизматлар ўртасидаги фарқ уларнинг турист томонидан дастлабки сотиб олинган турга алоқадорлигига боғлиқ.

Амалиётда асосий туристлик маҳсулот бу хизмат кўрсатиш комплекси, яъни туристларга ягона пакетда сотилувчи хизматларнинг стандарт тўплами. Хизматлар пакети (тўплами)-гуроператор томонидан яратилган бўлиб, маълум хизматлар тўламини: ташиш, жойлаштириш, овқатланиш, экскурсиялар ва ҳ.к. иборат туристлик маҳсулотдир. Турдаги хизматлар пакети турист томонидан танланган туристлик дам олиш тури бўйича уларнинг эҳтиёжлари ва сўхат максадидан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади. Тур ва унинг пакетини шакллантиришда туристлар билан ишлашнинг икки варианты мавжуд:

- а) буюртмали турлар сотилиши;
- б) инклюзив турлар сотилиши.

Буюртмали тур. Буюртмали турларни сотишда дастурни шакллантириш ва хизматлар таркибини яхлитлаш турист хоҳишига биноан, унинг бевосита

иштирокида амалга оширилади. Туристга таклиф этилаётган дам олинмасканида турли хил тур хизматларнинг ҳар бири бўйича турли хизмат кўрсатиш вариантлари таклиф этилади:

- жойлаштириш-жойлашган жойи ва тури, даражаси бўйича турли хил меҳмонхоналар.
- овқатланиш-турли вариантлар (тўлик ёки тўлик ярим пансион, ёки умуман овқатланишсиз) швед столи ёки «аля корт» ва х.к.
- экскурсиялар, харид-кўнгилочар хизматлар.
- транспорт хизматлари – авиаучиш вариантлари, темирйўл ташувлар, автомобил арендаси ва х.к. вариантлари.
- спорт ва даволаниш курорт хизматлари.
- виза хизматлари, шунингдек суғурта хизматлари.

Юқорида айтилганидек, бундай турларни тузишда туристнинг ўзи бевосита иштирок этади.

Турист томонидан таланган хизматлар тур дастурига шакллантирилади. Нарх ҳисобланади, уни турист турпакетга эга бўлгач тўлайди. Одатда бундай буюртмалар агентликларда шакллантирилади ва сўнг жорий учун туроператорга йўналтирилади. Буюртмаларнинг тез ва сифатли таъминлаш учун бугунги кунда халқаро туризмда турагентликлар ва операторлик компаниялари томонидан замонавий компютер технологияларидан фойдаланмоқда. Халқаро туризмда пакетни яхлитлаш муаммолари, нархни ҳисоблаш ва турни сотишни оператив ҳал қилиш учун компютер ва телефакс алоқасидан кен фойдаланилади.

Инклюзив тур (ИТ) Бу олдиндан режалаштирилган ва дам олишнинг ёки туризмнинг маълум тури, ҳамда туристларнинг маълум ижтимоий гуруҳига ва унинг ёнига йўналтирилган қатъий хизматлар тўпламидир. Энг кўп тарқалган инклюзив турлар деб маршрутли турларни айтиш мумкин. Яъни бунда туристлар гуруҳи автобусда бир нечта шаҳарлар ва мамлакатлар бўйлаб саёҳат қилади. Ушбу турнинг ўзига хос хусусиятлари (саёҳат графиги ва муддатлари билан қатъий боғланган, барча учун ягона дастур) унинг буюртмали бўлишига йўл қўймайди. Круиз турлар, ҳобби турлар ҳам инклюзив турлардир. Инклюзив турларни сотишда хизматлар таркиби ўзгармайди.

Турист бундай турни тўлиғича сотиб олиши ёки ундан бутунлай воз кечиши мумкин. Инклюзив турлар барқарор талабга эга таниқли туризм ва дам олиш масканларидаги маршрутларда ташкиллаштирилади ва таклиф этилади. Инклюзив турлар нархининг қатъий қисмини жойлаштириш овқатланиш тўловлари ташкил этади. Халқаро (авиа) ҳаво транспортлари ассоциацияси талабига биноан, инклюзив турлар ўз ичига 3 тадан кам бўлмаган хизматлар: авиаучиш, жойлаштириш бутун маршрут бўйлаб саёҳат ва юқоридаги 2 таси билан боғлиқ бўлмаган бирор хизмат (экскурсия, автомобил ижараси ва х.к.).

Бундай турларга бўлган талабнинг тебранишига қарамасдан, уларни ривожлантиришнинг маълум афзалликлари мавжуд:

- умуман олганда комплекс саёҳат алоҳида сотиб олинадиган хизматлар тўпламидан арзондир;

- нархлари олдиндан маълум бўлганлиги учун турагентларнинг туристларга қандай маршрутни танлаш борасида маслаҳат беришлари осон кечади. Бунда дастурлар ҳам олдиндан белгиланган бўлади;
- ўз маҳсулотининг жозибadorлигини кўрсатиш учун кўпроқ имконият бўлади.

Инклюзив турларнинг камчиликлари:

- бундай турда мижозни қизиқтирмаган хизматларнинг мавжуд бўлиш эҳтимоли бор;
- дастурнинг ҳаддан ташқари тўйинганлиги;
- бундай тур рекламаси истеъмолчиларнинг фақатгина бир қисминигина жалб қилиши мумкин.

Бюджетли турларда туropератор доимий равишда меҳмонхоналардаги тасдиқланмаган ўринларга квоталарни ушлаб туриш лозим. Сотишда турли талабномалар бўлиши мумкин. Туropератор турли меҳмонхоналарда жойлаштирилган туристлар билан ишлашига тўғри келади. Туристларни бир меҳмонхонада жойлаштириб хизмат кўрсатиш анча осон кечади.

Юқорида айтиб ўтилганидек туристнинг шахсий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда барча туристлик саёҳатлар индивидуал ёки гуруҳли тарзда амалга оширилади,

Туртўплам (турпакет) – истеъмолчиларга гуруҳли ёки индивидуал вариантлар бўйича тақдим этиладиган хизматлар тўпламига киради.

Турпакетни ташкиллаштиришга таъсир этувчи омиллар:

- берилган саёҳатга талаб мавжудлиги;
- хизматлар, инфратузилма, моддий базанинг мавжудлиги;
- авиокомпаниялар ва бошқа транспорт компаниялари билан муносабати;
- жўнатувчи ва қабул қилувчи мамлакатлар ўртасидаги муносабатлар;
- ҳамкор туристлик ташкилотлар билан муносабат;
- белгиланган мамлакатда туризмнинг ривожланиш даражаси;
- белгиланган мамлакатнинг сиёсий барқарорлиги.

Шуни таъкидлаш лозимки, сиёсий барқарорлик омили туropератор томонидан ўзининг стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим ҳисобланади. Бизга Грециядаги курд воқеалари, Мисрдаги террористик портлашлар билан боғлиқ талабнинг кескин пасайиш ҳоллари маълум. Ушбу йўналишларга иқтисослашган туropераторлар катта йўқотишларни бошдан кечирдилар. Аммо шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ушбу ҳудудларда вазият барқарор бўлиши билан туристлар оқими яна қайтади. Берлиндаги халқаро туризм биржасида кайд этилганидек турист хавф-хатарни енгиб ўтишга мойил. У сиёсий барқарорликнинг берган мамлакатларда вазият яхшиланиши билан ўша ерга яна ошиқади, шунингдек, иссиқ иклимли ҳудудлар ва арзон нархлар бўлса.

Турпакет нархи. Турпакетнинг муваффақиятига таъсир этувчи энг муҳим омил нархдир. Нархлаштиришда бошқаларникига ўхшамаган, алоҳида хусусиятга эга бўлган туropераторлар кўпроқ эркинликка эгадир. Улар нархни асосан хизматларни сотиб олиш ва бошқа харажатлар, шунингдек даромаднинг маълум қисmini киритишга асосланиб белгилайдилар. Оммавий

бозор туроператорлари асосан рақиблар нархига асосланиб нарх белгилашади, айниқса турпакетларга талаб пасайганда (ўлик мавсумда). Турпакет нархини аниқлашда туроператорлар бозор етакчилари нархларига амал қилишади. Йирик туроператорлар ҳаражатларни камайтиришади ва шу билан рақибларнинг нархлаштиришда омадга эришишларига йўл қўйилмайди. Энг кўп қўлланиладиган нархлаштириш усулларидан бири бу ҳаражатларга асосланган нархлардир, яъни маҳсулот таннархи ҳисобланади ва даромаднинг маълум фоизи қўшилади. Турпакет нархига кирувчи даромад фоизи қўшимча ҳаражатларни коплаш, фондларга ажратмалар, маош ва соф даромадни ҳисоблаш орқали аниқланади ва 15 % дан 30% гача бўлади. Туризмда нархларни ҳисоблашнинг ўзига хос хусусиятларини унутмаслик лозим. Масалан, агар мавсумий дастурда узоқ-вақтли чартер рейсларининг (сериясининг) кетма-кетилиги, жойлаштиришнинг «бакк то бакк» тамойили қўлланилаётган бўлса, ҳаражатлар мавсум боши ва охиридаги битта буш рейс+маълум самалётдаги № жўнатишлар сони ва № та ўринлар сонини ҳисоблаш орқали аниқланди. Бу мавсумий чартер дастурига киритиладиган тўла ҳаражатлар. Улар киришлар сонига бўлинади ва бу турпакет нархига киригувчи битта учишнинг нархидир. Аммо туроператорлар нархларни ҳисоблашнинг ҳаражатлар усулини қўллашда маркетинг маълумотларини қўллаш билан бирга ўрта бозор нархларини ҳам инобатга олишади.

Туризмда нархлар ҳаражатлар ва даромадлар нотекис тақсимланган вақтда бозордаги талабнинг тебранишини ифодалайди. «ўлик мавсум»да нархлар пасаяди ва мавсумда улар қайта тикланади (даромад эвазига). Нархлаштириш стратегияси ривожланиш босқичида турпакетлар учун ҳосдир. Турпакетлар нархи нафақат туристлик бозорнинг ҳолати, рақобатчиларнинг нархига балки бошқа турлар нархига ҳам боғлиқ бўлади.

Амалий машғулотлар.

1. Ўзбекистон туроператорларининг икки хил туристлик маҳсулотни (туристлик олиш ва уларнинг истеъмолчилик хусусиятларини баҳолаш). Уларни таққосланг ва хулоса қилинг.
2. Тадқиқот қиланаётган турлардаги хизматлар оптималлигини баҳолаб хулоса чиқаринг. Қайси ҳолларда оптималроқ дастур таклиф этилади? Бу ишлаб чиқаришнинг қайси омилларига боғлиқ?
3. Тадқиқот қиланаётган турларнинг ҳар бирида меҳмондўстликни таъминлаш дастурини ишлаб чиқинг.
4. Туроператорлар реклама эълонларини таҳлил қилинг ва улар орасидаги инклюдив турларни ажратинг. Бунда ўз қарорингизни тушунтириб беринг.
5. Бирор бир инклюдив турнинг қўшимча хизматларни инобатга олган ҳолда асосий хизматлар тўпламини тузинг.

Таянч иборалар: Туристлик маҳсулот, тур, жозибадор туристлик маҳсулот яратиш, индивидуал турлар, гуруҳли туризм, хизмат кўрсатиш класслари «Люкс класс», «Иқтисод класс», хизматлар пакети (тўплами), комплекс хизмат

кўрсатиш, буюртмали тур, инклюзив тур, пакет тур, миллий туристлик маҳсулот.

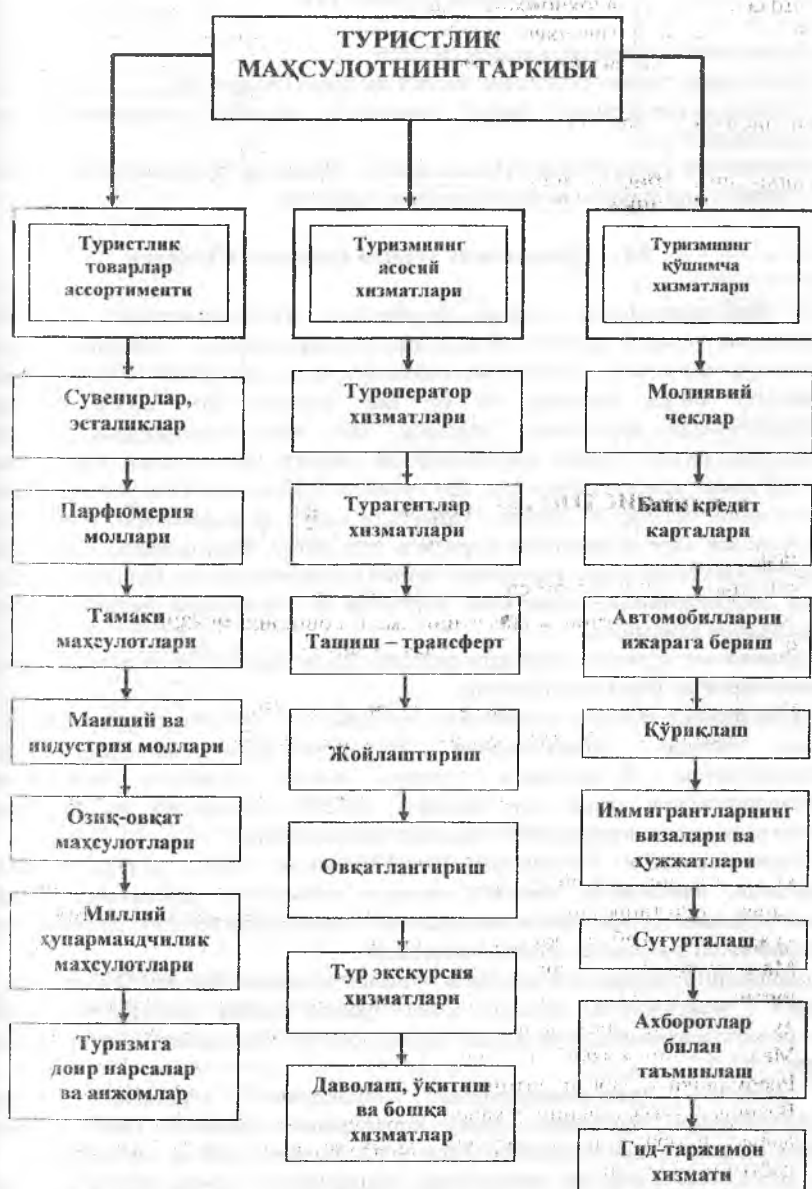
Мустақил назорат қилиш учун топширик ва саволлар:

1. Туристлик хизматларга нималар киради?
2. Туристлик маҳсулот деганда нимани тушунасиз?
3. Жозибадор туристлик маҳсулот яратиш қандай амалга оширилади?
4. Хизмат кўрсатиш классларининг турларини баён қилинг.
5. Хизматлар пакетига нималар киритилади?
6. Миллий туристлик маҳсулотнинг таркибига нималар киради?
7. Амалий машғулотлар натижаларини асослаб беринг.

Расм 8.2. Миллий туристлик маҳсулот таркиби

Расм 8.3. Туристлик маҳсулотнинг таркиби

9. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ТУРИЗМ ТЎҒРИСИДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИ

Режа:

- 9.1. Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати
- 9.2. Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми
- 9.3. Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари
- 9.4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорларининг мазмуни

9.1. Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати

Мамлакатимизда туризм фаолиятига мустақилликнинг дастлабки кунлариданок асосий давлат сиёсати даражасида қаралди. Соҳа ривожини учун барча зарур ташкилий - ҳуқуқий механизм вужудга келтирилиб, муҳим меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди ва бу иш ҳозирда ҳам давом этмоқда. Мамлакатимизда туризмнинг равнақи, уни янги поғоналарга кўтариш, юртимизни жаҳон туризм марказларидан бирига айлантириш учун аввало ҳуқуқий замин яратиш лозим эди. Шу туфайли Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг мазкур йўналишга таълуқли қонун ва кодекслари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг туризмга оид қатор Фармонлари, Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Адлия вазирлигининг ва бошқа мутасадди давлат идораларининг йўриқнома, кўрсатма ва тартиблари ишлаб чиқилиб, ҳаётга тадбиқ этилмоқда.

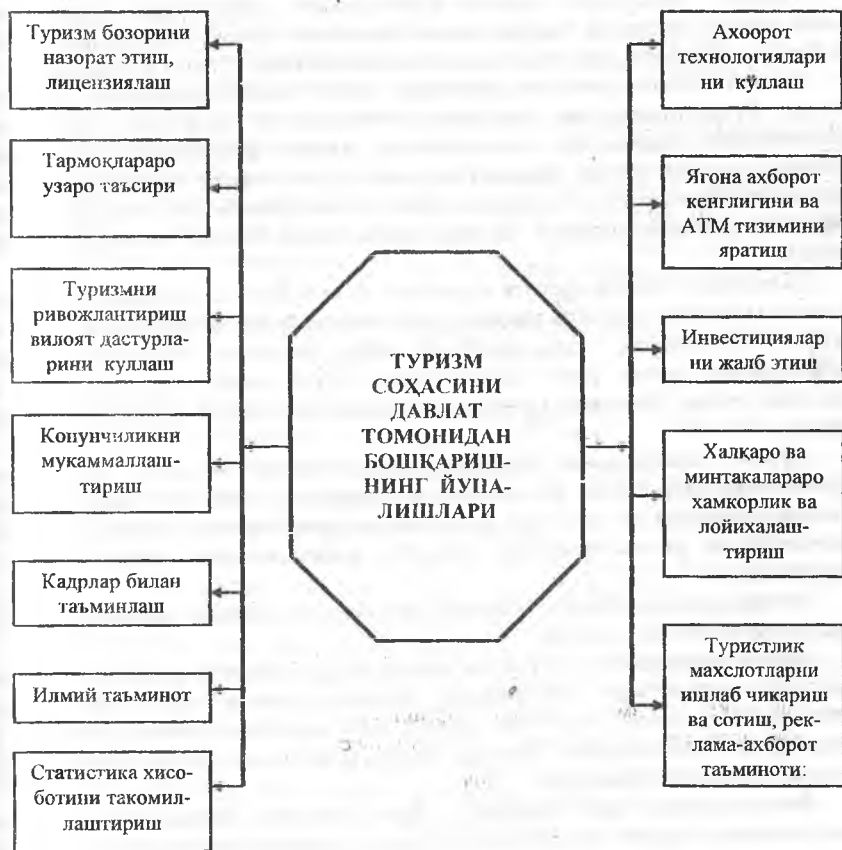
Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати давлат ижтимоий-иқтисодий сиёсат кўринишларидан бири ҳисобланади.

Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати – бу туризм индустриясини ва туризм бозори субъектларини (туроператорлар ва турагентлар) ривожлантириш, фуқароларга туризм хизмат кўрсатиш шаклларини такомиллаштириш ҳамда шу асосда сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий салоҳиятини мустаҳкамлаш бўйича давлат фаолиятидир.

Туризм сиёсати Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудида амалга оширилади, авваломбор минтақа алоҳида субъектлар даражасида, ундаги мавжуд бўлган туризм билан минтақа иқтисодиёти ўртасидаги зиддиятларни бартараф этиш мақсадида амалга оширилади.

Давлатнинг туризм сиёсати халқ ҳўжалик комплексини ривожлантириш ва конкрет мақсадларга эришиш учун туризм соҳаси фаолиятига давлат таъсирининг шакллари, усуллари ва таъсир қилиш йўналишлари йиғиндисидан иборат.

Туризмни ривожлантиришда бошқариш стратегик тизими самарадорлигини оширишга муаян чораларнинг комплекс ишлатилишини қўллаш орқали эришиш мумкин (Расм 9.1.). Ҳозирги пайтда республикада 20 дан ортиқ маҳаллий ва республика даражасида туризм ривожлантириш дастурлари амалга оширилмоқда ва йирик лойиҳалар қабул қилинмоқда.

Расм 9.1. Туризм соҳасини давлат тамонидан бошқаришниинг йўналишлари

9.2. Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми

Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми куйидагиларни ўз ичига олади:

- туризм соҳасининг ривожланиш концепциясини ишлаб чиқиш;
- минтақа даражасида ва Республика даражасида туризмни ривожлантириш буйича мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш;
- куйилган мақсадларга эришиш учун аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;
- туризм фаолиятини давлат тамонидан тартибга солиш;

Туризм сиёсатининг асосий йўналишлари саёхатчилар ҳуқуқидан ҳимоя қилиш, маҳаллий туризм маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларни ҳамда ички ва қирувчи туризмни ҳар тамонлама қўллаб-қувватлаш бўлиб ҳисобланади.

Бундай қўллаб-қувватлаш шакллари туризм инфратузилмасини янада яқинлаштириш, йўналтириладиган бевосита инвестициялар, кадрларни тайёрлаш, сарфланадиган харажатлар, инвестициялар оқимини рағбатлантирувчи, жабҳа бозорида миллий туризм маҳсулотини силжитувчи, илмий ва реклама-ахборот таъминоти кўринишидан то солиқ ва божхона имтиёзларигача, ички ва қирувчи туризмни ривожлантиришга кетган харажатларга боғлиқ равишда уларни тўради.

Давлатнинг туризм сиёсати стратегия ва тактикага асосланади. Стратегия деганда қўйилган мақсадга эришиш учун воситалардан фойдаланиш усули ва умумий йўналишлар тушунилади. У қабул қилинган стратегияни ижро қилмайдиган, қолган барча вариантларни четга суриб, олдинга қўйилган вазифани ечиш йўлидаги хатти-ҳаракатларни бир жойга тўплашга имкон беради.

Туризм стратегияси туризмни ривожлантириш ва қайта ташкил этиш тириш соҳасидаги давлат фаолиятини белгилайди. Бу фаолият аввало амалга ошириш учун вақт ва каттагина молиявий ресурсларни талаб этувчи мақсадли дастурлар ва ривожланишнинг умумий концепциясини ишлаб чиқишга қаратилган.

Тактика деганда, маълум мақсадга эришиш усули бўлиб, танланган хатти-ҳаракатлар йўли тушунилади.

Туризм тактикаси – бу аниқ шароитларда қўйилган мақсадга эришиш усуллари ва аниқ чора тадбирлардир (масалан, халқаро туризм фаолиятини лицензиялаш тартиби, туризмда нархни шакллантириш, солиққа тортиш ва ҳ.к.). Туризм тактикасининг мақсади мазкур хўжалик вазиятида янада мақбул ечимни танлашдан иборатдир.

Концепциянинг бош мақсади – бир томондан Ўзбекистон ва чет эл фуқароларини туризм хизматларига бўлган эҳтиёжни қондириш учун кенг имкониятларни таъминловчи замонавий, юқори самарали ва рақобатбардор туризм комплексини яратиш бўлса, бошқа томондан мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда каттагина ҳисса қўшади, жумладан ишчи ўринлари сонини кўпайиши ҳисобидан, республика бюджетига солиқ тушумларини тушириш билан, маданий ва табиий меросимизни сақлаб қолиш ҳамда оқилона фойдаланиш билан амлга оширилади.

Бу мақсадларга эришиш учун қўйидагилар назарда тутилган:

- туризм соҳасини Ўзбекистон иқтисодиётининг таркибий қайта қуришдаги асосий йўналишлар рўйхатида киритиш;
- «Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантириш» республика мақсадли дастурини бажариш;
- халқаро ҳуқуқий амалиётга мос келувчи туризмни ривожлантиришни меъёрий-ҳуқуқий базасини яратиш;
- ташқи ва ички туризмни ривожлантиришни рағбатлантирувчи иқтисодий механизмларни шакллантириш, бу соҳага инвестицияларни жалб қилиш ва

давлат кафолатларини солиқ ва божхона имтиёзларини ва давлат томонидан қўллаб-қувватлашни бошқа усулларини тақдим этиш йўли билан ички туризм бозорини химоя қилиш;

- туризм фаолиятини лицензиялаш (рухсатнома бериш) ва сертификатлашни қатъий тизимини юритиш;
- тармокни моддий техника базасини ривожлантириш ва туризм хизматининг юқори технологияли комплексларини шакллантириш мақсадида туризм, банк тузилмалари, транспорт, меҳмонхона ва суғурта компаниялари кооперацияси учун қулай шароитларни яратиш.

9.3. Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари

Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари бўлиб куйидагилар ҳисобланади:

- фуқароларни дам олиш, саёҳатга чиқканда ҳаракатланиш эркинлиги ва бошқа ҳуқуқларини таъминлаш;
- табиий ўраб турувчи атроф-муҳитни қўриқлаш;
- туристларни соғломлаштириш, тарбиялаш ва таълим беришга йўналтирилган фаолиятлар учун шарт-шароитларни яратиш;
- фуқароларни саёҳатга чиққанлардаги эҳтиёжларини таъминловчи туризм индустриясини ривожлантириш, янги иш ўринларини яратиш, халқаро алоқаларни ривожлантириш, туризмга доир объектларни сақлаб қолиш, табиий ва маданий меросимиздан оқилона фойдаланиш.

Туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг устувор йўналишлари бўлиб, ички, кирувчи, ижтимоий ва ташаббускор туризм турларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш ҳисобланади.

Туризмни давлат томонидан бошқаришнинг асосий функциялари ва усуллари куйидаги 9.1 жадвалда кўрсатилган:

Жадвал 9.1.

Туризмни давлат томонидан бошқаришнинг функциялари ва усуллари

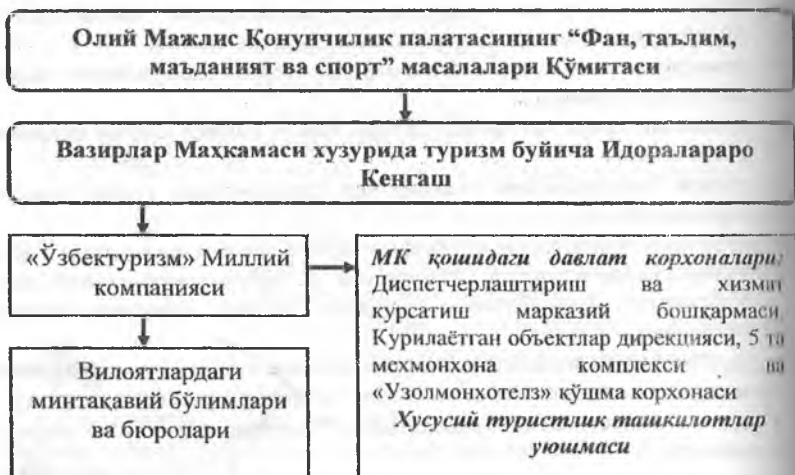
Функциялари	Усуллари
1. Туристлик фаолиятни умумий ташкиллаштириш ва ҳуқуқий меъёрлари	- ягона тушунча ва таърифларини аниқлаш - ҳамкорлик ва олди-сотди шартномаларини тузиш жараёнлари - виза олиш - маҳсулотларни чегарадан ўтказиш билан боғлиқ бўлган тартиблар
2. Туризм ривожини режалаштириш	- туризмни ривожлантириш умумий стратегиясини ва концепциясини ишлаб чиқиш - туризм объектларини минтақавий жойлаштиришни бошқариш

	- инфраструктуранинг ривожланишини режалаштириш
3. Алохида фаолият турларини бошқариш	- лицензиялаштириш, - стандартлаштириш, - сертификатлаштириш
4. Туризмда хавфсизликни таъминлаш	- лицензиялаштириш, - стандартлаштириш, - сертификатлаштириш, - туристларга махсус қўлланмалар тайёрлаш, - суғурталаш.
5. Туризм соҳасини кадрлар билан таъминлаш	- узлуксиз кадрлар тайёрлаш тизимини шакллантириш мақсадида давлат стандартларини ва дастурларини тайёрлаш, - туркорхоналар ходимларини малакасини оширишни ташкил қилишга қўмаклашиш
6. Туризм хизмат бозорининг илмий-тадқиқот жараёнини таъминлаш	- туризм хизмат бозорининг маркетинг тадқиқотларини олиб бориш, - туризмни тадқиқ қилиш миллий марказларини яратиш, - туристлик корхоналарни маълумотлар билан таъминлаш.
7. Турфирманинг ташқи иқтисодий фаолиятини қўллаб-қувватлаш	- чет элларда ваколатхоналар ва бўлинмаларни очиш, - халқаро шартномалар тузиш, - миллий турмахсулотнинг реклама ва брендини яратиш.
8. Тарихий ёдгорликларни ҳамда атроф-муҳитни сақлашни таъминлаш	- табиий ресурсларни тиклаш ва сақлаш бўйича тегишли тартиб-қоидалар, қонунларларни яратиш, - тарихий обидаларни реставрация қилиш, - туристлик релснинг тақсимланиши,
9. Мамлакат ва минтақалар салмоқли ва юқори нуфузини яратиш	- маркетинг, - реклама, ахборот-таҳлил жараёни (буклетлар, турмаршрут карталари, мультимедиа ва дисклар), - солиққа тортиш, - инвестициялаш
10. Назорат ва мониторинг	- жорий назорат, - аудит, - халқаро рақобатбардошликнинг мониториинги, - миллий турмахсулот.

Туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш қуйидаги шартлар билан амалга оширилади:

- туризм индустрияси соҳасидаги муносабатларни такомиллаштиришга йўналтирилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни яратиш;
- ички ва жаҳон туризм бозорларида туризм маҳсулотини силжйтишга ҳамкорлик қилиш;
- туристлар ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни хавфсизлигини таъминлаш;
- туризм индустриясида стандартлаш, лицензиялаш, туризм маҳсулотини сертификатлаш;
- туризмни ривожлантириш манфаатларини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасига кириш, Ўзбекистон Республикасидан чиқиб кетиш ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудига ташриф буюриш тартибларини белгилаш;
- туризмни ривожлантириш республика мақсадли дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга бевосита бюджет ажратмаларини қўпайтириш;
- туризм индустриясига инвестициялар киритиш учун қўлай шароитларни яратиш;
- солиқ ва божхона тизимини тартиблаштириш;
- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туризм фаолияти билан шуғулланувчи ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туризм билан шуғулланиш учун чет эл фуқароларини жалб этувчи туроператор ва турагентларга имтиёзли кредитлар тақдим этиш, солиқ ва божхона имтиёзларини бериш;
- туризм фаолиятида кадрлар тайёрлашга ҳамкорлик қилиш;
- туризм индустрияси соҳасидаги илмий тадқиқотларни ривожлантириш;
- халқаро туризм дастурларида Ўзбекистон туристлари, туроператорлари, турагентлари ва уларнинг бирлашмалари иштирокига ҳамкорлик қилиш;
- картографик маҳсулотлар таъминоти;
- Ўзбекистон Республикаси қонунларида белгиланган тартибда қўлланиладиган бошқа усуллар.

Расм 9.2. Ўзбекистонда туризм соҳасини бошқариш бўйича давлат органлари

9.4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорларининг мазмуни.

Туризм соҳасига оид ишлаб чиқилган илк меъёрий ҳужжат бу Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992-йил 27-июлдаги «Ўзбектуризм» МКни ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 20-октябрдаги «Ўзбектуризм» МК фаолиятини ташкил этиш масалалари ҳақида»ги қароридир. Мамлакатимизда жаҳон андозаларига жавоб берадиган туризм тизимини барпо этиш, ушбу соҳа бошқарувини такомиллаштириш, унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, шунингдек, мамлакатимизда мавжуд бўлиб келган ва собиқ иттифоққа бўйсунган туристик ташкilotлар ва муассасаларни республика ихтиёрига ўтказиш ушбу фармон ва қарорнинг бош мақсади қилиб олинди.

Мазкур фармон Ўзбекистонда туризм соҳасини такомиллаштириш, унинг босқичга кўтариш, «Ўзбектуризм» МК ни тузиш учун дастур бўлиб хизмат қилди.

Кейинги йилларда ишлаб чиқилган муҳим ҳужжатлар қаторига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995-йил 2-июндаги «Буюк Ипак йўли» ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикаси иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ҳамда мазкур фармонни амалга ошириш мақсадида эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007-йил 3-июндаги «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорини

ириштириш мумкин.

Ўзбекистон тарихи узок, аجدодлари буюк, маданий мероси сермазмун кўҳна юрглاردан биридир. Айниқса, мамлакатимизни шарқ ва ғарбни боғлаб турувчи «Буюк Ипак йўли» даги белбоғ сифатида яхши биламиз. «Буюк Ипак йўли» қарийиб икки минг йиллик тарихга эга. Унинг бир учи Хитой бўлса, иккинчи учи Италиядир. Бу йўлни «Ипак йўли», «Карвон йўли» деб ҳам аталяди. Бундай ном берилишига сабаб, ипак маҳсулотлари карвонлар орқали ўтишиб ўтилган, Шунингдек, бронза, чинни, жун хом-ашёлари ва улардан тайёрланган буюмлар ҳам олиб ўтилган. «Буюк Ипак йўли»да нафақат савдо-сотиқ, шу билан бирга маданият, санъат, илм-фан, маънавият, маърифат, одобу-ахлоқ, тивчлик, туризм, тарғибот-ташвиқот (реклама), талаб ва таклиф (маркетинг) ҳам муттасил шаклланган, юқори даражага етган. «Буюк Ипак йўли»да кўҳна Туркистон худуди етакчи уринга, Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз, Хужанд, Чоржуй каби шаҳарлар эса муҳим аҳамиятга эга бўлган. Хозирги Ўзбекистон худуди бу йўлнинг қоқ марказида жойлашган. Соҳибкирон Амир Темура даврида «Буюк Ипак йўли» кенг ривожланган. Шуларни эътиборга олиб, қабул қилинган ушбу ҳужжатлар гоаят муҳим халқаро туризм йўналиши - «Буюк ипак йўли»ни қайта тиклаш, бунга хорижий туристларни жалб этиш, шунингдек, мамлакатимизда замонавий туризм сифатини вужудга келтиришга асосий мақсадни қаратди. Бунинг учун эса: «Буюк ипак йўли»даги шаҳарлар - Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкентда халқаро туризм бўйича махсус очиқ иқтисодий минтақалар ташкил этиш, асосий шаҳарларнинг аэропортлари ва темир йўл вокзалларида хорижий туристлар учун боғхона расм-русумларининг халқаро меъёрларга мос соддалаштирилган тартиби, транзит туристлар учун махсус боғхона зоналари, туристлик ташкилотлар учун солиқ имтиёзлари жорий қилиш, имтиёзли кредит бериш кўзда тутилди.

Фармон ва қарорларнинг муҳим жиҳатларидан бири шу бўлдики, унда Ўзбекистон Республикаси *Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида туризм бўйича Идорааларо Кенгаш тuzилиб*, ушбу Кенгаш фаолиятининг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгилаб берилди:

- а) туризм соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш;
 - б) жаҳон андозалари даражасида кичик ва ўрта меҳмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар тармоғи шакллантирилишини мувофиқлаштириш;
 - в) сайр-тамошалар замонавий индустриясини, маданий ва спорт - соғломлаштириш марказларини барпо этишга қўмаклашиш;
 - д) ноёб туризм имкониятлари ва тарихий - маданий меросини кенг қўламда тарғиб қилиниши ва масканлаштиришни ташкил этиш;
 - е) туризм тизимида мувофиқлаштирилган илмий-техникавий ва инвестиция сифатини ўтказиш;
 - ф) туризм соҳасида кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни таъминлаш.
- Юртимизда туризм ишини янада ривожлантириш ва уни ташкил этишни такомиллаштириш, туризм хизматлари бозорида кичик ва ўрта туристлик ташкилотларининг қатнашишини фаоллаштириш, хорижий сармоядорларни туризм соҳасидаги фаолиятга кенг жалб қилиш мақсадида Ўзбекистон

Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1998-йил 8-августда «Туризм ташкилотлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида» қарор қабул қилди.

Қарорда *Хусусий туристлик ташкилотлар уюмлари* (бундан буён - ХСТУ) ни ташкил этиш ва уни «Ўзбектуризм» МК таркибига аъзо сифатида кириши белгилаб берилди. Шунингдек, «Ўзбектуризм» МК ХСТУга туристлик ташкилотлар фаолиятини ташкил этиш, маркетинг, малакали кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш ҳамда туризм фаолияти соҳасида қонуни ҳужжатларига риоя этиш билан боғлиқ масалаларда услубий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни маълумот учун қабул қилинди.

Қарорга мувофиқ, МК таркибига кирувчи корхона ва ташкилотлар рўйхатиغا, бошқарув ходимларининг чеklangан сони 55 нафардан иборат бўлган (хизмат кўрсатувчи ходимларсиз) ижро этувчи аппарат тузилмасига, ХСТУ нинг намунавий ташкилий тузилмасига ва унинг бошқарувини ижро этувчи аппаратининг намунавий тузилмасига иловаларга мувофиқ розилик берилди. ХСТУ бошқаруви раиси лавозимига кўра «Ўзбектуризм» МК раисининг ўринбосари ҳисобланадиган бўлди. ХСТУ фаолиятининг асосий йўналишлари этиб куйидагилар белгиланди:

- «Буюк Ипак йўли» ни тиклашда, республикада туризмнинг замонавий инфратузилмасини ривожлантиришда фаол қатнашиш;
- уюшма аъзолари бўлган хусусий туризм ташкилотларига кўмаклашиш ва улар фаолиятини мувофиқлаштириш;
- туризм соҳасида маркетинг тадқиқотларини ўтказиш;
- хусусий туризм ташкилотларини ривожлантиришга хорижий сармоядорларни ва мамлакатимиздаги юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жалб қилиш;
- «Ўзбектуризм» МК да, давлат органларида ва жамоат ташкилотларида уюшма аъзолари бўлган хусусий сайёҳлик ташкилотларининг манфаатларини ифодалаш;
- уюшма аъзоларига ахборот, маслаҳат ва услубий ёрдам кўрсатиш;
- туризм бизнеси соҳасида ходимларнинг касб тайёргарлигига ва уларни қайта тайёрлашга кўмаклашиш.

Ўзбекистонда туризм соҳасини янги босқичга кутаришда Республика Президентининг 1999-йил 15-апрелдаги «2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида» ги Фармони алоҳида аҳамиятга эгадир. Ушбу Фармон миллатлараро алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашиш ҳамда халқаро туризм бозорига узвий кўшилиш, Ўзбекистоннинг маданий-тарихий ва маънавий меросини жаҳон ҳамжамиятига тарғиб қилиш, шунингдек, туристларга хизмат кўрсатиш сифатини халқаро андозалар даражасига кутариш мақсадида қабул қилиниб, 2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури ва уни амалга ошириш бўйича Мувофиқлаштирувчи Кенгаш таркиби тасдиқланди.

Фармонда мулкчилик шаклидан қатъий назар, туристлик ташкилотлар ҳориждан келтириладиган технология ва меҳмонхона ускуналари, туризм

мақсадларига мўлжалланган транспорт воситалари учун божхона божлари тўлашдан уч йил муддатга озод қилиниши кўрсатиб ўтилди. Шунингдек, «Ўзбектуризм» МК тизимидаги корхоналарга хорижий туристларга эркин айирбошланадиган валюта ҳисобидан туристлик хизмат ва қўшимча хизмат кўрсатиш ҳуқуқи берилиб, бунинг учун махсус кассалар очилишига рухсат берилди. «Умид» жамғармаси ҳар йили студентларни туризм индустрияси мутахассисликлари бўйича етакчи хорижий мамлакатларга таълим олиш учун юборишни кўзда тутиши кўрсатиб ўтилди. Ўзбекистон Республикасининг Ташқи ишлар, Молия ва Маданият ишлари вазирликларининг ва «Ўзбектуризм» МКнинг Ўзбекистон Республикасининг АҚШ, Япония, Буюк Британия, Германия, Франция ва Италиядаги элчихоналарида маданият ва туризм масалалари бўйича маслаҳатчи лавозими бирликларини жорий этишларига ижозат берилди.

Ушбу Давлат дастури олти бўлимдан иборат бўлиб, 1-бўлим: «Туризмнинг мсьёрий - ҳуқуқий базасини шакллантириш», -деб номланиб, унда Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида» ги Қонунини тайёрлаш, фуқароларимизнинг хорижга чиқиши ва Ўзбекистонга хорижий фуқароларнинг кириши ҳақидаги таклифларни ўрганган ҳолда, хорижий туристлар учун бож, виза ва бошқа ҳужжатларни расмийлаштириш Низомига ўзгартиришлар киритиш; *Маданий мерос ёдгорликларининг тўлиқ рўйхатини тузиш ва нашр этиш*; ёдгорликларни ноқонуний тарзда олиб чиқиб кетган ва уларга зиён етказилган ҳолларда давлат, жамоат ташкилотларининг, юридик ва жисмоний шахсларнинг жавобгарликлари ҳақидаги тартибни тайёрлаш вазифалари белгилаб берилди. Мазкур бўлимда белгилаб берилгандек «Туризм тўғрисида»ги Қонун 1999-йил 20-августда қабул қилинди, бож ва виза ҳужжатларини расмийлаштириш Низомига ўзгартиришлар киритилди, ҳуллас барча вазифалар тўлиқ амалга оширилди.

2-бўлим: «Ўзбектуризм» МКнинг 1999-2005 йиллардаги инвестиция сиёсати», -деб номланиб, унда Самарқанд шаҳрида «Президент-отел» меҳмонхонаси қурилиши (маблагнинг 85% хориж инвестицияси, 15% «Ўзбектуризм» МК ҳисобидан), шаҳардаги «Самарқанд» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, Хорижий ва маҳаллий сармоя); Хивада янги меҳмонхона қурилиши (бу ҳам 85% га 15%), Урганчда «Хоразм» меҳмонхонасини қайта тиклаш (7,5 млн АҚШ доллари, Ҳиндистон кредити); Тошкент шаҳридаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасини қайта тиклаш (31,5 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя). Шунингдек, 50-60 ўринли 2-3 юлдузли меҳмонхона қурилиши (20 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Тошкент вилояти Чорвоқ сув омбори ҳудудида дам олиш зонаси ва голф клуби қурилиши (100 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя); Бухородаги «Бухоро» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя); Андижондаги 60 ўринли янги меҳмонхона қурилиши (12 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), шаҳардаги «Олтин Водий» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Жиззахдаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасини қайта тиклаш (10 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Термиздаги меҳмонхонани қайта тиклаш (6 млн АҚШ

доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Шаҳрисабздаги «Шаҳрисаб» меҳмонхонасини қайта тиклаш (6 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя) каби жуда катта маблағ талаб этиладиган вазифалар белгилаб олинди.

Шунингдек, Автобус - автомобил паркинни модернизациялаштириш (замонавийлаштириш) учун 12 млн АҚШ доллари, кичик хусусий меҳмонхоналар ва отеллар қурилиши учун 30 млн АҚШ доллари миқдорини сармоя талаб қилиниши белгилаб берилди. Ушбу бўлимда белгилаб берилган вазифалардан асосийлари ҳам амалга оширилди. Тошкент шаҳрининг ўзиди «Ўзбекистон», «Тошкент», «Россия», «Дўстлик», «Турон» каби меҳмонхоналарни модернизациялаштирилганлигига ёки Самарқанд шаҳридаги «Президент - отел» меҳмонхонасини бунёд этилганлигига бугун гувоҳмиз. Шунингдек, бошқа вилоятлардаги вазифалар ҳам амалга оширилди.

3-бўлим: «Маркетинг тадбирлари», - деб номланиб, унда Ўзбекистоннинг диққатга сазовор жойлари ҳақида туристларга маълумот бериш ва турмаҳсулотларни таклиф қилиш мақсадида интернет, E-mail халқаро информация тармоқларидан фойдаланишни ривожлантириш; Гид экскурсоводлар учун республика тарихи, сиёсий ҳаёти, маданий-тарихий мероси, туризм имкониятлари, асосий қонунлари, ижтимоий фан ва маданият соҳасидаги ютуқлари ҳақидаги барча ахборотларни ўзида мужассамлаштирилган информацион-услубий маълумотнома (справочник) ишлаб чиқиш; Ҳар йили Тошкент шаҳрида халқаро «Буюк Ипак йўли» туристлик ярмаркасини ўтказиш. Шунингдек, йирик халқаро туристлик ярмаркаларда иштирок этиш; Янги ва махсус туристлик турларни ишлаб чиқиш (тарихий, экологик, экзотик ва спорт); «Туризм - ревию» телекўрсатувини доимий равишда ташкил этиш. Ўзбекистоннинг тарихий ва маданий ёдгорликларига оид кинофильмлар ишлаб чиқариш, реклама проспекетларини ва хусусий «Буюк Ипак йўли» ахборот - реклама ҳафталик газетасини нашр этиш; Информация олиш ва алмашиш мақсадида халқаро ташкилотлар (БТТ, ЮНЕСКО, ЮНИД, ПРООН) билан ҳамкорликни фаоллаштириш. Ривожланган давлатлар туризм ташкилотлари билан тажриба алмашиш асосий вазифа сифатида қаралди. Бу бўлимда ҳам белгиланган интернет ва сайтлар халқаро информация тармоқларидан фойдаланиш, гидлар учун маълумотномалар ишлаб чиқиш, ҳар йили турярмаркани ўтказиш, халқаро турташкилотлар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш каби ва бошқа вазифалар амалга оширилиб келинмоқда.

4-бўлим: «Туристларга хизмат кўрсатишни халқаро андозаларга таражасига кўтариш, туризм инфратузилмасини ҳар томонлама ривожлантириш» - деб номланиб, унда Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хива шаҳарларида туристларни ижарага автомобил воситалари билан таъминлаш; Марказий Осиё республикалари учун мутахассисларни тайёрлаш мақсадида *Тошкент шаҳрида БТТнинг малака ошириш институтини ташкил этиш*; БТТ орқали туризм бўйича халқаро марказларда (Америка, Европа ва Осиё мамлакатлари) «Ўзбектуризм» МК ходимларини, туризм ва гид-таржимонлик бўйича мутахассисларни ўқитиш, тайёрлаш ва қайта тайёрлаш; Маданий-тарихий иншоотларда халқ ижоди ва ҳунармандлик маҳсулотлари сотиш учун киоскалар ташкил этиш, халқ урф-одатлари, анъаналарини намойиш этувчи

видеороликлар тайёрлаш ва уларнинг савдосини ташкил этиш; Музей коллекциялари ва археологик топималар нухаларидан тайёрланган совғалар ишлаб чиқаришни ташкил этиш; Туризм объектларида миллий урф-одатлар ва анъаналарни намойиш этиш; Мулкчилик шаклидан қатъий назар туризм ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг раҳбарларини институтдан ўтказиш; туристлик хизмат кўрсатиш андозаларига мувофиқликни назорат қилиб бориш масалаларига асосий эътибор қаратилди. Мазкур бўлимда белгилаб берилган вазифалар ҳам амалга оширилмоқда.

5-бўлим: «Жаҳон мероси, маданияти ва тарихига қирувчи қўриқхоналар, Ёдгорлик шаҳарларини муҳофаза этиш ва улардан мақсадли фойдаланиш бўйича тадбирлар»,-деб номланиб, унда қуйидаги йўналишларга эътибор қаратилди: халқаро илмий-амалий туристлик экспедицияларни ташкил этиш ёрдамида хориждаги Ватанимиз маданияти, тарихи, фани ва санъати Ёдгорликларининг қимматини ўрганиш; миллий боғлар, анъанавий чойхоналар, халқ амалий санъати ва кўرғазмаларини ташкил этиш ва уларни туризм маршрутларига киритиш; туризм объектларини мамлакатимиз тарихи билан боғлиқ тарихий ва маданий ёдгорликларни доимий равишда қайта тиклаш.

6-бўлим: «Ички туризмни ташкил этиш бўйича тадбирлар»,-деб номланиб, унда Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари туризм марказларида пиёда юривчи туристлар учун махсус йўлаклар ташкил этиш; Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари ва Фарғона водийсига маънавий - маърифий ва тарихий экскурсияларни ташкил этиш; ўқувчи ёшларимизни ўтмиш меросимизга ҳурмат, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мақсадида музейларда доимий равишда очик эшиклар кунини ўтказиш; болалар уйлари тарбияланувчилари ва кам таъминланган оилалар фарзандлари учун бепул экскурсиялар ташкил этиш; Ўзбекистон фуқаролари учун Имом Бухорий, ал-Фарғоний, Баҳовуддин Нақшбанд, ал-Хоразмий, ат-Термизий, Шайх Нажмиддин Кубро ва бошқа ўтмиш алломаларимизнинг мемориал мажмуаларига экскурсиялар ташкил этиш вазифалари белгилаб берилди. Бу боралаги ишлар ҳам ҳозирда амалга оширилмоқда.

Навбатдаги ҳужжатлар - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996-йил 21-ноябрдаги «Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари, кетишлари, бу ерда бўлишлари ва транзит ўтишлари тартиби тўғрисида»ги Қарори ва унга Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1999-йил 16-апрелдаги Қарори билан ўзгартиришлар ва қўшимчаларнинг киритилиши бўлди.

Ушбу қарорларда «Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари ҳамда Ўзбекистон Республикасидан кетишлари тартиби» тасдиқланди. Тартибнинг биринчи бўлими «Умумий қоидалар»,-деб номланиб, унда республикамизга келиш ва кетишга ҳақли деб - хусусий ҳамда хизмат ишлари бўйича, туризм, дам олиш, ўқиш, ишлаш, даволаниш ва доимий яшаш учун бораётган шахслар ва бошқа масалалар белгилаб берилган. Иккинчи бўлим «Ўзбекистон Республикасига келиш «виза» ларини расмийлаштириш тартиби»,-деб номланиб, унинг 12-бандида, айниқса тўлиқ маълумотлар мужассам. Учинчи бўлим «Ўзбекистон

Республикасида кетиш «виза» ларини расмийлаштириш тартиби», тўртинчи бўлим «Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан кетиш ҳуқуқидаги чеклашлар», бешинчи бўлим «Чет элга кетиш ҳуқуқи рад этилганлиги устидан шикоят қилиш тартиби»,-деб номланган.

Шунингдек, ушбу қарорларда «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлишлари қоидалари» тасдиқланган. Бу қоиданинг биринчи бўлими «Умумий қоидалар», иккинчи бўлими «Ўзбекистон Республикасида вақтинча бўлувчи хорижий фуқароларни рўйхатга олиш»,-деб номланган. Қоиданинг 13-бандида: меҳмонхоналар, даволаш муассасалари, санаторийлар, дам олиш уйларининг масъул шахслари томонидан келиб жойлашган шахсларнинг ҳисоби юритилади. 19-бандида: Меҳмонхоналар маъмурияти Ўзбекистон Республикасига келиш «виза» сига эга бўлмаган, шунингдек, бошқа қоида бузишларга йўл қўйган хорижий фуқаролар тўғрисида худудий ички ишлар органларига зудлик билан хабар қилишга мажбурдир. Бундай шахсларни меҳмонхоналарда расмийлаштириш ва меҳмонхоналарга жойлашган хорижий фуқароларнинг бўлиш муддатини узайтириш қабул қилувчи ташкилотларнинг ёзма илтимосномасида (туристлар учун турнинг амал қилиш муддатида) кўрсатилган, лекин «виза» нинг амал қилиш муддати даражасида оширилади»,- дейилади. Учинчи бўлим «Хорижий фуқароларга Ўзбекистон Республикасида доимий яшаш учун руҳсатномалар бериш»; тўртинчи бўлим «Хорижий фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси худудида юришлари», бешинчи бўлим «Ўзбекистон Республикасида бўлиш муддатини қисқартириш ва ундан чиқариб юбориш»,-деб номланган.

Вазирлар Маҳкамасининг мазкур қарорларида, шунингдек, «Хорижий фуқароларнинг, фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси худуди орқали транзит ўтишлари қоидалари» ҳам тасдиқланган.

Республикамизда туризм соҳаси бўйича юқори малакали кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, туризмнинг иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва унинг самарадорлигини янада ошириш мақсадида *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999-йил 30-июндаги «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун малакали кадрлар тайёрлаш тўғрисида»*ги Фармони ва мазкур Фармон ижросини таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 2-июлдаги «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги қарори қабул қилинди. Мазкур ҳужжатларга мувофиқ, 1999-2000 ўқув йилидан бошлаб туризм соҳаси бўйича олий маълумотли кадрлар тайёрлаш Тошкент Давлат Иқтисодий Университетида мужассамлаштирилиши баён этилди. Шу мақсадда Университетда Халқаро туризм факультети ва унга қарашли «Туризм менежменти», «Туризм сервиси», «Туризм маркетинги» каби мутахассислик (ва бошқа номутахассислик) кафедралари ташкил этилди. *Университетда ҳозирги пайтда 5340200 – «Менежмент» (Туризм), 5810300 – Сервис (туризм) таълим йўналишлари бўйича бакалаврлар тайёрланмоқда ва 5А810102 – «Халқаро туризм менежменти» мутахассислиги бўйича магистратура ҳам фаолият кўрсатмоқда.*

Ушбу қарорга мувофиқ, Тошкент шаҳар меҳмонхона хўжалиги ва туризм лицейи негизда Тошкент туризм касб-хунар коллежи ташкил этиш ва қайта ихтисослашиш, Самарқанд, Бухоро, Хива, Фарғона, Термиз ва Шаҳрисабз шаҳарларида туризм касб-хунар коллежлари очилишини босқичма-босқич амалга ошириш вазифаси белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида» 2003-йил 9-декабрдаги Фармонини бажариш юзасидан ва туризм соҳасида бошқарувнинг самарали тизимини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2004-йил 28-июлда «Ўзбектуризм» МК фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида» ги қарори қабул қилинганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Қарорда «Ўзбектуризм» МКнинг ташкилий тузилмаси ва марказий аппарат ходимларининг чекланган умумий сони 45 нафар, шу жумладан бошқарув ходимлари 30 нафар бўлган марказий аппарати тузилмаси ҳам тасдиқланди.

«Ўзбектуризм» МКнинг ташкилий тузилмаси:

Минтақавий бўлимлар учта вилоятда сақланиб қолган: Самарқанд минтақавий бўлими, Хоразм минтақавий бўлими, Бухоро минтақавий бўлими.

Худудий саёҳат ва экскурсия бюролари давлат корхоналари (бундан кейин СЭБ дк) эса етти вилоятда ташкил этилди: Сурхондарё СЭБ дк, Қашқадарё СЭБ дк, Навоий СЭБ дк, Қорақалпоғистон СЭБ дк, Жиззах СЭБ дк, Наманган СЭБ дк, Фарғона СЭБ дк.

«Ўзбектуризм» МК тизимида қуйидаги меҳмонхона комплекслари сақланиб қолди: «Афросиёб-Палас» меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, «Бухоро-Палас» меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, «Хива» туризм экскурсия комплекси давлат корхонаси, «Жайхун» меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, «Хоразм» меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, «Узолмонхотелз» қўшма корхонаси.

Хизмат кўрсатувчи тузилмалардан «Диспетчерлаштириш ва хизмат кўрсатиш марказий бошқармаси» давлат корхонаси, «Республика илмий-ўқув консалтинг маркази» давлат корхонаси, «Қурилаётган объектлар дирекцияси» давлат корхонаси ҳам миллий компания тизимида сақланиб қолди.

«Ўзбектуризм» МК марказий аппаратининг тузилмаси:

Раис - 1 киши.

Раис ёрдамчиси - 1 киши.

Раиснинг биринчи ўринбосари - 1 киши бўлиб, унга - Туристлик хизматлар ва инвестициялар маркетинги бўлими - 3 киши, Халқаро алоқалар бўлими - 4 киши, Лицензиялаш бўлими - 2 киши, шунингдек, мутасаддилик қилинадиган ташкилотлардан - Республика илмий-ўқув консалтинг маркази, Қурилаётган объектлар дирекцияси, Диспетчерлаштириш ва хизмат кўрсатиш марказий бошқармаси қарайдиган бўлди.

Раис ўринбосари - 1 киши бўлиб, унга - Минтақавий ва хусусий туризмни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш бўлими - 3 киши, Молия-иқтисодий бошқармаси - 5 киши, Кадрлар ва мутахассисларни қайта тайёрлашни ташкил этиш бўлими - 2 киши, шунингдек, мутасаддилик қилинадиган ташкилотлардан

Самарқанд, Бухоро, Хоразм минтақавий бўлимлари, 8 та ҳудудий саёҳат ва экскурсия бюрolari қарайдиган бўлди.

Компанияда, шунингдек:

Юридик маслаҳатчи - 1 киши.

Махсус хизмат бўлими - 3 киши.

Умумий бўлим - 2 киши.

Ишлар бошқарувчиси - 1 киши хизмат фаолиятларини олиб борадиган бўлдилар. Компанияда 5 та меҳмонхона комплекси ва «Узолмонхотелз» қўшма корхонаси сақланиб қолди

Қарорда Компаниянинг низоми ҳам тасдиқланди.

Компаниянинг вазифалари ва функциялари

Қуйидагилар Компаниянинг асосий вазифалари ҳисобланади:

- туризм соҳасида ягона давлат сиёсати ўтказилишини таъминлаш, туристлик хизматлар инфратузилмаларини шакллантиришга қўмаклашиш;
- туризмни ривожлантириш давлат дастурларини, туристларнинг муҳофаза қилиниши ва хавфсизлигини таъминлаш дастурларини амалга ошириш;
- туристлик хизматларни сертификатлаштириш;
- туризм соҳасида реклама-ахборот сиёсатини амалга ошириш;
- туризмни ривожлантириш соҳасига хорижий кредитлар ва инвестицияларни жалб этиш, хорижий мамлакатлар, шунингдек хорижий компаниялар билан ҳамкорликнинг узоқ муддатли дастурларини ривожлантириш;
- туризм соҳаси учун кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш чора-тадбирлари комплексини амалга ошириш, туризм тармоқ фанини ривожлантиришга қўмаклашиш;

8. Компания ўзига юкланган вазифаларга мувофиқ қуйидаги функцияларни амалга оширади:

- Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий стратегик йўналишларини ишлаб чиқади;
- туризмни ривожлантириш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда катнашади;
- туристлик фаолиятни лицензиялаш бўйича ишчи орган функциясини амалга оширади;
- «Туризм тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ туристлик хизматларни сертификатлаштиришни амалга оширади;
- туризм соҳасида статистик ҳисобот тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқади;
- туризм соҳасида маркетинг тадқиқотларини ташкил қилади;
- таҳлилий ишларни амалга оширади ва республикада туризмни ривожлантиришнинг асосий тенденциялари ва прогнозларини белгилайди;
- туризмни ривожлантириш бўйича таклифлар тайёрлайди ҳамда мақсадли тармоқ ва минтақавий дастурлар бажарилишини мувофиқлаштиришни

ташқил қилади;

- туристлик хизматларнинг амалга оширилишини реклама-ахборот билан таъминлаш фаолиятини амалга оширади;
- хорижий давлатларнинг миллий туристлик маъмуриятлари ва уларнинг Ўзбекистон Республикасидаги ваколатхоналари билан ҳамкорликни амалга оширади;
- Бугунжаҳон туризм ташкилоти ҳамда туризм билан боғлиқ бошқа халқаро ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликни таъминлайди, уларда республика манфаатларини йқодалайди;
- туризм индустриясини ривожлантиришга инвестициялар жалб этиш ишларида қатнашади;
- туризм инфратузилмасини ривожлантириш соҳасидаги инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқади;
- ташқи бозорда Ўзбекистон Республикаси манфаатларига риоя этилишини таҳлил қилади ҳамда унинг асосида туризм соҳасидаги салбий ҳолатларни бартараф этиш бўйича таклифлар тайёрлайди;
- туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш бўйича халқаро дастурларни амалга оширади.

9. Компания ўзига юкланган вазифалар ва функцияларни бевосита, шунингдек, минтақавий бўлимлар, тасарруфидаги бошқа ташкилотлар орқали бажаради.

Туризмга онд бошқа меъёрий хужжатлар мазмуни

Ҳозирги пайтда «Ўзбектуризм» МК томонидан вазирликлар, қорхоналар, ташкилотларнинг таклиф ва мулоҳазаларини инобатга олган ҳолда Ўзбекистон давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш марказининг 1998-йил 31-декабрда рўйхатдан ўтказган «Меҳмонхоналар классификацияси» ишлаб чиқилди. Мазкур стандарт камида 10 номерга эга бўлган меҳмонхоналар, мотеллар, кемпинглар, туристлик базалар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасига келаётган туристлар ва фуқароларнинг бошқа шунингча яшаб туриш жойларининг классификациясини белгилайди.

Унда шунингдек, ишлатиладиган асосий терминларнинг шарҳи, меҳмонхоналарга қўйиладиган умумий талаблар, уларнинг жавобгарлиги, турли тоифадаги меҳмонхоналарга қўйиладиган талаблар ҳақида батафсил миқдотлар берилган. Айниқса, турли тоифадаги меҳмонхоналарга қўйиладиган талабларда: бино ва унга тегишли ҳудуд, техник жиҳозлар, номерлар фонди, техник таъминот, мебел ва бошқа жиҳозлар таъминоти, жиҳозлаш ва номерлардаги санитария-гигиена буюмлари, умумий фойдаланиш санитария объектлари, жамоат жойлари, овқатланиш хизматлари кўрсатиш жойлари, хизматлар, овқатланиш хизматлари, хизматчилар ва уларни тайёрлашга бўлган талаблар ҳақида 1-5 юлдузли меҳмонхоналарга хос аниқ талаблар берилган.

Туризм бўйича Самарқанд декларацияси

1994-йил 5-октябрда Самаранд шаҳрида БТТ нинг мажлисида ушбу

декларация қабул қилинди. Унда бутун дунёга мурожаат қабул қилиниб туризмни ривожлантириш масалаларига эътибор берилди. Айниқса, «Буюк Ипак йўли» нинг марказини ташкил этган Ўзбекистонга туризм ишида кенг аҳамият берилиши хусусида, юртимиздаги мавжуд туристлик ресурслардин унумли фойдаланиш учун имкониятларни излаб топиш хақида фикр мулоҳазалар билдирилди.

ЮНЕСКО бўйича маълумотлар:

Маълумки, Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларга бой мамлакат. Мана шу бебаҳо меросимизнинг кўпгина қисми инсоният мулкига айланганлигига кўп вақт бўлган. ЮНЕСКО нинг Жаҳон мероси рўйхатига Хивадаги Ичан Қалъа 1990-йил, Бухоронинг тарихий маркази 1993-йил, Шахрисабзнинг тарихий маркази 2000-йил киритилган. 2001-йил 12-16 декабр кунлари Финляндиянинг Хелсинки шаҳрида ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси Кўмитасининг навбатдаги йиғилиши бўлиб, унда Самарқанд шаҳри ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилди. Бундан ташқари, ушбу рўйхатга республикамыздан «Бойсун баҳори» номи билан Сурхандарё минтақаси ҳам киритилди. Демак, эндиликда мазкур тўртала тарихий маскун халқаро ҳамжамият муҳофазасида бўлади. Ҳозиргача дунёдаги 721 та маданий ва тарихий ёдгорликлар ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилган.

Ўзбекистонда туризм соҳасидаги фаолиятининг ривожланиш салномаси

1992 йил 27 июн	Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбектуризм» МКни ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони
1992 йил 20-октябр	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбектуризм» МК фаолиятини ташкил этиш масалалари хақида»ги қарори
1992 йил	Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Покистон Исломи Республикаси ҳукумати ўртасида маданият, соғлиқни сақлаш, фан, техника, Кадрлар тайёрлаш, туризм, спорт ва оммавий ахборот соҳасида ҳамкорлик қилиш тўғрисида Битим имзоланди.
1993 йил	Ўзбекистон Жаҳон туризм ташкилотининг аъзолигига қабул қилинди.
1993 йил 5 ноябр	Республика меҳмонхона хўжалиги ва Туризм Ўзбекистон-Туркия лицейини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинди.
1994 йил	Тошкентда БМТ ва ЮНЕСКО кўмагида Жаҳон туризм ташкилотининг «Ипак йўли» деб номланган семинари ўтказилди.
1995 йил 2 июн	Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Буюк Ипак йўлини қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида» Фармони қабул қилинди ҳамда шу йилнинг октябрида Буюк Ипак йўлида жойлашган

	мамлакатлар вакиллари иштирок этган дасглабки «Буюк Ипак Йули бўйлаб» туристлик ярмаркаси ўтказилди.
1995 йил 3 июн	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфраструктурасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида» ги № 210-сонли қарори қабул қилинди.
1995 йил 22 май	Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Покистон Ислом Республикаси ҳукумати ўртасида туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.
1996 йил 25 сентябр	Ўзбекистон Республикаси ташқи ишлар вазирлигида маданият, фан ва туризм соҳасида халқаро ҳамкорлик бошқармасини ташкил этиш тўғрисида Қарор қабул қилинди.
1998 йил	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг туристлик корхоналар фаолиятини ташкил этишни такомиллаштиришга бағишланган 346-сонли Қарори қабул қилинди. Шунга кўра хусусий туристлик ташкилотлар Ассоциацияси тузилди.
1999 йил 20 август	Олий Мажлисида Ўзбекистон Республикасининг «Туризм ҳақидаги» Қонуни қабул қилинди
1999 йил 30-июн	Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун малакали кадрлар тайёрлаш тўғрисида» ги Фармони қабул қилинди.
1999 йил 15 апрел	Республикаимиз Президенти томонидан «2005 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури» га имзо чекилди. Бу дастур мамлакатимизнинг ички имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, туристларга хизмат кўрсатишнинг фарбдаги замонавий андозаларини ҳам, шарқдаги меҳмондўстлик ананаларини ҳам ўзида мужассам қилган миллий туризм моделини шакллантириш учун янада кенг имкониятларни яратди.
2000 йил	Туристларга кўрсатилаётган хизматларни такомиллаштириш мақсадида Янги Бухоро ва Афросиёб меҳмонхоналари Германиянинг «Инпро» компанияси бошқарувига берилди.
2001 йил	Ўзбекистон ҳукумати томонидан туризм соҳасидаги амалга оширилаётган ислохотлар ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги эришилаётган ютуқлар учун «Ўзбектуризм» Миллий компанияси туризм ва меҳмонхона иши бўйича бериладиган халқаро XXVI мукофотини қўлга киритди ва компания савдодаги етакчилар гуруҳига қабул қилинди.
2002 йил 2 сентябр	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида меҳмонхона бизнеси ва халқаро туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарор қабул қилди.
2003 йил	Ўзбекистонда ҳукумат ва хорижий инвестициялар асосида бир қатор меҳмонхоналар таъмирланди ва ангилари қурилди.

2003 йил 17 январ	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида Меҳмонхона бизнеси ва халқаро туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2002 йил 2 сентябрдаги 310-сон Қарорини қисман ўзгартириш ҳақида қарор қабул қилинди.
2003 йил 11 ноябр	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисида»ги низомни тасдиқланди.
2004 йил 25 март	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг №144 сонли «Самарқанд иқтисодий ва сервис институтини ташкил этиш тўғрисида» ги қароридан 2008-2009 ўқув йилидан бошлаб «Туризм» ва «Сервис» йўналишлари мутахассисликлари бўйича магистрлар тайёрлашни ташкил этиш таъкидланди.
2005 йил 25 май	Ўзбекистон Республикаси «Ўзбектуризм» Миллий компанияси билан Хитой Халқ Республикаси миллий туристлик маъмуриятини ўртасида туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.
2006 йил 17 апрел	Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини 2006-2010 йилларда ривожлантириш тўғрисида» ги ПҚ-325 сонли қарорига асосан туризм соҳасини ривожлантириш бўйича минтақавий ва миллий дастурлар ишлаб чиқилди.
2006 йил 4 сентябр	Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси билан Қозоғистон Республикасининг Туризм ва Спорт вазирлиги ўртасида туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.
2006 йил 3 октябр	Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси билан Қирғиз Республикасининг , Савдо ва Туризм Вазирлиги ўртасида Туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги Битим имзоланди.
2007 йил	Ислом конференцияси ташкилоти (ОИК) таркибидagi муассасалардан бири – Таълим, Фан ва маданият масалалари бўйича Халқаро ислом ташкилоти (ISESCO) Тошкентни Ислом маданияти пойтахти деб эълон қилди.
2008 йил 17-18 март кунлари	Ўзбекистон Республикаси Ҳукумат делегацияси таркибида «Ўзбектуризм» миллий компанияси раҳбари Бирлашган Араб Амирликларида бўлди. Икки давлат ўртасида ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш мақсадида туризм соҳасида ҳамкорлик қилиш тўғрисида Ҳукуматлараро Битим имзоланди. Шу билан бир қаторда, «Ўзбектуризм» МК ва Дубайнинг «Арабиан Одиссей» компанияси ўртасида Агентлик шартномаси имзоланди. Шартномага мувофиқ ҳозирги кунда ушбу компания Ўзбекистонга арабистонлик туристларни жалб қилиш йўналишида фаолият юритмоқда.

2007 йил 21 май	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида 2010 йилга қадар хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-640 сонли қарор қабул қилинди.
2008 йил 24-28 март кунлари	«Ўзбектуризм» МК вакили Туркия ва Ўзбекистон ўртасидаги Хукуматлараро қўшма комиссиянинг навбатдаги йиғилишида иштирок этди. Йиғилиш доирасида Туркиянинг Анқара ва Истанбул шаҳарларида миллий компания вакили томонидан Ўзбекистон туризм салоҳиятининг тақдироти ўтказилди.
2008 йил 2 апрел	Ўзбекистон Республикаси Президенти “Тошкент шаҳрининг 2200 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.
2008 йил 19-29 май кунлари	Ўзбекистон делегацияси АҚШ ва Бразилия давлатларига ташриф буюрди. Ташриф давомида Ўзбекистон туризм салоҳиятининг тақдироти бўлиб ўтди. Шунингдек, Ўзбекистон Хукуматлараро делегацияси икки томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаш мақсадида ҳамда иккала томонлар ўртасида тузилган тадбирлар режасини бажариш мақсадида Бразилияга ташриф буюрди. Икки томонлама учрашувлар давомида, «Ўзбектуризм» МК раҳбарияти АҚШ ва Бразилия туризм и вакиллари билан музокаралар ўтказди.
2008 йил 16-октябр	Навбатдаги XIV-Халқаро «Буюк Ипак Йўли бўйлаб» туристлик ярмаркаси ўтказилди.
2008 йил 18-октябр	«Ўзбектуризм» Миллик компанияси Бутунжаҳон туристлик ташкилоти (ЮНВТО) билан ҳамкорликда «Жаҳон туристлик бозорларига «Буюк Ипак йўли» брендини силжитиш» мавзусида Халқаро илмий-амалий конференция ўтказди.
2008 йил 2 декабр	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида”ги Фармонида асосан, “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонаси ташкил этилди. Натижада Ўзбекистонга ташриф буюрувчи хорижий туристларнинг кўпайишига асос солинди.
2009 йил 24 февраль	Туркменистон Президенти давлат ташрифи билан Ўзбекистонга келди. Ташриф чоғида бу икки давлат ўртасида барча соҳалар каторида туризм соҳасида хусусан, «Ўзбектуризм» МК билан Туркменистон Давлат туризм ва спорт ишлари кумитаси ўртасида ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.
2009 йил 1 май	Мамлакатимизнинг Италиядаги элчихонасида Ўзбекистоннинг туристлик салоҳиятига бағишланган «Туризм-мамлакатнинг барқарор ривожланиш омили» мавзусида тақдирот ўтказилди.
2009 йил 1 май	Саудия Арабистони Подшолигида Ўзбекистон туристлик салоҳиятига бағишланган тақдирот бўлиб ўтди. Тадбир давомида иштирокчилар Ўзбекистон туризм соҳасининг хорижий давлат

	унинг инфратузилмалари, бу соҳада ҳамкорликни кенгайтириш борасида давра суҳбати бўлиб ўтди ва меҳмонларни «Ўзбекистонга хуш келибсиз» видеофильми араб тилида намойиш этилди.
2009 йил 27 май	“Навой” халқаро аэропортидан Хиндистон пойтахти Дехли шаҳрига биринчи юк ташувчи А-300 русумли самолёт парвози амалга оширилди. Бу билан “Навой” Халқаро аэропорти тарихида яна бир янги саҳифа битилди.
2009 йил 27-29 май	Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов расмий ташриф билан Бразилия Федератив Республикасига келди. Ташриф чоғида Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Бразилия Федератив Республикаси ҳукумати уртасида маданий ҳамкорлик тугрисидаги, дипломатик паспорт эгаларининг визасиз кириб чиқиши тугрисидаги ҳамда туристлик соҳасидаги узро ҳамкорлик тугрисидаги узро англашув меморандуми имзоланди.
2009 йил 28 июнь	Мамлакатимизга ташриф буюрган Хитой Халқ Республикаси билан Ўзбекистон уртасида учрашув бўлиб ўтди. Бу учрашув давомида икки мамлакатлар уртасида туристлик ва темир йўл транспорти каби соҳалардаги ҳамкорликка оид ҳужжатлар имзоланди.
2009 йил 3 июль	Мамлакатимизга ташриф буюрган Испания делегацияси билан Ўзбекистон уртасида бизнес-форум бўлиб ўтди. Бизнес-форумда икки мамлакатлар уртасида савдо-иқтисодий, таълим, туристлик каби соҳалардаги алоқаларни янада ривожлантириш учун жумладан, «Ўзбектуризм» МК билан Испания Куроллиги туристлик ва савдо вазирлиги уртасида узро ҳамкорликка оид ҳужжатлар имзоланди.
2009 йил 16 июль	"Ўзбекистон ҳаво йўллари" Миллий авиакомпанияси IOSA операторларининг расмий реестрига расман киритилгани эълон қилинди.
2009 йил 25 август	Самарқанд шаҳрида “Шарқ тароналари” VII халқаро мусика фестивали бўлиб ўтди. Ушбу фестивалда 60 дан ортиқ давлатлардан иштирокчилар қатнашдилар.
2009 йил 4-5 октябр	Ўзбекистон Республикаси Президенти Уммон давлатига ташриф буюриб, ушбу мамлакат билан бир қатор туризмга доир ҳужжатлар ва шартномалар имзолашди.
2009 йил 16-октябр	Навой шаҳрида янги замонавий меҳмонхона “Комилла” меҳмонхонаси қурилиб, фойдаланишга топширилди.
2009 йил 21-23 октябр	XV-Халқаро «Буюк Ипак Йўли бўйлаб» туристлик ярмаркаси ўтказилди.

Таянч иборалар: Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати, механизмлари, туризм стратегияси, туризм тактикаси, Концепциянинг бош мақсади, «Ўзбектуризм» МК, Фармон ва қарорлар, Хусусий туристлик ташкилотлар

уюшмаси, Мувофиқлаштирувчи Кенгаш, БТГ, ЮНЕСКО, ЮНИД, ПРООН «Диспетчерлаштириш ва хизмат кўрсатиш марказий бошқармаси», «Республика илмий-ўқув консалтинг маркази» давлат корхоналари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати нимани ифодалайди?
2. Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизмлари нималардан иборат?
3. Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари нимадан иборат?
4. Туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш қандай йўллар билан амалга оширилади?
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорларининг мазмуни нимадан иборат?
6. Ўзбекистон туризмидаги асосий жараёнлар салномаси нимани кўрсатади?

10. ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАРИХИЙ ШАҲАРЛАРИ ТУРИСТЛИК ОБЪЕКТЛАР СИФАТИДАГИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Режа:

- 10.1. Ўзбекистон туризмини ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни
- 10.2. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари «Шарқнинг қадимий обидалари»
- 10.3. Шаҳрисабз, Термиз, Фарғона ва бошқа шаҳарларнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари

10.1. Ўзбекистон туризмини ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни

Ўзбекистонда жаҳон маданияти хазинасига кирувчи кўплаб архитектура ёдгорликлари мавжуд. Ичан қалъа, Бухоро ва Шаҳрисабз шаҳарларининг тарихий марказлари, қадимий Самарқанднинг тарихий ёдгорликлари ЮНЕСКОнинг «Жаҳон мероси» деб номланган рўйхатиغا, Бойсун тумани аҳолисининг фольклори «Жаҳон номоддий мероси хазинаси» рўйхатиغا киритилган.

Қадимий замонлардан бошлаб, Ўзбекистон жаҳоннинг кўплаб мамлакатлари билан савдо-иқтисодий ва маданий ҳамкорликка киришиб келган. Савдо қарвонлари орқали Шарқ ва Ғарбни боғлаган Буюк Ипак йўли ҳам айнан Ўзбекистондан ўтган, Ўзбекистон унинг энг муҳим марказларидан бири ҳисобланган. Буюк Ипак йўли орқали Шарқ ва Ғарб мамлакатларида ишлаб чиқарилган хилма-хил моллардан ташқари турли маданиятлар, анъаналар, хунарлар ва динлар ҳам тарқалган. Маънавий қадриятлар билан алмашинувлар амалга оширилган. Мамлакатлараро алоқаларнинг ривожланиши жаҳон маданиятининг ривожланишига ўз хиссасини қўшган: Буюк Ипак йўли узок мамлакатлардаги янги ихтиролар, илм-фан ютуқлари ва маданий маърифий қадриятларни қўлга киритиш имкониятини берганки, бу халқаро алоқаларда фаол иштирок этаётган барча давлатларнинг ижтимоий - иқтисодий юксалишига сабаб бўлган.

Туризм бу инсоннинг бошқа жойларга қўнғил ёзиш, янги нарсалар ва инсонлар билан танишиш, ўзининг маданияти ва маънавиятини ошириш, узоклардаги қадамжоларни зиёрат қилиш ва қадрдонлари билан қўришни мақсадларида вақтинчалик бориб келишидир. Демак турист бўлиш учун хорижий мамлакатларга чиқиш зарур эмас, масалан, Сурхондарёда яшовчи фуқоромиз Тошкент вилоятига Занги Отани зиёрат қилиш учун келадиган бўлса, шунингдек, Хоразмлик фуқоромиз ўз биродарлари билан Фарғона курортларида дам оладиган бўлса ҳам улар ўз саёҳатлари давомида турист деб ҳисобланаверади. Бунда бир шартга риоя қилиниши лозим: турист ташриф буюрган жойида муқофотланиб иш ҳақи тўланадиган меҳнат билан шугулланмаслиги керак.

Ҳозирги кунда туризмнинг кўплаб турлари мавжуд. Саёҳат масофасининг узоклигига қараб туризмнинг маҳаллий (масалан, фуқороларимизнинг Ўзбекистон бўйлаб қилувчи саёҳатлари) ва халқаро (Ўзбекистон

фукороларининг чет элларга чикиб келишлари ва хорижий туристларнинг Ўзбекистонга келиб кетишлари) шакллари мавжуд.

Саёҳат мақсадларига қараб туризмнинг кўнгилочар (масалан, Тошкентдаги Ақнапаркка келиб кетиш), соғломлаштириш (санаторийларда соғлиқни тиклаш ёки мустаҳкамлаш), маданий-оқартув (экскурсияларга чиқиш, музей ва концертларга кириш) ва спорт (стадионга футбол ўйинини томоша қилиш учун келиш, тоғда алпинизм билан шуғулланиш) каби турлари мавжуд.

Ўзбекистонда туризмни ривожлатириш ва уни янги босқичларга кўтариш борасида, аввало кўҳна маданий ва архитектура ёдгорликларига бой бўлган Самарқанд, Бухоро, Хива, Шахрисабз, Марғилон каби шаҳарлар муҳим аҳамиятга эга. Бу шаҳарларда жаҳон аҳолини хайратга солувчи ва лол қолдирувчи қадимги тарихий ёдгорликлар бекиёс кўп. Ер юзининг турли мамлакатларида истикомат қилувчи ҳар бир инсон бу шаҳарларни ўз кўзлари билан кўриш орзусида яшайдилар. Кўп мамлакатларда Ўзбекистон ўзининг ана шу шаҳарлари билан машҳурдир. Ўзбекистоннинг ана шу тарихий шаҳарларини бемалол «Шарқнинг жавоҳирлари» деб аташ мумкин.

Тошкент

Ислом конференцияси ташкилоти (ОИК) таркибидаги муассасалардан бири Таълим, Фан ва маданият масалалари бўйича Халқаро ислом ташкилоти (ISESCO) Тошкентни 2007 йилда Ислом маданияти пойтахти, деб эълон қилди.

Ўзбекистоннинг ислом маданияти ва илми олдидаги, ислом мероси ва ёдгорликларини асраш ва янада бойитиш борасидаги мисилсиз хизматлари учун Тошкент шундай юксак ва фахрли унвонга сазавор бўлди.

Тошкентда «Жаҳон маданияти ёдгорликлари» рўйхатиغا киритилган Усмон қуръони ҳамда Беруний кутубхонаси сақланмоқда.

Тошкент-Марказий Осиёнинг энг йирик шаҳарларидан бири - Ўзбекистон Республикасининг пойтахтидир. Тошкент ҳақидаги энг дастлабки маълумотлар қамиздан оддинги II асрдаги қадимги Хитой солномаларида учрайди, Хитойда у Юни деб номланган бўлса, Эрон шоҳи Шопур I нинг эрамиздан олдинги йузуларида Тошкент атрофлари Чоч деб аталган. Чоч турли мамлакатларнинг олтин, қимматбаҳо тошлар, зираворлар ва ажойиб отлар экспорт қилинадиган йузулари чоррахасида жойлашган. Ҳозирги кунда Тошкент ўзида Ўзбекистоннинг тарихий ўтмишини эслатиб турувчи тараккий топган қимонавий шаҳри бўлиб, аҳолисининг сони турли меҳмонлари билан ҳисоблаганда 2 миллиондан ошиб кетган.

Тошкентда кўплаб музейлар мавжуд. Масалан, Тасвирий санъат музейи ҳайкаллар, расмлар ва ҳунармандчилик маҳсулотларининг Марказий Осиёдаги энг йирик тўпламига эга. Ўзбекистон Амалий Санъат музейи 30 мингдан ортиқ ҳунармандчилик маҳсулотлари ва қимматбаҳо тақинчоқларга эга.

Тарихий Эски Жува - шаҳарнинг энг қадимий бозорларидан бири, унда ҳозир ҳам озиқ-овқат маҳсулотларидан тортиб маҳсулотларига ачирчиликни таъминлаш мумкин. Эски шаҳарнинг марказида XVI асрнинг ажойиб ёдгорлиги - Бароққон мадрасаси жойлашган. МДХ мамлакатларининг руҳонийлари таълим

оладиган Ислом Университети ҳам шу ердан ўрин олган. Булардан ташқари, 1966 йил зилзиласидан Юнусхон мақбараси, Кўкалдош мадрасаси каби ажойиб ёдгорликлар омон қолган.

Тошкент метроси кўпчиликка маълум бўлган замонавий архитектура дурдоналаридан бири бўлиб ҳисобланади.

2007 йилнинг ноябр ойида ўтказилган ЮНЕСКОнинг 34-сессиясида ҳам Тошкент шаҳрининг 2200 йиллиги кенг нишонлаш тадбирларини ўтказиш юзасидан қарор қабул қилинган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2008 йилнинг 2 апрелида «Тошкент шаҳрининг 2200 йиллигини нишонлашга тайёргарлик қўриш ва уни ўтказиш» тўғрисидаги Қарорини қабул қилди. Унга кўра, Ўзбекистон пойтахти, илм-фан ва маданият маркази, тинчлик ва дўстлик рамзига айланган Тошкент шаҳрининг 2200 йиллигини кенг нишонлаш ва муносиб ўтказишга алоҳида эътибор қаратилган. Юбилей муносабати билан кўплаб тарихий ёдгорликлар қайта таъмирланди, янги бинолар қурилди ва шаҳарнинг ижтимоий инфраструктурасини янада обод бўлди.

Тошкентнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Кўкалдош мадрасаси (XIV аср);
2. Каффол Шоший мақбараси (XV аср);
3. Хазрати Имом архитектура мажмуаси (XVI аср);
4. Абулқосим мадрасаси (XIX аср);
5. Бароқхон мадрасаси (XVI аср);
6. Жомеъ масжиди (XIX аср);
7. Замонавий архитектура дурдонаси саналган Амир Темур музейи;
8. Амир Темур хиёбони;
9. Мустақиллик майдони;
10. Халқлар Дўстлиги майдони;
11. Жасорат монументи;
12. Хаста Имом майдони;
13. Тилла Шайх масжиди;
14. Ҳазрати Имом масжиди;
15. Хадра майдони;
16. Суфи Ота мақбараси.

10.2. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари Шарқнинг қадимий обидалари

Самарқанд

Самарқанд ўзининг ноз-неъматлари, табиати, бой маънавий мероси, бетакрор тарихи, оламшумул меъморий обидалари билан бутун дунё жамоатчилигининг диққат-эътиборини ўзига қаратиб келаётган «сайқали рўйи заминдир». Сўғдиёна ва Турон давлатларининг улуғвор анъаналари, дунёвий цивилизациянинг энг муҳим босқичлари «Ер юзининг ёрқин нуктаси» бўлган бу шаҳарнинг тарихи ва маданияти билан узвий боғлиқдир.

Дунёнинг эътиборли сармоядорлари, ривожланган мамлакатларнинг машхур тижоратчи ва банкирлари, халқаро ташкилот раҳбарлари, иктисодчи ва сибсатчилари, санъашуносларининг нигоҳи бугун Самарқандга қаратилганлиги бежиз эмас. Бу эса Самарқанд Ўзбекистоннинг йирик , фан ва маданият маркази сифатидаги мавқеи тобора ошиб бораётганидан, мамлакатнинг гуллаб-яшнаши ва равнаки учун муҳим ҳисса қўшаётганидан далолат беради.

Жаҳон банкининг президенти Жеймс Д.Уолфенсон Самарқандга ташриф буюрганида «Кейинги 40 йил давомида мен қарийб бутун дунёни кезиб чикдим, бироқ, Самарқанддек шаҳарни ҳеч жойда кўрмадим», деб ўз қалб сўзларини айтган эди. Америкадан келган сайёҳларнинг фикрича, «дунёда биттагина Париж ва биттагина Самарқанд мавжуд». Оммавий француз журналларидан бирининг эътирофи этишича: «Самарқанд тасаввурни жунбўшга келтирадиган шаҳар бўлиб борапти. Кўзингизни юмиб мулойим оҳангда «Самарқанд» сўзини талаффуз қилсангиз, худди эртақлардагидек тасаввурингизда гўзал ва сеҳрли манзаралар оқими пайдо бўлади». Бу ўринда узоқ тарих саҳифаларида қолдирилган ушбу сатрларни ҳам эслаш жоиздир: «Бу шаҳар ва унинг атрофидаги замин шунчалик бой ва фаровонки, бундан ҳайратга тушмасдан бўлмайди. Эҳтимол шунинг учундир у Самарқанд дея аталган».

Самарқандликлар ўзларининг заминлари каби саҳий, боболари каби собиткадам, ҳиссиётли, тарихлари мисол бетақрор ва ноёб, тинчликсевар ва саховатлидир. Уларнинг бу ноёб фазилатларининг тенги йўқ. Ўзбекистонга ташриф буюраётган барча давлат раҳбарлари, арбоблари, фан ва маданият вакиллари томонидан тан олинди, «Туризм Маккаси» дея эъзозланмоқда. Самарқандга келиш бахтига сазовор бўлган, орзулари руёбга чиққан хорижий сайёҳлар уни «бугун дунёга юз очган шаҳар», «Минг бир кечадаги афсона ва эртақлар шаҳри» дея атамоқда. «Мусулмон дунёсининг қимматбаҳо дурдонаси»га дунёнинг турли бурчақларидаги диндорларнинг ҳам қизиқишлари чексиз. Улар учун Самарқанд «Аллоҳ, паноҳидаги шаҳар»дир. Ўрта аср манбаларида ҳам шаҳарни шундай деб атаганлар.

Самарқанд 2750 йиллик тарихга эга. Темурийлар сулоласи даврида солинган архитектура ёдгорликлари аҳамияти жиҳатидан қадимги Миср, Хитой, Ҳиндистон, Юнонистон ва Римдаги архитектура дурдоналаридан сира ҳам қолишмайди.

Қадимий Самарқанднинг маркази бўлган Регистон XV-XVIII асрлардаги Марказий Осиё бунёдкорлигининг юксак мисолларидан биридир. Майдон уч томондан Улуғбек, Шердор ва Тиллақори мадрасалари билан ўралган. Регистон шаҳарнинг асосий йўллари чорраҳасида жойлашгани учун айнан шу ерда ҳукмдорларнинг Фармонлари халққа эълон қилинган, савдо авжида бўлган. Самарқанд шаҳрининг жанубида жойлашган Гўри Амир мақбарасида (XIV-XV асрлар) Амир Темур, Мирзо Улуғбек каби Темурийлар сулоласи вакиллари дафн этилган. Темурийлар даврида Самарқанд янада гуллаб яшнаган эди.

Шаҳар яқинидаги қадимий Афросиёбдан топилган сопол идишлар, ҳайкалчалар билан Афросиёб музейида танишиш мумкин.

Самарқандда ҳар бир кўча, сув хавзаси Ўз тарихига эга. Зиёратгоҳ саналувчи Шохи Зинда (Тирик Шох) мажмуаси Муҳаммад Расулulloҳнинг амакисининг ўғли-Қусам ибн Аббос номи билан боғлиқ.

Мирзо Улуғбек томонидан қурилган Расадхона 1449 йилда буюн ташланган бўлсада, унинг яхши сақланиб қолган ерости қисми билан танишиш мумкин. Шунингдек, Самарқандда кўплаб дам олиш манзиллари мавжуд. Вилоятда неандертал одамларнинг турар жойлари топилган.

Мустақилликка эришилгандан сўнг, Ўзбекистон «очик эшиклик сийёсати»ни жорий қилди ва жаҳон ҳамжамияти билан интеграцияланиш жараёнига фаол кириб борди. Бунинг ёрқин мисоли сифатида Самарқанд Республиканинг йирик сайёҳлик марказига айланган. Туризмнинг ривожланиши Ўзбекистон ва Самарқанднинг қулай геополитик ҳолати, унинг Марказий Осиё минтақасидан ўтган «Буюк Ипак йўли» устидан жойлашгани, қулай географик ва иқлимий шароити, бу соҳанинг равнақига хизмат кўрсата оладиган мутахассислар ва зарур қонуний базаларнинг мавжудлигидадир. Халқлар ўртасида дўстлик, бир-бирларини англаш, тинчлик, ҳамкорлик ва мамлакатда барқарорликни ривожлантиришда туризмнинг аҳамияти бекиёсдир. Буларнинг ҳаммаси сайёҳликнинг хилма-хил шаклларини қайта тиклаш ва ривожлантириш, халқаро андозалар асосида хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш, маҳаллий хусусиятлар туризмнинг миллий моделини яратиш учун қулай имкониятлар яратмоқда.

Ҳозирги пайтда бутун дунёда «Самарқанд декларацияси» деб танинган декларацияни қабул қилган Бутунжаҳон туристлик ташкилотининг Самарқандда бўлиб ўтган кенгашида (1994 йил 5 октябр) шаҳар бир овоздан «Ипак йўлининг юраги», деб тан олинди.

Ғарб мамлакатлари экспертларининг фикрича, Ўзбекистонга келувчи сайёҳлар сони яқин орада 15 фоизга кўпайиши кутилмоқда. Бу Бутунжаҳон туристлик ташкилоти томонидан башорат қилинган Ғарбий ва Жануби Шарқий Осиёга келадиган жами сайёҳлар сонидан 2 баробар кўпдир.

Агар 2000 йилда Самарқанд шаҳаридаги мавжуд сайёҳлик фирмалари жами 51,1 минг саёҳларга хизмат кўрсатган бўлса, шундан хорижий туристларга 15,3 минг киши, 2007 йилда эса 113,1 мингдан ортик туристларни қабул қилди, шундан 70.9 минг киши, яъни 62 фоизини хорижий сайёҳлар ташкил қилди. 2009 йилда Самарқанд вилоятида туризм фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлган жами 102 та сайёҳлик фирмалари ва меҳмонхоналар рўйхатдан ўтган бўлиб, бир йўла 3 мингга яқин меҳмонхоналар қабул қилиш қувватига эга бўлган 54 та замонавий ва миллий услубда қурилган меҳмонхоналар фаолият кўрсатмоқда.

Улар ҳозирги кунда иккитта тўрт юлдузли, 278 ўринли «Афросиё Палас» ва 166 ўринли «Президент-Отел» меҳмонхоналари бўлиб, қўшимча равишда миллий услубда қурилган хусусий меҳмонхоналар тизими туристларга тегишли хизмат турларини кўрсатиб келмоқда.

Самарқанд шаҳрида ташқи туризмнинг ривожланиш ҳолати, яъни бугунги кунда хорижий туристлар ташрифининг таҳлили, энг кўп туристлар оқими

Европа мамлакатларидан келишини кўрсатмоқда 55 %, бунда Бутунжаҳон туристлик ташкилотларининг таснифи бўйича собиқ иттифок мамлакатлари ҳам Европа минтақасига киради. Кейинги ўринда Шаркий Осиё ва Тинч океания минтақа мамлакатлари туристлари 22% ни ташкил қилмоқда. Учинчи ўрнида эса Ўрта Шарқ мамлакатларидан 11% ва қолган қисмини Жанубий Осиё мамлакатларидан 8 %, Америка мамлакагидан 4 % туристлар келганлиги кўрсатилмоқда.

Айни пайтда Самарқанд вилоятида 2010 йилгача туризмни ривожлантиришнинг минтакавий дастури қабул қилинган бўлиб, унда асосий таракқиёт босқичлари ва йўналишлари белгиланган. Ушбу дастурда минтақада ички ва халқаро туризмнинг барча тизимларини тубдан қайта қуриш ва ташкил қилиш тадбирлари белгиланган.

Самарқанднинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Афрәсиёб (эрамиздан олдинги VIII аср);
2. Мирзо Улуғбек расадхонаси (1428 й.);
3. Шохи Зинда архитектура мажмуаси;
4. Ҳазрати Ҳизр масжиди (XIX аср ўрталари);
5. Бибихоним масжиди (1399 й.);
6. Улуғбек мадрасаси (1417й.);
7. Шердор мадрасаси (1619 й.);
8. Тиллақори мадарасаси (1647 й.);
9. Чорсу бозори (XVIII аср охири);
10. Рухобод мақбараси (1380 й.);
11. Оксарой мақбараси (1470 й.);
12. Гўри Амир мақбараси (1404 й.);
13. Намозгоҳ масжиди (XVIII аср);
14. Ишратхона мақбараси (1464 й.);
15. Хожа Ахрор мажмуаси (XV-XX асрлар);
16. Мавзолей Чупон-Ота мақбараси (1430 й.);
17. Хожа Абду Дарун қабристонини (XV аср);
18. Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуаси (IX аср).

Бухоро

«Бухоро» сўзи санскрит тилида «Ибодатхона», Суғд тилида «Тангри жамоли» маъноларни англатади. Бухоро Буюк Ипак Йўлининг йирик тижорат маркази бўлиб ҳисобланган. Бухоро Ўрта асрларга мансуб 140 дан ортиқ архитектура ёдгорликларига эга бўлган «Музей-шаҳардир». Пойи Калон, Кўшмадраса, Минораи Калон, Исмоил Сомоний мақбараси каби кўплаб ёдгорликлар бундан минг йиллар олдин қурилган бўлиб, ҳозирги кунда ҳам меҳмонларни ўзларига жалб этмоқда. Бухоронинг машҳурлигини ал-Бухорий, Наршахий, Рудакий, Дақикий, Абу Али ибн Сино ва Баҳоуддин Нақшбанд каби сиймолар янада орттириб юборишган. Ислом дунёсида Бухоронинг исмига Шариф, яъни Муқаддас кўшимчаси қўшиб ишлатилган.

X асрда Бухоро энг йирик илмий ва маданий марказ бўлган. Мағоқи Аттори, Намозгоҳ масжиди, Чашмаи Аюб кабилар ушбу даврдан ёдгор бўлиб қолган.

Ситораи Моҳи-хосса охириги Бухоро Амирининг ёзги саройи, у хашаматли архитектуранинг энг ёрқин намуналаридан биридир.

Лаби Ховуз (XVI-XVII асрлар), Хужа Насриддин хайкали, Нодир Девонбеги мадрасаси, Девонбеги хонақоси, вақтида Марказий Осиёдаги етакчи бўлган Қўқалдош мадрасаси (Абдуллахон томонидан бунёд этилган) шаҳарнинг ўзига хос диққатга сазовор жойлари ҳисобланадилар.

Исмоил Сомоний макбараси шаҳардаги яхши сакланиб қолган энг қадимий бино бўлиб, нафис архитектурага эга. Пойи Калон ансамбли (XII-IV асрлар) шаҳарнинг марказидан ўрин олган. Шу ердан пиёда Арк биносига, Чорминорни ўтиш мумкин.

Шаҳар атрофидаги Варахша ҳаробаларидан жанглар ва ов маросимларининг акс эттирувчи кўплаб рангли лавҳалар, қимматли буюмлар топилган ва музейларга топширилган.

Бухоро қорақўли халқаро бозорда эътироф этилган. Шунингдек, Бухоро зардўзликнинг ватани ҳисобланади.

Бухоронинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Арк (XI аср);
2. Боло-Ховуз мажмуаси (XVIII аср);
3. Исмоил Сомоний макбараси (IX аср);
4. Чашмаи-Аюб (1380 й.);
5. Абдуллахон мадрасаси (1596 й.);
6. Модари-Хон мадрасаси (1556 й.);
7. Масжиди Баланд (XVI аср бошлари);
8. Гавқушон мажмуаси (масжид, минора, Мадраса), (XVI аср);
9. Зайниддин Хожи хонақоси (1555 й.);
10. Пойи-Калон мажмуаси (XII аср);
11. Лаби-Ховуз мажмуаси (XVI аср);
12. Қўқалдош мадрасаси (1568 й.);
13. Нодир Девонбеги хонақоси (1620 й.);
14. Улуғбек мадрасаси (1417 й.);
15. Абдулазизхон мадрасаси (1652 й.);
16. Болоховуз масжиди (1712 й.);
17. Сайфиддин Боҳарзий макбараси (XIII асрнинг иккинчи ярми);
18. Баёнқулихон макбараси (XIV асрнинг иккинчи ярми);
19. Намозгоҳ масжиди (XII аср);
20. Файзобод хонақоси (1598 й.);
21. Чорминор мадрасаси (1807 й.);
22. Бухоро Амирининг Ситораи Моҳи—хоса ёзги саройи (XIX аср охири);
23. Чор-Бакр мажмуаси Жўйбор хўжалари мазори (1560 й.).

Хива

Хива кўплаб архитектура ёдгорликлари жойлашган Ичан- қалъада қадимий шарқ руҳини сақлаб қолган. Хиванинг архитектура ёдгорликлари асосан мадраса, масжид ва миноралар, Паҳлавон Маҳмуд мақбараси (1835 йил), Муҳаммад Аминхон мадрасаси (1850—1855 йиллар), Кўна Арк, Тош Ҳовли, Оллоқулихон қарвонсаройи (1855 йил) қабилардан иборат. Рангли безаклар берилган Калта Минор (1835 йил) ва 218 та нақшли устунга эга бўлган Жума масжидларни алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин. 2,5 километр узунликдаги деворга эга бўлган Ичан-қалъа, Отадарвоза, Шимолий, Шаркий, Жанубий, Бухоро ва Тошдарвозаларига эга. Унда 40 дан кўпроқ қудуқлар мавжуд.

Хиванинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Ичан-қалъа, Саидбой масжиди ва мадрасаси (XVIII аср боши);
2. Полвон Дарвоза атрофлари;
3. Оллоқулихон мадрасаси (1834 й.);
4. Кутлугмурод-иноқ; мадрасаси (1804 й.);
5. Оллоқулихон Тими ва Қарвонсаройи (XIX аср);
6. Абдуллахон мадрасаси (1865 й.);
7. Анушхон масжиди ва ҳарамии (1657 й.);
8. Тошховли (Оллоқулихоннинг саройи) (1830 й.);
9. Оқмасжид (1832 й.);
10. Жума масжиди ва минораси (1788 й.);
11. Саид Оловуддин мақбараси (XIV аср);
12. Муҳаммад Аминхон мадрасаси (1851 й.);
13. Муҳаммад Аминхон мадрасаси (1871 й.);
14. Калтаминор (1855 й.);
15. Кўна Арк (1868 й.);
16. Тўрамурод минораси (1888 й.);
17. Шерниёзхон мадрасаси (1718 й.);
18. Борланди масжиди (XIX аср);
19. Арабхона мадрасаси (1838 й.).

10.3. Шаҳрисабз, Термиз, Фарғона ва бошқа шаҳарларнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари

Шаҳрисабз

Боғлар ва узумзорларга бурканган Шаҳрисабз шаҳри хунарамандчилик маркази бўлган. Шаҳрисабздаги дастлабки турар жойларга V-VI асрларда асос қўйилган бўлса, IX-X асрларга келиб у йирик савдо ва хунарамандчилик марказига айланган. Амир Темури томонидан девор билан ўралганидан сўнг у анданият ва илм-фан шаҳрига айланган.

Қарши шаҳри Самарқанд ва Бухородан Афғонистон ва Ҳиндистонга ўтувчи қарвон йўллари асосида юзага келган. Қарши бир неча архитектура ёдгорликларига эга. Булар: Мирзо Улуғбек томонидан қурилган Кўкғумбаз

масжиди (1463 й.), Жомеъ масжиди, Минорали Кургонча (XIX-XX асрлар), Хўжа Абдулазиз мадрасаси (XX аср), Қиличбой мадрасаси (1714 й.), Захок-Морон шаҳарчаси ҳаробалари (эрамиздан аввалги I аср-эрамизнинг V асри) ва Қашқадарё дарёси устидан ўтган қадимий кўприк қабилардир. Шаҳарди Ўлкашунослик музейи бор.

Қашқадарёнинг муҳим археологик ёдгорликлари-Темурий сулоласига тегишли Шамсиддин Мир Кулол мақбараси, Кўкғумбаз масжиди, Гумбази Зейдан мақбарасидир.

Ҳисор тоғларнинг жануби-ғарбида 1975 йилда Қизилсой қуриқхонаси ташкил этилган. Бу ерда силовсин, айиқ, қор барси каби ноёб хайвонларни учратиш мумкин. Шунингдек, Марказий Осиёдаги энг йирик ғорлардан бири Амир Темури ғори ҳам шу атрофларда жойлашган.

Қашқадарёда Хожа Убайдулла, Жаррох Абдурахмон Ота, Ғулом Накшбандийлар зиёратгоҳлари, Султон Мирҳайдар мақбараси каби зиёратгоҳлари ҳам бор.

Шаҳрисабзнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Оксарой (1380 й.);
2. Дорус - Саодат мажмуаси (XIV аср);
3. Ҳазрати Имом масжиди (XIV аср);
4. Жаҳонгир мақбараси (XIV аср);
5. Дор-ут-Тиловат архитектура мажмуаси;
6. Кўкғумбаз масжиди (1435 й.);
7. Гумбази Саидон (XV аср);
8. Шамсиддин Кулол мақбараси (XV аср).

Сурхондарё

Сурхондарё Ўзбекистоннинг жанубида жойлашган. Унинг жанубиди Амударё бўйлаб Афғонистон билан бўлган чегара ястаниб ётибди, шимолдан уни Ҳисор тоғлари ўраб олган.

Худудда сақланиб қолган асосий ёдгорликлар қаторига Қирқ қиз саройи (IX аср), Ҳаким ат Термизий архитектура ёдгорлиги (XI аср) ва Султон-Саодат мажмуасини киритиш мумкин.

Термиз

Сурхондарё вилоятининг маркази бўлган Термиз шаҳри эрамиздан олдинги II-I асрларда Ҳиндистонни Марказий Осиё орқали Европа билан боғловчи қарвон йўлларининг чорраҳасида пайдо бўлди, кейинроқ у Хитойга элтувчи Буюк Ипак Йўлида ҳам муҳим аҳамият касб этди. Кушонлар даврида 500 гектар майдонни эгаллади. Шунингдек, Термиз ёнида эрамиздан олдинги III-II асрларда Юнон-Бақтрия давлатига тегишли турар жойлар топилган. Қоратепадан Будда маданиятига тегишли турли ёдгорликлар, Фаёзтепада Будда ибодатхонаси ҳаробаларида қизиқарли лавҳалар ва ҳайкаллар топилган.

Термизнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Қирқ қиз саройи (IX аср);

2. Термиз ҳукмдорлари саройи (XX аср);
3. Ҳақим ат Термизий архитектура мажмуаси (X аср);
4. Сулгон - Саодат архитектура мажмуаси (X аср);
5. Қоратепа ибодатхонаси (II аср);
6. Фаёзтепа ибодатхонаси (I аср).

Фарғона

Фарғона шаҳри Фарғона вилоятининг жанубида жойлашган. Фарғона вилоятига қуруқ мўтадил иқлим, илик ёз, унчалик совуқ бўлмаган киш фасли ҳосил. Вилоят ўсимлик дунёси, ўрмонлар ва ниҳоятда манзарали тоғларга бой.

Фарғона шаҳри водийдаги энг йирик марказларидан бири. Шаҳарга юз йилдан олдин Янги Марғилон номи билан асос солинган. Табиатшунослик музейида шаҳарнинг бутун тарихи билан танишиш мумкин. Фарғона бутун дунёга Шохимардон, Қизилтепа каби курортлари билан маашхур бўлган.

Қўқон илгари Қўқон хонлигининг пойтахти бўлган, Ўзбекистоннинг энг машхур шаҳарларидан бири. XX аср бошларида Қўқон Тошкентдан сўнг иккинчи йирик шаҳар бўлиб ҳисобланган, аҳолисининг сони барча ҳудудий марказлардан ортиқ бўлган.

Қўқоннинг охириг хони Худоёрхоннинг саройи шаҳарнинг энг муҳим архитектура ёдигорликларидан бири бўлиб ҳисобланади. Хон саройи ҳашамати ва безаклари билан ўчмас таассурот қолдиради. Шунингдек, Шоира Подирабегим номи боғлик икки минорали Модарихон мақбараси ҳам қизиқарлидир. Қатл этилган шоира хотирасига бағишлаб мақбара ёнида оқ мрамар ва бронзадан ишланган хайкал ўрнатилган.

Марғилон.

Марғилон шаҳрининг 2000 йиллиги ҳукумат қарори асосида 2007 йилда қисқ нишонланди. Марғилонга Буюк Ипак Йўлининг кашф этилиши билан овозликни тан олувчи мағрур сўғдлар томонидан асос солинган. Унда ипак матолар ишланган. X асрда Марғилон бутун дунёга ўзининг ипак матолари билан машхур бўлган. XV аср охири XVI аср бошларида Марғилон водийнинг энг муҳим шаҳарларидан бирига айланган.

Марғилоннинг монументал ёдгорликларидан безатилган масжид минора-мақбара ва каптархонадан иборат бўлган Каптарлик композицияси (XVIII аср) ҳамда Шоуда масжидини келтириш мумкин.

Фарғона водийсининг асосий тарихий ва мезморчилик ёдгорликлари:

1. Худоёрхон саройи (1870 й.);
2. Риштлик масжиди (1913 й.);
3. Жоме масжиди ва минораси (1809 й.);
4. Мулкобод масжиди (1913 й.);
5. Саид Аҳмадхожи мадрасаси (XIX аср бошлари);
6. Чокар масжиди (1911 й.);
7. Хужа Мағиз мақбараси (XVIII аср);

8. Мулло Дирғиз мадрасаси (XX аср бошлари);
9. Ахсикент қадимий шаҳарчаси (эрамиздан аввалги II аср).

Ушбу юқорида кўрсатилган барча тарихий ёдгорликларни талабаларга визуал ҳолатда кўрсатиш ва ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантириш мақсадида ҳар битта тарихий объект талабаларга мустақил шуғулланиш учун вазифа қилиб берилади. Ўқитувчи томонидан талабаларга ёрдам тариқасида ушбу маъруза «Power Point» дастурида тўлаллигича электрон версияси тақдим этилади.

Таянч иборалар: Тарихий шаҳарлар, «Шарқнинг қадимий обидалари», «Жаҳон мероси», «Жаҳон номоддий мероси хазинаси», аквапарк, Ислоҳ конференцияси ташкилоти (ОИК), Халқаро ислоҳ ташкилоти (ISESCO), ислоҳ маданияти пойтахти, тарихий ва архитектура ёдгорликлар, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Ўзбекистонда туризмни ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни нимадан иборат бўлган?
2. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари «Шарқнинг қадимий обидалари» сифатида ифодаланишининг сабаби нимада?
3. Тошкент шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларинималардан иборат?
4. Самарқанд шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларинималардан иборат?
5. Бухоро шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларинималардан иборат?
6. Хива шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларинималардан иборат?
7. Фарғона водийси шаҳарларининг асосий тарихий ва архитектуранималардан иборат?
8. Термиз шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларинималардан иборат?

11. ЎЗБЕКИСТОНДА ХАЛҚАРО ТУРИЗМНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Режа:

- 11.1 Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири
- 11.2. Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси
- 11.3. Халқаро туризм хизмат бозорида утказилаётган ислохотлар

11.1. Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири

Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистон Республикаси кенг жаҳонга юз тугди ва халқаро алоқаларга киришиб кетди, Ўзбекистон халқаро алоқаларининг ривожланишида туризм соҳаси алоҳида ажралиб туради. Мустақилликдан олдин Ўзбекистон аҳолиси собиқ марказ рухсати билангина чет элларда саёҳат қилиб келар эди, хорижий туристлар ҳам аввал Москвага келиб, сўнг Ўзбекистонга ташриф буюра олишар эди. Бунинг устига, туризмдан олиннадиган барча даромадларни (шунингдек, валюта даромадларининг ҳам ҳаммасини) тўғридан-тўғри собиқ марказга жўнатиш мажбурий эди. Хорижий туристларга кўрсатилган хизматлар ҳаражати Ўзбекистон бюджетидан қопланар, бунинг эвазига марказдан ҳеч нима олинмас эди. Яъни, халқаро туризмдан Ўзбекистон факатгина зарар кўрар эди.

Мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистон ҳукумати биринчилар қаторида туризм соҳасининг ривожланишига алоҳида эътибор қарата бошлади ва бунинг учун масъул бўлган ягона ташкилотни тузди. Ўзбекистон Республикасида туризмнинг ривожланиши учун масъул бўлган ташкилот «Ўзбектуризм» Миллий Компаниясидир. Компания Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 27 июлдаги УП-447 рақамли «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг ташкил этилиши» тўғрисидаги Фармони асосида ташкил этилган. «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг таркибига алоҳида-алоҳида хўжалик фаолияти юритган «Интурист», «Спутник» ва Касаба интифокларининг туризм ва экскурсиялар бўйича Кенгаши каби ташкилотларнинг минтақавий таркибий бўлинмалари бирлаштирилди.

Миллий компаниянинг фаолият юритиши давомида Республикамиз туризмида катта ўзгаришлар амалга оширилди. Олдинлари меҳмонхоналар учун дам олиш уйлари, туристлик базалар, кемпінглар умуман замонавий талабларга жавоб бера олмас эди. Чунки уларни таъмирлаш, қайта қуриш ва жиҳозлаш масалалари собиқ Марказ томонидан кўриб чиқилган. Мустақилликка эришилиши билан бу ҳолга, шунингдек, туризм соҳасидан олинган даромаднинг барчасини республика ташқарисига олиб чиқиб кетилишига чек қўйилди. Ўзбекистон туризм соҳасида бозор муносабатлари пайванд қила бошлади, давлатнинг кўплаб туристлик корхоналари хусусийлаштирилди, туристлик маҳсулот яратиш ҳамда шу туристлик маҳсулотга мустақил нарх белгилаш эркинлиги яратиб берилди. Натижада туристлик бозорда корхоналар орасида рақобат юзага келди. Рақобат Ўзбекистон туристлик корхоналарининг ўз фаолиятини янада ривожлантириш

учун янада сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш ва бу билан умумий ривожланишни таъминлашга ундади.

«Ўзбектуризм» Миллий Компаниясининг вужудга келиши ва ташкилотнинг 1993 йили Бутунжаҳон туризм ташкилотига аъзо бўлиб кириши Ўзбекистон туризми таракқиётида қўйилган улкан қадам бўлди. Республикада халқаро туризмни янги босқичга кўтариш ва самарали фаолият кўрсатиши мос келадиган янги шарт-шароит ва механизмлар вужудга келди.

Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмни ривожлантириш борасида ишлаб чиқилган муҳим ҳужжатлар қаторида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995-йил 2-июндаги «Буюк Ипак Йўли»ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикаси иштирокини авж олдириш ва республикада Халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ҳамда мазкур фармонни амалга ошириш мақсади билан эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 3-июндаги «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорини киритиш мумкин.

Ўзбекистон халқаро туризмнинг ривожланишида «Буюк Ипак Йўли»нинг тутган ўрни ва моҳияти ниҳоятда чексиз. Бир неча асрлар давомида ушбу заминнинг Ғарб ва Шарқда истиқомат қилган халқларни Жанубий-Шарқий Осиёдан то Ўрта ер денгизи мамлакатларигача чўзилган ва «Буюк Ипак Йўли» деб ном олган савдо-сотик йўли бир-бири билан боғлаб турар эди. Бу йўл «Ипак Йўли» деб ном берилишининг асосий сабаби, бу ерда ташиладиган маҳсулотларнинг асосий қисми ипак матолари ва маҳсулотлари бўлгани билан гандир. Ипак тайёрлаш билан боғлиқ бўлган сир-асрорларни Хитой усталарининг йиллар давомида бошқа одамлардан яшириб келган. Аммо «Буюк Ипак Йўли» орқали ташилган маҳсулотлар фақат ипакдангина иборат бўлмай, балки бу йўл орқали бронза, чинни, жун, хом ашёлар ва улардан тайёрланган буюмлар ҳам эди. «Буюк Ипак Йўли» қарийиб икки минг йиллик тарихга эга бўлиб, бу йўл асосан Италиядан тортиб Туркия орқали Ироқ ва Эронга борган. У ердан эса Марказий Осиё ҳамда Шимолий Помир орқали ўтиб Қашқар ва Ёрқентгача етган. Бу ерда йўл иккига ажралган ҳамда шимол томондан Такла-Макон саҳросини айланиб ўтиб, Лобнор кўли яқинида яна қўшилган ва Хитойгача борган.

Буюк Ипак Йўлида Туркистон худуди етакчи ролни бажариб келган. Ушбу худуддаги Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз, Хўжанд, Чоржуй каби қатор шаҳарлар ипак йўлидаги асосий манзиллар бўлган. Ўзбекистон ўзининг қўлини географик ўрни туфайли бу тарихий йўлда марказий ўринни эгаллаган. «Буюк Ипак Йўли» кўп асрлар давомида кишилик маданиятининг вужудга келишида катта ўрин эгаллаган.

Унинг тарихда тутган ўрни ҳамда аҳамиятини тиклаш, бу йўлда туризмни ривожлантириш каби мақсадларни мўлжаллаб, 1994 йилнинг октябр ойида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва унинг нуфузли ташкилоти ЮНЕСКО иштирокида Ўзбекистонда Бутунжаҳон туристлик ташкилотининг кенгаши

бўлиб ўтди. Кенгаш аъзолари Ипак йўли бўйлаб туризм фаолиятини тиклаш ва ривожлантиришга қаратилган Самарқанд Декларациясини қабул қилди.

1995 йил октябрида Тошкент шаҳрида «Ипак Йўлида туризм» номи билан биринчи халқаро туристлик ярмарка ўтказилди. Шундан бери бундай ярмарка ҳар йили узлуксиз равишда ўтказилиб келинмоқда. Бу ярмаркаларда тузилган ширкетома ва битимлар халқаро туризмни янада ривожлантириш, Республиканинг туризмга оид имкониятларини ишга солиш ҳамда «Буюк Ипак Йўли»га хос бўлган қадимий анъаналарни тиклашга кенг йўл очиб берди.

11.2. Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси

Бозор иқтисодиёти шароитида Ўзбекистонда халқаро туризм соҳасини ривожлантириш учун қўлай имкониятлар ва шарт-шароитлар юзага келиётганлиги, туризмнинг республика иқтисодиётига янада интеграцияланиши, мамлакат иқтисодиётида муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон иқтисодиёти тажрибаларидан маълумки, туризм соҳаси мамлакат бюджети учун зарур бўлган валюта тушумини таъминлаш, янги иш жойларини вужудга келтириш ва шу билан биргаликда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш учун хизмат қилади. Республикамиз халқаро туризм соҳасидаги имкониятларининг кагталиги билан кўшни мамлакатлардан тубдан фарк қилади. Ўзбекистоннинг географик ўрни, ниҳоятда қўлай, табиий иқлим широйтига эга эканлиги, инсоният маданий тараққиётида ҳам катта ўрин тутди. Ўзбекистон бетакрор, ажойиб тарихий архитектура ёдгорликлари, ширин-шакар мевалари, хилма-хил миллий этаомлари, ажойиб миллий анъаналари, урф-одатларига эга бўлган меҳмондўст халқига эга. Буларнинг бирчиси чет эллик туристлар эътиборини ўзига тортади ва уларни хайратлантиради. Халқаро туризмни ривожлантиришда Ўзбекистондаги иккисий барқарорлик, тинчлик-тотувлик муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонга келувчи хорижий фуқароларнинг 85% ини МДХ, мамлакатлари ташкил қилса, қолганини Германия, АҚШ, Жанубий Корея, Франция, Япония, Туркия, Буюк Британия каби мамлакатлар таъминлайди. «Ўзбектуризм» Миллий Компаниясининг статистик маълумотларига кўра, Ўзбекистонга жами ташриф буюрган хорижий туристларга хизмат кўрсатиш динамикаси куйидаги 11.1. жадвалда кўрсатилган:

Жадвал 11.1.

«Ўзбекистон Республикасига ташриф буюрган хорижий туристларга хизмат кўрсатиш динамикаси

Кўрсаткичлар	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
«Ўзбектуризм» МК бўлинмаларни томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар, минг киши	92,0	173,8	252,9	272,0	274,0	278,0	231,0	196,7	230,4	262,8	241,9	273,2	343,5	370,1

Олдинги йилга нисбатан % ҳисобида	151,1	188,9	145,5	107,5	100,7	101,4	83,1	85,1	117,1	114,0	92,1	112,9	118,1

Манба: «Ўзбектуризм» Миллий компанияси маълумотлари

Ўзбекистонга келувчи хорижий туристларнинг аксарияти Тошкент, Самарқанд-Бухоро-Хива йўналиши бўйича саёҳат қиладилар. Чунки Ўзбекистон туризм инфратузилмаси айнан шу манзилгоҳларда яхшироқ ривожланган ҳамда Буюк Ипак йўлига тааллуқли кўпгина объектлар айнан шу жойларда сақланиб қолинган (Ўзбекистонга гуруҳларда ташриф буюрувчи туристларнинг аксарияти Буюк Ипак йўли йўналиши доирисида ҳаракатланадилар). Шунингдек, Сурхондарё, Қашқадарё ва Фарғона vodiёси вилоятларида ҳам туристларни жалб этиши мумкин бўлган кўплаб муҳим туристлик жозибадор манзиллар мавжуд бўлсада, туристлик инфратузилмасининг ривожланмагани туристларни бу ерга келишига тускинлик қилар эди. Бу каби камчиларни бартараф этиш мақсадида ҳукуматимиз томонидан Қамчиқовдонидан ўтилувчи йўл қайта таъмирланди, Сурхондарёга Самарқанддан ва Тошкент шаҳридан Бухоро ва Самарқанд шаҳарларига турситларни ташини учун янги электрлашган темир йўл тортилди, бу жойларда кўплаб туристлик меҳмонхоналар бунёд этиляпти.

Ўзбекистонга келувчи хорижий туристларнинг сонини ўсишига салбий таъсир этиши мумкин бўлган қуйидаги ҳолатлар бартараф этиб борилмоқда:

- Ўзбекистон тўғрисидаги дастлабки ва сўнгги таассуротларни қолдирувчи боғжона хизмати ходимларининг саёҳатчилар билан бўлган муомала маданияти яхшиланди;
- меҳмонхоналарда тортилувчи таомлар замонавий талабларга жавоб бери бошлади;
- Ўзбекистон ичидаги меҳмонхона хизматлари нархларининг асосий рақобатчиларимизга нисбатан қимматлиги, транспорт нархларининг юқори ҳоллари камайтириб борилмоқда;
- туристлик эсдалик учун харид қилинадиган миллий сувенирларимизнинг хилма хиллиги оширилиб, йўқолиб кетган бир қатор ҳунармандчилик турлари тикланди ва қайта ташкил этилди;
- тарғибот масалаларига етарлича эътибор берилиб, хорижий фуқароларнинг Ўзбекистон тўғрисидаги маълумотларининг чегараси кенгайтириб борилмоқда, бунда айниқса, Германия ва Италиялик бизнесҳамкорларнинг воситачилигидан самарали фойдаланилмоқда;
- туристлар ихтиёрига таклиф этилаётган товар ва хизматларнинг сифати нархига мослаштириб борилмоқда.

Юқориди санаб ўтилганларни бартараф этиш билан биргаликда кўрсатилаётган туристлик хизматларимизнинг сифатли бўлишига ҳаракат қилинмоқда. Шунингдек, чет элларда Ўзбекистон туризмни реклама қилишни барча туркорхоналаримизнинг ташвиқот-тарғибот ишларининг рақобатчилардан фарқ қилувчи умумий мавзу остида бирлаштирилиши Ўзбекистоннинг халқаро туристлик бозорида ўз ўрнини мустаҳкамроқ эгаллашига ёрдам беради.

Ўнинг учун ўзимиз эгаллик қилаётган туристлик ресурсларимизни яна бир бор қайтадан чуқур ўрганиб чиқиш, улардан самарали ва барқарор фойдаланиш (ўўларини аниқлаш ва шу асосида Миллий туристлик брендни ишлаб чиқиш шарт бўлиб қолмоқда. Шу сабабли, «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан ўлкамиз туристлик ресурслари ўрганиб чиқилиб, туристлик ресурсларимизнинг махсус кадастри яратилмоқда. Ўзбекистон туризмни ривожлантириш учун хизмат қила оладиган ресурсларининг анчаси ҳали очилмагани катта имкониятлар мавжудлигини кўрсатади. Олдимизда тўрган шифа - уларни излаб топиш, ўрганиш ва улардан келгуси авлодлармиз ҳам фойдалана олишларини ўйлаган ҳолда янги турмахсулотлар ишлаб чиқишдир.

11.3. Халқаро туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислохотлар

Туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислохотларимизнинг мантиқий экани қўйидаги масалаларга қаратилган: туризмни бошқариш тизимининг доимий равишда такомиллаштириб борилишига; ҳукуратимиз томонидан туризмни ривожлантириш мақсадида марказлашган ҳолда ажратиладиган маблағлар ҳажмининг ортиб бориши шароитида Ўзбекистоннинг туристлик салоҳиятидан самарали фойдаланишга; мамлакат бюджетига тушадиган маблағларни оширишга; хусусий корхоналар ва маҳаллий аҳолининг моддий-маънавий фаровонлигини таъминлашга.

Мустақиллик йилларидан сўнг, Ўзбекистон дунё туризм хизмат бозорига яқин қадамлар билан кириб бориб, жаҳон туризмидеги ўз ўрнини барқарор яқинлаб бормоқда. ТДИУ олимларининг тадқиқотлари бўйича, мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистонда жаҳон бўйича халқаро туризмдан олинган даромаднинг фақатгина 0,002 % гина олинган. (1993 йилда Ўзбекистонда хорижий туристлардан 5 млн. АҚШ долл. миқдорида даромад олинган) ҳамда дунё бўйича халқаро саёҳатга чиққан туристларнинг 0,01 % гина қабул қилинган (1994 йилда Ўзбекистонга 60,9 мингта хорижий турист ташриф буюрган). Ҳозирда Ўзбекистонга дунё бўйича халқаро туризмга чиққан инсонларнинг 0,03 % идан ортиги келади (2006 йилда дунё бўйича 842 млн. киши халқаро туризмга чиққан) ҳамда дунё бўйича халқаро туризмдан олинган даромаднинг 0,004 % ни ташкил қилган. (2005 йилда дунё бўйича халқаро туризмдан 680 млрд. АҚШ долл. миқдорида даромад олинган). Кўрииб турибдики, мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг халқаро туризмдан даромад олишдаги ҳиссаси 2 баробарга, халқаро туристларни жалб қилишдаги улуши 3 баробарга ортган. Бу вақт мобайнида жаҳонда халқаро туризм ҳам юксак суръатларда ривожланаётганлигини инобатга оладиган бўлсак (дунё бўйича халқаро туризм ўртача йилига 10 %дан ўсгани ҳолида Ўзбекистонда халқаро туризм йилига ўртача 17 % дан ўсаяпти), эришилган кўрсаткичларнинг пажамиятини янада чуқурроқ ҳис қилиш мумкин. Ўзбекистонда туризмнинг ривожланишида эришилган кўрсаткичлар билан қўйироқда келтирилган яқинваллар орқали янада аниқроқ танишиш имкони мавжуд.

Ҳозирда Республикада хорижий туристларга асосан маданий-танишув турлари таклиф қилинмоқда. Ушбу турлар давомида тарихий, архитектура, диний обидалар ва зиёратгоҳлар билан таништирилади, маҳаллий аҳолининг турмуш тарзи ва маданияти кўрсатилади. Бундай турлар давомида асосан Самарқанд, Бухоро ва Хивадаги объектларга ташриф буюрилади. Республикада ҳаммаси бўлиб 30 га яқин турлар таклиф этиладики, уларнинг ичидан Тошкент ва Фарғона водийсида амалга оширилувчи кўнгилочар, дам олиш - даволаниш, тоғ-чанғи, голф спортлари билан шуғулланиш турлари ҳам мавжуд.

11.2.жадвалда кўрсатилганидек мамлакатимизда туризмни ривожлантиришда кўлга киритилган ютуқларга назар ташлайдиган бўлсак, аввало, Ўлкамизга ташриф буюраётган хорижий туристлар сони ошиб бораётганлигини инобатга олиш зарур бўлади. Масалан, «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси ташкилотлари томонидан 2000-йилда 1993 йилга нисбатан 3 баробар кўп хорижий меҳмонларга хизмат кўрсатилган.

Чет элдан келаётган меҳмонлар сонининг 2001 йилдаги камайиши кўшини мамлакатда амалга оширилган антиглобал харбий ҳаракатлари таъсирининг натижаси бўлди. Бунда кўплаб хорижий туристлик фирмалар куз-киш ойлари учун Ўзбекистон меҳмонхоналаридаги жой бронларини зарурат бўлмаса-да, эҳтиёткорлик юзасидан бекор қилишди. Бу жойлар бронларининг миқдори 2000 йилга нисбатан анча кўп бўлганлиги, 2001 йилда туризм янада ўсиши мумкин эканлигидан далолат беради. 2003 йилга келиб, мамлакатимизга четдан келаётган хорижий туристларнинг сони яна оша бошлади.

Жадвал 11.2

«Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар сони ва бундан олинган даромадлар

Йиллар	«Ўзбектуризм» Миллий компанияси томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар сони, минг киши ҳисобида	«Ўзбектуризм» Миллий компанияси бўйича туризм соҳасидан олинган валюта даромадлари минг, АҚШ долл.и ҳисобида	Хизмат кўрсатилган ҳар бир хорижий туристдан ўртача олинаётган даромад, АҚШ долл.и ҳисобида
1993	92.3	5000.0	54.15
1994	60.9	7363.6	120.91
1995	92.0	8000.0	86.94
1996	173.8	14493.0	83.38
1997	252,9	18836.0	74.48
1998	272.0	20980.0	77.13
1999	274.0	25525.0	93.15
2000	278.0	27295.0	98.18
2001	231.4	22215.3	95.99
2002	196.7	21546.0	109.54
2003	230.4	23851.0	102.33
2004	262.7	28020.0	106.62

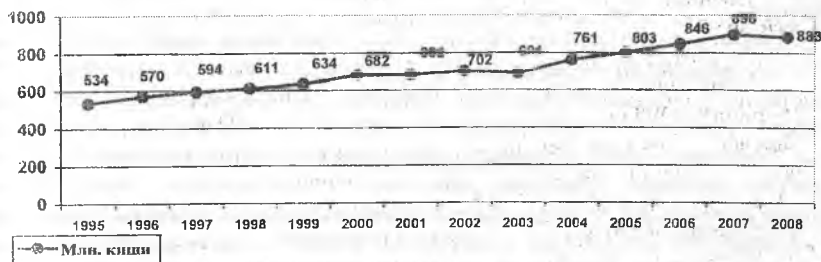
2005	241.9	28132.6	116.29
2006	273.2	42801.1	156.66
2007	343.5	51133.4	149.10
2008	370.1	62812.7	169.70

Жадвал «Ўзбектуризм» миллий компанияси маълумотлари асосида тайёрланган.

8-жадвалда ҳар бир хорижий туристдан факатгина «Ўзбектуризм» миллий компаниясига ҳисобот берувчи корхоналар томонидан олинган даромад кўрсатилган. Умуман олганда, Ўзбекистонга келган ҳар бир хорижий туристдан мамлакатимизнинг туризмдан ташқари бошқа тармоқ корхоналари томонидан қанда 400-600 АҚШ доллари миқдориди даромад олинади: яъни, хорижий меҳмонлар меҳмонхонада тунаш ҳақини тўлашдан ташқари овқатланиш, транспортда ҳаракатланиш, туристлик товарлар ва сувенирлар харид этиш, турли қўшимча хизматлар хариди учун кўплаб харажатларни амалга оширадиларки, шу туфайли туризм соҳаси бошқа соҳалар учун ҳам қўшимча даромад олиш имкониятини яратиб беришини кўриш мумкин. Ўзбекистон туризм маҳсулоти билан кўпроқ Европа мамлакатлари фуқаролари кизиқишмоқда, Осиё мамла-катларига назар ташлайдиган бўлсак, юртимизга энг кўп Осиёлик меҳмонлар кунчиқар Япония, Хитой, Малайзия, Жанубий Корея, Афғонистон ва Эрондан келаётганлигининг гувоҳи бўламиз. Бутун дунё бўйича 1995-2008 йиллар давомида сайёҳлик қилган жами туристлар оқимининг динамикаси куйидаги 11.1. диаграммада кўрсатилган:

Диаграмма 11.1.

Дунё бўйича туристлар оқими

Бутунжаҳон Туристлик Ташкилоти маълумотлари асосида

Диаграммада кўрсатилганидек, бутун дунё бўйича туризм оқимининг ўсиш суръатлари жаҳон молиявий иқтисодий инкирози натижасида 2008 йилда 25% га камайгани қайд қилинган. Бу пасайиш суръатларининг бошланғич ҳолати бўлиб, жаҳон молиявий иқтисодий инкирозининг давом этиш муддатларига боғлиқ.

Халқаро туристлар томонидан энг катта кизиқиш Тошкент -Самарқанд - Бухоро -Урганч - Тошкент экскурсия-танишув маршрутига билдирилмоқда. Ушбу йўналиш Ўзбекистоннинг энг муҳим тарихий ёдгорликлари билан танишиш, миллий анъаналар ва удумларни кузатиш ҳамда қадимий шаҳарлар

хаётига қўшилиш имкониятини беради. Туроператорларнинг фикрларини Сурхондарё тарихий-археологик марказ сифатида шуҳрат топиб бораёпти.

Халқаро туризм хизмат бозорида Ўзбекистон ўз туристлик махсулотини асосан «Буюк Ипак йўли» рекламаси – бренди орқали соғади. Бу лойиҳа бўйича энг кўп сотиладиган турлар қуйидагилар бўлди:

- Тошкент - Самарқанд - Бухоро - Урганч - Тошкент;
- Тошкент - Самарқанд - Шахрисабз - Бухоро - Урганч - Тошкент.

Ўзбекистонга чет элдан келувчи туристларнинг 76 фоизи Бухоро, Самарқанд, Хоразм ва Тошкентга ташриф буюришга қизиқса, қолган 24% Жиззах, Қашқадарё, Сурхондарё ва Фарғона водийси вилоятларига ташриф килади.

Туризмнинг хусусиятларидан бири - унинг мамлакатимиздаги бир қатор минтакаларнинг иқтисодиёти ва маданиятига фаол таъсир кўрсатишидир. Туризм индустриясининг ташкил қилиниши ва фаолият кўрсатиши транспорт тизимининг, туристларга савдо, ижтимоий-مائий, маданий, тиббий хизмат кўрсатишнинг ривожланиши билан яқиндан боғлиқдир.

Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантиришнинг асосий вазибаларидан бири хорижий туристларни қадимий тарихга эга бўлган Самарқанд, Бухоро, Хива ва Шахрисабз каби шаҳарларимиздаги тарихий обидалар, меъморчилик, диний ва маданий ёдгорликлар ҳамда республикадан бошқа диккатга сазовор замонавий жойлар билан таништириш орқали уларни маданий-маърифий маълумотлар беришдир. Бундан ташқари, хорижий туристларни республикамизнинг нафақат тарихий жойларини, балки гўдақ табиати билан яқиндан таништириш, ҳордик чиқариш, даволаниш, спорт билан шуғулланиш каби янги 20 дан ортиқ туристлик маршрутлар ҳам йўлга қўйилган.

Хорижий давлатлардан Ўзбекистонга туристларни жалб қилишни янада устириш мақсадида «Ўзбектуризм» Миллий компанияси ҳар йили «ITB» (Берлин), «WTM» (Лондон), «BIT» (Милан), «FITUR» (Мадрид) каби йирик халқаро туристлик ярмаркаларида иштирок этиб, хорижий шериклар билан фаол ҳамкорлик қилиб келмоқда. Айни пайтда, мунтазам равишда ҳар йили «Тошкент халқаро туристлик кўргазмаси» уюштирилади, унда дунёдан кўпгина мамлакатлар туризм ташкилотларининг вакиллари меҳмон бўладилар.

Ўзбекистонга туристлар оқимини кўпайтириш ҳамда республикамизнинг халқаро туристлик марказларидан бири сифатида мавқеини юксалтиришда чегарадан, божхонадан ўтиш, рухсатнома олиш ва бошқа шу хилдаги расмиятчиликларни соддалаштиришнинг аҳамияти катта. Шундай масалаларни биргаликда ҳал этиш мақсадида «Ўзбектуризм» Миллий компанияси тегишли вазирликлар ва маҳкамалар билан биргаликда яқиндан иш олиб бормоқда.

Яна шуни такидлаш керак, АҚШ да 11 сентябр 2002 йилда бўлиб ўтган нохуш террорчилик воқеаси ва шундан кейин бизга қўшни Афғонистонда вужудга келган мураккаб вазият Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантиришга сезиларли таъсир кўрсатиб, туристлар оқими нисбатан сустлашиб қолди. Бу каби оқибатларни камайитириш, мамлакатимизни қизиқувчан туристларни янада кўпайтириш ҳамда бу ердаги барқарор.

туристлар учун кулай вазият тўғрисида уларга тўғри маълумот тарқатиш мақсадида «Ўзбектуризм» Миллий компанияси вакиллари халқаро туристлик мармаркаларида иштирок этишдан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги элчихона-ларида «Ўзбекистон кунлари»ни ҳам ўтказмоқдалар.

«Ўзбектуризм» Миллий компанияси хорижий халқаро ташиқлотлар билан ширкиба алмашиш ва миллий туристлик маҳсулотлари бозорини ривожлантириш мақсадида яқин ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўймоқда. Жумладан, «Ўзбектуризм» Миллий компаниясига Япония Халқаро Ҳамкорлик Ассоциацияси (JICA) ҳамкорлигида маркетинг тадқиқотларини ўтказиш ҳамда мамлакатимизнинг туризм имкониятларини ўрганиш мақсадида япониялик мутахассис ташриф буюрди. Бу тадқиқотларнинг натижасида Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш дастурига киритилган лойиҳаларга Япония томонидан техникавий ва молиявий ёрдам кўрсатиш имкониятлари кўриб чиқилди ҳамда кўплаб мутахассисларимиз замонавий япон туризм тадбиркорлиги билан танишишди.

Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш омиларидан яна бири хорижий туристларга кўрсатилган хизматнинг сифатини тубдан яхшилашга боғлиқдир. Булар - ресторан хизмати, тавсия этиладиган таомлар, мекмонхона шароити, шунингдек транспорт, савдо, ҳордик чиқариш ва маданий тадбирлар сифатини ўз ичига олади. «Ўзбектуризм» Миллий компанияси бу борада туристлик хизматни сертификатлаш бўйича ташкилий ишлар олиб бораёпти, бу пўналишдаги фаолиятни тартибга солувчи тегишли меъёрий ҳужжатлар ҳам шунлаб чиқилган.

Таянч иборалар: Халқаро туризм, халқаро туризм хизмат бозори, туристлар оқимини таъминлаб берувчи асосий мамлакатлар, Япония Халқаро Ҳамкорлик Ассоциацияси, «ITV» (Берлин), «WTM» (Лондон), «BIT» (Милан), «IFGUR» (Мадрид), «Тошкент халқаро туристлик кўргазмаси», хизмат кўрсатилган ҳар бир хорижий туристдан ўртача олинаётган даромад.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири нимадан иборат?
2. Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси нимани кўрсатмоқда?
3. Ўзбекистонга чет элдан келаётган меҳмонлар сонининг 2001 йилдаги камайиш сабаби нимага боғлиқ?
4. Халқаро туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислохотлар нималардан иборат?
5. Ўзбекистонга келаётган туристлар оқимини таъминлаб берувчи асосий мамлакатлар қаторига қайси мамлакатлар киради?
6. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш истиқболлари нималардан иборат?

12. ЭКОЛОГИЯ ВА ТУРИЗМ.

Режа:

- 12.1. Экологик туризм
- 12.2. Хорижий экотуризм бозори
- 12.3. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш
- 12.4. Ўзбекистон географиясининг туристлик жозибадорлиги
- 12.5. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табиий бойликлари

12.1. Экологик туризм

Ҳозирги кунда экологик туризмга ҳар қачонгидан ҳам талаб катта. Бу дунёнинг барча давлатларига тегишли бўлиб, фаол дам олишнинг бир тури унга кўра инсон уз соғлиғини тиклабгина қолмай балким, бир қанча эстетик ҳиссиётлар олади. Ҳозирги кунда экологик туризм энг ривожланган дам олиш тури бўлиб, бу спорт тури ҳам ҳисобланиб, туризмнинг энг ривожланган соҳасига айланмоқда. Экотуризмнинг мақсади ҳозирги ва келажак авлодларнинг экологик хавфсизлиги ва барқарор ривожланишини таъминлаш учун табиатдан туристлик йўналишда оқилона фойдаланишдан иборат.

Экологик туризм деб тан олиш учун қуйидаги қоидаларга риоя қилиш керак: кўрсатилган хизмат йўналиши экологик бўлиши шарт, туристларларга хизмат кўрсатадиган транспорт экологик тоза, фойдали экологик тоза овқат, унинг таркибиде маҳаллий маҳсулотлар бўлиши, малакали гидлар, сайёҳларни қизикарли ва экологик тоза табиий ва маданий жойларга бошлаб бориш керак.

Бутунжаҳон туристлик ташиқоти (БТТ) – “Табиий ҳудудларга маъсулят билан саёҳат қилиш нағижасида табиатни муҳофаза этишни таъминлайди ва маҳаллий халқнинг турмуш даражасини яхшилайтиди”.

Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш Концепциясида – экотуризм деганда нафақат маърифий-маънавий мақсадларни кўзлаган ҳолда экзотик табиий ҳудудларга, уларнинг ҳайвонот ва ўсимлик дунёсига саёҳат балки, ижтимоий-иқтисодий масалаларнинг амалга оширилиши ёрдамида экология муаммоларини ҳал қилиш билан бир-бирига боғлиқ мажмуалар йиғиндисини тушунамиз.

Ўзбекистонда эколог олимларнинг умумлаштирилган фикрлари – экотуризм маърифий-маънавий тушунчалар остида экотуристларнинг экзотик табиий ҳудудларга, уларнинг ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсига, табиий ҳудудларнинг тарихий ёдгорликларига, археологик топилмаларини, геологиясига, палеонтологик қолдиқларига саёҳатлари каби табиат билан боғлиқ мажмуалар қиради.

Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш учун қуйидаги вазифаларни бажариш лозим бўлади:

1. Экотуризм индустриясини шакллантириш учун махсус қонунларни ишлаб чиқиш ва уларнинг ҳуқуқий механизмларини яратиш;
2. Экотуристлик фан, таълим ва амалиётнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш;

3. Аҳолининг экологик онги ва маданиятини экотуризм орқали ўстириш, экотуризм йўналишидаги таълим ва тарбия йўлга қўйиш;
4. Экотуризм бўйича мутахассисликларни ўқитиш ва қайта тайёрлаш;
5. Экотуристлик объектларни ҳар томонлама баҳолаш ва уларнинг кадастрини олиб бориш;
6. Экотуризм мониторинги ва истиқболини олиб боришни йўлга қўйиш;
7. Миллий давлат ҳудудларини экотуризм бўйича районлаштириш;
8. Давлатларнинг ва халқаро жамиятнинг экотуризмга оид тактик режа ва стратеги тадбирларини оммавийлаштириш;
9. Биологик хилма-хилликни сақлаш.

Қайд қилинган вазифаларни бажаришда қуйидаги экотуристлик тамойилларни, яъни экологик муносабатларни туризм орқали тартибга солишга йўналтирилган қоидаларга қаттиқ, маъсулият билан риоя қилиш талаб қилинади.

- Экотуризмда табиатни муҳофаза қилиш ва барқарор ривожлантириш масалаларининг устиворлиги;
- Экотуризмнинг тарихий, маданий ва бошқа туризм турлари билан боғланганлиги;
- Туризм ва сервис соҳаси йўналишидаги барча таълим муассасаларида экотуристлик ўқув киритилишининг мақсадга мувофиқлиги;
- Маҳаллий аҳолининг экологик онги ва маданиятини ўстиришда экотуризмни жалб қилиш зарурияти;
- Табиатдан оқилона фойдаланиш ва табиатни муҳофаза қилишнинг мазмунини экотуристлик маршрутларда акс эттириш;
- Давлат, жамият, маҳаллий бошқарув идораларнинг экологик туризмдан манфаатдорлиги;
- Экотуризмда экологик ижтимоий-иқтисодий манфаатдорликнинг ягоналиги;
- Экотуризмда миллий ғурур ва ифтихорни шакллантиришнинг зарурлиги.

Тур дастурига асосан экотурлар қуйдагиларга бўлинади: ботаник, зоологик, геологик, эколого-этнографик, археологик, ва эколого-маданий шротурлар ёки кишлоқ яшил турлари; спелеологик, сувли, тоғли, ва бошқалар. Табиатнинг гўзаллиги-экотуризмни ривожланиши учун муҳим, лекин етарлича шарт эмас. Бугунги кунда дунё туризм бозорида жиддий рақобат мавжуд, аммо бу бозорга кириш осон эмас, бу ерда ўзига хос хусусиятлар ва қийинчиликлар мавжуд.

12.2 Хорижий экотуризм бозори

Ривожланган давлатларда Европа ва Америка туристлари ўз юртиларида ҳам тез-тез саёҳат қилиб турадилар. АҚШ нинг миллий боғлари экотуристлар билан тўла, айрим миллий боғларда саёҳат қилиш учун олдинроқ буюртма бериш лозим. Ошиб борувчи талаблар туфайли «Ёввойи» ҳудудларда нозик экологик мувозанатни сақлаб туриш қийин. Янги рекреацион ҳудудларни барпо этиш зарурияти пайдо бўлмоқда.

Экотуристлар асосан табиат аслича сақлаб қолинган жойларга боринин истайдилар, лекин бизнинг сайёраимизда бунақа жойлар кундан-кунга камайиб бормоқда. Саёҳларимизга инсон томонидан ўзгартирилган табиатдан баҳри олишга тўғри келади, дам олиш кунлари табиат бағрига ёки яқин далаларни сайрга чиққанингизда шу манзарага дуч келасиз.

Бутунжаҳон туристлик ташкилоти мутахассисларининг фикрига кўра, экотуризм бозори узок муддатли ўсишга қаратилади. Бу юқори технология давлатларининг ташқи муҳитга бўлган қизиқиши билан боғлиқ, айниқса индустриянинг кам ривожланганлиги ёки унинг йўқлиги ва умуман табиатни бузилган давлатларни тиклашга туристларнинг кўшган ҳиссасини айтиб ўтти керак.

Ҳозирги пайтдаги экотурист гуруҳининг таркиби қўйидагича бўлади: авваломбор, бу 35-40 ёшли кишилар, яъни бу ёшдаги одамлар «Ёввойи» табиатда сайёҳат қилиш учун соғлигини ва молиявий томондан ўзини таъминлай оладилар. Табиат ҳаммани ўз бағрига жалб этади, саёҳлардан 60% оилали одамлар, чунки уларни табиатнинг аҳволи ва оиланинг келагани баравар равишда қизиқтиради.

Экспертларнинг таҳлил қилишича, экотуристларнинг кўпчилиги-бадавлат одамлар ёки уларнинг даромадлари ўртача даромаддан ортиқ. Туризмнинг экотурлари қиммат турмаҳсулотга киради. Дунёда инсон оёғи тегмаган табиат ўз аслини сақлаб қолган жойлар кам қолган, бундай жойларни саёҳат қилиш чегараланган ва у ерларни саёҳат қилиш жуда қиммат туради.

Экотуризм катта харажатлар ва вақт билан таснифланади, сайёҳат вақти бир ҳафта билан чегараланмайди. Кўпинча у 8-12 кун давом этади ва бир неча бор такорланади. Бундай сайёҳатларнинг сабаби сайёҳатчи ўзини доимини қулайликлардан узокроқда, табиатнинг қўйнида хис қилишни хоҳлайди. Шундай қилиб экотуризмнинг бозори кенг, унинг асосий сегментлари қўйидагилардан иборат:

- актив туристлар, уларнинг 2/3 қисми дам олишнинг фаол турлари билан боғлиқ, шу жумладан табиат қўйнида;
- ёввойи табиатни ёқтирганлар уни асл ҳолатда сақлаб қолишга ўринадилар. Табиатшунослик туризмнинг бир қисми бўлиб, бу категория умумий экотуристларнинг сонидан 20% ташкил этади;
- автотуристлар транспорт воситаси билан сайёҳат қилишни ёқтирганлар, кўпинча бу саҳролараро сайёҳат, саффарари, тоғли ёки тошли жойларда;
- саргузаштли туризм, улар ҳам табиий туризмнинг бир қисми бўлиб ҳисобланади. Чунки сайёҳат давомида инсон табиат билан бирга бўлиб унинг ёввойи ва оғир шароитларига дуч келади.

12.3. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш

Ҳозирги вақтда экотуристлик маҳсулотга хорижий ва маҳаллий туристлар орасида эҳтиёж катта. Мутахассисларнинг фикрига кўра, Марказий Осиё табиат қўйнига қилинадиган сайёҳатчилар учун ўзига хос «Макка» бўлиб қолиши мумкин. Экологик сайёҳат – бизнинг мамлакатимизда янги ва келажаги порлок

йўналишлардан бири ҳисобланади. Аммо бугунги кунга келиб, у маълум хусусиятларга эга бўлиб, экологик мувозанатни сақлаб туролмайди. Бу экотурларнинг кўпи табиат ресурсларидан бир тарафланма фойдаланиш бўлиб, унга қайтаришни уйламайди. Масалан, шаҳарликлар табиат қўйнига сайёҳатларининг 90% бу бир кунлик, яқин орадаги худудни кўриш билан боғлиқ. Дам олувчилар санитар коидаларга риоя қилмайдилар. Бу ўз навбатида сувни, артоф муҳитни ифлосланишига олиб келади. Бу каби «экотуристлар» дарахтларни синдирадилар, қушларни инини бузадилар, қўрикланадиган ҳайвонларни отишдан лаззат оладилар, ўрмон ва бўтазорларни куйдириш хавфи тугилади. Шу каби ҳолларни ҳисобга олиб, бизнинг экотурларимизни баъзан «қозон-туризми» деб аташ мумкин, чунки бунда экологик тафаккурдан кўра, истеъмолчилик туйғуси устун туради.

Маҳаллий аҳоли туризмга камдан-кам ҳолда жалб қилинади, воҳаланки бу икки тамонга ҳам фойда келтириши мумкин туристлар қатор сервисга эга бўлардилар (жойлаштириш, овқатлантириш, гиднинг хизмати) маҳаллий аҳолига эса қўшимча молиявий даромад бўлади. Мухими натижада иккала тараф ҳам стрөф-муҳитни ва табиатни сақлашга манфаатдор бўладилар.

Ҳисобларга қараганда, Ўзбекистондаги туристлик ташкилотларнинг атиги 15% экологик туризм билан шуғулланади. Кўп ҳолларда бу ихтисослашган фирмалар, тор экотур бозор сегментларида фаолият кўрсатадилар (саффари, ов, балиқ овида). Бундан ташқари айрим компаниялар ўз турларида табиат билан боғлиқ ҳар хил йўналишларни тақдим этади (оромгоҳлар, тарихий обидалар, диний туризм, дарё ва кўллар, тоғларга саёҳат қилиш) Ўзбекистонда жосайёҳатчи бу шаҳарда яшовчи аҳоли бўлиб, ўз вақтини табиат бағрида, яъни шаҳардан ташқарида ўтказишни назарда тутди. Бундай сайёҳатнинг давомийлиги одатда 5-7 кундан иборат бўлади. Кўп ҳолларда эса бу бир кунлик тур бўлиб, шанба ва якшанба кунларига мўлжалланади. Бу турнинг таркиби оилалилар 60%, корхона жамоалари 30%, ҳар хил ташкилотлар 10% ни ташкил қилади. Ҳаражатлар бир суткада бир кишига 20мингдан 40минг сумгача тўғри келади бу сервис турларининг талабига кўра (транспорт, овқатланиш, жойлашишга қараб) белгиланади.

Ўзбекистонда экологик сайёҳатни ривожлантириш борасида маҳаллий аҳолини жалб қилиш лойиҳалари ишлаб чиқилмоқда. TESIS ташкилотининг молиялаштиришга асосан Қозоғистон, Ўзбекистон, Қирғизистон давлатлари давлатлараро Ғарбий Тянь-Шан биохилмалигини сақлаш бўйича лойиҳа туздилар. Бу Нурота-Қизилқум табиатни муҳофаза қилиш комплексида, рухсат эгилган жониворларни ов қилиш фаолиятидан даромад келтириб ва бу жониворларнинг кўпайишини ва тиклашга ёрдам берадиган ҳаражатларга шилатилади.

12.4 Ўзбекистон географиясининг туристлик жозибадорлиги

Жойлашиши: Марказий Осиё, мамлакат қуруқлик билан ўралган, (Орол денгизи билан бўлган 420 км.ли чегарани ҳисобга олмаганда).

Координаталари: 41-00 шимолий кенглик, 64 - 00 шарқий узунлик.

Қўшилари: Афғонистон (чегараси 137 км), Тожикистон (чегараси 1161 км), Туркменистон (чегараси 1621 км), Қирғизистон (1099 км), Қозоғистон (2203 км), жами 6221 км.

Майдони: умумий 447,4 минг км.кв, қуруқлик 425,4 минг км.кв, сув 22 минг км.кв.

Релефи: Ўзбекистон ҳудудининг 4/5 қисмини текисликлар эгаллайди. Улардан асосийси Турон текислигидир.

Мамлакатнинг шарқи ва шимоли-шарқида Тянь-Шан ва Помир тизмалари жойлашган. Тоғлар ва тоғолди ҳудудимизнинг 1/5 қисмини эгаллайди. Шарқда ўртача ва баланд тоғликлари кўпроқ. Ўзбекистон ҳудудидан энг баланд нукта 4643 метр. Ғарбий Тянь-Шан (Угам, Пискент, Чотқол, Қурама тизмалари) ва Помир-Олой (Зарафшон, Туркистон, Ҳисор, Қуғиғалтов, Бойсунтов тизмалари) тизмаларининг қияликлари, этаклари ҳам Республикамиз ҳудудидадир. Бу тизмалар жануб ва ғарб томонга аста-секин пасайиб боради.

Тоғлар орасида анчагина катта чўкмалар ёйилиб ётибди. Булар Қашқадарё, Сурхондарё, Зарафшон, Самарқанд чўкмаларидир. Тоғлар орасидаги энг катта чўкма Фарғона водийсидир. Фарғона водийсининг узунлиги 370 км. ва эни 190 км. бўлиб, у уч томондан тоғ тизмалари билан ўралган, фақатгина ғарб томони очик. Шунингдек, Ўзбекистоннинг Афғонистон билан бўлган чегарасида кен майдонни эгаллаган Амударё чўкмаси бор. Ўзбекистоннинг марказини Қизилқум саҳроси ўрин олган.

Иқлими: континентал қуруқ иқлим. Йил фаслларига қараб ҳарорат кескин фарқланади. Январдаги ўртача ҳарорат - 6 даражани, июл ўртасидаги ўртача ҳарорат 32° градус даражани кўрсатади. Ёгинлар миқдори унчалик кўп бўлмаганлиги сабабли кишлоқ хўжалиги кўп жиҳатларда ирригацияга боғлиқ.

Сувлар: Ўзбекистоннинг кўпгина дарёлари ўз ўзарида куриб қолади, фақатгина Амударё ва Сирдарё Орол денгизига қўйилиб туради. Ўзбекистонда кўплаб Айдаркул-Арнасой каби қўллари, Чордарё, Каттакўрғон сувомбори каби сунъий сув хавзалари мавжуд.

Ўсимлик ва ҳайвонот дунёси: мамлакатимиз флораси ва фаунаси хилми хил, унда саҳро ўсимликларидан тортиб тоғ-дашт ўсимликларигача, лайлак ва эчкимарлардан тортиб оққуйруқ кийиклар, сайёқлар, олқорлар, айиқ ва қор қоплонигача учратиш мумкин.

Ўзбекистон ҳудудида мавжуд ва янги топиловчи минерал сув манбаларида кўплаб касалликларни даволаш имкониятлари мавжуд, тоғларимизнинг гўзаллиги эса, дунёнинг ҳеч бир машҳур дам олиш жойларидан қолишмайди.

Табиийки, Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш шарт-шароитлари фақатгина Тошкент вилоятининг Чимён-Белдорсой, Бурчмулла-Наанай, Хумсон Оқтош зоналаридагина эмас, балки мамлакатимизнинг бошқа жойларида ҳам кўркам, сайёҳатчиларни ўзига жалб қиладиган жойлар кўп. Хатто инфраструктура мутлақо бўлмаган жойлар ҳам ўзининг табиийлиги, ибтидоий ҳолати, кўркамлиги, ўзига хос алоҳида жозибаси билан ўзига тортади.

Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитасининг матахассислари Ўзбекистоннинг экотуристлик районлари харитасини ишлаб чиқишган.

Харитага мувофиқ бутун мамлакатимиз ҳудуди XIV экотуристлик районга киритилган. Ҳар бир экотуристлик районга экотуристлик зона деб ҳам қараш мумкин. Улар жумласига Устюрт, Орол ва Оролбўйи, Амударё, Қизилқум, Нурота, Зарафшон, Айдарқул, Сирдарё, Чирчиқ, Оҳангарон, Фарғона, Туркистон, Қашақадарё, Ҳисор, Сурхондарё экотуристлик районлари киритилган.

Расм 12.1. Ўзбекистон Республикасининг экотуристлик районлари³

Ҳар бир район ўзининг экотуристлик ҳолати, имкониятлари, шарт-шароитлари ва ривожланиш истикболлари нуқтаи назаридан ажралиб туради. Масалан Устюрт экотуристлик районини оладиган бўлсак, у Ўзбекистоннинг нимомий-ғарби-Қорақолпоғистонда жойлашган палато бўлиб, унинг умумий майдони 200 миң км² ни ташкил этади. Бу жойлар дунёда энг катта ва ягона 60-150 метрлик тик қояли жарлари, даволаш хусусиятига эга бўлган жуда катта-1000 км тузли Борсақелмас шўрхохи билан машҳур. Усимлик дунёси деярли йўқ, ош тузи ва балчикли тузнинг қатлами 16-27,5 м гача боради. Янги қуриб битказилган Қўнғирот сода заводи айнан ана шу тузлар ҳисобига ишлайди.

Неолит давридан қолган «Устюрт макони» ҳам ноёбдир. Унда 60 га яқин кадимий одамлар яшаган табиий объектлар аниқланган. Уларнинг ичида ҳам

³ Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси маълумотлари асосида

тарихий, ҳам экотуристлик аҳамиятга мойил «Темпа» макони бўлиб, ундан Хоразм археология экспедицияси меҳнат ва ов қуролларини топган.

Орол ва Оролбўйи экотуристлик райони экологик инкирозли экотуристлик ҳудуд бўлгани учун ҳам экстремал экотуристлик объект бўлиб ҳисобланади. Экотуристлик маршрутлар бир пайтнинг ўзида ҳам Оролнинг қуриган, ҳам унинг таъсирида бўлган Орол отрофи ҳудудларини камраб олади. Экотурлар нафақат трекинг (пиёда) ёки туя ва отларда, балки самолёт ва вертолётлар орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

Амударё экотуристлик райони. Амударёнинг ўзанига яқин соҳиллариди тўқайзорлар мавжуд бўлиб, улар экотурлар учун жуда кизикарли ноёб ландшафт ҳисобланади. Куйи Амударёнинг ўнг соҳилида тўқай ландшафтидаги қушлар ва ҳайвонларни муҳофаза қилиш учун Бадайтўқай кўриқхонаси ташкил этилган. Орнитафаунани саклаш учун Хоразм буюртма хонаси ташкил этилган. Булардан ташқари Қизилқумнинг ғарбий қисмида, Амударёнинг ўнг қирғоғида, кембрий ва кембрийгача даврда бурмаланган тоғ жинслари очилмаларидан иборат, баландлиги 485 метрлик Султон Увайс тоғларига экотурлар уюштириш мумкин. Амударё районида Ўзбекистоннинг кўҳна шаҳарларидан бири Хоразм жойлашган, унинг архитектура ёдгорликлари тарихий туризм марказларидан бири ҳисобланади. Экотурларни тарихий турлар билан комплекс олиб бориш мумкин.

Нурота райони ўзининг ажойиб табиат манзаралари, тарихий архитектура ёдгорликлари билан кишиларни мафтун этади. 1975 йилда ташкил этилган ва майдони 17,8 минг га бўлган Нурота тоғ ёнғоқзор-мева кўриқхонаси мавжуд. Бу кўриқхонага «Экосан» қошидаги «Экосантур» фирмаси томонидан кўплаб маршрутлар уюштирилган. Октоғнинг жанубий ён бағрида жойлашган жамол таъсирида тебраниб турувчи бахайбат харсанг тошли «Санжигумон», «Кориз қолдиқлар» каби табиат ёдгорлиги экотуризмнинг муҳим объектларидан бўлиб ҳисобланади.

Кўп асрлик зиёратгоҳ «Чашма булок» яқинида «Чилистун» масжиди, мадраса, Абул Хасан Нурий мақбараси ва қалъаси жойлашган. Қоратог тизмасининг жанубий ён бағрида «Сармиш дараси» даги қояларда авлодларимизнинг ҳаёти ва маданиятини акс эттирувчи лавҳалар, расмлар ишланган.

Жанубий Нурота тизмасида узунлиги 110 м, абсолют баландлиги 1060 м, майдони 163 м келадиган «Майдон карст гори», Шимолий Нурота тизмасидаги узунлиги 130 м, абсолют баландлиги 1100 м, майдони 70 м келадиган «Хонаихудо карст ғор» да спелеотуризмни ривожлантириш мумкин. Булардан ташқари, XI асрда бунёд этилган ва XVIII аср бошларигача турган «Работ Малик карвонсаройи» сайёҳларнинг тўхташ жойи, шунингдек савдогарларнинг савдо қилиш жойи бўлган. Работ Малик ёнида минг йиллик тарихга эга бўлган маданий ёдгорлиги-сардоба учрайди. Ер ичига 12 м ботирилган сардобада бутун ёз бўйи муздек ва тоза сув сақланган.

Зарафшон экотуристлик районида Зарафшон дарёси бўйларида жойлашган тўқай ландшафти, ундаги ўсимлик ва ҳайвотот дунёсини муҳофаза қилиш учун ташкиллаштирилган «Зарафшон кўриқхонаси» мавжуд. Бухоро вилоятининг

Шофрикон ўрмон хўжалиги худудида жойлашган кум чўл ландшафти, у ердаги ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳамда тарихий ёдгорликлар (Варданза шаҳар киробалари) давлат томонидан кўриқланади. «Варданза кўриқхонаси», «Ўдакўл флора ва фаунасини бойитиш буюртмахонаси», Қоравулбозор кўжалигида жойлашган «Жайрон-экомаркази», сув ва боғқоққа мослашган кўшларни кўпайтирувчи «Денгизкўл буюртмахонаси», Зарафшон тоғ тизмаларидаги Омонкўтон ва Темурланг карст горлари, Зирабулок-Зиёвуддин тоғ тизмаларидаги кўп қаватли «Ғунтак ғори» ва бошқалар диққатга сазовордир. Зарафшон экотуристлик районида қадимги шаҳарлар Самарқанд ва Бухоро шаҳарлари жойлашганлиги туфайли ҳам экотурлар якуни тарихий-диний архитектура ёдгорликларига қилинадиган сафарлар билан олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Туркистон экотуристлик районида экотурларни алоҳида муҳофаза этиладиган худудларга уюштириш мумкин. Чунки бу районида Туркистон тизмасининг шимолий ёнбағрида 1959 йилда ташкил этилган, абсолют баландлиги 1760-3500 м, умумий майдони 21735 га бўлган «Зомин давлат кўриқхонаси», майдони 24110 га бўлган ноёб тоғ-арча экосистемаларини тиклаш ва рекреация мақсадларида фойдаланиш учун 1978 йилда ташкил этилган «Зомин миллий боғи» мавжуд.

Қашқадарё экотуристлик райони чўл, дашт, тоғ олди ва тоғли худудлардан иборат. Бу районида ёз ва баҳор ойларида чўл ва даштларда, йилнинг барча фаслларида эса тоғ олди ва тоғли худудларига экотурлар уюштириш мумкин. Қашқадарё районида 1979 йилда ташкил этилган, 3938 га майдонга эга бўлган, МДХ давлатлари ичида ягона «Китоб давлат геология кўриқхонаси», 1992 йилда ташкил этилган «Муборак буюртмахонаси», 1992 йилда ташкил этилган «Сеченкўл буюртмахонаси» мавжуд.

Сурхондарё экотуристлик районида Кўхитанг тоғли худудда 1987 йилда ташкил этилган, 53,7 минг га майдонда 800 хил ўсимлик ва 290 та қуш ҳамда 20 дан ортиқ ҳайвон турларини муҳофаза қилишга йўналтирилган «Сурхон давлат кўриқхонаси» мавжуд. Сурхондарё райони Республикаимизнинг ўзига хос районларидан бири, бу ерда қуруқ субтропик иқлим минтақаси ҳукмрон. Шунинг учун ҳам йилнинг кўп ойларида экотурлар уюштириш имконияти бор⁴.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш учун шарт-шароитлар етарли, имкониятлар катта. Экотурни йилнинг барча фаслларида ўтказиш мумкин ва уни тарихий, диний туризм билан қўшиб олиб бориш мумкин.

Тошкент шаҳрига яқин бўлган Хумсон-Оқтош зонасининг туристлик салоҳияти тур маҳсулот хизматларининг нархи унча баланд эмаслиги ва худуднинг катта имкониятлари билан фарқланади. Хумсонга қилинадиган ташрифларнинг ўртача сони ҳар мавсумда 10 минг кишига етади, Хумсоннинг-Оқтош зонасига-бир кунлик ташрифларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда камида 120 минг кишига етиши мумкин.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Табиати муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси маълумотлари асосида

Хумсон халқаро туризм йўналишида кам тилга олинади. Четин саёхатчилари бу ерларга фақат Тошкентга қилган ташрифлари доирасида келишади (уларнинг улуши атиги 2% ни ташкил қилади, бўлиш муддатлари кунгача). Бу хол халқаро миқёсда реклама ишлари ҳали тўлиқ йўлга қўйилмаганлигини аңлатади. Шу билан бирга, Хумсон-Оқгош туристлик зонасига қизиқиш билдирадиган маҳаллий туроператорлар мавжуд. Масалли Asia rast, Ecosan tour, Elena tour, AST, Ark-Osiyo фирмалари шуни жумласидандир.

Хумсон-Оқтош зонаси бўйича тавсия қилинадиган туристлик маҳсулот йўналишлари:

- тоғда отда юриш маршрутлари;
 - тоғда пиёда юриш маршрутлари;
 - фольклор ва гастрономия;
 - табиат қўйнида хордиқ чикариш, жойларга экологик турлар уюштириш;
 - балиқ ови, доривор ўсимликлар йиғиш;
- Юқорида кўрсатилган маршрутлар ўтказиш учун энг қулай вақтлар:
- треккинглар-апрел-июн охири ва сентябр-октябр ўрталари;
 - тоғларга чиқиш-май-сентябр;
 - сувда сайр қилиш-май-июл;
 - отда сайр қилиш июн-июл ва сентябр-октябр;
 - велосипедда сайр қилиш-май-октябр;
 - параглайдинг ва дельтапланерлик-май-октябр;
 - тоғ чанғиси ва тахталари (сноубординг)-январ-март охири.

12.5. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табиий бойликлари

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан табиий бойликларни асраб қолиш ва қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор берилади. Қабул қилинган бир қатор қонунлар асосида табиий бойликларимизни асраб қолиш ва биология хилма-хиллигини кўпайтириш мақсадида Ўзбекистон ҳудудида қўшма кўриқхона, парклар ва бошқа хилдаги хўжалиқлар ташкил этилган ҳамда даими ҳимоясига олинган.

Кўриқхона ва Миллий паркларга давлат мақоми берилади ва улар Республика ҳукумати томонидан ташкил этилади. Кўриқхоналар ўзлари жойлашган ернинг барча жойларига эгалик қилади, Миллий парклар ўз ҳудудларининг деярли барча жойларини тасарруф этиш ҳуқуқиға эга бўлади. Бошқа хилдаги хўжалиқлар (буюртмаҳоналар, табиат ёдгорликлари) уларни ташкил этган маҳаллий органлар берган ваколатлари асосида иш юритишади.

Ўзбекистонда қабул қилинган биологик хилма-хилликни сақлаб қолиш стратегиясига биноан, 2010 йилда мамлакатимиз ҳудудининг 10% ни кўриқланадиган табиий ҳудудларга айлантириш кўзда тутилган. Ушбу стратегия асосида Ўзбекистонда табиий кўриқхоналарни кўпайтириш иш борларининг ҳудудларини кенгайтириш борасида бир қатор ишлар амалга

оширилмоқда. Масалан, 2000 йилдан сўнг Жайрон экомарказининг ҳудуди 2000 гектарга оширилган, 1994 йилда Қизилеув ва Мирокин кўриқхоналари ҳудудлари бирлаштирилган ва унга қўшимча ерларни қўшган ҳолда Ҳисор кўриқхонасига айлантирилган, 1998 йилда қорақўл ўрмончилик ва овчилик хўжалиги ташкил этилган.

Жадвал 12.1.

Ўзбекистон Республикасининг алоҳида кўриқланувчи табиий ҳудудлари

Алоҳида кўриқланувчи табиий ҳудудларнинг номланиши	Ташкил этилган йили	Майдони км ² .	Жойлашган жойи
Давлат кўриқхоналари			
«Бадай-Тўқай»	1971	6642	Қорақалпоғистон
Ҳисор	1983	80986	Қашқадарё вилояти
Зомин	1926, 1960 йилда қайта ташкил этилган	26848	Жиззах вилояти
Зарафшон	1975	2352	Самарқанд вилояти
Китоб	1979	3938	Қашқадарё вилояти
Қизилқум	1971	10311	Хоразм ва Бухоро вилоятлари
Нурота	1975	17752	Жиззах вилояти
Сурхандарё	1987	24554	Сурхандарё вилояти.
Чотқол	1947	35724	Тошкент вилояти
Орол пайғамбар	1960		Сурхондарё вилояти
Миллий парклар			
Зомин миллий парки	1976	24 110	Жиззах вилояти
Угам-Чотқол Миллий дивлат табиат Парки	1990	574 590	Тошкент вилояти
Махсус ташкилотлар			
Жайрон экомаркази	1976	7122	Бухоро вилояти
Буюртмахоналар			
Оқтов	1992	15420	Самарқанд вилояти
Денгизқўл	1992	50000	Бухоро вилояти
Қорақир	1992	86225	Бухоро вилояти
Қарнобчўл	1992	40000	Самарқанд вилояти
Кўшработ	1992	16300	Самарқанд вилояти
Муборак	1992	236846	Қашқадарё вилояти
Сийғоқ	1991	1000000	Қорақалпоғистон
Сармиш	1991	5000	Навий вилояти

Сечанкўл	1992	7037	Қашқадарё вилояти
Судоче	1991	50000	Қорақалпоғистон
Табиат ёдгорликлари			
Мингбулоқ тумани	1993	1000	Наманган вилояти
Чуст тумани	1994	96	Наманган вилояти
Марказий Фарғона	1995	122	Фарғона вилояти
Ёзёвон	1991	1842	Фарғона вилояти
Ўрмон ва овчилик хўжаликлари			
Арнасой		15600	Жиззах вилояти
Бухоро		39000	Бухоро вилояти
Далварзин		5360	Тошкент вилояти
Қозокдарё		400970	Қорақалпоғистон
Қорақўл	1998	8275	Бухоро вилояти
Қўнғирот		2606515	Қорақалпоғистон

Ўзбекистоннинг табиий биологик ресурслари аҳамияти жаҳон миқёсида тан олинган, масалан, Чотқол кўриқхонаси ЮНЕСКОнинг биосфера захираси мақомига эришган.

Сайғоқ каби кўчманчи ҳайвонлар учун аҳамиятли деб Успортдаги «Сайғоқ» кўриқхонаси ва Орол денгизи атрофлари топилган бўлса, сув атрофларида яшовчи қушлар учун ўз ичига «Арнасой» кўриқхонасини олиб, Айдаркул-Арнасой кўллари, Денгизкўл кўли, Қоракир кўли, Ялтирбон кўллари, Судоче кўли, Тўдакўл қабилар аҳамияти юқори жойлар деб топилган.

Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қумитаси «Ўзбекистон Республикасининг экологик туризмни ривожлантириш Концепцияси ва унинг яқин келажакдаги истиқболлари»ни ишлаб чиқди. Ушбу Концепцияда Ватанимизда экотуризмни босқичма-босқич ривожлантириш учун зарур бўлган шарт-шароитлар ташкилий-ҳуқуқий масалалар кўзда тутилган. Бу масалалар амалга оширилган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси жаҳондаги экологик туризми тараккий этган мамлакатлар қаторида ўз ўрнини эгаллаши имкониятлари катта.

Кўрикланадиган табиий ҳудудлардаги экологик маршрутларни туристлик ташкилотлар шу зоналарнинг маъмурияти, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қумитаси билан келишиши ҳамда “Ўзбектуризм” Миллий Компанияси ёки Узстандарт Агентлигидан сертификатдан ўтishi лозим. Бунда қуйидаги ҳужжатларни тақдим қилишлари лозим:

- маршрут схемаси (унда тегишли жой харитасида маршрут йўли тасвирчи бўлиши, дам олиш учун тўхташ жойлари, овқат тайёрлаш, тунаш (кўпчи) жойлари кўрсатилиши керак);
- маршрутнинг баёни, яъни: масофаси, тўхташ жойлари сони, ўзини тутини коидалари, мавсумийлик, ўтиш вақти, маршрутдаги одамлар сони берилиши.

Экологик сўкмоқлар, одатда, миллий табиий парклар ва давлат буюртмахоналари буфер, рекреацион ҳудудларида ташкил қилинади.

Алоҳида ҳоллардагина бу сўкмоқлар кўрикхоналар орқали ўтиши мумкин. Бунда атроф муҳига иложи борича зарар етмаслиги, гуруҳ махсус гид алоҳида кўрикланадиган зона мутахассиси етакчилигида юриши лозим).

Турмаршрутни тузишдаги расмиятчилик қоидалари ташкилотчилардан шумий табиий хусусиятлардан ташқари алоҳида қизиқарли объектлар (ғорлар, ёллар, ирмоқлар, кўллар), флора (доривор ва ноёб ўтлар, захарли ўсимликлар, ананасниклар олами) ва фауна (Қизил китобга киритилган хайвонлар, иноратлар) тўғрисидаги маълумотларни ҳам тўплашни талаб қилади. Шунининг керакки, экологик йўлни танлашда фақат ландшафтнинг типигина эмас, балки бўлажак рекреацион экологик сизимни юкламани ҳам ҳисобга олиш лозим. Маршрут шундай режалаштирилиши керакки, ўсимлик ва хайвонот дунисининг ноёб турлари, аниқса, давлат муҳофазасидаги турлари яшайдиган объектларни ҳақлаб ўтилиши зарур. Йўлга чиқишдан олдин туристлар хавфсизлик таҳлиқи, шу зоналарда ўзини тутиш қоидалари ҳамда қанда бузилганлиги шуни маълумий-жиноий жавобгарлик тўғрисида йўл-йўриқдан ўтганликлари шуни махсус дафтарга имзо чекишлари лозим. Одатда экологик маршрут ва турист вазифаларини бир неча гуруҳларга бўлишади⁵.

Шунга кўра, экологик маршрутларнинг куйидаги йўналишларига амал қилиши:

қизиқли (тўғри);

радиал;

ҳалқасимон;

ирим ҳалқасимон ва ҳоказо.

Вазифасига кўра улар куйидаги хилларга бўлинади:

билим олиш - сайр;

билим олиш - туристлик;

ўқув - экскурсион;

спорт;

рекреацион ва ҳоказо

Билим олиш-сайр маршрутларини тузишда (уларни баъзан «дам олиш кўриқлари» деб аташади) куйидаги талабларни ҳисобга олиш лозим:

масофа - 4 дан 8 км гача

ишчи борича кўрикланадиган зонага кириш жойидан бошланиши;

туристларни бир гуруҳга йиғиб, гид етакчилигида 3-4 соат мобайнида табиат, тарих ва маданият ёдгорликлари билан танишиб, йўл-йўлакай маълумат тинглаб шогмасдан юрилиши лозим.

Билим олиш-туристлик йўналишининг ўзига хос томонлари:

масофа бир неча ўн километрдан бир неча юз километрга етиши мумкин;

улар кўриқхонага кириш жойидан бошланади;

сўхатнинг давомийлиги-1-2 кундан бир неча ҳафтагача;

туристлар гуруҳларга бирикиб, маршрутни етакчи ва хизмат кўрсатувчи ходимлар (ошпазлар, от боқарлар) ҳамроҳлигида босиб ўтишади;

туристларнинг ушбу сўкмоқни мустақил ўтишларига ҳам рухсат берилади,

лекин, агар йўл кўриқхона зонаси оркали ўтадиган бўлса, уларга ушбу хулу маъмурияти ходими ҳамроҳлик қилиши лозим;

- мустақил сайёҳат қилишдан олдин туристлар тегишли материаллар билан таъминланиши ва хавфсизлик техникаси ҳамда ўзини тутиш қоидалари билан таништирилиши зарур;
- туристлар кўриқланадиган зонага кириш учун туланган ҳақ квитанция ва рухсатномага эга бўлишлари керак.

Ўқув экологик туристлик маршрутлари хусусиятларини мутахассислар одатда қуйидагича тушунишади:

- ушбу йўналишлар фақат экологик билим олиш учун очилади ва, аввало, мактаб ўқувчилари, лицейлар, коллежлар, олий ўқув юртлиари талабалари учун мўлжалланади;
- мавзу барча иштирокчилар учун тушинарли бўлиши керак;
- одатда, масофа 2 кмдан ошмайди (кўпи билан 3 соатлик ўқув экскурсияси учун мўлжалланади);
- иложи борича алоҳида кўриқхона чегарасидан бошланади;
- болалар етакчи-экскурсовод ёки ўқув муассаси ўқитувчиси бошчилигида юришади.

Спорт ва рекреацион маршрутлар. Одатда, ушбу ҳудудларнинг хусусиятлари: тоғ кўллари ва дарёлар (рафтинг, дайвинг, елканли қайиқ спорти), тоғ чўққилари (альпинизм, қояларга чиқиш), пляж (рекреация), тузиш горлар (даволаниш) мавжудлигини ҳисобга олиб тузилади. Уларнинг шу мақсадларга мўлжалланган жиҳозлари, тажрибаси ва рухсатномаси бўлган махсус фирмалар тузади.

Бундай жойларда, одатда, пиёда ёки отда юрилади, лекин истисно сифатида (маъмуриятнинг рухсати билан) автомобилда юрилади. Ҳар қайси маршрутда 3 га асосий омил мавжуд:

- кизиқарлилик (жалб қилувчанлик)-бу тушунча табиатнинг манзаралиги (гўзаллиги), ўзига хослиги ва турли-туманлиги, ёдгорликларнинг ноёблиги;
- ҳаммабоплиги-ҳудудга ҳар ёшдаги гуруҳларнинг ташриф буюриши уларнинг муайян қоидалар ва тадбирларни бажаришлари имкони борлиги ҳудуднинг транспорт йўлига узоқ-яқинлиги;
- ахборотдорлик-туристларнинг география, биология, геология, экология бўйича билим олишларига имконият борлиги яъни экологик маршрутнинг бошқа маршрутлардан фарқи мавжудлиги.

Иккинчи томондан, кўриқланадиган зонага киришдан олдин маъмурият туристлар учун ахборотлар кўргазма тахталари ўрнатиши лозим. Айниқсан унинг безатилишига аҳамият бериши керак, чунки туристларнинг маршрут кизиқиш-кизиқмасликлари шунга боғлиқ. Энг аввало, бу кўргазма қуйидагилар бўлиши лозим:

- барча маршрутлар тўғрисидаги маълумотлар (масофаси, мураккаблиги, асосий мўлжаллар, юриш вақти, мавсумийлиги);
- бу ердаги флора ва фауна, шу жумладан, давлат муҳофазасидагиларнинг рўйхати;
- юриш-туриш (ўзини тутиш) қоидалари;

- объектларни бориб кўриш нархи;
- гид (мутахассис) нинг хамроҳлиги шартлиги ёки шарт эмаслиги;
- энг кизиқарли жойларнинг сурати ёки расми;
- ушбу кўриқланадиган ҳудуднинг тарихий маълумоти, географик чегаралари, мулоқат телефонлари, ходимларнинг рўйхати.

Таянч иборалар: Экологик туризм, хорижий экотуризм бозори, туристлик ресурслар, туристлик жозибadorлик, табиий бойликлар, алоҳида кўриқланувчи табиий ҳудудларининг тавсифи, давлат кўриқхоналари, миллий парклар, махсус ганкилотлар, буюртмахоналар, табиат ёдгорликлари, ўрмон ва овчилик хўжаликлари.

Мустақил назорат қилиш учун топширик ва саволлар:

1. Экологик туризм тушунчаси нимани англатади?
2. Хорижий экотуризм бозори нимадан иборат?
3. Ўзбекистонда экологик туризм қандай ривожланмоқда?
4. Ўзбекистонда туристлик ресурсларга бўлган талаб ва ундан фойдаланиш қандай аҳволда?
5. Ўзбекистон географиясининг туристлик жозибadorлиги нимадан иборат?
6. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табиий бойликлари нималардан иборат?
7. Ўзбекистон Республикасининг алоҳида кўриқланувчи табиий ҳудудларининг тавсифини ифодаланг.
8. Ўзбекистоннинг экотуристлик районлари харитаси бўйича қандай зоналарни биласиз?
9. Экологик маршрут йўналишлари ва унинг вазифалари қандай гуруҳларга бўлинади?
10. Кўриқланадиган табиий ҳудудлардаги экологик маршрутларни сертификатдан ўтказишда туристлик ташкилотлар қандай ҳужжатларни тақдим қилишлари лозим?

13. ТУРИЗМ СОҲАСИНИ РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ.

Режа:

- 13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари
- 13.2. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш
- 13.3. Туризм индустриясининг ривожланишини режалаштириш механизмлари
- 13.4. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари

13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари

Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасидаги қонунлар Олий Мажлис томонидан белгилаб бериллади. Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги «Туризм тўғрисида»ги қонунига мувофиқ мамлакатимизда туризмни бошқариш ва режалаштириш органлари тизими яратилган ва фаолият кўрсатиш келмоқда.

Туризм соҳасида марказий давлат ижроия ҳокимияти органи «Ўзбектуризм» Миллий компанияси ҳисобланади.

«Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг кадрлар таркиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Туристлик фаолиятининг давлат реестри ушбу фаолият билан шуғулланувчиларнинг ҳисоб-китобини олиб боради.

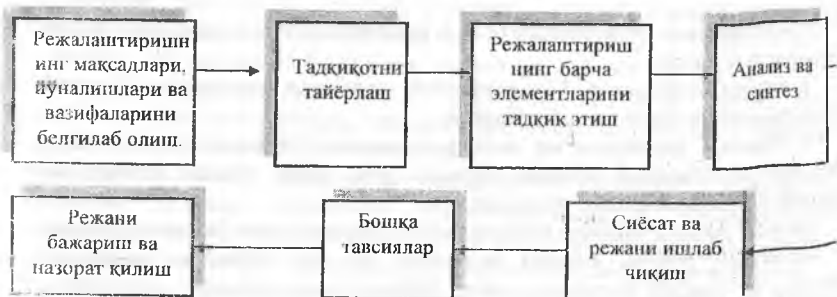
Туристлик хизматларга бўлган талабни ўрганиш ва башорат қилиш, ташаббуслар ва таклиф ўртасидаги мувозанатни сақлаш, туризмни унинг барча босқичларини ривожлантириш учун компания қошида Туризмни ривожлантириш илмий-тадқиқот консалтинг маркази тузилган.

Миллий, минтакавий ва маҳаллий даражаларда туризмни режалаштириш жараёни қўйидаги босқичларни ўз ичига олади (13.1-чизма)⁶. Кўрсатилган босқичларнинг ҳар бирини тавсифлаймиз:

1. Режалаштиришнинг мақсадлари, йўналишлари ва вазифаларини белгилаб олиш. Турли ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларга мос равишда туризмга етиши мумкин бўлган минимал салбий таъсирларни ҳисобга олиш ҳолда туризмни ривожлантириш зарурияти, имконияти ва йўллари баҳоланади.

2. Тадқиқотни тайёрлаш. Туризмни ривожлантириш соҳасидаги истикболлар очиб бериллади ва муължаллар белгилаб олинади, иқтисодий, экологик ва ижтимоий муаммолар, шунингдек, энг муҳим институционал элементлар (ташқил қилиш ва бошқариш, қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар, инвестицияларни жалб этиш ва ҳ.к.) кўриб чиқилади. Режани бажарувчиларнинг танлаб олиш, маҳаллий ҳокимият органлари ва жамоатчиликни жалб қилиш, тадқиқотни ўтказишни ташқил қилиш амалга оширилади.

⁶Планирование туризма. Учебное пособие. Юреев А.П. Довеск 2003 г.

Расм 13.1. Туризмни режалаштиришнинг босқичлари

3. Режалаштиришнинг барча элементларини тадқиқ этиш. Бунда туризмнинг барча жиҳатлари (география, рақобатлашувчи туристлик фирмалар, туристларнинг келишидаги тенденциялар, мавжуд ва потенциал диққатга сазовор жойлар, жойлаштириш, транспорт, овқатланиш воситалари ва ҳ.к.) бўйича миқдорий ва сифат омиллари ва кўрсаткичлари аниқланади, бевосита жойнинг ўзида объектлар тадқиқ этилади, хужжатлар ўрганилади, маҳаллий ҳокимият органлари ва жамоатчилик вакиллари билан мунозарали кенгашлар ўтказилади.

4. Анализ ва синтез. Туризмнинг режалаштирилаётган турининг барча ташкил этувчиларини тадқиқ қилиш натижасида олинган ахборотни сифат ва соф жиҳатидан қайта ишлаш амалга оширилади, шунингдек, ишларнинг ҳолатини янада тўлиқроқ тушуниш учун таҳлилнинг турли компонентлари бириктирилади ва интеграция қилинади. Туризм бозорининг конъюнктураси ва уни иқтисодий таъсирлар, туризмнинг институционал элементлари ва ҳ.к.лар таҳлил қилинади.

Туризмни ривожлантиришнинг асосий имкониятлари, унда муаммолар ва тўқинлик қилувчи омиллар аниқланади, туристлик бизнес сифатини яхсайтирувчи тўсиқларни бартараф этиш бўйича зарур тавсиялар ишлаб чиқилади. Ўхшаш туристлик маҳсулотлар ва бозорларга эга мавжуд ва эҳтимол қилинган потенциал рақобатчиларнинг фаолияти ҳисобга олинади.

5. Сиёсат ва режани ишлаб чиқиш. Туризмни ривожлантириш сиёсати ва тегишли тизимий режа ишлаб чиқилади. Биринчи навбатда ривожлантиришнинг сарф-ҳаражатлар ва фойда мувозанатда бўладиган муқобил вариантлари кўриб чиқилади. Бунда қуйидаги мезонлар қўлланилади: ривожлантириш масалаларини ҳал қилишнинг эҳтимол тутилган мураккаблиги, иқтисодий фойдаларни оптималлаштириш, ижобий экологик ва ижтимоий-маданий омилларни кучайтириш, салбийларининг таъсирини энг кам даражага етказиш, бошқа туристлик корхоналар билан самарали рақобат қилиш. Қўй вариантли баҳолаш асосида сиёсатнинг сўнгги йўналишлари ва режа тузилиши аниқлаб олинади.

Режалаштиришнинг ушбу босқичида туризмни ривожлантириш ва яқинлаштиришнинг энг мақсадга мувофиқ моделларини қабул қилиш учун

13. ТУРИЗМ СОҲАСИНИ РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ.

Режа:

- 13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари
- 13.2. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш уларнинг бажарилишини таъминлаш
- 13.3. Туризм индустриясининг ривожланишини режалаштириш механизмлари
- 13.4. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари

13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари

Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасидаги қонунлар Олий Мажлис томонидан белгилаб берилади. Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги «Туризм тўғрисида»ги қонунига мувофиқ мамлакатимизда туризмни бошқариш ва режалаштириш органлари тизими яратилган ва фаолият кўрсати келмоқда.

Туризм соҳасида марказий давлат ижрония ҳокимияти органи «Ўзбектуризм» Миллий компанияси ҳисобланади.

«Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг кадрлар таркиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Туристлик фаолиятнинг давлат реестри ушбу фаолият билан шуғулланувчиларнинг ҳисоб-китобини олиб боради.

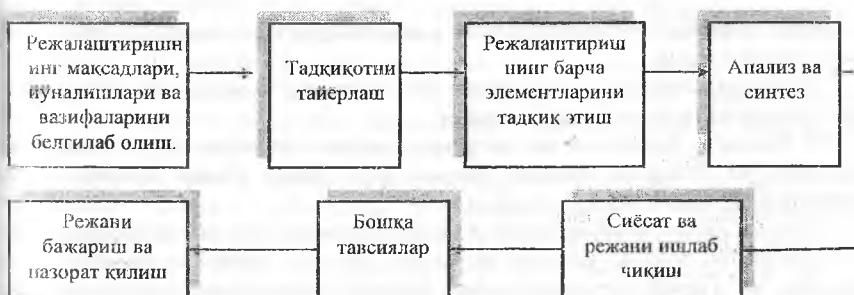
Туристлик хизматларга бўлган талабни ўрганиш ва башорат қилиш, таъин ва таклиф ўртасидаги мувозанатни сақлаш, туризмни унинг барча босқичларида ривожлантириш учун компания қошида Туризмни ривожлантириш илмий тадқиқот консалтинг маркази тузилган.

Миллий, минтақавий ва маҳаллий даражаларда туризмни режалаштириш жараёни кўйидаги босқичларни ўз ичига олади (13.1-қизма)⁶. Кўрсатиш босқичларнинг ҳар бирини тавсифлаймиз:

1. Режалаштиришнинг мақсадлари, йўналишлари ва вазифаларини белгилаб олиш. Турли ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларга мос равишда туризмга етиши мумкин бўлган минимал салбий таъсирларни ҳисобга олиш ҳолда туризмни ривожлантириш зарурияти, имконияти ва йўллари баҳоланади.

2. Тадқиқотни тайёрлаш. Туризмни ривожлантириш соҳасининг истиқболлар очиб берилади ва мўлжаллар белгилаб олинади, иқтисодий, экологик ва ижтимоий муаммолар, шунингдек, энг муҳим институционал элементлар (ташқил қилиш ва бошқариш, қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар, инвестицияларни жалб этиш ва ҳ.к.) кўриб чиқилади. Режани бажарувчиларнинг танлаб олиш, маҳаллий ҳокимият органлари ва жамоатчиликни жалб қилиш, тадқиқотни ўтказишни ташқил қилиш амалга оширилади.

⁶Планирование туризма. Учебное пособие. Юреев А.П. Донецк 2003 г.

Расм 13.1. Туризмни режалаштиришнинг босқичлари

3. Режалаштиришнинг барча элементларини тадқиқ этиш. Бунда туризмнинг барча жиҳатлари (география, рақобатлашувчи туристлик фирмалар, туристларнинг келишидаги тенденциялар, мавжуд ва потенциал диққатга сазовор жойлар, жойлаштириш, транспорт, овқатланиш воситалари ва ҳ.к.) бўйича миқдорий ва сифат омиллари ва кўрсаткичлари аниқланади, бевосита жойнинг ўзида объектлар тадқиқ этилади, ҳужжатлар ўрганилади, маҳаллий ҳокимият органлари ва жамоатчилик вакиллари билан мунозарали кенгашлар ўтказилади.

4. Анализ ва синтез. Туризмнинг режалаштирилаётган турининг барча шикил этувчиларини тадқиқ қилиш натижасида олинган ахборотни сифат ва сон жиҳатидан қайта ишлаш амалга оширилади, шунингдек, ишларнинг ҳолатини янада тўлиқроқ тушуниш учун таҳлилнинг турли компонентлари бирлаштирилади ва интеграция қилинади. Туризм бозорининг конъюнктураси ва уни иқтисодий таъсирлар, туризмнинг институционал элементлари ва ҳ.к.лар таҳлил қилинади.

Туризмни ривожлантиришнинг асосий имкониятлари, унда муаммолар ва тўсқинлик қилувчи омиллар аниқланади, туристлик бизнес сифатини оқшайтирувчи тўсиқларни бартараф этиш бўйича зарур тавсиялар ишлаб чиқилади. Ўхшаш туристлик маҳсулотлар ва бозорларга эга мавжуд ва эҳтимол кўрилган потенциал рақобатчиларнинг фаолияти ҳисобга олинади.

5. Сиёсат ва режани ишлаб чиқиш. Туризмни ривожлантириш сиёсати ва тегишли тизимий режа ишлаб чиқилади. Биринчи навбатда ривожлантиришнинг сарф-ҳаражатлар ва фойда мувозанатда бўладиган муқобил вариантлари кўриб чиқилади. Бунда куйидаги мезонлар қўлланилади: ривожлантириш масалаларини ҳал қилишнинг эҳтимол тутилган мураккаблиги, иқтисодий фойдаларни оптималлаштириш, ижобий экологик ва ижтимоий-маданий омилларни кучайтириш, салбийларининг таъсирини энг кам даражага етказиш, бошқа туристлик корхоналар билан самарали рақобат қилиш. Кўп вариантли баҳолаш асосида сиёсатнинг сўнгги йўналишлари ва режа тузилиши аниқлаб олинади.

Режалаштиришнинг ушбу босқичида туризмни ривожлантириш ва тикомиллаштиришнинг энг мақсадга мувофиқ моделларини қабул қилиш учун

маҳаллий ҳокимият органлари ва бошқа манфаатдор томонлар билан муштарилик алоқа боғлаш зарур.

6. Бошқа тавсиялар. Кўп вариантли моделлар тузилади ва улардан энг мақсадга мувофиқлари танлаб олинади.

7. Режани бажариш ва назорат қилиш. Режанинг сўнгги варианти ҳаққоний ва бажариш мумкин бўлиши учун зарур бўлган режани амалга ошириш моделлари ишлаб чиқилади.

Режани амалга ошириш бўйича ишлар давомида уни бажариш муддатлари ва бўлимлари бўйича назорат қилинади. Бу йўл қўйилган чеклинишларни аниқлаш ва уларни бартараф қилиш бўйича тезкор чоралар қабул қилиниши имкон беради.

13.2. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш.

Режалар ва дастурларни ишлаб чиқишда биринчи навбатда раціонал режалаштириш тамойилларини қўллаш зарур. Улар бирор-бир экологик ёки ижтимоий муаммоларсиз катта иқтисодий фойда олишга имкон беради. Буни комплекс ёндашувга алоҳида эътибор қаратиш зарур. У иқтисодий, экологик, ижтимоий ва маданий жиҳатларнинг мутаносиблигини назарда тутди ва барча босқичларда туризмнинг барқарор ривожланишини таъминлайди.

Комплекс режалар ва тавсиялар кўплаб ўзаро боғланган, ҳар бир элементларни ўз ичига олиши зарур. Улардан асосийлари қуйидагилардир:

- туризмни ривожлантиришнинг иқтисодий, экологик, ижтимоий, маданий ва бошқа мақсадлари ҳамда йўналишлари;
- умумий базавий таҳлил – мамлакат, минтақа ҳақида тарихий маълумотлар олиш, уларнинг қисқача географик тавсифи, табиий ҳалокатларга мойиллиги (вулконлар, zilzilalar, бўронлар ва ҳ.к.) иклимий шароитлар, атроф муҳитнинг сифати, минтақани умумий ривожлантириш режалари ва дастурлари ҳамда уларнинг туризмга таъсири, демографик, маданий моделлар, иқтисодиётдаги мавжуд секторларнинг моделларини ривожлантириш тенденциялари (аҳолининг даромадлари, унинг бандлиги ва б.);
- инфраструктура жиҳатидан таҳлил ва тавсиялар – минтақа ёки мамлакатда турли транспорт воситалари билан кириш, ўтказиш потенциали ва туристлар учун қулайликлар; туристлик зоналардаги канализация, телекоммуникация, инфраструктурани такомиллаштириш бўйича мавжуд ва амалга оширилаётган режалар ва дастурлар; туризмнинг ривожланишини тўхтатиб қўядиган инфраструктура омиллари, инфраструктурани такомиллаштириш бўйича тавсиялар;
- туристлик диққатга сазовор жойлар, уларни яхшилаш бўйича фаолият турлари – мавжуд потенциал диққатга сазовор жойларни тадқиқ этиш ва уларни тоифаларга бўлган ҳолда (табиий, маданий ва бошқ.) рўйхатини тайёрлаш; диққатга сазовор жойлардан фойдаланиш нуктаи назаридан уларни баҳолаш; уларни сақлаб қолиш бўйича тавсиялар ва чора-тадбирлар;

сезиларли ижобий ва салбий омиллар (сиёсий беқарорлик, табиий халоқатлар, жиноятчилик ва бошқа.);

мавжуд ва режалаштириладиган туристлик объектлар ва хизматларни баҳолаш ва уларни яхшилаш – турлар ва саёҳатлар ташкил қилиш, жойлаштириш воситалари, ресторанлар, банклар, валюта алмаштириш пунктлари, магазинлар бўйича тавсиялар;

туризмнинг тавсия қилинадиган ҳажмлари ва шакллари – мамлакат ёки минтақа (туман) доирасида туристлик ўтказиш потенциалларини туристларнинг қониққанлигини ҳисобга олган ҳолда аниқлаш, туризмнинг энг мақсадга мувофиқ шакллари, ҳажмлари ва қўламини асослаб бериш;

бозорни таҳлил қилиш ва башорат қилиш – умумжаҳон, халқаро, минтақавий ва маҳаллий моделлар; туристлик келишларнинг модели ва тенденциялари; мазкур мамлакат ёки минтақага келаётган туристларнинг умумий характеристикаси; рақобатлашаётган туристлик объектларнинг таъсири; туристлик диққатга сазовор жойлардан, объектлардан ва хизматлардан маҳаллий аҳолининг фойдаланиши; бозор мақсадларига эришиш учун жойлаштириш воситаларини башорат қилиш;

тавсия қилинадиган туризмни ривожлантириш ва структуравий режа – иқтисодий, экологик ва ижтимоий-маданий омилларни қамраб оладиган стратегик кўрсатма; туристлик диққатга сазовор жойларнинг типлари ва жойлашиши; туризмни ривожлантириш туманлари (туристлик зоналар) ва транспорт алоқалари; муддатлар бўйича қурилиш босқичлари; туристлик-экскурсия маршрутларини кўрсатган ҳолда турларнинг моделлари ва дастурлари;

иқтисодий таҳлил ва тавсиялар – туристлик харажатларнинг мавжуд ва башорат қилинаётган ҳажми ва турлари; туризмнинг мамлакат (минтақа) иқтисодиётига башорат қилинаётган таъсири, хорижий валютадаги даромадлар; тушган даромадлар; аҳолининг бандлиги; давлат даромадларига қўшилган улуш; туризмнинг маҳаллий, минтақавий ва миллий даражадаги иқтисодий фойдасини кучайтириш бўйича тавсиялар;

экологик жиҳатлар ва тавсиялар – туризм билан боғлиқ мавжуд экологик муаммолар ва уларни юмшатиш бўйича тавсиялар; келгусида экологик салбий оқибатларни бартараф этиш ва ижобий таъсирларни кучайтириш, туристлик туманларнинг умумий экологик сифатини кучайтириш, атроф-муҳитни сақлаш, экологик меросни асраш соҳасидаги сиёсат ва дастурларнинг зарур йўналишларини танлаб олиш бўйича чора-тадбирлар; аниқ туристлик лойиҳаларнинг экологик таъсирини баҳолаш;

ижтимоий-маданий жиҳатлар ва тавсиялар – туризм келтириб чиқарган ижобий ва салбий ижтимоий-маданий таъсирлар; салбий таъсирларни енгиллаштириш ва ижобийларини кучайтириш; туризмга нисбатан маърифат дастурлари, туристларга маҳаллий маданий аъёналар ва хулқ-атвор қоидаларини тушунтириш тўғрисидаги ахборот берувчи материаллар; маҳаллий аҳолининг туризмнинг барча жиҳатларида иштирок этиши;

институционал жиҳатлар ва тавсиялар – давлат, тижорат ва хусусий тузилмаларнинг туризм соҳасидаги ўзаро ҳамкорлигини баҳолаш, туризмни

самарали бошқариш ва давлат идоралари, давлат сектори ва хусусий сектор ўртасида фаолиятни мувофиқлаштириш учун мавжуд тузилмаларни ўзгартириш киритиш ёки янгиларини тузиш; туризм соҳасида амалдан конун-қоидаларга баҳо бериш, амалдаги тавсияларга ўзгартиришлар киритиш ёки янгиларини қабул қилиш; туризм секторига инвестициялар келтириш учун молиявий ва инсон ресурсларини баҳолаш; таълим ва касбни тайёргарлик дастурлари ва бошқалар.

Режалаштириш жараёнининг муҳим қирраси стратегия ва режа тавсияларини амалга ошириш услубларини аниқлаш ҳисобланади. Бунинг учун аввалдан уни бажариш йўллари ва усулларини ишлаб чиқиш зарур. Кейинги пайтларда махсус тушунтирувчи ҳужжатлар тобора кенг тарқалмоқда. У режани амалга оширишдаги изчиллик бўйича раҳбарий кўрсатма ҳисобланади.

Лойиҳани тегишли даражада (ҳукумат, минтақавий ва маҳаллий ҳоқимият органлари, фирма) ҳар томонлама кўриб чиққач ва келишиб олинган, режанинг сўнгги варианты қабул қилинади ва унинг молиявий асоси ташкил қилинади. У бажарилиши давомида ўзгартиришлар киритилиши мумкин.

Режани амалга оширишнинг узвий таркибий қисми унинг қуйидан йўналишлар бўйича бажарилишини назорат қилиб бориш ҳисобланади: туристлик келишувлар сони ва хусусияти; туристларнинг қоникқанлик даражаси; туризмнинг ҳам умумий, ҳам алоҳида аниқ лойиҳаларга нисбатан иқтисодий, экологик ва ижтимоий-маданий таъсири.

Режадаги тадбирларни бажариш муддатларига катъий амал қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда математик услублар ва компьютер техникасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Узлуксиз бошқариш ҳақида ҳеч қачон ёддан чиқармаслик керак. У қуйидагиларни камраб олади:

- бозорлардаги ўзгараётган тенденцияларга ва махсулотларнинг эволюциясига мослашиш;
- объектлар ва хизматларнинг сифатини қўллаб-қувватлаш ва ошириш;
- ижтимоий ва географик жиҳатдан туризмнинг фойдасини доимий равишда ошириб бориш;
- муаммолар юзага келиши билан уларни ҳал қилиб бориш ва ҳ.к.

Шундай қилиб, туризмнинг барқарор ривожланиши учун режаларда ишлаб чиқилган тадбирларни аниқ бажариш ва ушбу жараёни самарали бошқариш талаб этилади.

13.3. Туризм индустриясининг ривожланишининг режалаштириш механизми

Туризм соҳаси энг мураккаб комплекс тизимдан иборат бўлиб, у ўз таъсир кучи остига иқтисодийнинг турли тармоқларини жалб қилади. Шу билан бирга 1990-йилга қадар кўпгина давлатлар туризмни бирор бир режани ривожлантириб келдилар ва унга жамиятнинг умумий иқтисодий ривожланиши деб қаралди. Таъриба шуни кўрсатдики, туризмни назоратсиз, тасодифий ривожланиши кўпгина экологик, иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни вужудга келтирди, бу ўз навбатида атроф-муҳитнинг таназзулига ва миллий

Ўзликнинг йўқолишига ва туристлар оқимининг камайишига, оқибатда иқтисодий йўқотишга олиб келди.

Ҳозирги пайтда жаҳон бозорида кўпгина давлатлар иқтисодиётининг рақобатсизлиги шароитида кўпгина ҳукуматлар туризмни хаттоки ўзларининг ягона иқтисодий ривожланиш имконияти деб қарашади. Туризмга жамиятни ва иқтисодиётни ривожлантирувчи усул сифатида ёндашиш, унинг аҳоли бандлигини таъминловчи мукаммал манба сифатида қаралмоқда. Шунингдек, даромадни кўпайтириш ва турли сабабларга кўра табиий ва маданий йўқотишларни тиклашга ёрдам беради деб қаралмоқда. Бу бевосита Ўзбекистон Республикасига ҳам тааллуқлидир.

Шу сабабли, айни вақтда туризм индустрияси ривожига эга ҳамма давлатлар шундай қарорга келишдики, туризмни режалаштириш улар тараққиёти ривожланишининг асосини ташкил этади

Аmmo, туризмни режалаштиришни ўрганишни ва таҳлил қилишни бошлашдан олдин туризмни режалаштириш нима эканлигини ва у нима учун керакли эканлигини ўзлаштириш лозим.

Туризмни режалаштириш соҳасидаги машхур америкалик мутахассис ва халқаро маслаҳатчи *Эдвард Инскип* бу тушунчани бир қатор мақсад ва вазифаларни амалга оширишдаги келажакни ташкил этиш деб тавсифлайди.

Туризмни режалаштиришнинг зарурлиги ва муҳимлиги ҳақида биринчи марта 1989-йилда Гаагада Нидерланд халқаро парламент томонидан унинг Халқаро Парламент Иттифоқи (ХПИ) ва Бутунжаҳон туристлик ташкилотлари таклифи билан ўтказилган Халқаро парламент конференциясида қабул қилинган машхур Гаага декларациясида баёнот қилинди.

Гаага декларацияси биринчи навбатда туризм кишлоқ хўжалиги, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя, таълим ва шу каби биринчи даражали тармоқлар қаторида давлатнинг мураккаб ривожланиш режаларини ташкил этиши тўғрисида чора-тадбир қабул қилиниши зарурлигини маълум қилди. Шундай қилиб, туризм давлат томонидан эътибор қаратилиши зарур бўлган босқич ижтимоий-иқтисодий фаолиятлар сингари расмий тармоқ сифатида қаралиши керак.

Бу декларацияда қуйидагилар учун самарали тадбирлар қабул қилиниши зарурлиги маълум қилинади «барқарор ривожланиш концепциясига асосланган туризмни ривожлантиришнинг мураккаб режалаштиришига ёрдамлашиш, шунингдек туризм давлат ҳокимияти томонидан туризм индустрияси шифроқида босқичма-босқич режалаштирилиши кераклиги».

Ҳозирги вақтда халқаро даражада туризм ривожланишини режалаштириш ни назорат қилиш унинг ривожланиш муваффақияти учун лозимлиги қабул қилинди. Туризмни режалаштириш яна шу далил билан тасдиқланадики, дeмак биринчи даражали ва туризм бўйича дунёда энг машхур халқаро, давлатлараро ташкилот ҳисобланган Бутунжаҳон туристлик ташкилоти (БТТ) давлатларга туризмни ривожлантириш минтақавий стратегияларида, туризм сиссатида, ўзига хос минтақаларни ҳисобга олган ҳолда туризмни ривожлантиришда, туристлик фаолиятининг миллий иқтисодиёт ва туризмни режалаштиришнинг истиқболлини баҳолашда амалий ёрдам кўрсатиши.

Шу билан бирга туризмни режалаштиришда салбий таъсирларнинг олдини олишга ва жамиятнинг мақсад ва вазифаларини бажаришга қаратилган ҳолатда айтиб ўтилганидек барқарор ривожланиш принципларига мос ҳолда олиб борилади.

Туризм миллий, минтақавий, маҳаллий даражаларда, шу билан бирга «дестинация» режасига ёки «туризмни ривожлантириш минтақаларини мувофиқ режалаштирилади.

Миллий ва минтақавий даражалар (узок муддатли, ва туризмни режалаштириш стратегик даражаси), туризм ривожланиш сиёсатининг умумдавлат, минтақавий ва республика даражасида шаклланишини кўриб тутади, мазкур ривожланишнинг қонунчилик асослари, туристлик фаолиятини мувофиқлаштириш ҳам миллий, ҳам халқаро даражада, туризм ривожланишининг бошқа зарурий элементларининг кўриб чиқилишини талаб қилади.

Стратегик туристлик режалаштиришнинг биринчи галдаги функцияси миллий туристлик сиёсат яратишдан иборат. Бунда ушбу сиёсат, туризмни ривожланишда ва мамлакат аҳолиси ҳаётида муҳим ўрин эгаллайди. Туризм сиёсатининг бошқариш тизимини яратиш миллий даражада туризмни режалаштирилишининг муҳим омили ҳисобланади.

Миллий даражада хорижий ва маҳаллий амалиётдан келиб чиққан ҳолатда бошқа муҳим вазифалар кўйидагиларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади:

- моддий базанинг стратегик режалаштирилишида, туристлик кўрсаткич асосий объектлари аниқланиб, туристлик ривожланиш минтақалари ва асосий транспорт артериялари (йўналишлари) кўрсатилади,
- хавфсизлик, кадрлар тайёрлаш ва кўп давлатларда соғлиқни сақлаш каби йўналишларнинг миллий стандартларини яратиш.

Шу билан бирга туризмни режалаштиришга раҳбарлик қилувчи давлат ижроия ҳукуматининг турли даражалари орасидаги ўзаро боғлиқликни хавфсиз эслатиб ўтиш лозим. Туризмни ривожлантиришнинг миллий ва минтақавий дастурлари қанчалик муваффақиятли амалга оширилса, маҳаллий шаҳар ва туман ҳокимиятлари шунчалик кўпроқ жалб қилинади.

Туризмни режалаштиришнинг маҳаллий даражаси ўз ичига туристлик кўрсаткичдан объект маҳаллий дастурларни тузишни ва ривожлантиришнинг тафсилотларини, диққатга сазовор жойларни, хордиқ чиқариш минтақаларини турли хилдаги шаҳар туризми, маданият, фан ва бошқаларни камраб олади.

Узок муддатли ва стратегик режалардан фарқли ўлароқ, туризмни режалаштиришнинг маҳаллий даражаси аниқ минтақалар, объектлар, хизматлар ёки муассасавий элементлар билан боғлиқ тезкор саволларга жавоб бериш ва ечишга қаратилган.

Шуни ҳам эслатиб ўтиш керакки, туризм ривожининг маҳаллий даражаси минтақавий ва миллий ривожланишга асосан олиб борилиб ва ўз мазмун-маъносида уларга зид бўлмаслиги керак.

Одатда маҳаллий даражадаги туризмни ривожлантириш билан боғлиқ фаолиятга қуйидагилар мисол бўлади:

- рекреацион минтақаларни функциявий зоналаштириш, уларни режалаштириш ечимини аниқлаш, манзараларни лойиҳалаштириш, алоҳида объектларни архитектура-режалаштириш ташкилотларини жойлаштириш ва уларнинг принциплари;
- маҳаллий норматив-ҳуқуқий актларни тузиш ва уларга риоя қилиш;
- туризм ривожига қизиқувчи барча одамлар ва ташкилотларнинг бу жараёнга қатнашишига ёрдамлашиш;
- жойлардаги туристлик инфраструктурасини режалаштириш, жумладан сув, иссиқлик ва электроэнергияларидаги талабларни ҳисобга олган ҳолда;
- маҳаллий аҳоли учун барча туристлик объектларига кириш мумкинлигини таъминлаш;
- рекреацион ва маиший хизматлар билан туристларга қандай бўлса маҳаллий аҳоли учун ҳам шундай таъминлаш;
- касбий таълим, маҳаллий туризм индустрияси учун кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ хизмат кўрсатишга ва бошқа хизматларга ёрдамлашиш;
- туризм ривожини молиялаштириш;
- маҳаллий диққатга сазовор жойларнинг маркетинги ва туристлик дастурларини олдинга силжитиш;
- солиқ солиш муаммолари.

Қатор давлатлар тажрибасида маҳаллий маъмуриятнинг туризمنى режалаштириш жараёнида қатнашиши туризمنى ривожлантириш дастурини амалга ошириш билан белгиланади. Масалан, маҳаллий маъмурият туризمنى ривожлантириш минтақасини белгилашда, унинг бошланғич иштироки катта бўлади: маҳаллий ҳокимият архитекторларни, муҳандисларни, иқтисодчиларни, социологларни, экологларни ва бошқа мутахассисларни ишга йўллайди. Дастурни амалга ошириш тадбирлари жараёниларида маъмурият аста-секинлик билан фаолиятини камайтиради ва молияни ташкиллаштиришда, мутахассисларни ва маслаҳатчиларни йўллашда, қурилишда, туризм инфраструктурасини ва хизматни бошқаришда етакчилик фаолиятини хусусий сектордаги компанияларга беради.

Туризمنى режалаштириш ғоят меҳнатгалаб ва мураккаб иш ҳисобланади, шунинг учун туризмдаги ҳар қандай фаолиятни режалаштиришда ва амалга оширишда туризм фаолиятининг йўналишига ва натижасига ҳақиқий таъсир кўрсата олишга қодир бўлган шахслар ва ташкилотлар қатнашишади. Одатда уларга қуйидагилар қиради:

- маҳаллий аҳоли;
- бизнес соҳаси (хатто баъзан туризмга боғлиқ бўлмаганлари ҳам);
- сиёсий ва бошқа расмий шахслар;
- малакавий бирлашмалар ва туризм соҳасидаги ишчиларининг жамоавий ташкилотлари;
- туризм қонунини ишлаб чиқаруви ва ривожланиши билан боғлиқ расмий ҳукумат вакиллари ва ҳар қандай даражадаги маъмуриятлар.

Ушбу санаб ўтилган вакиллар ўзига хос улуш билан келиб, умумий қарор қабул қилиш столига ўз билимларини ва тақлифларини қўядилар. Яна бир бор

таъкидлаб ўтиш лозимки, уларнинг иштироки асосан режалаштириш жараёнининг бошлангич поғонасида умумий қўллаб-қувватлаш учун муҳим бу жараённинг барқарорлигини таъминлайди, шунингдек келажакда туризм сабабларга кўра туризмни режалаштиришнинг биринчи поғонасида қаттиқ олмаган шахслар ва ташкилотлар томонидан пайдо бўладиган муаммолар эҳтимolini камайтиради.

Туризмни режалаштириш мураккаб жараён бўлиб, ўз таъсири остига туризм фаолият соҳаларидан кўп шахсларни ва ташкилотларни жалб қилади. Биринчи халқаро тажриба кўрсатишича, мураккаб туризмни режалаштириш дастлабки амалга оширилмаса, туристлик марказларида вақти-вақти билан муаммолар (асосан экологик ва ижтимоий хусусиятли) юз беради, бу биринчи навбатида туристларга аён бўлади ва рақобатнинг қаттиқ босими остидаги замонавий туризм бозорида туристлар дарҳол ўзларига бошқа жойни танлашади.

Шу билан бирга туризмни режалаштириш, худди бошқа турдаги ишларни режалаштириш каби муваффақиятга эришиш мақсадини, муаммога шунингдек қўймасликни ва уни бартараф қилишни талаб қилади. Маълумки, мураккаб режалаштириш вақт ва узоқ давом этадиган муҳокама ва баҳсларни талаб қилиши мумкин, чунки турли сиёсий партиялар, ҳокимият ва маъмурий структуралари ҳамда маҳаллий аҳоли ўзларининг шахсий мақсад ва кизиқишлари билан қатнашадилар.

Аммо режалаштиришнинг умумий мазмуни шундаки, унинг ривожланишнинг асосий йўналиши ва тури қилиб белгиланган, устуворлигини баҳолаш таклиф қилинган ривожланиш концепциясидаги етишмовчиликларнинг аниқлаш лозим, агар шундай қилинмаса йўл қуйилган хатолар жуда кимматли тушади ёки улар ҳеч қачон тузалмайдиган ҳолга келади.

Шундай қилиб, туризм пухта ва мукамал режалаштирилганда кўнрақ бевоқиф ва билвосита иқтисодий фойдалар келтириши мумкин.

13.4. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари.

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонуни қабул қилиниши республика ҳукуматида ушбу соҳага катта эътибор қаратаётганлигини кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йилдаги «Туризм инфраструктурасини ва туристлик бўйича жаҳон бозорини киришни ривожлантириш тўғрисида»ги Фармони, шунингдек Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 3 июндаги «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфраструктурасини яратиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Қарори 2003 йил 12 ноябр, «2006-2010 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳаси ва сервисни жадал ривожлантириш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йилдаги қарорлари қарорларнинг фикримизнинг яққол далилидир.

Юқорида кўрсатиб ўтилган қонун ва қонун ости ҳужжатлари дастурий ҳужжатлар бўлиб улар иқтисодиётнинг юқори рентабелли соҳаси бўлмиш туризмнинг ривожланиши учун ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий ва моддий-техник чора-тадбирларни амалга оширишга йўналтирилган.

Туризм билиш, рекреацион, спорт-соғломлаштириш, кўнгилочар ва бошқа функцияларни бажаради. Ҳозирги вақтда у Ўзбекистон иқтисодиётида ривожланган туристлик мамлакатларга қараганда унчалик катта ўрин тутмапти. Туристлик фаолиятдан тушган тушумлар ички ялпи маҳсулотнинг 1-2 фоизини ташкил қилади, холос.

Туризм соҳасидаги баъзи салбий омилларни енгиш узоқ вақт ва биринчи навбатда давлат томонидан режалаштиришни талаб этади.

Соҳанинг ҳозирги ҳолати Ўзбекистоннинг потенциал имкониятларига жавоб берадими. Республикада туристлик индустрияси янада ривожлантириш учун барча зарур шарт-шароитларга эга: табиий шароитлар, тарихий-маданий, моддий ва инсон ресурслари. Туризм мамлакатнинг бозор муносабатларини рағбатлантиришнинг, миллий иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига ижобий таъсир кўрсатишнинг, аҳолини иш билан таъминлашнинг, атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг, тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш бўйича ишлар яхшиланишнинг, аҳолининг маданий ва соғлиқ даражасини кўтаришнинг энг самарали усулардан бири бўлиши мумкин ва шундай бўлиши ҳам керак.

Юқорида кўрсатиб ўтилган қонун ҳужжатлари комплекс ва узоқ муддатли ҳусусиятга эга. Уларнинг биринчи галдаги вазифалари қуйидагилардан иборат:

- туризмни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни, таъминлаш, уни ривожланишини режалаштиришда давлат ва бошқа мулкчилик шаклидаги корхоналарни, шунингдек, алоҳида фуқароларни жалб этиш;
- тегишли моддий-техника базасининг иқтисодий асосларини ва ривожланган инфраструктурасини яратиш;
- туристлик соҳани бошқаришни марказлаштиришдан холи қилиш, давлат тасарруфидан чиқариш, бозор ҳўжалик юритиши асосида замонавий тузилмаларни яратиш;
- туристлик ресурслардан, ўзбек халқининг миллий тарихи ва маданияти ютуқларидан фойдаланиш асосида мамлакат ва хорижий (кириб келувчи) туризмнинг устуворлигини таъминлаш;
- туристлик хизмат кўрсатиш асосий шакллариининг давлат стандартларини ишлаб чиқиш;
- аҳолининг маънавий ривожланишига, унинг соғлиги мустаҳкамланишига, фуқароларда умуминсоний кадриятлар, экологик маданият шаклланишига қўмаклашиш.

Ўзбекистон Республикаси туризмни ривожлантиришнинг истиқболдаги мақсади-республиканинг миллий-маданий тикланиши, миллий иқтисодиётнинг устувор тармоқларидан бири сифатида туризмни ривожлантириш борасидаги ижтимоий-иқтисодий ва ҳўжалик масалаларини ҳал қилиндир (бу тирмоқ ЁМТ Бош ассамблеяси томонидан қабул қилинган Туризм шартини талабларига жавоб берадиган бўлиши керак).

Туризм соҳаси олдида турган асосий вазифа – Ўзбекистоннинг табиий иқлимий, рекреацион, ижтимоий-иқтисодий ва тарихий маданий салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда ички ва халқаро туризм эҳтиёжини қондириши йўналтирилган юқори рентабелли туристлик тармоқни яратишдан иборат.

Ўзбекистон халқаро туризм бозоридан мустаҳкам ўрин олиши учун туристлар учун юқори даражадаги қулайлик яратилиши, уларга қўл кўрсатишнинг барча турлари бўйича стандартлар тизими, хавфсизлигини таъминлаш кафолатлари юзага келтирилиши шарт.

«Туризм тўғрисида»ги қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистонда туризмнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат⁷:

- давлат манфаатлари ва Ўзбекистон Республикасининг тегишли қонуни билан халқаро туристлик амалиёт меъёрларини ҳисобга олган ҳолда туристлик тармоқнинг устувор ривожланишини таъминлаш;
- келгусида туризмнинг янада ривожланишига қўмаклашадиган қонун ҳужжатлари ва бошқа меъёрий ҳужжатларни тайёрлаш;
- тармоқнинг ташкилий тузилишини, уни бошқариш ва фаолиятини тарғиб қилишни такомиллаштириш;
- туризмнинг ривожланган инфраструктурасини яратиш;
- туристлик-рекреацион зоналар, ҳудудлар ва туристлик марказларини ўзлаштириш;
- ахборот-реклама фаолияти йўналишларини белгилаш, маркетинг ва экскурсия-услубий хизматларни ташкил қилиш;
- имтиёзли равишда маблағ билан таъминлаш ва кредит бериш йўли билан туристлик фаолиятни рағбатлантириш;
- тармоқнинг малакали кадрлар ва илмий потенциалини шакллантириш, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини яратиш;
- табиатдан фойдаланиш ва агроф-мухитни сақлаш самарасини таъминлаш заруратини ҳисобга олган ҳолда туристлик фаолият олиб боришнинг шакллари ва механизмини ишлаб чиқиш.

Туризмни ривожлантиришни тезлаштириш жараёни бошқа муносабатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак. Халқаро тажриба шундан далолат берадики, айнан бозор туристлик ҳўжалик фаолият кўрсатиши учун энг мақбул иқтисодий муҳити ҳисобланади. Ўз навбатида, туристлик тармоқ корхоналари, бевосита истеъмолчига мўлжал ола туриб, бозор муҳити шаклланишига фаол қўмаклашиши керак.

Юқорида кўрсатилган вазифаларни бажариш туристлик фаолиятини самарадорлигини ошириш, туризм инфраструктурасининг мамлакатни иқтисодий-ижтимоий ва маданий ривожлантиришнинг бошқа устувор соҳалари билан ўзаро алоқасини мустаҳкамлашга имкон беради.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида» ги Қонуни. Халқ сўзи газетаси 14.09.1999.

Ўз хусусиятидан келиб чиққан ҳолда туристлик хўжалик айна пайтда турдош тармоқларга юқори талаблар қўяр экан, фақат технологияларни такомиллаштириш ва меҳнатни ташкил қилишни яхшилашгагина эмас, балки хўжалик юритишнинг энг самарали шакллари жорий қилишга, янги иш жойларини яратишга ҳам қўмаклашади.

Жамоа ва хусусий мулкчиликдаги кичик ва хусусий корхоналар сонининг кўпайиши катта марказлашган маблағларни жалб қилмаган ҳолда туризмни ривожлантиришга имкон беради. Айнан шундай ёндашув хорижий сармояларнинг кириб келишига, хорижий фирмалар томонидан 1-2 йил ичида туристлик объектлар ва марказлар қурилишига, шунингдек уларнинг тез муддат ичида (2-4 йил) ўзини коплаб кетишига қўмаклашади.

Туристлик тармоқни ривожлантириш суръатлари 2010 йилга бориб хорижий туристларни қабул қилишни икки мартага оширишни назарда тутлади. Мамлакатимиз туристлари, шунингдек экскурсантлар сони уч мартага кўпайиши керак.

Ўзгарувчан давлат солиқ сиёсатини ўтказиш, туризм инфраструктурасини ривожлантиришга инвестицияларни жалб қилиш мамлакат бюджетига тушумларнинг икки баробар кўпайишига имкон беради.

Ўзбекистон Республикасида туризмни барқарор ривожлантириш мамлакат иқтисодиётини мустаҳкамлашга, бақувват туристлик тармоқ яратишга, туризм инфраструктурасига давлат таъсирининг бошқарувини кучайтиришга, аҳолининг турмуш даражасини оширишга, экологик хавфсизликни таъминлашга, тарих ва маданият ёдгорликларини сақлаб қолишга, табиатни муҳофаза қилиш фаолиятининг даражасини оширишга, жамиятнинг маънавий солиҳиятини оширишга хизмат қилади. Ўз хусусиятидан келиб чиққан ҳолда туристлик хўжалик айна пайтда турдош тармоқларга юқори талаблар қўяр экан, фақат технологияларни такомиллаштириш ва меҳнатни ташкил қилишни яхшилашгагина эмас, балки хўжалик юритишнинг энг самарали шакллари жорий қилишга, янги иш жойларини яратишга ҳам қўмаклашади.¹¹

Таянч иборалар: Туризмни бошқариш ва режалаштириш тизими, режаларини ишлаб чиқиш босқичлари, режалар ва дастурларни ишлаб чиқиш, режалаштириш механизмлари, маҳаллий даражада, минтақавий ва миллий даражаларда, узоқ муддатли ва стратегик режалар, рекреацион, институционал.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Ўзбекистон Республикасида туризмни бошқариш ва режалаштириш тизими ким томонидан амалга оширилади?
2. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари нималардан иборат?
3. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш қандай амалга оширилади?
4. Комплекс режалар элементлари ўз ичига нималарни олади?
5. Туризм индустриясининг ривожланишини режалаштириш механизмлари

нималардан иборат?

6. Маҳаллий даражадаги туризмни ривожлантириш фаолиятига қандай таъсир киради?
7. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари нималардан иборат?

14. ТУРИЗМ ХИЗМАТИНИ ЛИЦЕНЗИЯЛАШТИРИШ

Божа:

11. Лицензия олиш учун давлат томонидан ўрнатилган талаблар.
12. Туристлик фаолиятга лицензия бериш учун тегишли ҳужжатларни тайёрлаш.
13. Туризм фаолиятига лицензия олиш расмийликларининг босқичлари ва хусусиятлари
14. «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг лицензияларни текшириш жараёнидаги ҳуқуқлари

14.1. Лицензия олиш учун Давлат томонидан ўрнатилган талаблар

Ўзбекистонда туризм фаолияти лицензияланади, ҳамда бу жараёни таъминlash механизми тегишли қонун билан белгиланган. Туризм бизнесини ривожлантириш учун расмийликни ўзига хос хусусиятларини билиш зарур, шундан, лицензиялаш соҳасини ва бошқа руҳсатнома ҳилидаги ҳужжатларни муқамал билиш талаб этилади. Қонунга кўра лицензия бериш ва уни бекор қилиш ёки унинг фаолиятини тўхтатиб қўйиш, каби ҳаракатлар Вазирлар Маҳкамасининг Комиссияси томонидан қарор қабул қилинади, унинг бу қарордаги ишчи органи функциясини «Ўзбектуризм» МК бажаради. Энг асосий талаб – лицензия тадқиқотчилари фақатгина юридик шахс бўлиши шарт.

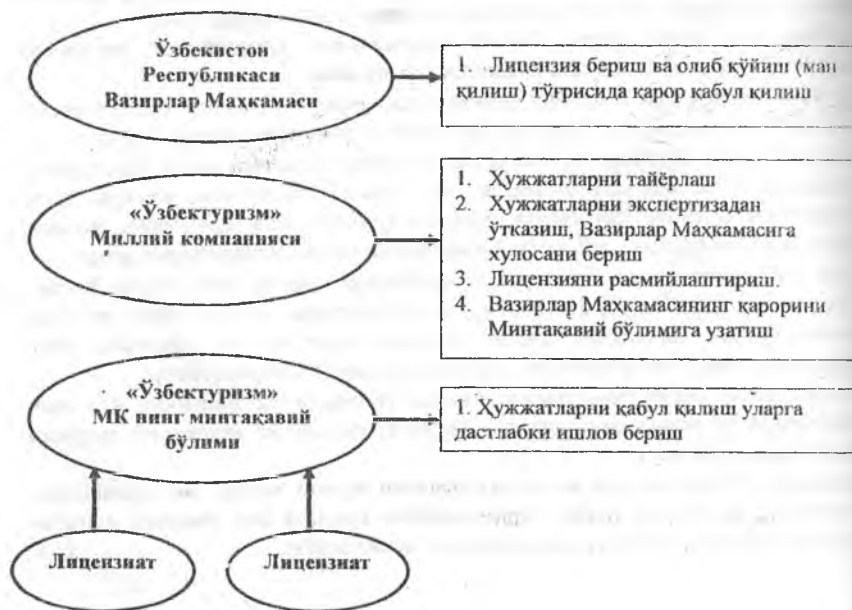
Туризм фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқи 5 йил давомида ҳақиқий инновацион намунавий лицензиялар берилди, шунга қарамадан буюртмачи талабига кўра қамроқ муддатга ҳам лицензиялар берилиши мумкин.

Лицензия олиш учун Давлат томонидан ўрнатилган талаблар қўйилган бўлиб, улар қаторига қўйидагилар қиради:

- туризм тўғрисидаги қонунга, туризм соҳасидаги Ўзбекистон Республикаси стандартлари ва халқаро стандартларга мажбурий равишда риоя қилиш;
- ҳуқуқий шахс штарида туризм соҳасида махсус таълим олган ёки туризм соҳасида 3 йилдан кам бўлмаган иш стажига эга бўлган, камида битта ходимнинг бўлиши. Шу тарзда туризм корхонаси тегишли билим, малака, кўникмага эга бўлган соҳа мутахассислари билан акс эттирилиши зарур;
- янги технологияни ва бошқарув тажрибасини жорий этиш билан боғлиқ бўлганлиги сабабли сайёҳатларни, экскурсияларни ташкил этиш ва улар билан боғлиқ хизматлар билан бевосита банд бўлган ҳуқуқий шахс ходимлари ҳар 3 йилда камида 1 марта малакасини ошириш зарур;
- шакилланган низом жамғармаси камида минимал иш ҳақининг 400 таси миқдорида бўлиши керак, чунки у тегишли моддий ва иқтисодий ресурсга эга бўлиши лозим;
- миқозлар билан ишлаш ва турмаҳсулотни ишлаб чиқиш мос равишдаги ишчанлик муҳитини талаб этиши сабабли хусусий ёки ижарага олинган хизмат биносида тегишли жиҳозларнинг мавжудлиги;

- тақдим этиладиган туризм хизматларига мувофиқлик сертификатларининг мавжудлиги, чунки бу ҳар қандай турга қонуний тус бериш ва ҳафизация талаблари билан боғлиқдир;
- туризм хизматларини фақатгина миқоз билан Ўзбекистон Республикаси қонунлари талабларига мос равишда шартнома тузилгандан кейингина кўрсатиш. Бошқа ҳолатларда шартнома ҳуқуқий кучга эга бўлмайди ва эҳтимоли бекор қилиниши мумкин;
- чет эл давлатларига ташриф буюриш, чиқиш, киришни ўзига хос хусусиятлари тўғрисида, туристлик ташриф вақтида ва ҳар бир туристнинг давлатга ташриф буюришни бошқа қоидаларини ўзига хос хусусиятлари тўғрисида мукаммал маълумотларни белгиланган тартибда ҳар бир туристга етказиш;
- миқозга иш тартиби тўғрисида, унинг ҳуқуқий манзили, лицензиянинг мавжудлиги, мажбурий сертификатлашга тортиладиган хизматлар учун сертификатларни мавжудлиги, туризм фаолиятини аниқ йўналишларини белгилаш юретиш учун жавобгор бўлган лавозимли шахсларнинг фамилияси, иш вақти шарифи ҳақида тўла маълумот бериш;
- туристлар ҳафизизлигини таъминлаш, жароҳатланганда, бетоб бўлганда ва бошқа ҳолатларда тиббий ҳамда бошқа биринчи ёрдам кўрсатиш тизимининг мавжудлиги;

Расм 14.1. Туризм фаолиятига лицензия бериш ва аризалар билан ишлаш жараёнлари

14.2. Туристлик фаолиятга лицензия бериш учун тегишли ҳужжатларни тайёрлаш

Лицензия олиш учун тегишли зарурий ҳужжатларни тайёрлашга ишғари келади уларга қўйидагилар киради:

Хукукий шахсни ташкилий – хукукий шакллари ҳамда номи унинг жойлашган манзили (почта манзили), хукукий шахснинг амалга оширишни муаллажлаган фаолият турини лицензияланадиган банк муассасасининг ҳисоб – китоб рақами ва банк муассасасининг номи, кўрсатилган фаолият турини амалга ошириш муддатлари кўрсатилган лицензия бериш тўғрисида аризаси;

Хукукий шахсни давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисида гувоҳноманинг нотариусдан тасдиқланган нусхаси;

Лицензия тадқиқотчиси томонидан лицензия тадқиқотчисининг аризасини кўриб чиқиш учун 5 карра минимал иш ҳақи миқдорида лицензия йиғимларини ўтказганлигини тасдиқловчи **ҳужжат**. Агар тадқиқотчи томонидан берилган ариза рад қилинган ҳолатларда тўланган сумма қайтарилмайди;

Лицензия тадқиқотчисининг бинодан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар ҳамда «Ўзбектуризм» МК вакиллари томонидан тузилган комиссиянинг бинони, моддий – техникавий жиҳозлангани фаолият турини лицензиялаш талабларига жавоб беришини тасдиқловчи ва уни кўздан кечирганлиги ҳақидаги **ҳужжат**;

Шакиллантирилган низом жамғармаси миқдори тўғрисида банк маълумотномаси;

Мутахассисларга туризм соҳасидаги иш стажи ёки махсус таълимнинг мавжудлигини тасдиқловчи **ҳужжат** (диплом ёки меҳнат дафтарчасининг нусхаси, ишга қабул қилиш тўғрисида буйруқ);

Раҳбарни исми, шарифи, фамилияси, туғилган йили, паспорт маълумотлари, уй манзили, маълумоти, телефон рақамлари тўғрисидаги маълумотлар.

«Ўзбектуризм» МК томонидан қарорларни қабул қилиш жараёни катъий аниқ белгиланган вақтда амалага оширилади, лекин амалиётда баъзан айрим кечикишлар ҳам кузатилади. Шунга қарамадан лицензия бериш ёки беришни рад этиш тўғрисидаги қарори лицензия тадқиқотчиси томонидан барча зарурий ҳужжатларни ариза билан биргаликда тақдим этгандан сўнг 30 кундан ортиқ бўлмаган муддатда қабул қилинади. Экспертларни фикрига қараганда, бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, молиявий ва солиқ хизматлари ўз соҳалари бўйича зарурий текширишлар билан боғлиқдир. Масалан, туризм соҳасидаги фаолият учун лицензия фирма – эгалари (хўжайинлари) тўғрисида маълумотлар жўнатиладиган муассасалар рўйхатига Миллий хавфсизлик хизмати, Ички ишлар Вазирлиги (ИИВ), Ташқи ишлар Вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар агентлигилари киради.

Ҳар қандай ҳолатда «Ўзбектуризм» МК 15 кун муддат ичида, тақдим этилган ҳужжатлар бўйича эксперт хулосаларини тайёрлайди, ҳужжатларни кўриб чиқади ҳамда лицензияни бериш ёки (бермаслик) уни рад этиш

тўғрисидаги таклифларини комиссияга тасдиқлаш учун тегишли қарор қабул қилинганлиги хақида қарор баённомасини тасдиқлайди.

Ундан сўнг натижалар тўғрисида Миллий компания уч қун муддат ичида тадқиқотчини хабардор қилади, яъни унга банк реквизитлари кўрсатиладиган ҳолда ёзма шаклда бевосита такдим этади ёки жўнатади (унда давлат пошлиналарини тўлаш муддати ва ҳисоб рақамлари акс этиши керак). Бу вақтнинг ўзида тадқиқотчига лицензион келишувни имзолаш учун жўнатилади. Шунини қайд қилиш керакки, агар 3 ойлик муддат ичида юқорида қайд қилинган лицензиат келишуви тузилмаса ва давлат пошлинаси тўланмаган ҳолатда, ҳукумат комиссияси лицензияни бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга.

Қўйида Ўзбекистонда «Ўзбектуризм» МК нинг ишчи органи орқали туризм лицензиясини расмийлаштириш жараёни ва босқичлари кўрсатилган.

14.3. Туризм фаолиятига лицензия олиш расмийлаштиришнинг босқичлари ва хусусиятлари

14.4. «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг лицензияларни текшириш жараёнидаги ҳуқуқлари

Лицензиат тамонидан лицензия талаблари ва шартларига риоя қилишни назорат қилиш қонунда белгиланган тартибда «Ўзбектуризм» МК томонидан амалга оширилади. Бунда МК қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- лицензиатни лицензия талаблари ва шартларига риоя қилиниши режалли текшируви ва лицензиат томонидан ушбу ҳолатларда бузилиш фактлари мавжуд бўлганда режадан ташқари текширувларни ўтказиши;
- лицензия талаблари ва шартларига риоя қилишни текширишни ўтказишда туғилувчи масалалар бўйича зарурий маълумотларни сўраш ҳамда олишга;
- текшириш натижалари асосида лицензиатни лицензия талаблари ва шартларини аниқ бузилишларини кўрсатган ҳолда акт ёки маълумотнома тузади.
- аниқланган камчиликларни лицензиатга баргараф этиш мажбуриятини юқловчи бундай бузулишларни баргараф этиш муддатларини белгилувчи қарорни чиқаришга;
- лицензия ҳаракатини тўхтатиб қўйиш, таъқиқлаш ёки бекор қилиш тўғрисида масалани Комиссияда кўриб чиқиш учун тақдим этади.

МК туризм фаолиятига лицензия реестрини юритади, унинг маълумотлари жисмоний ва ҳуқуқий шахслар учун очик ҳисобланади (14.1.жадвалга қаранг).

«Ўзбектуризм» МК ва лицензиатнинг айрим расмийгчиликларининг мазмуни ва мақоми

Жадвал 14.1.

Мақом	Мазмуни
Лицензия келишуви	- келишувни имзолаган мансабдор шахснинг фамилияси, исми ва шарифи; - томонларнинг реқвизитлари; - лицензия бериладиган фаолият турининг номи; - лицензиатга қўйиладиган лицензия талаблари ва шартларини бузганлик учун томонлар жавобгарлиги; - лицензия келишуви талаблари ва шартларини лицензиатни бажарилиши устидан ишчи органи томонидан назорат тартиби.
Лицензиялар реестри	- ҳуқуқий шахс номи, унинг ташкилий ҳуқуқий шакли, почта манзили, телефон ва факс номери;

	- лицензияни амал қилиш муддати; - лицензияни қайта расмийлаштириш ваки ва асос, амал қилиш муддатини узайтириш, амал қилишни тўхташиб қўйиш ва амал қилишни бошқатадан йўлга қўйиш; - лицензияни таъқиқлаш учун асос ва ваки (сана); - лицензияни бекор қилиш учун асос ва ваки (сана); - дубликатни бериш санаси ва асос.

Бериладиган лицензияларда туристларга хизмат кўрсатиш сифати ва даражасини ҳисобга олган ҳолда икки турнинг индексацияси амалга оширилади:

- Ч– чет эл туризми;
- М– миллий туризм;

Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамасида 2008 йилда туризм фаолиятини лицензиялаш комиссиясининг йиғилишида жами 44 ташкилотнинг ишлари кўриб чиқилди.

Кўриб чиқилган ҳужжатлар асосида 37 та ташкилотга туризм соҳасида фаолият олиб боришга рухсат берувчи лицензиялар берилди. 5 ташкилотга лицензия беришга рад жавоби берилди, 2 ташкилотнинг лицензияси бекор қилинди.

Минтакалар бўйича лицензия олган ташкилотларнинг таркиби кўйидагича: Тошкент бўйича – 24 та, Бухоро бўйича – 1 та, Самарқанд бўйича – 7 та, Чирчиқ бўйича – 1 та, Урганч бўйича – 1 та, Наманган бўйича – 3 тани ташкилотгади. (14.1. диаграммага қаранг.)

Диаграмма 14.1.

Таянч иборалар: Туристлик фаолиятни лицензиялаштириш, лицензия, лицензия реестрининг таркиби, расмийчиликларининг босқичлари, ҳужжатларни тақдим этиш, лицензиат, минтақавий бўлимга узатиш, лицензия тидқиқотчиси, дубликатни бериш санаси, лицензияни таъқиқлаш учун асос.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туристлик фаолиятни лицензиялаштириш расмиятчилиги нимадан иборат?
2. Лицензия олиш учун Давлат томонидан ўрнатилган талаблар нималардан иборат?
3. Туризм фаолиятига лицензия бериш ва аризалар билан ишлаш жараёнлари нималардан иборат?
4. Лицензия олиш учун қандай ҳужжатларни тақдим этиш керак?
5. Туризм фаолиятига лицензия олиш расмиятчиликларининг босқичлари ва хусусиятлари нималардан иборат?
6. Лицензияни текширишни амалга оширишда «Ўзбектуризм»МК нимани амалга ошириш ҳуқуқига эга?
7. «Ўзбектуризм»МК туризм фаолияти бўйича лицензия реестрининг таркиби нимадан иборат?

15. ТУРИСТЛАРНИ СУҒУРТАЛАШ

Режа:

15.1. Суғурталаш туризм фаолиятидаги зарурий элемент сифатида

15.2. Туризмда суғурталашнинг турлари

15.3. Туризмда суғурталашни расмийлаштириш

15.1. Суғурталаш туризм фаолиятидаги зарурий элемент сифатида

Сўнги йилларда суғурталанадиган ҳодисалар сони сезиларли даражада ортди, айниқса, ўлим ҳолатлари кузатилдики, жасадни унинг доимий яшаш жойига ватанига элтиб қўйиш вазиятларига дуч келишди. Қатор давлатларда одат тусига кирган суғурталаш ҳолатлари ёмонлашди. Суғурталаш ҳолатини ёмонлашувининг сабабларидан бири чет элда туристларни юриш-туриш қоидалари маданиятининг етарли эмаслигидир.

Бахтга қарши, кўпгина бизнинг фуқароларимиз, «якши бўладига» ишониб, туристлик ташрифлар олдидан кўнглили суғурталаш хизматидан фойдаланишга шоишмайдилар. Бизнинг фуқоралар ҳар қандай суғурта турига ҳам ишончсиз муносабатда бўладилар, гуёки пул тўлаб ҳеч қандай натижа бўлмаганидек, ишончсизлик билан салбий муносабатда бўладилар. Шунга қарамадан агар бошқа мамлакатга туризм мақсадларида ташриф буюришга отланиб турган немис, француз ёки америкалик туристдан сўралса, у энг аввало суғурта полисини харид қилишини айтади.

Чет элга чикувчи турист ҳар қандай ҳолатда фавқулодда вазиятларга дуч келади: иқлим ўзгариши, сувнинг кимёвий таркиби, овқатланишни бошқача тартиби ва кўпинча бошқа ўзгаришлар ўз салбий оқибатларини олиб келиши мумкин.

Сўнги йилларда яна бир нечта салбий тенденциялар юзага келди: биринчидан, дунё бўйича қатор сурункали касалликларга эга бўлган ёши ўтиб қолган кишилар фаол тарзда ҳаракатлана бошлади. Улар қоидага кўра, айнан улар учун тўғри келмайдиган иқлимли давлатларга сафар қилишга интиломқдалар. Кўпгина қариялар дунёни нариги чеккасида, масалан, АҚШ ва Исроилдаги ўз фарзандлариникига ташриф буюришда узоқ муддатли парвоз, иқлим ҳамда овқатланишни ўзгариши ёши ўтган қариялар учун ўзининг салбий натижасини кўрсатмасдан қолмайди.

Яна бир муаммо – дам олишда кичик ёшдаги болаларни олиб юриш урф-одат тусига кирмоқда. Туристлар ханузгача дам олишда ўзлари билан 2-3 ёшли фарзандларини, баъзи ғайратли ота-оналар хатто эмизакли гўдаклари (чакалоқлари) ни эмламасдан саёҳатга олиб чиқмоқдалар. Мазкур ҳолат чакалоқлар учун мақбул яшаш шароитлари ҳамда озуклантириш имкониятлари мавжуд бўлган беш юлдузли меҳмонхоналарга йўлланмалар харид қилинган бўлса, ижобий натижага эришиш мумкин. Аммо икки-уч юлдузли пансионлардаги шароитларда гўдаклар учун имкониятлар мавжуд эмас. Суғуртачилар билан тўқнаш келадиган муаммолардан яна бири гуруҳ кузатувчиларини тажрибасизлиги ҳисобланади.

Таасуфлар бўлсинки, ханузгача суғуртани қўшимча юклама деб ҳисобловчи туристлик агентликлар билан дуч келинмоқда. Бундан агентликларнинг ходимлари суғурта хизматларини тўғри сотиш қобилиятини етарли даражада баҳоламаслик тўғрисида мижозлар олдида қўп нарса йўқотмоқдалар.

Бунинг устига, ўз мижозларига номақбул суғурта компаниясининг полисини сота туриб, фирма ўз молиявий ҳолатини бўлажак ҳодисаларни боғлиқ қилиб қўйиши мумкин. Аксинча суғуртага ва суғурталовчини тавлашга онгли муносабат, сўзсиз туристлик фирмага бал қўшади ва унинг бюджетидан пул маблағларини сақлаб қолади.

15.2. Туризмда суғурталашнинг турлари

Туристлик фирмалар худди юридик шахслар каби суғурта компанияларининг хизматларидан фойдаланилади. Аммо туризм бизнесида мажбурий ва кўнгилли суғурталашнинг қўшимча турлари амал қилади.

Туризм тизимида суғурталаш қўйидаги турларга таснифланади:

- туристни ва унинг мулкни суғурталаш;
- туристлик фирмалар таваккалчилигини суғурталаш;
- туристларни чет эл ташрифларини суғурталаш;
- чет эл туристларини суғурталаш;
- фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш;
- автотранспорт воситаларининг эгаларини фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш;
- тиббий ҳаражатларни қоплаб, бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.

Суғурталаш ихтиёрий ва мажбурий суғурталарга бўлинади.

Суғурталашни мажбурий турига фаолиятдаги хужжатларга мос равишда қўйидагилар киради.

- автотранспорт воситалари хайдовчиларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш;
- транспорт саёҳатларини суғурталаш.

Туристларни суғурталашни қолган турлари ихтиёрий ҳисобланади. Туристни ва унинг мулкни суғурталаш туристлар мулкни йўқолиши ёки зарар етиши учун жавобгарликни ўз ичига олади. Бундай шартноманинг ҳаракати суғурталанувчини доимий яшаш жойидан чиқиб кетиш вақтидан бошлаб, унинг қайтиш даврида тугалланади. Бундай шартнома бўйича туристлар ўзлари билан бирга олган шахсий ва туризмга оид тегишли мулкларини суғурталаш мумкин. Юк деганда туристни қайд қилинган ва қайд қилинмаган нарса-буюмлари тушунилади. Бундан ташқари унинг устидаги мавжуд қийми ҳамда чет эл ташрифи давомида харид қилинган нарса-буюмлари суғурта қилинади.

Суғурта жавобгарлигининг турлари: авария, ёнғинлар, портлаш, табиатнинг бахтсиз ҳодисалари, ўғирлик, зарар етказиш ва бошқа атайлаб ҳамда онгли тарзда ҳаракатлар, ҳарбий ҳаракатлар ва ҳоказолар.

Туристлик фирмалар таваккалини суғурталаш ўз ичига молиявий таваккални, туристларни уларни қариндош уруғларини учинчи шахс олдидаги давволари бўйича жавобгарликни ўз ичига олади.

Молиявий таваккаллар қаторига қўйидагилар киради:

- тижорат таваккали (тўловни амалга оширмаслик ёки кечиктириш, форс-мажор ҳолатларидаги шартномани бузилиш вазиятларини тан олинмаганда контрагентнинг жарима санкциялари;
- фирманинг банкротга учраши;
- божхона қонунларини, валютани тартибга солиш, паспорт назорати ва бошқа божхона расмиячилигининг ўзгариши;
- форс-мажор характериға эға бўлган ҳаракатларни юзаға келиши;
- сиёсий таваккалчилик ва бошқалар.

Қоидаға кўра, чет эл туристлик таширфларида туристларни суғурталаш ўз ичига қўйидагиларни олади:

- чет эл таширфи даврида тўсатдан касал бўлганда ёки бахтсиз ҳолатларда туристға биринчи тиббий тез ёрдам кўрсатиш;
- тегишли тиббий назорат остида уни сифатли даволашға қодир бўлган яқин атрофдаги шифохонаға элтиб қўйиш;
- ишончли тиббий назорат остида туристни доимий истиқомат қиладиган давлатға қайтариш;
- шифохонадаги назорат ва унинг оиласини бу тўғрида огоҳлантириш;
- агар тиббий препаратларни шу жойда топиш имконияти бўлмаса унга етказиш;
- шифокор – мутахассиснинг маслаҳат хизматлари (зарурат бўлганда);
- бетоб бўлиб қолган туристни ёки унинг жасадини у доимий истиқомат қиладиган мамлакатға элтиш бўйича транспорт ҳаражатлари тўлови;
- турист мулкни ватаниға қайтариш;
- чет элдаги фуқаролик ва жиноий ишларни тергов қилишда туристға ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш.

15.3. Туризмда суғурталашни расмийлаштириш

Суғурталаш шартномасини тузишда суғурта суммаси белгиланган мамлакатға мос равишда танланади ва минимал қоплаш заруриятиға боғлиқ равишда гуруҳланади.

Ҳозирги кунда туристлик суғурталаш хизматиғни икки шакли амал қилади: **компенсацияли ва сервисли.**

Биринчи шакли Ватаниға қайтгандан кейин компенсациялаш шарти билан барча тиббий ҳаражатларнинг тўлови турист томонидан қопланади. Бу жуда ноқулай вазият ҳисобланади, чунки бетоб бўлиб қолганда ва бахтсиз ҳолатларда асқотадиган маълум миқдордаги суммани турист ўзи билан доимо бирға олиб юришни тақозо этади.

Сервисли туризмни суғурталашда суғурта компанияси билан тузилган шартнома ёки битим тузиб, кўрсатилган диспечерлик хизматларидан бириға телефон қилиш ҳамда ўз полис номерини ва фамилиясини хабар қилиш

етарлидир, ҳалокатга учраганларга компания шу тарзда зарурий ёрдам кўрсатади.

Фуқаролик жавобгарлигини суғурталашда юкори хавфли манба бўлиб хисобланган шахсий автомобиллар, мотоцикллар ёки бошқа транспорт воситаларида саёҳат килувчи туристлар фойдаланилади. Суғурталашни бу тури суғурта объекти бўлиб учинчи шахс олдида суғурталанувчини жавобгарлиги хисобланган ҳолатларда қўлланилади.

Чет элда турист билан бахтсиз ҳодисаларга қарши суғурталаш одағда суғурта суммаси шартномасида келишилган чегара асосида олиб борилади. Ушн коплаш қўйидагича амалга оширилади:

3 гуруҳ ногиронларига – суғурта суммасининг 50 % миқдорида

2 гуруҳ ногиронларига – суғурта суммасининг 75 % миқдорида

Ҳалок бўлганда – суғурта суммасининг 100 % миқдорида тўланади

Ташриф амалга оширилмаганда турист харажатларини суғурталани қўйидаги сабаблар бўйича ташрифни амалга ошириш имконияти бўлмаган бўлса суғурта суммаси шартномасида келишилган асосда тўлиқ ёки қисман тўланади:

- турист тўсатдан соғлиғи ёмонлашса ёки унинг оиласидан яқин қариндошларидан бири ёхуд ўзи вафот этса;
- турист мулкига атроф муҳит ёки учинчи шахс таъсири натижасида зарар етказилса;
- ташриф буюришга мўлжалланган даврда туристни суд ажримларида иштироки;
- ҳарбий мажбуриятни бажариш учун чақирилса;
- ҳужжатларни расмийлаштириш бўйича талабларни бажаришда ташриф рухсатномасини (виза) олмаса;
- шартномада кўрсатилган бошқа сабаблар бўлса.

Юқоридагилардан хулоса килиб, тажрибага эга бўлган турист суғурта компанияси билан суғурта шартномасини тузишдан олдин қўйидаги масалалар билан танишиб, қизиқиб кўриш мақсадга мувофиқдир:

- мазкур суғурта ташкилоти чет эл компаниялари билан ҳамкорликда ишлаш тўғрисидаги шартномага эгами?
- чет эл шериклари томонидан ўзбек туристларига қандай хизматлар, қанақа шартномаларда кўрсатилади?

Шахсий автомобилида чет элга ташриф буюрганда «яшил карта» деб номланувчи суғуртанинг ўзига хос тури расмийлаштирилади (Шарқий Европа давлатларида «кўк карта»). Бу суғурта «яшил карта» тўғрисидаги шартномага аъзо (давлатлар ҳудудида кучга эга хисобланади. Бу давлатлар барча Европа ва қатор Шарқ давлатларидир, мазкур давлатларга «яшил карта» сиз туристлар қўйилмайди.

«Яшил карта» – агар турист йўл транспорт ходисасида айбдор бўлиб хисобланса, учинчи шахс ҳаёти ва мулкига етказилган зарарни суғурталашидир. Гиббий полисга ва қўшимча тарзда турист «автомобил аттестацияси» ҳайдовчига ёрдам суғуртасини расмийлаштириши мумкин, унда машина бузилгандаги ҳаракатлар, йўл транспорт ходисасида, касаллик туфайли

машинани бошқара олмаслик (суғурта компанияси ҳайдовчи тақдим этади) ремонт (таъмирлаш) шатакка тортиш ва ҳ.к.лар қайд этилади. Саёҳатларни суғурталашни асосий турларини туристларга турли имкониятлар берувчи суғурта бадаллари таърифини уч вазиятига эга бўлган «Travel Guard Gold ® Int» Америка суғурта компанияси мисолида кўриб чиқамиз.

1- вариант. Суғурталашчилар фикрига кўра тур нархи 200 долларигача давомийлиги 8 кунгача бўлган турлар учун идеал ҳисобланади. Суғурта бадалларини энг кам нархлари мавжуд: 1 киши учун – 19 долл., 2 киши – 38 долл., 3 киши – 57 доллар. Бу таърифлар тур давомийлиги 8 кунгача бўлган саёҳатларга жорий этилади. 8 кундан ортиқ бўлса – саёҳатни кўшимча ҳар бир кун учун яна 3 доллар кўшилади. Мазкур вариант кўйидаги ҳолатларда суғуртавий қоплашни кафолатлайди: саёҳатдан воз кечилса, ижарага олинган машина таъмирланса, оилада ўлим ҳолати кузатилса ва бошқа саёҳат туристни йибми бўлмасдан кечиктирилса ва юқини олиш кечиктирилса – энг паст таърифлар бўйича амалга оширилади.

2- вариант. Тур қиймати 400 долларгача, давомийлиги 13 кунгача бўлган саёҳатлар учун тўғри келади. Суғурта бадалининг нархи: 1 киши учун 39 доллар, 2 икки кишига 78 доллар, 3 кишига 117 долларни ташкил этади. Агар саёҳат 15 кундан ортиб кетса кўшимча ҳар бир кун учун яна 3 доллар тўланади. Бу вариант янада юқори суғурта тўловларини кафолатлайди.

3- вариант. Туризм круизлари ва саёҳатларининг баҳоси 400 доллардан ортиқ турлар қиради. Бадал суммаси саёҳатнинг умумий нархидан 8% сифатида ҳисобланади. Шу сабабли бу вариантга 1 ва 2 вариантларда кўрсатилган барча суғурта тўловларини энг юқори таърифлари берилган полис асосида қайтарилди: туристлик компания ва авиалиниялар, бажарилмаган таърифларни, банкротлик ҳаражатларидан; саёҳатда тиббий ёрдам ва шифохонага ётқизиш; хужжатлар, юклар йўқолганда, авиацияда фавқулодда тиббий ёрдам кўрсатилган ҳолларда.

Кредит қарточкалари ўз молиявий фаолият доирасини кенгайтира бориб, саёҳатлар суғуртасини ҳам ўз ичига олади. Бундай суғурталаш «Америкен эспресс», «Виза», «Дайперс» ва «Еврокард/Мастеркард қарточкаларини тақдим этади.

«Америкен эспресс» икки хил қарточкаларни тақдим этади: яшил ва олтин. Яшил қарточка, агар таъриф буюриш чиптаси қарточка бўйича ҳарид қилинган бўлса ногиронлик ёки вафот этиш ҳолати кузатилса 1 млн. доллари миқдорида суғурта товон пули тўланади. Тиббий ёрдам кўрсатишга кўшимча суғурталаниш мумкин, бундай суғурта баҳоси 450 доллар.

Олтин қарточка суммаси 2 млн. доллар миқдорида суғурталашни баҳолайди, фуқаролик жавобгарлиги, саёҳат ҳаражатларини самолётларни кечикиши, рейсларни бекор қилиниши, алоқаларни мавжуд бўлмаслиги мазкур ҳолатларда етказилган маънавий зарар учун компенсация тўланади, юклар (қарточка бўйича амалга ошириладиган ҳаридлар шаклида компенсация тўланади), тиббий ва техник ёрдам (Ватанга жўнатиш таклиф этилади, чет элдаги барча тиббий ҳаражатлар 25 минг доллар миқдорида қоплаш), ҳуқуқий ёрдам, жиноий гаров кафолати.

Суғурта компанияси билан шартнома тузишдан олдин мижозга қўйиладиган ҳаракатларни бажариш тавсия этилади:

- 1) Таъсис ҳужжатлари билан танишиш: устав, рўйхатга олинган тўғрисидаги гувоҳнома билан, лицензия (рухсатнома) билан (компания бундан ташқари «чет элга чикувчи фуқароларни суғурталаш қайта суғурталаш тури билан ҳам шуғулланадими), ўтган йил ва сўнгги чорак учун баланс билан ҳамда аудитор текшируви натижалари билан таништирилади.
- 2) Таъсисчилар рўйхати ва низом жамғармасини таҳлил қилиб чиқиш талаб этилади.
- 3) Балансни ўрганиш, аммо компанияни ҳақиқий молиявий ҳолати тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш учун суғурта компанияси балансини таҳлилинини ўтказиш учун етарли билим, тажриба ва кўникмага эга бўлиш керак.
- 4) Телефон бўйича (Молия вазирлигининг суғурта назорати Департаменти билан алоқа қилиш ва олинган барча маълумотларни қайта текшириб кўриш керак).
- 5) Суғурта дастури билан танишиш. Минимум – дастур бахтсиз ҳодисаларни ҳаётни, тиббий ҳаражатларни суғурталашни ўз ичига олади. Ташкилотларни мижозлар учун қўйидаги оптимал тўплами қўлланилади: тиббий + бахтсиз ҳодисалар + юкларни суғурталаш + ташрифни амалга ошириш имконини бўлмаслиги («ташриф буюрмаслик» дан суғурталаш).

Таянч иборалар: Суғурта, суғурталовчи, суғурталанувчи, мажбурий ва кўнгилли суғурталаш, суғурта жавобгарлигининг турлари, туристларни суғурталаш, суғурта шартномаси, суғурта дастури, агентликлар, мижозлар, суғурта тўлови.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Нима учун туристлар туристлик ташриф олдида ихтиёрий суғурталаш хизматларидан фойдаланишни истамайдилар?
2. Сўнгги йилларда туристларни суғурталашда қандай салбий тенденциялар юзага келди?
3. Туризм тизимида суғурталашни қандай турлари гуруҳланади (таснифланади)?
4. Мажбурий ва ихтиёрий суғурталашни қандай ўзига хос хусусиятлари мавжуд?
5. Туристлик фирмалар молиявий таваккалчиликлари сафига нималарни киритиш мумкин?
6. Чет эл туристлик ташрифларида туристларни суғурталаш нималарни ўз ичига олади?
7. Ҳозирги вақтда туристлик суғурталаш хизматини қандай шакллари амал қилади?
8. Суғурта компанияси билан суғурта шартномасини тузишдан олдин турист қандай масалалар билан қизиқиши зарур бўлади?

16. ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

Режа:

- 16.1. Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча.
- 16.2. Туризм инфратузилмасида транспорт тузилмасининг ҳиссаси
- 16.3. Туризм инфратузилмасидаги меҳмонхоналар таснифи
- 16.4. Ўзбекистон Республикасида туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари.

16.1. Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча

Туризм инфратузилмаси тушунчаси- туристларнинг туристлик тахираларидан бемалол фойдаланишини таъминловчи бинолар тизими, муҳандислик ва коммуникация тармоқлари, шу жумладан йўллар, туризмнинг турли хизмат кўрсатиш корхоналари ва уларни керакли даражада ишлатиш ва таъминлаш тушунилади.

Бу автомобил ва темир йўллар, йўл ҳаракатини, ҳаво йўлларини, денгиз ва дарё йўлари ҳаракатини тартибга солувчи, иссиқлик, электр ва телефон алоқалари билан таъминлаш ва бошқа коммуникация тизимлардир. Маълумки, туризм соҳасида туристлик ресурслари, яни табиий-иклим, тарихий-маданий, маърифий, ижтимоий-маиший туризм объектлари бўлган ҳудудларда керакли инфратузилмани яратиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Йўл қурилиши соҳасини олиб кўрайлик. Албатта сайёҳлар оддий йўловчилар эмас. Йўлларнинг раволиғига қараб ҳам сайёҳлар оқимининг ошиши ёки камайиши мумкин. Йўллар, бозорлар мамлакатнинг иқтисодий ва маданий аҳволи қай даражада ривожланганидан далолат беради.

Турист-аввало дам олувчи бўлиб, унга кўрсатиладиган хизматлар истеъмолчиси эканлигини унутмаслигимиз лозим. Булар нафақат автомобил йўллари, шунингдек, темир йўлларга ҳам таълуқлидир. Вокзал ва поезд релсларидан тортиб, унинг ичидаги коммуникация ва муҳандислик тармоқларининг барчаси - туризм инфратузилмасининг таркибий бир қисми ҳолос. Нафақат автомобил ёки темир йўллар, ҳатто туристлар учун махсус ажратилган йўллар ҳам талаб даражасида бўлмоғи керак.

Меҳмонхона ва шунга тенглаштирилган жойлардаги коммуникация ва муҳандислик тармоқларида ҳам муаммолар бўлмаслиги туризм соҳасининг янги ноғоналарга кўтарилишида ўзига хос ўринни эгаллайди. Бир тасаввур қилиб кўрайлик: иссиқлик тармоғи ишламайдиган, электр тармоғи паст, канализация тармоғи бўлмаган ёки ичимлик суви талаб даражада бўлмаган меҳмонхоналарда туристнинг бўлиши, булар ва бошқалар туризм соҳасининг ривожланишидаги кечиктириб булмас ва тезда ҳал қилиниши зарур бўлган муаммолардир. Айниқса, олис, тоғли жойлар, йўл трассалари каби ҳудудларда бу муаммоларни ҳал этиш катта капитал маблағ талаб қилади. Ҳозир республикамизнинг автомобиллар катнайдиган трассаларида шоҳ бекатларнинг аҳволи хорижий туристларга хизмат кўрсатадиган даражада эмас. Турист тезда ҳожатини чиқариб оладиган ёки зарур тиббий ёрдам бериладиган объектларнинг йўқлиги,

аччик бўлса ҳам айтиш керак: туристлар хожатхоналари-ю бошқа карвонсаройлар қурилиши замон талаби даражасида эмас.

Бир вақтлар Буюк ипак йўли ўтган жойлардаги муҳим масканларни карвонсаройлар бўлган. Карвонсаройлар савдо карвонлари учун ҳозирги вақтлардаги меҳмонхоналар ҳўжалиги вазифасини ўтаган. Унда карвонларни савдогарлар тунайдиган хоналардан тортиб, ичимлик суви, овқатланиш хизмати ва бошқа хизматлар (табиблар, машшоқлар, кўрикчилар) ўз жойига кўйилган. Юртимиз кўҳна тарих ва маданиятга эга. Ҳозирда канализация деб аталувчи тармоқ бундан уч минг йил аввал хизмат кўрсатганлигини исботловчи далилларни археология соҳаси олимларимиз тадқиқот ишларида кўрсатиб беришган. Бу эса коммуникация тармоқлари, ичимлик суви (сардобалар) махсус қувурлар кулолчилик маҳсулотлари сопол қувурлар орқали олиб келинганлигини далиллади. Мана шундай тарихий, анъанавий меросимизни яна тиклаш, замонавий ҳолатга келтириш ҳам бугунги кунинг долзарб масаласидир.

Ҳозирги пайтда туризм инфратузилмасида банк ва молиявий ташкилотлар - хизматларнинг ўрни алоҳида. Туристлар саёҳатда ва дам олишда хилма-хил хизмат турларидан фойдаланишни хошлайдилар. Яъни, ўз хоҳиши бўйича бирор нарса сотиб олишни исташади. Бунда улар кўнгили очиш учун ҳар куни кўн миқдорда пул сарфлашади. Пулни айниқса, катта миқдордаги пулни кўтариб юриш, туристларга ноқулайлик ва қийинчиликлар туғдиради. Туристларнинг катта миқдорда пулни олиб юриши ўғрилари, карокчи ва товламачиларни ва ҳар-хил турдаги жиноятчиларни жиноий ҳаракат қилишларига олиб келади. Туризм соҳаси ташкил топиши билан оқ, тўғриланиши ва тартибга олиниши мумкин бўлган хавфсиз пул билан таъминлаш муаммоси пайдо бўлди.

Дастлаб Томас Кук туризмни ташкил этишдаги ушбу муаммони ҳал этиш билан шуғулланган ва туристлик фаолиятни ташкил этишнинг ҳамма томонларини ўрганиб чиққан. Натижада, у йўл чекларини ихтиро қилган. Бу хавфсиз пул тизими туризм мақсадида яратилган бўлиб, уни бутун дунё банкларида бемалол маҳаллий валютага алмаштириш мумкин бўлган. Бир қанча вақт ўтиб, бу ташаббусни Американ Экспресс фирмаси ўзига қабул қилди. Туризм соҳасидаги бу икки гигант суғурта молиявий хизматлар бўйича этакчи корхоналарга айланди. Кейинроқ, пластик карталар ихтиро қилинди. Visa, Amex, Динер Клуб каби дунё миқёсидаги тўлов тизимлари яратилди. Ушбу тўлов усулларининг қўлланилиши билан туристларнинг ўзлари билан катта миқдорда пул олиб юришлари чекланди. Барча дўконлар, ресторанлар ва бошқа туристлик марказларнинг корхоналари карталар бўйича нақд пулсиз тўловни қабул қила бошладилар.

Ахборот хизмати ҳам туризм инфратузилмасида туристларга ҳам ва унинг ташкилотчиларига ҳам жуда зарурдир. Турист саёҳатга тайёрланаётганда ҳамда саёҳат вақтида ўзи борадиган жой ҳақида ўша мамлакат ёки борадиган ҳудуднинг қонун-қоидалари, одатлари, меҳмондўстлиги ҳақидаги қўшимча маълумотларга, шунингдек, ўша жойнинг харитасига, транспорт магистраллари схемасига муҳтож бўлади. Саёҳат ва туристларнинг саргузаштлари ҳақидаги маълумотлар оммабоп ва махсус адабиётлар кўринишида чоп этилади ва бу ҳолат туристларни саёҳат қилишга чорлайди. Замонавий туризмда бўлажак

туристларга бепул тарқатиладиган ахборотларни ранг-баранг кўринишида чоп этишга эътибор қаратилади. Туризм соҳаси бошқа соҳаларга қараганда 3-5 марта кўп реклама қилади. Ҳамма йирик туристлик марказлар туристлар ва туризм хизматлари учун ахборот CD ROM дискларини чоп этади.

Туризм инфратузилмасини замонавий компьютер хизматисиз тасаввур этиш қийин. Тезкор ахборот ва сўзлашув, янгиликлардан хабардорлик туризмнинг яна бир жиҳатидир. Ҳозирги турист интернет, факс ва бошқа замонавий техника воситаларидан фойдаланиши туризм инфратузилмасини қай даражада эканлигидан яна бир нишондир. Замонавий электрон воситалари, шу жумладан, туристлик хизматлар туристлик марказлар ҳақидаги маълумотлар жойлашган миллионлаб сайтларга эга бўлган интернет тармоқлари нафақат саёҳат ва туристлик агентликларни танлаш, хаттоки, тур саёҳатнинг чипталари, хизматлар учун тўловларни ҳам олдиндан тайинлаб қўйиш мумкин. Туризм ташкилотчилари ахборот хизматидан кенг қўламда фойдаланадилар. Улар ҳам туристлик маҳсулотни ташкил этаётганида махсус йўл кўрсаткичларини ўрғанадилар. Колумбс Пресс нашриётида ҳар икки йилда қайта чоп этиладиган дунёга машҳур йўл кўрсаткич Ворлд Травел Гуиде да 200 мамлакатнинг схемаларини туристлик марказларнинг ва агентликларнинг ҳар хил каталоглари мамлакат ва бутун дунё бўйича транспортнинг ҳаракат жадвали чоп этилади.

16.2. Туризм инфратузилмасида транспорт тузилмасининг ҳиссаси

Ўзбекистонда туризмнинг ривожланишига Мустақилликка эришилгандан сўнг ташкил этилган «Ўзбекистон Ҳаво Йўллари» миллий авиакомпаниясининг ҳам ҳиссаси қўшилмоқда. Ҳозирга кунда миллий авиакомпаниямиз тасарруфида 12 та аэропорт мавжуд бўлиб, улардан бештаси - Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч ва Термиз аэропортлари халқаро мақомга эга.

Тошкент аэропорти 2001 йилда қайта таъмирдан чиқарилган бўлиб, унда соатига 1000 йўловчига хизмат кўрсатиш имконияти пайдо бўлди. Ҳар йили Тошкент аэропорти хизматларидан 2 миллион киши фойдаланади. Тошкентдан дунёнинг аксарият йирик шаҳарларига, жумладан, Амрицар, Амстердам, Андижон, Ангалия, Анкара, Ар-Риёд, Афина, Ашхобод, Баку, Бангкок, Бахрейн, Белград, Бирмингем, Бишкек, Бодрум, Бухоро, Ганое, Дакка, Дехли, Доха, Душанбе, Екатеринбург, Ереван, Жидда, Зарафшон, Иркутск, Исломобод, Истамбул, Карачи, Киев, Краснодар, Красноярск, Куала-Лумпур, Лондон, Минск, Москва, Навоий, Намаган, Нижнекаменск, Нижний Новгород, Новосибирск, Нукус, Нью-Йорк, Олма-Ота, Омск, Осака, Париж, Пекин, Перм, Сайгон, Самара, Самарқанд, Санкт-Петербург, Сеул, Симферопол, Рига, Рим, Ростов, Тбилиси, Тел-Авив, Термиз, Техрон, Токио, Тюмен, Урганч, Урумчи, Уфа, Фарғона, Франкфурт, Хабаровск, Челябинск, Чулпон-ота, Шаржа, Қараганда, Қарши, Қозон шаҳарларига самолётларда етиб бориш мумкин. Тошкент аэропортида йўловчилар қулайлиги учун кенг ва қулай мебеллар билан жиҳозланган кутиш майдонлари, куни бўйи ишловчи паспорт, божхона, чегара назорати хизматлари, маълумотхона, юкларни конвеерда ташиш

хизматлари, халқаро телефон, чипталарни сотиб олиш ва бандлаш кассалари, duty-free дўконлари, ресторанлар, барлар, тамаддиҳоналар, валюта айирбошлаш пунктлари, ўта нуфузли меҳмонларга хизмат кўрсатиш VIP майдони, қулайлик оширилган SIP майдони кабилар ташкил этилган.

Тошкент аэропортида «Ўзбекистон Ҳаво йўллари», «Бритиш Медитеррениен Эйруэйс», «Азиана Эйрлайнз, ИНК», «Авиализинг», «Эрн Эйр», «Люфтганза», «Турк Ҳаво Йўллари», «Тбилисавиамшени», «Уралск Авиалинии», «Стримлайн», «Ейр Қазахстан», «Авиалинии Украина», «Тоҷикистон», «Армянские авиалинии», «Белавиа», «Пулково», «Пермские авиалинии», «Кавминводавиа», «Татарстан», Компания -ЦС (Авиация) Лимитед, «Аэрофлот — Российские авиалинии», «Аэрофлот — Дон», «Сибирь», «Красноярские авиалинии», «Самара», «Трансаэро», «Домодедовские авиалинии», «Русэро», «Имейр», «Тапо-Авиа» каби авиакомпанияларга хизмат кўрсатилади.

Франция, Исроил, Скандинавия мамлакатлари, Англия, Жанубий Корея ўзларининг юк самолётлари учун транзит аэропорт сифатида Тошкент аэропортидан фойдаланишади. Тошкент аэропортида дунёда ишлаб чиқарилаётган барча самолёт турларини қабул қилиш мумкин.

Самарқанд аэропорти соатига 400 йўловчига хизмат кўрсата олади. Самарқанддан Тошкент, Москва, Санкт-Петербург, Симферопол, Қўрғонон шаҳарларига, шунингдек, Япония ва Европа мамлакатларига етиб бориш мумкин. Аэропортида VIP — ва SIP — майдонлари, кутиш майдонлари, они ва бола хонаси, тиббиёт пункти, авиакассалар, почта хизмати хонаси, халқаро ва шаҳарларо телефон хизмати, барлар, ресторан, валюта айирбошлаш шохобчаси бор, янги «Duty-free» дўкони очилиши устида иш олиб борилмоқда. 2004 йили Самарқанд аэропорти МДХ мамлакатларидаги йилига 100 мингтагача йўловчига хизмат кўрсатувчи аэропортлари орасидаги «Йилнинг энг яхши аэропорти» конкурсида ғолиб бўлган.

Янги Бухоро аэропорти 1997 йилда ишга туширилиб, халқаро мақомда 1999 йилда эришган, соатига 150 йўловчига хизмат кўрсатади. Унда кенг кўتىш майдони, буфетлар, дуконлар, медпункт, юкларни сақлаш хонаси, миллий анъаналарда безатилган VIP ва SIP-майдонлари мавжуд. Бухоро аэропортидан Тошкент, Москва, Санкт-Петербург шаҳарларига, шунинг МДХ мамлакатларига ва бошқа давлатларга учиб бориш мумкин.

Янги Урганч аэропорти соатига 300 йўловчига хизмат кўрсатади. Унда кутиш майдони, тиббиёт пункти, барлар, кафе, валюта айирбошлаш шохобчаси, сувенирлар дўкони мавжуд, аэропортдан Тошкент, Москва шаҳарларига ва дунёнинг бошқа мамлакатларига учиб бориш мумкин.

Ўзбекистон туризмнинг ривожланишига «Ўзбекистон темир йўллари» давлат ҳиссадорлик темирйўл компанияси ҳам ўзининг ҳиссасини қўшмоқда. Бу ташкилот 1994 йилнинг 7 ноябрида ташкил этилган бўлиб, Ўзбекистон ҳудуди бўйлаб 4000 километрга яқин узунликдаги темир йўлларга эга. Ташкилот томонидан Тошкент-Самарқанд орасида шинам тезюрар поезди қатнашининг ташкил этилиши туристлар учун катта қулайликлар яратиб берди. Ташкилот томонидан Самарқанддан Сурхондарё вилоятига ўтувчи темир йўли

тизими такомиллаштирилмоқдаки, бу ҳам Ўзбекистон туризмнинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшиши шубҳасиздир. Шунингдек, мустақил Ўзбекистон асосий тармоғи бўлиб ҳисобланган халқаро Трасека лойиҳаси асосида Тошкентдан Фарғона водийси орқали қўшни мамлакатларга чиқиб кетувчи темир йўлнинг қурилиши ҳам Ўзбекистонга келувчи халқаро туристик оқимини орттириши мумкин.

Тошкентдан Тошкент-Самарқанд, Тошкент-Москва, Тошкент-Қўнғирот, Тошкент-Шовот, Тошкент-Саратов, Тошкент-Термиз, Тошкент-Уфа, Тошкент-Харков, Тошкент-Андижон, Тошкент-Бухоро, Тошкент-Китоб йўналишларида кўптовчи поездлар жўнатилади ва қабул қилинади, шунингдек, Ўзбекистон қудудида Андижон - Бухоро, Қўнғирот - Бейнов, Душанбе-Астрахан, Қўлоб - Астрахан, Ленинобод-Саратов, Душанбе - Конибодом, Конибодом-Қўрғонтепа поездлари ҳам ҳаракатланади.

Айни пайтда юртимизда транспорт коммуникация тизимини ривожлантириш масаласига республикаимизни жадал таррақий топтиришнинг асосий шарти ва мезони сифатида катта аҳамият берилмоқда.

Сўнги йилларда барпо этилган, умумий узунлиги 633 километрли ташкил қиладиган Навоий - Нукус, 233 километрлик Тошгузар - Бойсун - Қумқўрғон темир йўл магистраллари, Қамчиқ довони орқали ўтадиган тезкор автомобил йўлининг бу борадаги ўрни ва аҳамияти қанчалик беқиёс эканини ҳаммамиз яхши англаймиз. Бу йўллар мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ягона транспорт тармоғига ишончли тарзда бирлаштириб, минтақамизда мавжуд бўлган бой минерал - хом-ашё ва табиий ресурсларни ўзлаштириш учун кенг имкониятлар яратди ва туризм инфратузилмасини ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

16.3. Туризм инфратузилмасидаги меҳмонхоналар таснифи

Меҳмонхона хизматларининг сифатини бошқариш масалаларини ҳал қилишда меҳмонхона корхоналарини шинамлик даражасига қараб таснифлаш катта рол ўйнайди. Шинамлик даражаси - комплекс мезон бўлиб, у қуйидагилардан таркиб топади:

- номерлар фондининг ҳолати: номерлар майдони (m^2), бир ўринли (бир хонали), кўп хонали номерлар, апартамент номерларнинг улуши, коммунал қулайликларнинг мавжудлиги ва ҳоказо;
- мебел, инвентар, санитария-гигиена ашёлари ва ҳ.к.нинг ҳолати;
- овқатланиш корхоналари: ресторанлар, қаҳвахоналар, барлар ва ҳ.к.нинг мавжудлиги ва ҳолати;
- бионинг, унга келадиган йўлларнинг ҳолати, меҳмонхонага ёндош ҳудуднинг ободонлаштирилганлиги;
- ахборот билан таъминлаш ва техник жихозлаш, шу жумладан телефон, йўлдош алоқаси, телевизорлар, музлаткичлар, мини-барлар, мини-сейфлар ва ҳ.к.нинг мавжудлиги;

- айрим қўшимча бепул ва пуллик хизматлар кўрсатиш имконияти мавжудлиги.

Санаб ўтилган мезонлар ҳозирги кунда дунёда мавжуд бўлган барча меҳмонхоналарни таснифлаш тизимларида қўлланилади. Бундан ташқари ходимларга ва уларнинг тайёргарлиги: маълумоти, малакаси, ёши, соғлиги ва тилларни билиши, ташқи кўринишига ҳам бир қанча талаблар қўйилади.

Ҳозирда жаҳонда маълум 30 дан ортиқ, таснифлаш тизимлари замирида шинамлик даражаси ётади. Улар орасида қуйидаги таснифлаш тизимлари айниқса кенг тарқалган:

- * Европа таснифлаш тизими ёки «*юлдузлар*» тизими» Франция минимал таснифлаш тизими асосида тузилган. Унинг замирида меҳмонхоналарнинг 1 дан 5 юлдузгача бўлган тоифаларга ажратиш ётади, Бундай тизим Франция, Австралия, Венгрия, Миср, Россияда, Ўзбекистонда ва бошқа бир қанча мамлакатларда қўлланади;
- * ҳарфлар тизими (A, B, C, D). Грецияда қўлланади;
- * «тожлар» тизими. Буюк Британияда амал қилади;
- * ҳинд тизими.

Ривожланаётган мамлакатларда меҳмонхоналарни таснифлашнинг ҳинд тизими айниқса кенг тарқалган. Бу тизим ҳам меҳмонхоналарни банд тоифага: «бир юлдузли», «икки юлдузли», «уч юлдузли», «тўрт юлдузли», «беш юлдузли» тоифаларга ажратишни назарда тутди. Бу тоифаларни маъмурият комиссия баллар бўйича баҳолаш асосида белгилайди. Маълум тоифа меҳмонхоналарига тизим томонидан қўйилган талаблар балларда баҳоланади. Бунда ҳар бир банд бўйича мумкин бўлган максимал баҳо белгиланади. Комиссия ўз ихтиёрига кўра таснифлаш талабларида назарда тутилмаган ҳар қандай қўшимча хизматлар учун 15 баллгача баҳо қўйиши мумкин. Муайян тоифани олиш учун меҳмонхона айна тоифа учун белгиланган балларнинг минимал миқдорини тўплаши лозим. Бунда ҳар бир банд бўйича тўплаган баллар миқдори максимал баҳонинг 50% дан кам бўлмаслиги керак. Аммо охириги шарт алоҳида ҳолларда комиссия томонидан бир ёки икки банд учун мажбурий эмас деб топилиши мумкин, башарти меҳмонхона бунгача балларнинг зарур минимал миқдорини тўнлаган бўлса. Меҳмонхоналарни таснифлашнинг ҳинд тизими умумий овқатланиш корхонасини «ресторан» тоифасига киригиш учун зарур талабларнинг алоҳида рўйхатини ўз ичига олади. Бу тоифага мансуб деб топишлари учун умумий овқатланиш корхонаси ҳам балларнинг минимал миқдорини ҳамда ҳар бир банд бўйича баллар максимал миқдорининг камида 50% ни тўплаши лозим.

Мисол. «1 юлдуз» тоифаси: бу тоифага мансуб меҳмонхона яқини ҳудудда меҳмонхона учун яроқли бинода жойлашган бўлиши керак (максимал баҳо 15 балл); мижозлар билан алоқа қилувчи ходимлар инглиз тилини иш учун зарур ҳажмда билиши керак (максимал баҳо 5 балл) ва х.к. «2 юлдуз» тоифасини олиш учун 150 балл, «3 юлдуз» учун - 210 балл, «4 юлдуз» учун - 250 балл, «5 юлдуз» учун - 290 балл тўплаш керак. Ҳар бир давлатда меҳмонхоналарни таснифлаш мезони - шинамлик даражаси ҳар хил тушунилади. Мана шу ҳолат,

шунингдек, давлатларнинг маданий-тарихий ва миллий анъаналари билан боғлиқ бўлган бир қанча омиллар жаҳонда меҳмонхоналарнинг ягона таснифни жорий этишга монелик қилади.

Бугунжаҳон туристлик ташкилоти (БТТ), Европа ҳамжамияти Меҳмонхоналарнинг ресторан ва кўмитаси, Халқаро меҳмонхоналар уюшмасининг бу йўналишдаги фаолияти ҳозирча самара бермаяпти. БТТ фақат жойлаштириш шартларининг стандарт таснифини таклиф этган. Бу таснифда меҳмонхоналарнинг шунга ўхшаш корхоналар тўрт катта гуруҳдан бирига киритилади. Европа меҳмонхоналар бозорида Европа ҳамжамияти Вазирлар Кенгаши томонидан 1986 йил 23 декабрда қабул қилинган стандартлаштирилган ахборотнинг ягона шакли амал қилади.

Бу тизим кўп сонли пиктограммалар – шартли расмлардан иборат. Стандартлаштирилган ахборот тизимининг мақсади туристлар Европа бўйлаб ҳаёт кечиришлари, жойлаштириш корхоналари билан боғлиқ йўл курсаткичлар, каталоглар, проспектларни ўқишлари ва тушунишларини осонлаштиришдан иборат. Бу тизим жуда қулай бўлиб, бир қанча устуниқларга эга.

16.4. Ўзбекистонда туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари

Кейинги йилларда республикада туризм инфратузилмасини замон талабига мослаштириш мақсадида кўпгина ишлар қилинмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995-йил 2-июндаги «Буюк Ипак йўли» ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида» ги Фармони бу ишни юксак даражага кўтариш муаммоларини ҳал қилишда ўз ўрнига эга бўлди. Фармон ғоят муҳим халқаро туризм йўналиши «Буюк Ипак йўли» ни қайта тиклаш, бунга хорижий сармоядорларни кенг жалб этиш, шунингдек, замонавий туризм сифатини яқин келажикда келтиришга асосий мақсадни қаратди. Бунинг учун эса қуйидаги ўта муҳим ва долзарб масалалар ўз ечимини топиши лозим. Масалан, «Буюк Ипак йўли» даги шаҳарлар - Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкентда халқаро туризм бўйича махсус очиқ иқтисодий минтақалар ташкил этиш, мазкур шаҳарларнинг аэропортлари ва темир йўл вокзалларида туристлар учун боғхона расм-русумларини халқаро меъёрларга мос соддалаштирилган тартиби, шунингдек, транзит туристлар учун махсус боғхона зоналари жорий қилиш кузда тутилди. Ушбу шаҳарларда янги ташкил этиладиган туристлик ташкилотлар ва корхоналар барпо этилган пайтдан бошлаб, дастлабки фойдани олгунга қадар ўтадиган даврда, лекин рўйхатга олинган санадан кейин узоғи билан уч йил мобайнида барча турдаги солиқлардан озод қилиш имконияти туғилди. Шу мақсадда мазкур ташкилотлар ва корхоналар фойда (даромад) олган биринчи йили (даромад) солиғининг 50% ини, иккинчи йили 75 % ини, учинчи йилдан бошлаб 100 % ини тўлашлари белгилаб қўйилди.

Шунингдек, туризм соҳасида қўшма корхоналар барпо этувчи хорижий

сармоядорлар, илгари берилган имтиёзларга қўшимча равишда, олиб кетадиган фойдадан 5 йил муддатга солиқ тўлашдан озод қилиниши бу борадаги имкониятларни янада кенгайтириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлди. Айниқса, тижорат банкларига тадбиркорлар хусусий меҳмонхоналарини ва меҳмонхона инфратузилмаси иншоотларини барпо этишлари чоғида уларни камда беш йил муддат ичида тўлаш шарти билан кредитлар берилиши ҳамда «Ўзбекитуризм» МК Ташқи Иқтисодий фаолият миллий банки билан биргаликда инвестиция банки - «Ўзсаёҳатинвестбанк» ни ташкил этишларининг белгилиб қўйилиши соҳа ривожини учун олиб борилаётган давлат сиёсатининг нечоғли тўғри эканлигини яна бир бор исбот қилди.

Шунингдек, халқаро туризмни ривожлантириш билан боғлиқ бўлган барча масалаларнинг ўз вақтида ҳал этиш учун жавобгарлик «Ўзбекитуризм» МК, «Ўзбекистон ҳаво йўллари», «Ўзбекистон темир йўллари» компанияларининг, Ички ишлар ва Ташқи ишлар вазирликларининг, чегара шохбўҳона хизматларининг раҳбарлари зиммасига юклатилди.

Мазкур фармонни амалга ошириш юзасидан республика Вазирлик-Маҳкамаси 1995-йил 3-июнда «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори эълон қилинди. Ушбу қарорда Президент фармонини тўлдириб, яна куйидаги муҳим масалалар амалга оширилиши таъкидлаб ўтилди: тегишли ташкилотлар билан биргаликда туристларни авиа ва темир йўл транспорти орқали ташинишида имтиёзлар бериш тартибини ишлаб чиқиш, махсус божхона ҳудудларини ташкил этиш, уларни замонавий назорат техникаси билан жиҳозлаш вазифаси юклатилди. Қарорда туризм тизимидаги хусусийлаштирилаётган объектлардан тушган маблағлар «Ўзбекитуризм» МК бўлиналарини қайта қуриш ва техника билан жиҳозлаш мақсадиди «Ўзсаёҳатинвестбанк»ка ўтказиш белгилаб қўйилди.

Валюта операцияларида имтиёзлар, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч-Хива йўналишларида йўллари ободонлаштириш, сервис хизматларини ташкил этиш дастурларини ишлаб чиқиш, шаҳардан ташқарида жойлашган туристлик объектлар учун коммуникация тармоқлари тўловини бўйича имтиёзлар бериш, туристлик иншоотлар қурилиши бўйича тендерлар ўтказиш, туристлар бўладиган жойларда амалий ва тасвирий санъат, халқ ижодкорлиги буюмлари, реклама маҳсулотларини тайёрлаш-сотишда шаҳобчалар ташкил этиш, хорижда туристлик ваколатхоналар очиш ҳам мазкур қарорда белгилаб қўйилган вазифалар эди.

Таянч иборалар: Туризм инфратузилмаси, туризм иншоотлари, темир йўллари тизими, коммуникация тармоқлари, автомобил йўлларидаги туризм инфратузилмасидаги ўрни, муҳандислик тармоқлари, меҳмонхоналарини таснифлашнинг ҳинд тизими, «юлдузлар» тизими».

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризм инфратузилмаси деганда нимани тушунасиш?

2. Туризм иншоотларининг инфратузилма тизимидаги ўрни нимадан иборат?
3. Мухандислик тармоқлари деганда нима тушунилади?
4. Коммуникация тармоқлари деганда нимани тушунаси?
5. Автомобил йўлларининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нимадан иборат?
6. Темир йўллари тизимининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нималардан иборат?
7. Алоқа тармоғининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нимадан иборат?
8. Меҳмонхона хўжалигининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нимадан иборат?

17. ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИНИ СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ВА СТАНДАРТЛАШТИРИШ

Режа:

- 17.1. Туризмда сертификатлаштиришнинг турлари.
- 17.2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси
- 17.3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш
- 17.4. Туризмда стандартлаштириш жараёнининг мазмуни ва моҳияти
- 17.5. Туризмни стандартлаштириш жараёнидаги расмиятчиликлар

17.1. Туризмда сертификатлаштиришнинг турлари.

Сертификатлаш – бу аҳоли саломатлигини ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида тайёрланган корхона маҳсулотлари ёки хизматлари сифатини тартибга солиш жараёнидир. Шунинг қайд қилиш керакки, сертификатлаш нафақатгина четдан келаётган импорт товар ва хизматларни, балки маҳаллий ишлаб чиқариладиган товар ва хизматларга ҳам тегишлидир. Эксперт маълумотлари бўйича Ўзбекистонда 2.5 мингдан ортиқ товар ва хизматлар сертификатланади.

Туризм ва меҳмонхона хизматлари сертификатлашда мажбурий ҳисобланади. Туризм соҳасида товар ва хизматларни сертификатлаш кўйидаги мақсадлар учун амалга оширилади:

- инсон ҳаёти, аτροφ-муҳит учун хавфли бўлган маҳсулотларни, ҳуқуқий ва жисмоний шахслар мулкани сотишни назорат қилиш;
- жаҳон бозорини рақобатбардош маҳсулотлар билан таъминлаш;
- истеъмолчини инсофсиз ишлаб чиқарувчидан ҳимоя қилиш;
- маҳсулотни яратилган (келиб чиққан, ишлаб чиқарилган) манзилни тасдиқлаш;
- ишлаб чиқарувчи такдим этадиган маҳсулотларнинг/хизматларнинг сифат кўрсаткичларини тасдиқлаш.

Туризмда сертификатлаш «маҳсулот ва хизматларни сертификатлаш тўғрисида»ги қонуни ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади. Унинг объектлари бўлиб, маҳсулотлар, хизматлар ҳамда сифат тизимлари киради. Шунинг қайд қилиш керакки, сертификатлашни икки турга қўлланилади – мажбурий ва ихтиёрий сертификатлаш.

Ихтиёрий сертификатлаш кўйидаги ҳолатларда қўлланилади, унинг иштирокида шахслар ёки қўшма корхонадаги чет эл шериклари ишлаб чиқариладиган товарлар ва такдим этиладиган хизматлар учун қўшимча сертификатни ташкил этган вазиятларда фойдаланилади.

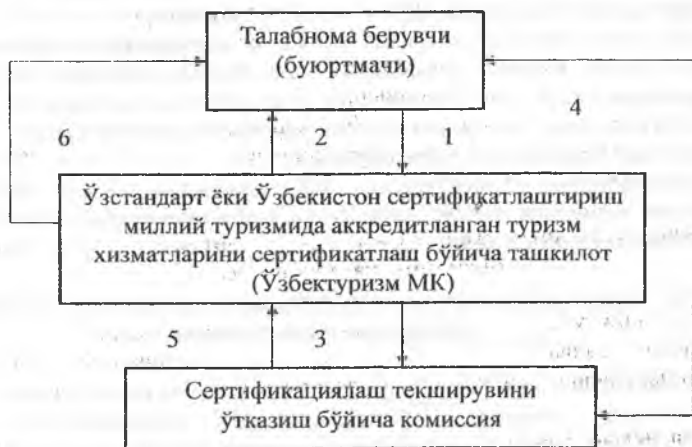
Сертификатлаш жараёни давлат органи бўлиб, Вазирлар Маҳкамаси қошидаги стандартлаш, сертификатлаштириш ва метрология агентлиги (Ўздавстандарт) ҳисобланади. Бундан ташқари, ҳоли бўлган сертификатлаштириш марказлари, тадқиқот лабораториялари, сертификатни назорат қилиш органлари ҳамда Ўздавстандарт томонидан тан олинган ёки

аккредитлашга мос равишдаги турли сертификатлаштириш функцияларини бажарувчи сифат эксперт-аудиторлари ҳам фаолият кўрсатади.

Сертификатлаш давомийлиги сертификацияланадиган маҳсулотлар хизматнинг категориясига боғлиқ равишда 1 кундан то 1 ойгача бўлиши мумкин. Мана шу омил сертификатлаштириш органига бериладиган хужжатлар сонига ҳам таъсир кўрсатади. Туризм корхоналарида бу олти хужжатдан иборатдир. Турмаҳсулот маршрут (йўналиш) ни сертификатлаштириш учун гулов миқдори «Ўзбектуризм» Миллий компанияси томонидан белгиланади ҳамда мутахассисни бир кун давомида сарфланган вақтига нисбатан ҳисобланади.

Қўйидаги 17.1.расмда туризм хизматларини сертификатлаш жараёни кўрсатилган.

Расм 17.1. Ўзбекистонда туризмни сертификатлаш жараёнининг босқичлари

17.1. Расмга изоҳ:

10. Буюртмачи «Ўзбектуризм» МК га сертификатлашни ўтказиш учун ариза беради. Сертификатлаш бўйича ташкилот уни қабул қилади ва қайд қилади;
11. «Ўзбектуризм» МК дастлабки таҳлил ўтказиш мақсадда мазкур хужжатни (корхона тўғрисида маълумотлар – корхона номи, устав фонди, раҳбарни малакавий даражасини тасдиқловчи хужжатнинг нусхаси) фақатгина бир қисмини тўлдириш таклифи билан буюртмачига анкета-саволномаларни жўнатади (у ариза билан бир вақтнинг ўзида ҳам такдим этилиши мумкин). Тўлдирилган анкетани олгандан сўнг «Ўзбектуризм» МК ариза бўйича, сертификатлаш схемасини танлаш бўйича қарор қабул қилади, хизматларни текшириш натижалари жараёнини аниқлайди, буюртмачи ва «Ўзбектуризм» МК ўртасида сертификатлаш бўйича ишларни бажаришга шартномани

тайёрлайди. Агар салбий қарор қабул қилинса бу ҳолатда унинг сабабларини буюртмачига ёзма равишда хабар қилинади. Ариза бўйича қарор қабул қилиш муддати ариза қабул қилинган кундан бошлаб – 1 ой;

12. Туристлик хизматларни сертификатлаш бўйича ишларга ҳақ тўлаш ва имзоланган шартномани буюртмачидан олгандан сўнг «Ўзбектуризм» МК сертификация назоратини ўтказиш бўйича комиссияни тузади (комиссия компания ходимларидан ва штатдан ташқари мутахассислардан ташкил қилинади) ва ишларни амалга оширишга киришади;
13. Комиссия сертификатлаш назоратини буюртмачи анкета-саволномани иккинчи қисмини тўлдириш таклифи билан бошлайди (асосан, корхонани фаолият кўрсатиши билан боғлиқ бўлган) ҳамда қатор тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этишни сурайдди. Турагентликни сертификатлаш ишлари идора (офис, иш тартиби, алоқа воситалари ва ҳ.к.) лицензия тuroператорлар билан шартнома, ишчи ходимлар малака-тажрибасини ҳар қандай текширади;
14. Сертификация текшируви тугагандан сўнг барча материаллар асосан буюртмачини сертификатлашни ўтказиш акти тузилади;
15. Актни олгандан сўнг «Ўзбектуризм» МК барча материаллар экспертизасини ўтказди (актни, эксперт хулосаларини, анкета натижаларини ва ҳ.к. ни) ҳамда имзолангандан сўнг 10 кун муддат ичида қарор қабул қилади:
 - а) махсус ресурда қайд қилинган сертификатни бериш тўғрисида;
 - б) ҳужжатни беришни рад этиш тўғрисида.

Агар буюртмачи «Ўзбектуризм» МК қароридан норози бўлса, у Ўздавстандарт қошидаги махсус комиссияга апелляция (қайта кўриш) учун даъво кўзғатиш ҳуқуқига эгадир.

17.2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси

Сертификатлашни ўтказиш учун нархлар ишнинг мураккаблигига боғлиқ равишда ўзгаради жадвалда «Ўзбектуризм» МК сертификатлаш бўйича хизматлар учун нархларнинг калкуляцияси тасвирланган.

Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишлар тавон нархларининг калкуляцияси (сўмларда)

Жадвал 17.1

№	Номи	Ишнинг нархи	ҚҚС ни ҳисобга олган ҳолда
1	Кирувчи туризм	110340	132408
2	Чикувчи туризм	85525	102630
3	Ички туризм	77125	92550
4	Турзимни актив турлари	107950	129540
5	Кируви/чикувчи, кирувчи/ички, чикувчи/ички,	160825	192990

	кирувчи/чиқувчи/ички		
6	Кирувчи, туризмни актив турлалари	142725	171270
7	10 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	54925	65910
8	25 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	89790	107748
9	50 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	162495	194994
10	Сигими 100 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	210120	252144
11	Сигими 200 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	336270	403524
12	Сигими 350 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	444565	533478
13	Сигими 500 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	710925	853110
14	Мавсумий сигими 100 ўрингача бўлган турбаза	78795	94554
15	Сигими 200 ўрингача бўлган мавсумий турбаза	126100	151320

Туризмга доир сертификатлаш. Туризм тўғрисидаги қонуннинг 10 моддасида қайд қилинадики, «туризм хизматлари мажбурий сертификатлашга тортилади». Туризм хизматларини сертификатлаш ва сертификат бериш белгиланган қонун доирасида амалга оширилади.

Туризм фаолияти субъектининг туристлик хизматларни мажбурий сертификатлаштиришни рад этиши; туризм хизматларини сертификатлашда салбий натижаси ҳамда сертификат ҳаракатини тўхтатиб қўйиш туризм фаолиятини амалга ошириш учун рухсатнома ўз кучини йўқотади рухсатномадан маҳрум бўлади ёки умуман ҳаракати тўхтатиб қўйилади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаш бўйича Ўзагентлик томонидан тасдиқланган «Туризм хизматларини сертификатлаш тартиби» билан амалга оширилади.

Бу тартиб умумий қоидалар, туризм фаолияти субъектларига кўрсатиладиган туризм хизматларини мажбурий сертификатлашни ўтказиш тартиб-қоидалардан иборат. Булардан ихтиёрий сертификатлашни ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

17.3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш

Сертификатлашни ўтказишда мос равишдаги Давлат стандартларини фойдаланилади, жумладан туризм соҳаси бўйича булар қуйидагилардан иборат:

- ГОСТ 30385-95. Аҳолига кўрсатиладиган хизматлар. Терминлар ва асосий тушунчалар;
- ГОСТ 28681.1-95. Туризм-экскурсияга доир хизматлар. Туризм хизматларини лойihalаш;
- ГОСТ 28681.2-95. Туризм-экскурсияга доир хизматлар. Туризмга доир хизматлар. Умумий талаблар.
- ГОСТ Уз 918-98. Туризм -экскурсияга доир хизматлар. Меҳмонхоналар классификацияси;
- ГОСТ 28681.3-95. Туризм-экскурсияга доир хизматлар. Туристлар ва саёҳатчилар ҳавфсизлигини таъминлаш бўйича талаблар;
- ГОСТ 28681.4-95. Туризм-экскурсияга доир хизматлар. Меҳмонхоналар классификацияси;
- ИСО/МЕК 2 1996. Йуриқнома. «Стандартлаштириш ва турли у билан боғлиқ фаолият соҳаларида умумий терминлар ва тушунчалар».
- РД Ўз 51-026-94. Ўзбекистон Республикасида сертификатлашнинг Миллий тизими. Апелляцияларни кўриб чиқиш тартиби;
- РД Ўз 51-053 -96. Ўзбекистон Республикасида сертификатлашни Миллий тизими. Хизматларни сертификатлаш. Асосий қоидалар;
- РД Ўз 51-061-97. Ўзбекистон Республикасида сертификатлашни Миллий тизими. Хизматларни сертификатлашни миллий тизими. Ўтказиш тартиби.

Шуни қайд қилиш керакки, юқорида кўрсатилган «Тартиб» кўрсатилган хизматларни сертификатлаш бўйича улар томонидан аккредитланган органларга ҳамда туризм фаолияти субъектларига Ўздавстандартга жорий қилинади.

Мажбурий сертификатлашга туризм хизматларини тақдим этиш билан боғлиқ бўлган фаолиятни амалга оширишга лицензияси мавжуд бўлган туризм фаолияти субъектлари томонидан кўрсатиладиган туризм хизматлари тортилади.

Сертификатлашни амалга оширишда кўрсатиладиган хизматлар тавсифи текшириб кўрилади ҳамда қуйидагиларга имкон берувчи текшириш усулларидан фойдаланилади:

- хизматларни идентификациялаш (тенглаштириш, айнан ўхшатиш) ни ўтказиш, жумладан, классификация гуруҳланишига (ОКЎН) тегишли эканини текшириш;
- сертификатланадиган туризм хизматларини меъёрий ҳужжатларда белгиланган мажбурий талабларга мослигини тасдиқлаш.

Бошқа текшириладиган кўрсаткичлар таркиби туризм хизматларини сертификатлаш мақсадларидан келиб чиқиб, сертификация текширувида аниқланади. Бунинг учун бир неча схемадан фойдаланилади.

№ 1 схема хизматларни ижро этувчи маҳоратини, технологик ва меъёрий ҳужжатлардаги билимини текшириш билан боғлиқдир. Хизмат натижаларини танлаб текшириш билан бир қаторда ижро этувчини хизмат сифатини навбатдаги инспексия текширувида эксперт баҳолашдан фойдаланилади. Пулли эҳскурсиялар, дам олиш кунидаги саёҳат, тур бюролар учун тавсия этилади.

№ 2 схема. Йўлланмани сотишдан ва сифат тизими элементларини ўз ичига олиб турнинг тугашига қадар гуруҳларни шакллантиришдаги хизматларни кўрсатиш жараёнларини баҳолашни кўзда тутати:

- туризм хизматларини кўрсатувчи корхона имкониятлари ва истеъмолчи талаблари ўртасида фарқларни тартибга солиш мақсадларида (йўлланмани харид қилиб олгунга қадар) тақдим этилаётган туризм хизматлари тўғрисида туристга маълумотлар бериш жараёни;
- субпурдатчилар билан шартномалар тузиш бўйича жараёнлар (туризм хизматларини реализация қилишда ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қилувчи ташкилотлар билан шартномалар тузишдаги талабларни аниқлаш: меҳмонхоналар, транспорт корхоналари, сугурта компаниялари, умумий овқатланиш корхоналари ва ҳ.к.);
- мос равишдаги ходимни танлашда, хизматларни тақдим этишда иштирак этувчи ходимларга бўлган эҳтиёжини аниқлаш бўйича жараёнлар;
- хизмаларни белгиланган талабларга мослигини тасдиқлаш учун тақдим этиш жараёнида керакли ёзувларни юритиш бўйича жараён;
- кўрсатиладиган хизматлар сифатини белгиланган талабларга мослигини тасдиқлаш мақсадида раҳбарият томонидан таҳлил ўтказиш, аниқланган номувофиклик бўйича ва ишларни янада яхшилаш бўйича тақлифлар ҳамда қарорлар қабул қилиш. Турагентлик маршрутлари бўйича туризм саёҳатлари учун тавсия этилади.

№ 3 схема. Навбатдаги инспексия назорати билан хизмат натижаларини танлаб текшириш билан туризм корхоналарини аттестациядан ўтказишни кўзда тутати. Мазкур схема бўйича сертификатлашда корхонага ГОСТ 28681. -95 га мос равишда маълум категория (юлдуз) берилади (тақдим этилади). У меҳмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар учун тавсия этилади.

Меҳмонхоналар тақдим этадиган туризм хизматларини сертификатлашни мажбурий шарти бўлиб, ўз ваколатлари доирасида хавфсизлик учун назоратни амалга оширувчи мос равишдаги давлат хизматлари (ёнгинни ўчириш хизмати, санитар-таббий хизматлар, техник ва бошқа назорат органлари) ҳужжатли тасдиғи бўлиб ҳисобланади (улар ҳулосаларнинг мавжудлиги). Бундан ташқари, меҳмонхоналардаги овқатланиш корхоналари мувофиклик сертификатига эга бўлишлари керак.

№ 4 схема. Уни фаолият кўрсатишини барқарорлиги устидан навбатдаги назорат билан сифат тизимини сертификатлаштиришга йўналтирилган. Бу схема барча турдаги туризм корхоналари ва меҳмонхоналари учун зарур ҳисобланади, аммо, туризм бюролари учун янада афзалроқдир. Шунга қарамасдан ихтиёрий сертификатлаш схемаси сертификатлаштириш бўйича органлар билан келишув бўйича буюртмачини аниқлайди. Хизматлар сифатини

текшириш учун технологик жараёнлар назорати, хизмат кўрсатиш жараёнини баҳолаш, ижро этувчилар маҳорати (малакаси, уддабуронлиги, усталиги)ни тадқиқот ва ижтимоий (социологик) сўров натижалари усулларидан фойдаланилади.

17.4. Туризмда стандартлаштириш жараёнининг мазмуни ва моҳияти

Стандарт ваколатли давлат органлари томонидан тасдиқланган нормалар мажмуасини, маҳсулот ва хизматларга бўлган қоида ва талабларни белгиловчи норматив техник ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Шуни такидлаш керакки, стандартлар нафақат моддий объект (товарлар, маҳсулотлар, хизматлар, буюм намуналар) балки, нормалар, қоидалар, ташкилий-методик ва умумтехник характердаги объектлар учун ҳам шундай чиқарилади.

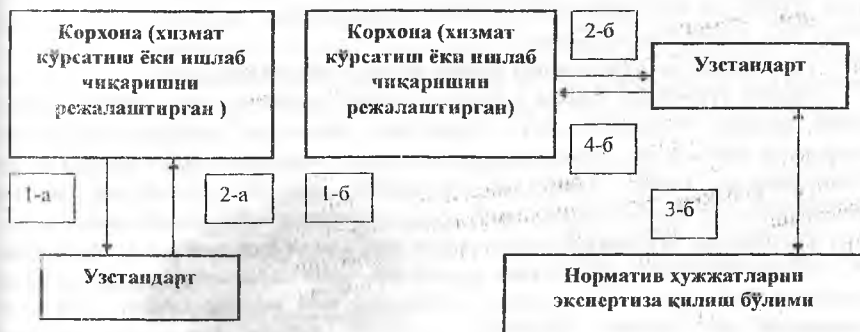
Стандартлаштириш бўйича ваколатли органлар ва Ўзбекистондаги стандартлар тонфаси.

Стандартлаштириш органлари		Стандартлаштирилган қўлланиладиган стандартлар тонфаси ва норматив ҳужжатлар
Номи	Функциялари	
Стандартлаштириш, метрология ва сертификация бўйича Ўзбекистон агентлиги	Стандартлаштириш бўйича умуммаъмурий ва юридик ваколатлар	- халқаро (давлатлар ва минтақалар бўйича) стандартлари; - ушбу тури стандартлари; - техник стандартлар, шартлар; - корхона стандартлари; - бошқа Давлатларнинг давлат стандартлари, маъмурий-худудий стандартлар; - Ўзбекистонда қўлланивчи таълим стандартлари.
«Ўзбектуризм» Миллий компанияси	Туристлик аҳамиятдаги объектлар стандарти зацияси	
Атроф-муҳитни химоя қилиш бўйича Давлат қумитаси	Атроф-муҳит химояси ва табиий ресурслардан фойдаланиш стандартлари	
Соғлиқни сақлаш Вазирлиги	Дори воситаларини ишлаб чиқариш ва амалга ошириш бўйича корхоналар ва тиббий мақсаддаги товарлар стандарти	
Бошқа соҳадаги Вазирликлар ва идоралар	Тегишли иқтисодий соҳалар стандартлари	

Ўзбекистоннинг Бутунжаҳон Савдо ташкилотига аъзо бўлишига интилиши муносабати билан, стандартлаштириш жараёни сохалар, корхоналар, ва ҳудудларга янада кўпроқ дахлдор бўлмоқда. Янги прогрессив стандартларга ўтиш туристлик фирмаларга қийинчилик туғдириши мумкин, чунки уларнинг биъзилари ҳалигача эски технологик воситалардан фойдаланишмоқда, бироқ жаҳон бозорида рақобатбардош бўлиш учун унга риоя қилиш керак.

17.5. Туризмни стандартлаштириш жараёнидаги расмийтчиликлар

Расм 17.2. Стандартлаштиришдаги расмийтчиликлар жараёни

1-а ГОСТга мувофиқлик сертификат олиш учун, Ўзстандартга ариза ва шуркий ҳужжатлар пакетини бериш.

2-а Ўздавстандарт ариза тушган вақтдан бошлаб 15 иш куни давомда уни кўриб чиқиб қарор чиқаради: (а) корхона маҳсулот ишлаб чиқаришни амалга оширишидаги ГОСТни тасдиклаш; (б) рад этиш ҳақида асос. Аризани кўриб чиқишга тadbиркор бож тўлаши шарт.

1-б Корхона Ўздавстандарт инстуксиясига мувофиқ ўзининг техник шартларини (ТШ) ишлаб чиқаради. ТШ лар ўз ичига қўйидагиларни олиши керак: (а) техник талаблар, (б) ҳавфсизлик талаблари, (в) атроф-муҳит муҳофазаси талаблари, (г) қабул қилиш қодалари, (д) сифат назоратининг усуллари, (е) ташиш ва саклаш, (ж) ишлаб чиқарувчи қафолатлари, (з) эксплуатация бўйича кўрсатмалар.

2-б Цехни ишлаб чиққандан сўнг ушбу ҳужжат ариза билан бирга 3 нусхада ўзбек ва рус тилларида Ўздавстандартга топширилади.

3-б Ариза ва ҳужжатлар пакети норматив ҳужжатлар экспертизаси бўлимига келиб тушади ва 15 иш куни ичида материаллар таҳлили амалга оширилади.

4-б Барча ҳужжатларни кўриб чиққандан сўнг Ўздавстандарт қарор қилади (и) корхона ишлаб чиқаришни амалга оширишига муофиқ Цехнинг тасдиғи ҳақида; (б) асосли рад этиш ҳақида. Экспертизани ўтказганлиги учун корхона бож тўлайди.

Туристлик стандарт. Ўзбекистонда ташкилий-ҳуқуқий шаклларида катъий назар барча туристлик корхоналар томонидан туристлик хизматлар сифатига мажбурий ва тавсия этилувчи талабларни белгиловчи стандарт мавжуд. Амалиётда бу система туристнинг ҳаёти, соғлиги ва мулкнинг ҳавфсизлигини ҳамда атроф-муҳитни кўриклашни тامينлайдиган туристлик хизматлар сифатига бўлган мажбурий талабларини ўз ичига олади

Шуни айтиш керакки, туристлик хизматларга (экскурсия, поход, саёҳат) ва хизмат кўрсатиши шартларига бўлган талаблар мажбурий ва тавсияланувчиларга бўлинади. Барча туристлик хизматларга мажбурий бўлган талаблар куйидагилар:

- ҳаёт ва соғлиқ ҳавфсизлиги.
- турист ва экскурсантлар мулкнинг сақланиши.
- атроф-муҳит муҳофазаси

Турист ва экскурсантлар ҳаёти ва соғлиги ҳавфсизлиги.

Барча туристлик хизмат турлари истеъмолчилар соғлиги, ҳаёти ва мулк учун ҳавфсиз бўлиши керак. Туристлик хизматлар ҳавфсизлиги нормал шароитда бўлганидек, ғавқулдда ҳолатлар (табiiй офат ва бошқалар) да ҳам тامينланиши керак. Туристлик трассалар экологик қулай ва санитар эпидемиологик шароитлари яхши бўлган ҳудудларда жойлаштирилиши керак.

Туристлик хизматларга ва хизмат кўрсатиши шароитларга талаблар.

Кўрсатилаётган туристлик хизматлар истеъмолчилар учун қўшимча қулайликларни ўз ичига олувчи талабларга мос келиши керак. Туристлик хизматлар ва хизмат кўрсатиш соҳасига тавсия қилинувчи талаблар куйидагилар:

- туристлик хизматлар хизмат кўрсатиладиган истеъмолчилар хоҳиши ва жисмоний имкониятларига жавоб бериш керак;
- ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлиши истеъмолчиларга кўрсатилаётган туристлик хизматлар ҳажми, муддати ва хизмат кўрсатиш шартларини кўра, йўланма, чипта, қвитанцияда кўрсатилган талабларга мос келиши керак;
- мажмуийлик (комплекслилик) кўрсатиладиган туристлик хизматлар нафақат асосий хизматларда балки, қўшимча хизматлардан (маиший, алоқа, савдо) фойдаланиш имконини яратиш керак;
- хизмат кўрсатувчи ходимларнинг одоб-ахлоқчилиги, хизмат кўрсатувчи ходимлар ахлоқ нормаларига риоя этиши керак, ходимлар истеъмолчиларга нисбатан мулоим хушмуомила бўлишлари керак;
- қулайлик - туристлик хизматлар истеъмолчилар учун яратилган қўшим шароитларда кўрсатилиши керак, бино лойиҳалари қулай, рақсон шижозланган бўлиши керак;
- эстетиклик - биноларнинг бадий масалалари, туристлик корхонанинг ҳудуди, ташкилот маршрути, бино интерьерлари жиҳозланиши мос келиши керак, ходимлар ташқи кўриниши ва нутқ маданияти эстетик талабларини тўла мос келиши керак;

- давомийлилик яъни хизмат кўрсатиш давомийлиги, туристлик ва экскурсион маршрутлар давомийлиги ва мураккаблиги, ишлатилаётган транспорт воситалари ва бошқа хизмат кўрсатиш воситалари туристлар жисмоний ва руҳий имкониятларига мос келиши керак.

Ўзбекистонда туристлик хизматларни лойиҳалаштиришда хужжатларни кўриб чиқиш тартиби мавжуд. Шунингдек, туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш соҳасида стандартлаштириш объеклари, стандартлар комплексининг структураси ва бошқа стандартларштириш бўйича хужжатларнинг мақсади ва вазифасини белгиловчи стандарт бор. Менежерлар туристлик хизматлар учун ишлаб чиқилувчи лойиҳа материаллари, корхона ва туристлик хизмат кўрсатиш объектилари (меҳмонхоналар, турбаза, маршрутлар ва бошқалар) давлат экологик экспертизасидан ўтиши шарт. Хизматлар эса амалдаги қонунлар ва норматив хужжатлардаги талабларга мос келиши керак. Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш туристлик корхоналар томонидан амалга оширилиши мумкин ёки бошқа ташкилот томонидан ҳам бажарилиши мумкин. Бу ҳолда манфаати бўлган корхона ёки ташкилот ташаббуси билан шартнома тузилади.

Хизмат кўрсатишни лойиҳалаштиришни асоси бу туристлик хизматларнинг қисқа баёнидир, яъни бозорни тадқиқ этиш натижасида аниқланган, буюртмачи билан келишилган ва ижро этувчи имкониятларини яътиборга олган талаблар мажмуасидир. Шу асосда, у қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- хизматлар тавсифи нормаларини белгиланиши;
- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни технологиясини белгилаш;
- технологик маҳсулотларни ишлаб чиқиш;
- сифат назорати усулларини аниқлаш;
- лойиҳа таҳлили;
- лойиҳани тасдиққа тақдим этиш.

Туристларга хизмат кўрсатиш жараёнидаги талабларни лойиҳалаштириш.

Туристларга хизмат кўрсатиш жараёнидаги талабларни батафсил кўрсатувчи хужжатларга қуйидаги элементлар киритилиши лозим:

- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни, шакли ва усулларини баён этиш;
- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни тавсифининг аҳамияти;
- фойдаланиладиган воситалар тури, миқдори ва хизмат қилиш имкониятларига эга бўлган талаблар;
- зарур ходимлар миқдори ва уларнинг профессионал тайёргарлик даражаси;
- хизмат ва маҳсулотлар етказишнинг келишилган таъминоти;
- кафолатлар;
- зарур келушувлар (рекреацион ресурс эгалари, санитар эпидемиологик органлар ва ёнги нazorати, давлат автоинспекцияси ва ҳ.к.).

Алоҳида турдаги туристлик хизматлар лойиҳалаштирилиши қандай кечишини мисол орқали кўриб чиқамиз. *Масалан: «Чимён тоғлари»*

туристлик фирмасига Чимён – Билдирсой рекреацион ҳудуди бўйича туристлик саёҳат хизматини лойиҳалаштиришга киришилди. Бу иш босқичда амалга оширилади.

1. Туристларга хизмат кўрсатиш дастурига мувофиқ ҳар битта турист хизматларни лойиҳалаштириш;
2. Хизматларни тўлалигича лойиҳалаштириш.

Фирма томонидан амалга ошириладиган турни лойиҳалаштириш корхона имкониятларининг туристлар талабига мос келишини кўзда тутлади.

Бу ерда аҳолининг эҳтиёжлари ва тўловга қодир талабларини ўрганиш асосида тузилган хизматларнинг қисқа баёнини киритиш қабул қилинган. Масалан, Тошкент аҳолисининг Тошкент вилояти Чимён - Билдирсой рекреацион ҳудудидаги туристлик саёҳатлар тури, шакллари ва имкониятлари.

Хизмат кўрсатиш дастурини ишлаб чиқиш куйидагиларни аниқлашнинг ўрни ичига олади:

- маршрутни аниқлаш, яъни километрдаги масофа (5, 10, 20 км ва ҳақонини) ва қандай жойдалигини (паст – баланд, тоғли, сувли, ўрмонли ва х.к.);
- туристлик корхоналар рўйхатини - хизматлар ижро этуви (меҳмонхоналар, транспорт ташкилоти, ресторан, экскурсия бюроси, ижара пункти);
- ҳар бир хизмат кўрсатувчи томонидан турни тақдим этиш вақти (ини вақти, мавсум);
- экскурсия таркиби ва диққатга сазовор объектлар (яъни гуруҳнинг ихтисослашуви ва орнитологик, тарихий, экологик, йўлда учрайдиган табиий ва тарихий жойлар);
- туристлик сафар ва саёҳатлар рўйхати (муҳитга тўғри келадиган юкламани ҳисобга олган ҳолда мавсумда қанча саёҳат уюштириш мумкинлиги);
- бўш вақтда ўтказиладиган тадбирлар мажмуаси (дискотека, ўйин заллари ва бошқалар);
- ҳар бир маршрут пунктида туриш давомийлиги (яъни, туристлар неча соат/ кун дам олиш жойларида тўхтайдилар);
- саёҳатда қатнашаётган туристлар сони (аниқланган гуруҳлар ҳажми);
- маршрут ичидаги ташишлар учун транспорт турлари (машина, верталётлар, велосипед);
- туризм бўйича инструктор-методист экскурсовотлар, гид- таржимонлик бошқа хизмат кўрсатувчи ходимларга ва уларни қўшимча тайёрлаш бўлган талаб;
- зарур миқдордаги транспорт воситалари миқдори;
- реклама, информацион ва кардографик материаллар шакллари ва тайёрланиши, туристлик путёвқадаги информацион варақалар учун саёҳат баёни.

Бунинг натижасида «Чимён тоғларининг» қуйидаги технология хужжатлари тузилади:

- туристлик саёҳатнинг технологик харитаси;

- туристлик корхонанинг график юкламаси;
- истеъмолчига такдим этилувчи туристлик путёвкага ахборот varaқа;
- «туристлик сафар» хизмат лойиҳаси;
- туристлик сафар жойи ва маршрутнинг экспедицион текширувини ўтказиш;
- туристлик манзиллар ва туристлик сафар трассасидаги турар жойларни жойлаштириш ва жиҳозлаш лойиҳасини тайёрлаш;
- зарурий микдордаги туристлик инвентар асбоблар ва транспорт воситаларининг ҳисоби;
- туризм бўйича инструктор-метадиствлар, бошқа хизмат кўрсатувчи ходимлар ва уларни тайёрлашни ташкиллаштиришга бўлган эҳтиёжни аниқлаш;
- реклама-ахборот мағерналларини сафар трассаси баёни билан тайёрлаш;
- ҳавфсизлик бўйича хизмат чораларини аниқлаш;

Сафарлар трассасини ишлаб чиқиш, қулай табиий шароитли худудлар бўйича амалга оширилиши керак. Бу худудлар амалдаги норматив ҳужжатларда белгиланган экологик ва санитар – гигиеник талабларга мос келиши зарур, шунингдек аниқ турдаги туризм ривожланишининг реал имкониятлари ҳисобга олинади. Туристлик маршрутнинг экспедицион текширишини ўтказиш ҳақидаги ҳисоботи ва трассадаги хизмат кўрсатиш бўйича берилган туристлар истакларини ижтимоий ўрганиш бўйича материаллар лойиҳалаштиришнинг қўжжати асоси ҳисобланади.

Натижалар бўйича туристлик сафар трассаси паспорти ишлаб чиқилади ва улар қуйидагиларга мувофиқ келиши керак:

- санитар – эпидемиологик хизмат органларига, транспорт воситалари ҳаракатини назорат этувчи бошқа ташкилотлар (автоинспекция, сув инспекцияси ва ҳ.к.);
- туристлик сафар трассаси ўтадиган ер-сув мулклари бошқармаси органлари;

«Экскурсия» хизмати лойиҳалаштирилиши қуйидаги белгиларни назарда тутлади:

- тематик йўналтирилиши;
- кўриб чиқиш объектлари;
- экскурсиялар давомийлиги;
- ахборот ҳажми;
- экскурсияни ижтимоий ўрганиш натижалари.

Туристлик-экскурсион соҳада хизмат кўрсатишни стандартлаштиришнинг асосий мақсади сифат даражасини кўтаришда норматив техник таъминлашдир. Шунингдек туристлик самарадорлик, экскурсион хизмат кўрсатиш ва хизматлардан фойдаланувчи истеъмолчилар манфаатини ҳимоялаш.

Стандартлаштиришнинг асосий вазифалари:

- хизматлар ва туристларга хизмат кўрсатиш сифат кўрсаткичлари номенклатурасини белгилаш;

- хизматлар туристларга хизмат кўрсатиш ва уларнинг назорат усули сифатига ўсиб бораётган талабларни белгилаш;
- хизматлар хавфсизлиги, аҳоли соғлигини қўриқлаш, атроф-муҳит химояси, ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлиши, хизмат кўрсатишнинг эстетиклигини таъминловчи талабларини ўрнатиш;
- туристлик хизматлар сертификациясига бўлган талабларни белгилаш;
- туристлик корхоналар фаолияти бошқа туристлик экскурсион хизмат кўрсатишда қатнашувчи корхоналар боғлиқлигини таъминлаш;
- стандартлаштириш соҳасида терминлар ва асосий тушунчаларни аниқлашни ва аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш сифатини бошқаришни белгилаш.

Аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўрсатишни стандартлаштириш объектларига қуйидагилар киради:

- туристлик хизматлар;
 - туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш жараёни;
- 17.2-жадвалда туристлик хизмат кўрсатиш соҳасида турлар ва стандартлар берилган.

Жадвал 17.2

Туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш соҳасида бир турдаги хизматлар тури ва стандартлари.

Бир турдаги хизматлар	Умумий талабларга доир стандартлар
- Туристлик ва экскурсион хизматларни амалга ошириш;	- белгилаш
- Экскурсия;	- хавфсизлик
- Туристлик сафарлар;	- ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлиши
- Реклама - ахборот хизматлари;	- эргономлилик
- Маиший хизматлар;	- эстетиклик
- Озиқ-овқат хизматлари;	- экологик
- Маданий-оммавий хизматлар;	- қулайлик
- Жисмоний-маданий соғломлаштириш хизматлари	- кафолатлар ва бошқалар

Туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш жараёнлари қуйидагиларга бўлинади:

- ташкил этиш ва бошқариш жараёни;
- хизмат кўрсатишнинг технологик жараёни;
- таъминловчи жараёнлар.

Ўздавлатстандарт «Ўзбектуризм» МК билан ҳамкорликда хавфсизликни, аҳоли соғлиғи ва ҳаётини, атроф-муҳит химоясини мажмуийликни ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлишини, мажбурий-умумий талабларни шунингдек, хизмат кўрсатиш турларига тавсия этувчи талабларни ўрганади.

Уларнинг расмий қарашлилигидан қатъий назар барча туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш корхоналари ва ташкилотлари томонидан амал

қилиниши керак. Шунингдек, аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўсатиш (фаолияти билан шуғулланувчи кооператив, қўшма корхоналар ва фуқароларга ҳам тегишлидир.

Аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўсатиш соҳасидаги стандартларнинг асосий кўринишлари қуйидагилар:

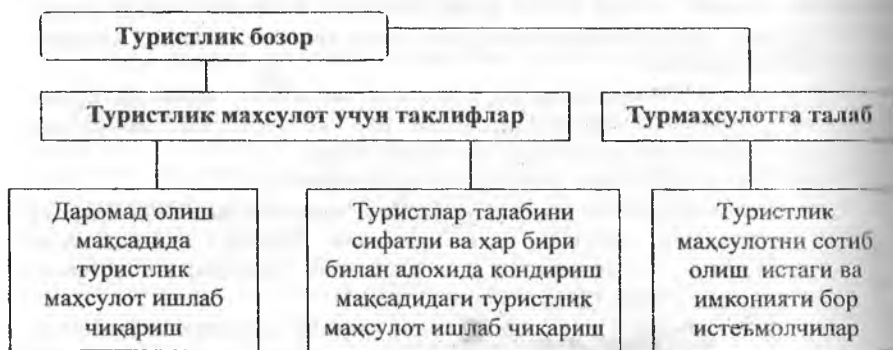
- асосий стандартлар;
- умумий техник стандартлар;
- ишлаб чиқариш жараёнлари (технологик, бошқаришни ташкил этишни таъминловчи) стандартлари;
- хизматлар стандарти.

Таянч иборалар: Сертификатлаштириш, стандартлаштириш, Давлат стандартлари, Ўздавстандарт ёки Ўзбекистон сертификатлаштириш миллий туризмида аккредитланган туризм хизматларини сертификатлаш, мажбурий сертификатлаштириш, асосий стандартлар, хизматлар стандарти, ГОСТ 28681.2-95, РД Уз 51-053 -96, Ўзбекистон Республикасида сертификатлашни Миллий тизими, хизматларни сертификатлаш.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризмда сертификатлаштиришнинг мазмуни ва турлари нимадан иборат?
2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси нимани ифодалайди?
3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш қандай амалга оширилади?
4. Ўзбекистонда туризмни сертификатлаш жараёнинг босқичлари нималардан иборат?
5. Хизматларни стандартлаштириш деганда нима тушунилади?
6. Туристлик – экскурсион хизмат кўсатиш соҳасида қандай стандартлар кўринишларини биласиз?
7. Туристлик – экскурсион хизмат кўсатишнинг қандай жараёнлари мавжуд?

Туристлик хизмат бозорида туристнинг хизматга бўлган талаби учун пул воситасининг алмашинуви содир бўлади. Мувофиқлаштирилган ҳолатда алмашинувда бир томондан туристлик маҳсулот иккинчи томондан туристлик индустриянинг кириб келиши учун шароит яратилади.

Расм 18.1. Туристлик хизмат бозоридаги талаб ва таклифлар

Туристлик хизмат бозори ўзининг қабул қила олиш чегараси (сиғимдорлиги) билан тавсифланади, яъни аниқ бир белгиланган давр (мавсум бир ойда) белгиланган туристлик маҳсулотни амалдаги нархлар ва таклифларга мувофиқ сота олишидир. Бозорнинг сиғимдорлиги аҳолининг талаб доирасида тўлов қобилиятига эгаллиги, нарх даражаси ва туристлик таклифларнинг тавсифига боғлиқ бўлади. Туристлик маҳсулотга бўлган талаб ва нарх даражасига қараб қисқариши ёки бўлмаса, аксинча ошиб бориши мумкин. Бозорнинг сиғими ва унинг ўзгариш тенденциясини биладиган корхона ушбу бозордан раванқи даражаси учун фойдаланиш имкониятига эга бўлади.

Туристлик хизмат бозорида: бир-бирига қарама-қарши ҳаракатланадиган ҳамда туристлик айланма ҳаракатни яратувчи пул оқими йўналиши ва туристлик маҳсулотнинг мунтазам ҳаракатланишини яратиб берувчи омин вужудга келади

Туристлик айланма ҳаракат-иктисодий алоқалар таркибига кирувчи хизматни пулга ёки бўлмаса пулни хизматга алмаштирувчи жараён киради. Ушбу жараён туристлик маҳсулот оқимининг ҳаракатланиш йўналиши, инвестицияларнинг туризм соҳасини ривожлантириш ва туристлик фаолиятдан келадиган даромаднинг бюджетга келиб тушишини кўрсатиб беради.

Туристлик айланма ҳаракат куйидаги схема бўйича амалга оширилади:

1. Турист йўлланмани сотиб олади ва туристлик компанияга пул тўлайди.
2. Оқибатда турист ўзининг истак-талабини кондиреди.

3. Туристлик корхона сотилган туристлик маҳсулот учун пулни олади, Туристлик индустриянинг ривожини учун инвестиция ўтказиши ёки бўлмаси янги турдаги туристлик маҳсулотни сотиб олади.
4. Туристлик корхона сотилган туристлик маҳсулот учун бож тўлайди, турли шаклдаги тўловларни бажаради, ўз ишчи ходимларига ойлик тўлайди.

Туристлик корхона доимий ўзгариб турувчи рақобатчилик муҳитида барқарор тарзда қаттиқ тартиб вазиятида иш олиб бориши лозим. Ушбу муҳит элементлари бўлиб бир неча бозорлар ҳисобланади. Улар туристлик маҳсулот конъюктурасини аниқлаб берувчи ва туристлик корхонанинг иқтисодийётига таъсир ўтказувчи ҳисобланади:

1. Меҳнат бозори;
2. Молиявий бозор;
3. Инвестициялар бозори;
4. Туристлик маҳсулотлар бозори.

Меҳнат бозори-ушбу бозор туристлик фаолиятини ривожлантириш учун зарур бўлган интеллект ва ишчи кучи жалб қилинувчи жабҳа ҳисобланади.

Молиявий бозор-ушбу бозор давлат-кредит сиёсати томонидан бошқарилувчи бўлиб шахсий жамғармага таъсир ўтказиши, йиғилган маблағларни истеъмол ва инвестицияга бўлинишини белгилайди.

Инвестициялар бозори-бу корхоналар томонидан “Узоқ муддатли моддий фойда” (асосан уй-жой қурилиши) ҳисобланувчи нарсалар учун сотиб, олинувчи нарсасидир. Инвестициялар бозори кредитлар бўйича қилинадиган талаб ва фойз ставкаларига боғлиқ ҳолда ривожланади. Ишлаб чиқариш учун инвестиция ажратиш иш бандлигига сабаб бўлиб, янги асбоб-ускуналарни ишлатиш ва янги иш ўринларини яратиш беради.

Маълумки бозор-бу турли механизмлардан иборат бўлиб, турли маҳсулот турлари ва хизматлар учун туғилажак талаб ва таклифларни мувофиқлаштириб туради. Унда қатта ҳажмдаги бир-бири билан боғлиқ бўлмаган аниқ бир маҳсулот -яъни, туристлик маҳсулотни сотиб олишга хоҳиши ва иложи бор потенциал харидорлар ҳаракат қилишади. Бу ерда товарни сотувчи ҳамда бозор ҳаракатланиши шароитини ўзгартирувчи харидорлар, даллоллар шунингдек аниқ ва фаол рақобатчиларни аниқлаб олиш мумкин.

Туризм хизмат бозоринида сотиш ва сотиб олишнинг асосий манбаи хизмат ҳисобланади. Харидор ва сотувчидан ташқари туристлик хизмат бозори механизмига сезирарли даражада даллоллик буғинлари ҳам қиради.

Туристлик хизматга бўлган талаблар бир неча хил хусусиятларга эга: моддий имкониятли иштирокчиларнинг турли - туман қатнови, ёшлари, мақсад ва сабаблар: эгилувчанлиги, алоҳида характерли ва дифференцияланганлигининг юқори даражаси: туристлик таклифлардан вақт ва масофа бўйича узоқлиги.

Туристлик хизмат бозорининг муҳим хусусиятларидан яна бири унинг комплементарлигидир (жамланмадорлик) бу хусусият туристлик маҳсулот ва хизматнинг бир-бирини тўлдиролдиришидир. Бу хусусият шундай тушинилади, яъни истеъмолчи томонидан сотиб олинувчи товар қўпинча бутун бир бошқа

товар ва хизматлар сотиб олишга олиб келади. Масалан, транспорт хизмати автоматик равишда бошқа турдаги хизматлар (овкатланиш, кўнгил очар дастурлар) сотиб олинишига сабаб бўлади. Бу эса ўз навбатида туристлик товар ва хизматларни кенгайтириш учун ҳаражатга олиб келади, шунингдек турар ҳолдаги туристлик маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ўртасида даромаднинг тақсимланишига олиб келади.

Туристлик маҳсулот истеъмолчиларининг санокбай тавсифига кўра уч хил турдаги туризм бозорлари ажратилади: оммавий, машхур ва индивидуал.

Оммавий туристлик хизмат бозори-катта гуруҳлардан иборат саёҳат қилувчи асосий туристлар массасини ўз ичига қамраб олади. Буни таъминлаш турларнинг харидорлари илгари келишилган дастурлар, хизмат ва кўнгил-очар тадбирлар, ҳамда олдиндан тўлаб қўйилган хизматларнинг стандарт жамланмасига рози бўлган кишилардир.

Машхур туристлик хизмат бозори-бир мунча камчиликлардан иборат туристлардан ташкил топган бўлиб, қимматроқ, инклюзив турлар, яъни юқори даражадаги сервис ва қимматбаҳо меҳмонхоналардан иборат, шунингдек саёҳат даврида истақларига қараб қўшимча хизматлар учун ҳақ тўланади.

Индивидуал туристлик хизмат бозори-ушбу ҳолатда туристлар яқин тартибда ўз маршрутларини мустақил белгилайдилар, зарурий ҳолларда транспорт хизмати ва меҳмонхонада жойлашиш учун буюртмалар берадилар. Бу турлар бадавлат кишилар учун анча қизиқарли бўлиб, уларни ўзига жалб қилади. Бундан ташқари ўз дам олишларини бизнес ёки бошқа бир машғулот билан биргаликда давом эттирадилар, бу эса ўз навбатида олдиндан дам олишни тугаллаш ёки қайтиш муддатини белгилашлари кераклигига ишра қўймайдилар.

Саёҳатни ташкил қилишнинг тавсифланиши билан боғлиқ бўлган ташкиллаштирилган ва ташкиллаштирилмаган туризм хизмат бозорларини ажратилади.

Ҳаракатланиш услубига кўра: пиёда, темир йўл, авиация, денгиз ва дарё ҳамда автомобил туризм хизмат бозорларига ажратилади.

Ҳар бир қайт этиб ўтилган туристлик хизмат бозорлари хилма-хил бўлиб иш билан боғлиқ туризм ўз ичига делегациялар ёки алоҳида шахсларнинг келишувларда, мажлисларда, кўرғазма ва ярмаркаларда иштирок этиш мақсадини ўз ичига олади. Бошқа турдаги иш билан боғлиқ туризм маҳсуллаган гуруҳлар (касб, ихтисослик) бўйича тузилган, ammo уларнинг йўналтирилган мақсадли ҳолдаги аниқ бир дастур орқали саёҳатлари уларни иш билан туризмнинг алоҳида бир гуруҳига ажратиш лозимлигини билдиради.

Маркетинг фаолиятининг алоҳида хусусияти ва таркибига кўра куйидики бозорлар ажратилади:

- * **Мақсадли**, бунда корхона ўз мақсадини амалга оширади ёки оширмоқчи бўлади.
- * **Асосий**, корхонанинг асосий хизмати амалга оширилади (сотилади).
- * **Қўшимча**, бунда бир қанча ҳажмга эга бўлган хизматларнинг сотилиши таъминланади.
- * **Ўсиб бораётган**, сотиш ҳажмининг реал ошиш имконияти.

18.2. Туристлик хизмат бозорини сегментациялаш

Ўзбекистон бозорларида туристлик хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасида рақобатчилик бир қадар кескин равишда кечади, чунки корхоналар сони тобора ортиб бормоқда. Кўпгина корхоналарнинг молиявий, меҳнат ва бошқа ресурслари чекланган бўлиб, улар барча мижозлар истакларини тўлиқ амалга ошира олмайдилар. Туристлик корхонанинг иш фаолиятини унумли ва даромад келтира оладиган қилиб ташкиллаштириш учун улар бозор сегментациясидан фойдаланадилар.

Бозор сегментацияси - истеъмолчиларнинг талабларини бирлаштирувчи характерга эга бўлган бозор қисмларини тушунамиз. Ушбу сегмент (қисм) ларнинг ҳар бири мақсадли бозор сифатида танланиши мумкин. Истеъмолчиларнинг талабини ҳар бир маҳсулот кондира олмаслиги боис, сегментациянинг асосий мақсади-туристлик маҳсулотни аниқ (манзиллий) таъминлашга қаратилади. Туристлик хизмат бозорининг сегментацияси вужудга келувчи саволларга, яъни: хусусияти, кизиқиши, фикрлаши, қабул қилиши, маънавий қадриятлар ва ҳар бир сегмент вакилининг заруриятига қараб жавоб беради. В.Сапрунова томонидан таклиф қилинган туристлик фаолият саволларига жавоб берувчи меъзонлар сегментациясининг асосий гуруҳи 18.1. жадвалда келтирилган.

Жадвал 18.1.

Туристлик маҳсулотга талаб сегментацияси

Мезонлар	Талаб сегментлари
Географик мезонлар	
1. Турист таширф буюрадиган мамлакат	Чикувчи Кирувчи Ички
2. Туристлик саёҳатдан географик мақсад	Дунё давлатлари бўйлаб туризм Дунёнинг алохида худудлари бўйлаб туризм Турист яшайдиган давлатнинг алохида худудлари бўйлаб туризм
Ижтимоий мезонлар	
1. Ёши	Ёшлар туризми (30 ёшгача) “Сениорлар” туризми (30 дан -45 ёшгача ва 45 дан 55 ёшгача) Болалар туризми
2. Жинси	Аёллар туризми Аралаш туризми
3. Туристнинг касби	Касбий белгилар бўйича сегментлар қўплиги махсус турлар Иқтисод, сиёсат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларида ишлайдиган ходимлар учун махсус турлар

4. Оила бошлигининг касби	Жамиятнинг турли ижтимоий қатламлари бўйича сегментлар(юкори менежмент, хизмачилар ва х.к.)
5. Доимий яшаш жойидаги аҳоли пунктининг катталиги.	Катта, ўрта ва кичик шаҳарлардан туристлар Қишлоқ жойлардан туристлар
6. Оилавий туризм	Елғизлар туризми Боласи йўқ оилалар туризми Боласи бор оилалар туризми Кўп оилавий туризм
7. Миллати	Этник туризм
8. Диний йўналишлар	Диний туризм
9. Оила даромади	Ижтимоий туризм Люкс туризм Унча қиммат бўлмаган –эконом туризм Эксклюзив турлар
Психологик мезонлар	
1. Саёҳатлар	Рекреацион туризм Ишга боғлиқ туризм Спорт туризми Ўрганиладиган туризм Коммуникацион туризм
2. Туристнинг тоифаси	Турли хилдаги классификациялар (масалан, S-, F-, V-, A-, B-тоифадаги туристлар ва ҳоказо)
3. Мавсумийлик	Асосий мавсум Оралик Мавсумлараро Йилнинг ойлари бўйича
4. Саёҳатнинг ташкиллаштирилиши	Мустақил Воситачи орқали
5. Саёҳат тури	Гуруҳ билан Индивидуал
6. Фойдаланилувчи транспорт тури	Автотуризм Авиатуризм Велотуризм Автобус туризми Денгиз круизли туризми Дарё круизли туризми Шахсий транспорт Бошқа турдаги транспорт воситалари
7. Турар жой билан таъминланиш	Меҳмонхона Мотел Кемпинглар

	Шахсий уйлар ва хоналар Бошқа турдаги бинолар
8. Туристлик мақсаднинг узоклиги	Сегментациялашнинг турли мезонлари
9. Саёхат муддати	Узоқ муддатли (21 кундан ошиқ) Ўрта муддатли (7-14 кун) Қисқа муддатли (2-4 кун)
10. Молияланиш шахобчалари	Ижтимоий туризм (кам таъминланган аҳоли учун ижтимоий суғурта томонидан маблағ ажратилади) Интенсив турлар (фирма ходимлари ва уларнинг оиласи учун фирма томонидан тўланадиган рағбатлантирувчи турлар). Оилавий бюджет
11. Туристлик саёхатни амалга оширишда қарор қабул қилишга ёрдам берувчи консултантлар, даллоллар)	Туроператорлар Турагентлар Танишлар Оммавий ахборот воситалари

Энг кўп тарқалгани бу-географик мезондир. Бу ерда мезон сифатида давлат ёки бир гуруҳ мамлакатларда тарихий, этник урф-одатлар ва бошқа умумийликлар кўрилади. Бу мезоннинг асосий сегментлари -курортда дам олиш мақсадида узоқ масофани босиб ўтувчи туристлар: худудий келувчилар (тур марказдан ташқарида яшовчилар ва у ерга 4 соат давомида етиб борадиганлар) ва маҳаллий туристлар. Қонун қаби туристлик йўналишнинг яқинлиги муҳим омил ҳисобланади. Агар тур марказ ўзининг мақсади йўналтирилган бозорга қанчалик яқин бўлса, шунчалик ташриф буюрувчилар сонининг ошиш эҳтимоли катта бўлади. Қандайдир тур марказнинг фаолиятини ривожлантириш учун турфирма ўзларининг рекламалари билан, кўп аҳоли яшайдиган пунктларга ва тур марказга яқинроқда истикомат қиладиган аҳолига мурожаат қилади.

Ижтимоий мезонлар-бу туристларнинг ёши, жинси, касби-туристлар доимий яшайдиган аҳоли пунктининг катталиги, оила аъзоларининг сони, туристларга хизмат кўрсатувчилар, оиласининг таркиби, миллати, диний ақидалари, оиласининг умумий ва ҳар бирига тўғри келадиган даромади, оилада транспорт воситасининг бор ёки йўқлиги. Ҳозирда аёллар ўртасида махсус касбийлашган туризм катта аҳамият касб этмоқда. (Масалан, банк ходимлари, қишлоқ хўжалигидаги ишчилар ва ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида ишловчилар) шунингдек ёшлар ва болалар туризми ҳам.

Психологик ўзини идора қилиш сегментацияси (йўналиш тартибини ўзи белгилайди) -бунда истеъмолчилар яшаш тарзи ва мақсадли йўналишлари, яъни уларнинг бўш вақтини белгилаш тартиблари, шахсий тавсифлари бўйича гуруҳларга бўлинади. Бундай туристлик ҳаракат мезонларига саёхат мақсади, туристнинг психологик суръати, мавсумийлик, саёхат тури ва уни ташкил қилиш, фойдаланиладиган транспорт воситалари, саёхат даврида турар-жой,

молиявий маблаги, консультантлар ва ўртадаги даллолларнинг ҳаракати тур саёҳатда қарор қабул қилишга сабаб бўлади.

Туризм хизмат бозоридаги кўплаб сегментлар яна кичик сегментларга бўлинади. Масалан, рекреацион туризмда - бу даъволаниш мақсадидаги ш таътил туризми ҳисобланади. Кўпинча мотивациянинг алоҳида сегментларга бўйича аниқ чегаралар ўтказиш осон эмас. Ишга боғлиқ туризм вазиятини ўрганиш билан боғлиқ туризмга ва спорт туризми эса рекреацион туризмга боғланиб кетади. Масалан, туризм хизмат бозорининг сегментацияси ҳаёт тарзининг меъзони бўйича қуйидаги истеъмолчилар гуруҳларини ажратади:

- Ҳаётдан лаззат изловчи шахс
- Аниқ бир мақсад сари интилувчи фаол шахс
- Ишбилармонлар даврасининг аъзоси
- “Кўк ёқаликлар”
- Анъанавий уй эгаси

Ҳаётдан лаззат изловчи шахс - бир хил ишни бажарувчи ва тоза ҳаволи ҳақиқий фаолият турларидан қониқиш ҳосил қилишни истовчи шахс. Балли овлашга, овчиликка, спорт билан шуғулланишга ва қимматбаҳо спорт автомобилларига қизиқади. Унинг даромади яхши, лекин харид бўйича қарорлар у томонидан кўл учидан ҳал қилинади. Ҳаётини узоқни кўзилиб режалаштирмайди. Спорт, саргузашт ва бошқа дастурларнинг доимий муҳлиси.

Аниқ бир мақсад сари интилувчан фаол шахс - ўзида барча маҳоратини ва энергиясини касби бўйича кўтарилиш учун ишга солади ва ўз ишига катта қизиқиш билан қарайди. Ўзига ишонган, ҳаётнинг либерал бўлишини хоҳлайди ва замонавий ҳисобланади. Доимо фаол фаолият, янги таассуротлар олишни ҳаракат қилади. Масалан, яхтада сузиш, четга саёҳат қилиш, чангида учиб па ҳоказо. Замонавий маданиятнинг охириги йўналишларидан, ҳамда воқеа ни ходисалардан доимо хабардор бўлиши учун турли журналлар ўқийди. Хабарлар, кўнгилочар ва спорт дастурларини кўради.

Ишбилармонлар давраси аъзоси - аниқ бир мақсад сари интилувчан фаол шахсдан фарқли ўларок қимматли таътил учун ўзида кўпроқ маблағга эга. Доимий турар жойи ва ўзининг оиласи бўлганлиги учун узоқ масофага кетишни хоҳламайди. У ишбилармонлар журнали, газеталар ўқийди ва қисқа саёҳат табиат ва ахборотлар тўғрисидаги кўрсатувлар муҳлиси.

Кўк ёқаликлар - унча катта бўлмаган шаҳарларда ёки катта шаҳарларнинг атрофида, четларида турадилар, халқнинг бойлиги тўғрисида қайғурадилар (ватанпарварлик ҳисси). Оиласи билан палаткаларда дам олишни ажойиб деб билади. Балиқ овлашни яхши кўради.

Анъанавий уй эгаси - унинг асосий муаммоси бўлиб, тез ўзгараётган замон билан бирга бораолмаётганлигидир. Эски урф-одатларга молик ва бошқа одамлардан ҳам шуни кутади. Ҳар бир ишлатилган пулидан максимал даромад олишга ҳаракат қилади. Ҳеч қачон кредитга харид қилмайди. Таваккалчилик билан боғлиқ барча ишлардан узоқроқ юришга ҳаракат қилади. Комедияларни яхши кўради. Дунёдаги сўнги янгиликлар ҳақида фақат телевизор орқали хабардор бўлишни афзал кўради.

Юқорида қайд этилган сегментлар истеъмолчилар ҳақида юзаки тавсиф беради. Туристлик хизмат бозорини умумлаштирилган сегментлар характерисгикаси бўйича бўлинганда турли талаб ва истакли истеъмолчилар гуруҳи намоён бўлади. Ҳар бир сегмент асосий бозорни ташкил қилиб, ушбу бозорда махсус тур маҳсулот ишлаб чиқарилади. Ижтимоий демографик маълумотлар ҳар бир сегментнинг физик ва молиявий хусусиятлари ва чекланмаларини намоён қилади. Турмуш тарзини намоён қилиш ҳар бир сегментнинг талаб ва сўровномаси ҳақида маълумот беради. Ҳар бир сегментдан фойдаланиш ҳақидаги маълумотлар қайси восита ёрдамида мазкур сегментни реклама қилиш мақсадида реклама компанияси ўтказиш кераклигини кўрсатади

Шундай қилиб сегментлашни амалга ошира бориб туристлик фирмалар бирон бир аломатлари ўхшаш бўлган мижозлар гуруҳини аниқлайди. Ҳар бир бозор сегментлари ўзига хос туристлик таклифларга мувофиқ келиши керак. Бундай ёндашиш амалда бор бўлган талабни фақатгина қониқтирибгина қолмай, балки унга ўзгартиришлар киритади.

Бутун жаҳон туристлик ташкилот даромадлар даражасини белгилаш комбинацияси асосида ва таълим даражаси бўйича тўртта туристлик хизмат бозори сегментини ажратади.

Биринчи сегментга – ўртача ёки қисман паст даромадли шахслар қиради. Уларнинг саёҳатдан асосий мақсади денгизда дам олиш, бунда уларнинг саёҳат жойи ва мақсади нарх – навога боғлиқ бўлади. Бундай туристлик хизмат бозори сегменти учун кучли таассуротларга эга бўлиш шарт эмас. Бу тоифадаги туристлар хизмат нархи юқори бўлган сервис хизматларга тайёр бўлмаган ҳолда, уларнинг сифати учун жуда талабчан бўлишади. Бундай туристларнинг асосий тамойили – ҳамма нарсани охиригача олиш, қабул қилиш. Улар даражаси юқори меҳмонхоналарни танламайдилар, аммо кўнгил очар дастурлар ва тунги экскурсияларга катга қизиқиш билан қарайдилар. Бутун дунё туристлар алоқасида бундай турдаги туристлик сегмент энг кўп ҳисобланиб, туристлик оммавий ёндашувчи массани ҳосил қилади, одатда бундай турист яқин масофани, яъни биринчи дуч келган денгизни танлайди.

Иккинчи сегментга – даромадлари ўртачадан юқори бўлган шахслар қиради. Ушбу туристлар кўп ҳолларда юқори малакага эга бўлган, айрим ҳолларда ўрта – махсус билимли шахслардир. Уларнинг асосий мақсади дам олишни, теварак-атрофни ўрганиш билан ҳамоҳанг ўтказиш бўлиб, уларда ўрганиш, кўриш истаги юқори бўлади. Улар агар қизиқтирувчи объектни кўриш иложи бўлса ўзларининг комфорт қулайликлардан ҳам воз кечишлари мумкин.

Учинчи сегментга – юқори даромадли шахслар қиради. Улар юқори малакали бўлганлари учун теварак-атрофни кўриш, билиш ва ўрганишга ҳаракат қилишади. Бу ерда иккита ёш тоифаси бўлиб, улар: ўртача ва “учинчи” ёшдир. Учинчи даража ёшдаги шахслар гуруҳлар таркибида сайр қилишади, ўрта ёшдагилар эса танишлари ва дўстлари билан саёҳат қилишни ёқтирадилар. Ушбу сегмент узок 2–3 hafta давом этувчи саёҳатларни маъқул кўради. Бундан ташқари уларни қимматбаҳо сувенир – совғалар қизиқтиради.

Тўртинчи сегмент – булар юкори малакали кишилар бўлиб, табиати, маданият, яшаш тарзи, халқларнинг дини, удумлари билан қизиқувчи шахслардир. Ушбу тоифада турлича даромадга эга кишилар бўлиб, саёҳат учун улар каттагина маблағ ажратишлари мумкин. Кўпинча улар йиғилган омонатларини ушбу йўлда сарфлашади. Ушбу бозор сегменти кўпчиликни ташкил қилмайди, аммо кейинги пайтларда уларнинг сони ошиб бормоқда.

Жадвал 18

Даромадлар даражаси бўйича гуруҳлар	Туристлар гуруҳи	Фонд
1-гуруҳ (100 долларгача)	Тошкент ва Тошкент агрофи бўйича экскурсиялар, спорт турлари, пенсионерлар учун санаториялар	7%
2-гуруҳ (300 долларгача)	Санатория ва соғломлаштириш комплексларида дам олиш (3-5кун)	13%
3-гуруҳ (500 долларгача)	Автобус турлари (Чехия, Полша, Венгрия), шоп турлар (Италия), дам олиш (Туркия, Кипр, Венгрия)	20%
4-гуруҳ (1000 долларгача)	Сувдаги маршрутлар, комбинациялашган ва соғломлаштириш турлари	50%
5-гуруҳ (1000 доллардан юкори)	Денгиз круизлари, иш билан боғлиқ, тоғ-чанги ва экзотик турлар	10%

18.2. жадвалда даромадлари бўйича истеъмол даражасига эга бўлган туристлик хизмат талабдорлари гуруҳи келтириб ўтилган.

Биринчи гуруҳ истеъмолчилари қисман кам ҳажмга эгадирлар. Бундан келиб чиқадиган фикр ижтимоий туризмнинг таклиф қилинадиган соҳалари кам бўлар экан.

Иккинчи гуруҳ истеъмолчилари эгаллаган мавқеда туради. Бу ерда ҳам таклиф қилинувчи хизматлар спектрини кўпайтириш керак деган фикр келиб чиқади.

Учинчи гуруҳ бир мунча ўзгармас бўлиб, улар истеъмолчилар даромади даражасидан келиб чиқилган ҳолда гуруҳда ҳажми юкори.

Тўртинчи гуруҳ га тавсиф бера бориб шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, туристлик соҳанинг ривожланиб бориши, ички ва ижтимоий турларни талабнинг кенгайиши ушбу гуруҳнинг камайиб боришига сабаб бўлади.

Бешинчи гуруҳ истеъмол хизмат даражаси бўйича ўзгармас мавқеани эгаллаган. Унинг динамикасида турли ижтимоий – иқтисодий факторлар тебраниши юзага келади.

18.3. Туризм хизмат бозорига таъсир қилувчи асосий омиллар

Туризм хизмат бозорига ва туризм талабига бир қанча омиллар таъсир қилади. Туризм талабига бошқа товар ва хизматлар каби аҳолининг олдиған даромади ва уларнинг саёҳат учун ишлатилиши таъсир қилади.

Туризм иқтисодиётнинг бир тармоғи сифатида икки ҳолатда барқарор бўлади, яъни фуқароларнинг бўш вақтлари ва етарли даромадларининг борлиғи билан белгиланади. Шу сабабли туризмда юқори даражада туризмга бўлган талабни шакллантириш учун, аҳолининг бўш вақтини ва даромадини ошириш йўлларини амалга ошириш керак. Туризмга бўлган талабни оширувчи асосий объектив омил бўлиб, аҳолининг бўш вақти тенденцияси ҳисобланади.

Аҳолининг баъзи эҳтиёжлари қондирилмагунча, туризм оммавий аҳамият касб этмайди. Туризм хизмат бозорини таҳлил қилишда туризм хизмат бозорига таъсир қилувчи асосий омиллар, яъни сўнги йилларда Ўзбекистонда ўз ўринга эга бўлган истеъмолчиларнинг ижтимоий – демографик ва психологик хатти-ҳаракатларини кўриб чиқамиз.

Бу ерда асосий омил бўлиб, аҳолининг жойлашиш структураси, аҳолининг даромадлар даражаси, таълим, машғулотлар тури, аниқ бир ирқга мансублиғи, жинси, вақти, ҳаёт тарзи ва ҳ.к. ҳисобланади.

Аҳолининг структураси – Ўзбекистон кўп миллатли республика бўлиб, бу ерда юздан ортиқ миллат ва элат вакиллари яшайди. Аҳолининг асосий қисми ўзбеклардан иборат бўлиб, уларнинг салмоғи муттасил ортиб бормоқда. Европалиқ аҳолининг салмоғи камаймоқда, бунинг сабаби туб аҳоли билан европалиқ аҳолининг тугилиш даражасидаги қатта тафовутдир. Республика аҳолисининг юқори суръатлар билан ўсиши истикболда ҳам кутилади. 2015 йилларга аҳоли 36333 минг кишини ташкил қилиши ҳисоблаб чиқилган.

Ҳозирда туризм ривожланишининг келажагини аҳоли структурасининг ўзгариши белгилайди. Шу туфайли Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришга барча асослар мавжудлиғи кўриниб турибди.

Ёш. Аҳоли структурасида ёшнинг ўзгариши бизнеснинг барча соҳаларига таъсир қилади. Туризм ривожланишини башорат қилишда, мамлакат аҳолисининг ёш бўйича таркибини ўрганиш ва туризм хизмат бозорига таъсирини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Ғарб кузатувчилари туризм хизмат бозорига таъсир қилувчи куйидаги ёш бўйича сегментларни ажратадилар.

Болалар. Болалар туғилишининг ортиши туризм учун унча яхши эмас. Сабаби ёш болалари ва чақалоқлари бор оилалар саёҳатдан кўра уйда ўтиришни афзал кўрадилар. Бундан ташқари бундай оилаларда саёҳат учун ишлатилиши мумкин бўлган даромаднинг бир қисми ёш болалар ва чақалоқларга ишлатишади. Аммо ёш болаларнинг ўсиш тенденцияси туризмнинг келажакдаги ривожланиши учун яхши омил ҳисобланади. Сабаби келажакда бу ёш болалар туристлик хизматларнинг салоҳиятли истеъмолчилари ҳисобланадилар.

Ўсмирлар бозорнинг асосий сегментини ташкил этадилар. Сабаби улар ўзларининг индивидуал харид қобилиятига эга. Қаерда дам олиш кераклиғига

оила аъзоларига ўзларининг таъсирини ўтказадилар. Улар мустақил туристлар ҳамдир. Саёҳат қилишига шахсий транспорт воситаларининг борлиги асосий омил ҳисобланади.

Туризм хизмат бозорида ёшлар икки ёш категориялари бўлиб бўлинадилар, яъни 18 дан 24 ёшгача ва 25 дан 34 ёшгача. Ўзларининг вазирлиги ва кўпроқ ҳаракатланиш қобилияти билан, бу категориядагилар туризм хизмат бозорининг ҳолатига таъсир қилади. Одатда бу гуруҳдаги ёшлар кўпчиликти ташкил қилганлиги сабабли, бу сегментнинг қилиши тенденциясини аниқлаш мумкин: кечроқ турмуш қуриш, оилада фақат бир боланинг туғилиши, кичик уй ҳўжалиги, оиладаги хар иккала аъзоси учун ҳам карьеранинг муҳимлиги. Туризм хизмат бозорида ёшларнинг кўпроқ иштироки гуруҳи учрайди: турмуш қурмаган ва боласи йўқ ёш оилалар.

Аҳолининг харид қобилиятига 35 ёшдан 44 ёшгача бўлганлар асосий таъсир кўрсатадилар. Бу сегментнинг ҳаёт тарзи бутун мамлакат ҳаёт тарзи бўла бошлайди, бу хоҳ саёҳат бўлсин, ёки дам олиш масканлари бўлсин, айни шу гуруҳдаги аҳоли самолётлардаги саёҳатларга ва курортларда дам олишга иштироки. Саёҳатга ва кўчиш воситаларига улар кўп пул сарфлайдилар. Буларнинг кўпчилиги яхши таълим олган. Улар учун ўз билимларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Янги ахборотларни олишни улар ўзлари учун фикрлаш доирасини кенгайтирувчи восита деб билади. Бу гуруҳдаги кишиларнинг эҳтиёжларини қондириш, туризм бизнесининг келажақдаги ривожланишига таъсир қилувчи асосий омил ҳисобланади.

45 ёшдан 54 ёшгача бўлганлар. Ўзларининг яшаш жойларидан узоқроқ курортларда дам олишга, самолётларда саёҳат қилишга моликдир.

Бу гуруҳ асосини ижтимоий фаол кишилар ташкил қилади. Бу ёшдагилар барча қулайликлар бўлишини ва экскурсия дастурларига ўзларининг касбини боғлиқ объектлар билан танишишни киритилишини хоҳлайдилар.

Асосий эътибор қаратилиши лозим бўлган тенденция – бу кекса ёшдаги аҳолининг ўсиб боришидир. (60-65 ёш ва 65 ёшдан юқори). Бу бозор домини ўсиб борувчи ва бошқа ёшдаги сегментларга нисбатан асосийсидир. Бу туризмнинг ажралиб турувчи жихати шундаки, бу ёшдагилар ходимлар хизмати, тиббий ёрдамга ва х.к.ларга талаби юқори. Шу жумладан бу туристларнинг дам олиш вақтлари чегараланмаганлиги сабабли, айни туризмнинг мавсум ойлари (июл, август) ни четлаб ўтишга ҳаракат қилади ва илқ куз мавсумини яхши кўришлари билан, кишини ўзига жалб қилади. Бу ёшдаги гуруҳларнинг туризм ва саёҳатга бўлган муносабати нуктаи назардан уч асосий гуруҳларга ажратилади: 55 ёшдан 64 ёшгача: 65 ёшдан 74 ёшгача ва 75 ёшдан юқори. 55 ёшдан 64 ёшгача бўлганлар, кўлларида нақд пул борлиги ва болаларининг ўқиши, тарбияси ва таъминотидан озодлиги билан характерланади. 65 ёшдан 74 ёшгача бўлганлар фаол пенсионерлар ҳисобланиб, саёҳатчиларнинг асосийларини ташкил қиладилар. 75 ёшдан юқори аҳоли унчалик фаол эмас ва шу сабабли узоқ давом этувчи ва олис саёҳатларга молик эмаслар.

Даромад. Аҳолининг харид қобилияти туризм ривожланишининг асосий омилдир. Даромадларнинг ўсиши билан туризмга сарф-ҳаражатлар

ошади. У ёки бу оиланинг даромади қанчалик юқори бўлса, шунчалик турсаёҳатга имконияти юқори бўлади. Ўзларига тўқ одамлар даромадларининг бир қисмини айнан туризмга сарфлашни маъқул қиладилар. Вақт тежаш воситаси сифатида уларни кўпроқ авиатранспортлар орқали учишлар жалб қилади.

Ўзига тўқ мижозларнинг дам олиш учун қиладиган ҳаражатларининг кўп қисми, тур маҳсулотни харид қилишга, жойлашишга, кўнгил очар дастурларга ва овқатланишга сарф қиладилар. Транспортга қилинадиган ҳаражатлар жами ҳаражатларнинг катта қисмини ташкил қилади. Сабаби, транспорт хизматларида тежамкорлик қилиш, жойлаштириш ва овқатланишга кўра анча қийин. Туризмга бўлган талаб тўғридан-тўғри истеъмолчиларнинг даромадларига боғлиқ. Шу сабабли доимо аҳоли даромадлари таркибидаги ўзгаришлар тенденциясини кузатиб бориш керак. Агар иқтисодий кўрсаткич қамайса, туристлик корхоналар ўз маҳсулотлари нархларини туширишлари керак.

Иқтисодиётдаги ўзгаришлар туфайли, инфляция аҳоли асосий қисмининг жамғарилган пул маблағларининг қамалиши оқибатида, аҳолининг аниқ даромадлари кескин тушиб кетди. Бундай ҳолатда туристлик фирмаларда ички туризмни ривожлантириш истикболлари вужудга келади, яъни четга анча қиммат саёҳат урнига анча узоқ бўлмаган ва арзонроқ мамлакат ичидаги саёҳатга талабни шакллантириш керак.

Таълим. Аҳолининг туристлик фаоллиги тўғридан-тўғри салоҳиятли истеъмолчиларнинг таълим даражаси билан боғлиқ. Таълим одамларни қизиқишини кенгайтиради ва шу сабабли туризмга таъсир қилади. Ўрта маълумотли одамлар кўнгилочар саёҳатларни афзал кўрадилар. Олий маълумотли одамлар эса кўпроқ саёҳат қилишга молиқдирлар. Бу тоифадаги ҳолида юқори даражада даромад манбаи бўлиб, саёҳат чоғида асосий қаракатланиш воситаси сифатида авиатранспортни афзал кўрадилар.

Касб. Туризм маҳсулоти ва хизматларининг харидига туристнинг қандай касб билан шуғулланиши маълум маънода таъсир кўрсатади. Идораларда ишловчилар, хизматчиларга нисбатан кўпроқ саёҳат қиладилар. Лекин йил мобайнида кўпроқ саёҳатни менеджерлар, банк ходимлари ва бошқарув аппарати ходимлари амалга оширадилар. Туристлик фирмалар машғулот турлари бўйича гуруҳларни аниқлаб олишга ҳаракат қиладилар. Баъзи бир туристлик фирмалар аниқ бир касб гуруҳлари учун махсус турмаҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилади. Лекин ҳар доим ҳам истеъмолчиларни аниқ бир кўрсаткичлар, яъни даромади, маълумоти, ёши ва машғулот турлари бўйича ажратиш бўлмайди. Айрим ишчи хизматчилар айрича юқори даромадларга эга бўлишлари мумкин, лекин уларнинг харид қобилияти бошқарув аппарати ходимлари харид қобилиятидан кескин фарқ қилади. Одатда юқори маош оладиган ишчилар туризмга камроқ пул ишлатадилар. Бу гуруҳдагилар фаол саёҳат қилувчилар бўлмасаларда, салоҳияти бўйича бозорда туризм менеджерларининг эътиборини жалб қиладилар.

Ирки. Маълум бир миллат ва иркнинг сон жихатдан камлиги ҳам туризм хизматларининг салохиятли истеъмолчилари бўлиши мумкин. Аҳолининг бу қисми ўзларининг миллий анъаналари, маднийти ва урф-одатларига эга. Бу гуруҳ одамларида махаллий аҳолидан фарқли равишда харид қобилияти ўзини хос бўлади. Бу гуруҳдаги салохиятли истеъмолчилар ўзларига алоҳида махсус ёндашишни ва махсуслашган маркетинг дастурини бўлишини талаб қилади.

Жинси. Ўзбекистон аҳолиси таркибида аёллар 51 % ни ташкил қиладу сабаби аёлларнинг ўртача умри эркакларникига нисбатан ўсиб бормоқда. Бундан ташқари доимо ўсувчи ижтимоий, иктисодий ва сиёсий жабҳаларда аёлларнинг роли ошиб бормоқда. Бу омиллар аёлларни туризм хизмат бозоридаги асосий сегментга айлантирмоқда.

Ўзбекистонда ишловчи аёллардан кўра уй бекалари кўп. Ишловчи аёллар кўп ҳолларда юқори даромадларга эга ва шу сабабли оилада қўшимча даромад бўлиши туфайли саёхатларга етарли пул маблағлари бўлади.

Ишлаётган аёллар орасида карьерага қизиқувчи аёллар турфирма учун анча истиқболлидир. Шу сабабли жинсларнинг ижтимоий ролида ўзгаришлар содир бўлмоқда ва бу истеъмолчилар ҳаракатидаги ўзгаришларга эниб келмоқда.

Бўш вақтнинг мавжудлиги. Одамлар саёхатга нафақат пулларини балки вақтларини ҳам сарфлайдилар. Хатто энг юқори даромадга эга бўлган шахс ҳам агар вақти бўлмаса тур саёхатини амалга ошира олмайди. Ривожланган жамятда вақтнинг етишмаслиги (худди даромади етишмаслиги каби) туризмни чегараловчи асосий омилдир.

Сўнги вақларда аҳолининг бўш вақти ҳажми ошди бунга иш кунларини ҳафтасининг қисқартирилиши, узоқроқ таътил байрам кунлари, мактаб таътиллари, тўлиқ иш кунининг бўлмаслиги, нафақага чиқиш, нодавлат ишларда банд бўлишлиги ва маълумот даражасидаги ўзгаришлар асосий таъсир этувчи омиллар бўлиб хизмат қилади.

Урбанизация оқибатида қишлоқ хўжалигида банд бўлган ва кичик аҳоли яшайдиган пунктлардаги аҳоли сони қисқармоқда. Аввал “саёхат қилмаганлар”нинг бир қисмини ташкил этган айнан шу ижтимоий аҳоли туризм хизмат бозорига янги сегмент сифатида кириб келмоқда.

Охирги йиллардаги ҳар хил сиёсий ва ижтимоий-иктисодий ўзгаришларни қарамай, мамлакатимиздаги туризм соҳаси йилдан-йилга барқарор равишда махсуслотлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни кўпайтириб бораётган ҳалқ хўжалиги тармоғи бўлиб қолмоқда. Мамлакатимиздаги туристлик хизматлар бозорида ҳозирги вақтда асосан анъанавий шакллар фаолият кўрсатмоқда. Агар йўлланмаларнинг нархи доимий ошиб борадиган бўлса, дам олувчилар сони ҳам тегишлича камайиб боради. Юқорида айтилганлардан шу нарса келиб чиқадики, ҳозирги шароитда Ўзбекистонда энг долзарб муаммолардан бири туристлик соҳани қайта ташкил қилиш, унинг рентабеллигини, биринчи навбатда, юқори технологияли комплекслар ва тегишли инфраструктурага эга туристлик марказларни ташкил қилиш эвазига ошириш ҳисобланади.

Таянч иборалар: Туристлик хизмат бозори, туристлик хизмат бозорини режалаштириш, туризмнинг иқтисодий кўрсаткичлари, сегментация, туристлик хизмат бозори конъюнктураси, туристлик маҳсулотлар ва хизматлар бозори, туристлик хизмат бозоридаги маркетинг стратегияси, , инфраструктура, Ўзбекистондаги туристлик хизмат бозори.

Мустақил назорат қилиш учун топширик ва саволлар:

1. Туристлик хизмат бозорини режалаштиришнинг хусусияти нимадан иборат?
2. Туристлик хизмат бозорини ривожлантиришнинг иқтисодий кўрсаткичларини башорат қилиш нималарда намоён бўлади?
3. Туристлик хизмат бозори конъюнктурасини таҳлил қилиш нимани назарда тутди?
4. Туристлик хизмат бозорини сегментациялаш қандай амалга оширилади?
5. Туристлик маҳсулотга талаб сегментацияси нималардан иборат?
6. Туризм хизмат бозорига таъсир қилувчи асосий омиллар нималардан иборат?
7. Туристлик маҳсулотлар ва хизматлар бозорининг бир қисми сифатида таклиф ва талабга тавсиф бериш.

19. ТУРИСТЛИК ТАШКИЛОТЛАРДА МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯСИНИ АНИҚЛАШ

Режа:

- 19.1. Маркетинг стратегияси режасининг босқичлари.
- 19.2. Вазият таҳлили, корхона мақсадини режалаштириш.
- 19.3. Муқобил стратегияларни танлаб олиш.
- 19.4. Стратегияларни баҳолаш ва назорат қилиш.
- 19.5. Маркетинг дастурини ишлаб чиқиш.

19.1. Маркетинг стратегияси режасининг босқичлари

Маркетинг стратегиясини шакллантиришда корхонанинг асосий вазифасидан шундан иборатки, ноаниқлик ва таваккаллик даражасини камайтириш, ҳамда танлаб олинган устувор тараққиёт йўналишларида ресурслар концентрациясини таъминлашдан иборат. Бу мақсадга эришиш эса фақатгина пухта ўйланган кетма-кет камровли режалаштиришдагина амалга ошиши мумкин.

Стратегик маркетингни режалаштириш – мавжуд имкониятлар ва маркетинг соҳасидаги имкониятлар ўртасидаги стратегик мувофиқликни қўллаб-қувватлаш асосида фирманинг мақсадларига эришишга имкон берувчи ўзига хос стратегияларни ишлаб чиқиш жараёнидир.

Стратегик маркетингни режалаштиришда қўйидаги кетма-кетлик босқичларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- Вазият таҳлили;
- Корхона мақсадларини режалаштириш;
- Муқобил стратегияларини ишлаб чиқиш;
- Стратегияларни танлаш ва баҳолаш;
- Маркетинг дастурини ишлаб чиқиш.

19.2. Вазият таҳлили, корхона мақсадини режалаштириш

Корхона маркетинг стратегиясини аниқлаш, мазкур корхонадаги аниқ вазиятга боғлиқдир. Шунинг учун стратегик маркетингни режалаштиришнинг биринчи босқичи – бу корхонанинг жорий фаолиятини таҳлилidir. У маркетинг тадқиқотлари натижаларига асосланади, ҳамда унинг ёрдамида корхонанинг бозор имкониятлари аниқланади.

Вазият таҳлили аввало, SWOT – таҳлилни аниқлашга йўналтирилади:

- ташқи маркетинг муҳиtida юзага келиши мумкин бўлган имкониятлар ва хавф-хатарлар;
- корхонанинг ички маркетинг муҳтини ички ҳисобларини белгиловчи куч ва кучсиз томонлар.

Шу тарзда, вазият таҳлили корхонанинг ички имкониятларини ресурсларини баҳолашга, бу ўзгаришларга корхонанинг мослашув даражасини ташқи муҳит ўзгаришлар тенденциясини аниқлашга имкон беради.

19.3. Муқобил стратегияларни танлаб олиш

Муқобил стратегияларни ишлаб чиқишда маркетинг моделларини турли синалган назария ва амалиётдан фойдаланилади. Унинг доирасида корхона ўз имкониятларини, маҳсулотларини, бозорларини, рақобатчилар ҳолатини, истеъмолчиларни ва ҳ.к. ларни баҳолаши мумкин. Олинган баҳолар асосида корхона ресурслари ва вазифалари тақсимланади ҳамда мос равишдаги маркетинг стратегиялари ишлаб чиқилади.

Кенг тарқалган муқобил стратегияларни танлаш моделлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

«Маҳсулот бозор» матрицаси

Мазкур матрица тўртта маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишга имкон беради.

Бозорни чуқурроқ ўзлаштириш стратегияси, агар фирма амалдаги бозорда етарли даражада машҳур бўлган товар билан олдиндан фаолият кўрсатаётган назарияда тавсия этилади.

Агар бозор ўсаётган бўлса ёки тўйинмаган бўлса, бу усул яхши самара беради. Мазкур стратегия сотишни рағбатлантиришни турли-туман шакллари, интенсив реклама қилиш йўли билан сотиш ҳажмини оширишга йўналтирилган бўлади.

Янги маҳсулот ишлаб чиқиш стратегияси амалдаги бозорга фирма ўзининг янги хизматларини таклиф этиш тавсия этилади. Фирма янги маҳсулотларини корхонага нисбатан аниқ бўлган яхши таниқли бўлган мижозларга тақдим қилишгагина мазкур стратегия самара беради. Сотининг одатдаги усулларидан фойдаланилади. Бироқ, кўллаб-қувватловчи маркетинг тадбирлари зарурдир, чунки янги маҳсулот бўлгани учун фаол реклама, бозорга маҳсулотни тақдим этиш, сотишни рағбатлантиришни тақозо қилади.

Бозор чегараларининг кенгайтириш стратегияси бозорни янги сегментларини аниқлаш ҳисобидан, яъни амалдаги маҳсулотларни сотиш учун ва рағбатлантирилган фойдани олиш учун етарли бўлган талаб мавжуд ҳолатда самара беради.

Диверсификациялаш стратегияси фаолият кўламини кенгайтириш тадбири учун фойдаланилади. Бу эса янги бозорлар учун янги маҳсулотлар тақлифида акс этади.

Тўрткатакли «маҳсулот-бозор» матрицаси.

Маҳсулот \ Бозор	Анъанавий маҳсулот	Янги маҳсулотлар
Ўзлаштирилган бозорлар	1. Бозорнинг чуқурроқ ўзлаштирилиши.	3. Янги маҳсулот ишлаб чиқиш.
Янги бозорлар.	2. Бозор чегараларининг кенгайтириши	4. Диверсификация.

Бостон консалтинг гуруҳи (БКГ) матрицаси

БКГ матрицаси корхонага унинг ҳар бир маҳсулотларини асосан рақобатчиларга нисбатан бозордаги унинг улуши ва сотишнинг ўсиш суръати бўйича гуруҳлашга имкон беради. Матрицада бошланғич стратегик ҳолатга ўхшаш бўлган маҳсулотлар бир хил тўпламга бириктирилади. “Сотиш ҳажмининг ўсиши – бозорнинг нисбий улуши” координаталар тизимида маҳсулотнинг ўрни аниқлангандан сўнг уларнинг ҳар бири учун маркетинг стратегиясини танлаш зурур. Маркетинг амалиётида учта асосий стратегия тури мавжуд.

Хужумга ўтиш стратегияси бозорда фирманинг фаол, агрессив позициясини кўзда тутади ва ўз олдида бозордаги улушини қозониш ҳамда кенгайтиришни мақсад қилиб қўяди. Мазкур стратегиядан фойдаланиш куйидаги ҳолатларда мақсадга мувофиқдир:

- Агар бозор улуши зарур бўлган минимумдан паст бўлса ва рақобатчиларнинг кескин ҳаракатлари натижасида бозор улуши тубдан қисқартирилса ва етарли бўлган даражани таъминламаса;
- Бозорга янги маҳсулот жорий қилинса;
- Рақиб-фирмалар ўз позициясини йўқотса ва камгина ҳаражатлар билан бозор улушини сақлаб қолишни ва бозордаги ўз ўрнини сақлаб қолишни кўзда тутса.
- Фирма ўзининг тутган позициясидан қониқмаса;
- Хужумга ўтиш стратегиясини амалга ошириш учун маблағлар етишмаса;
- Агар рақиб томоннинг кучли жавоб тадбирлари сабабли хужумга ўтиш имкони бўлмаса.

Кўп ҳолларда бундай стратегия йирик фирмалардан улар учун нотаниш бўлган бозорларда қўлланилади. Бироқ, бу уни амалга оширувчи томон рақиб-фирмалар ҳаракатига диққат эътиборни қаратишни талаб этади.

Чекиниш стратегияси қоидага кўра, танлов асосида эмас, балки мажбурий ҳисобланиб, бозордан кетишни аниқлатади.

19.4. Стратегияларни баҳолаш ва назорат қилиш

Стратегияни танлаш корхона раҳбари томонидан амалга оширилади. Стратегияни танлашда биринчи навбатда ҳисобга олиниши керак бўлган факторлар куйидагилардир:

- фирманинг рақобат афзаллиги, кучли ёки кучсиз томонларга эга бўлиш нуктаи-назаридан рақобатчиларга муносабати бўйича фирма ҳолатини баҳолаш;
- фирманинг мақсадлари, ҳар бир аниқ корхона учун мўлжалланган (ҳозир бўлган) стратегияларни танлашнинг ноёб ҳамда оригиналлиги. Мақсадларга эришишда фирма нимага интилиши, унинг умумий стратегияси нимага йўналтирилганлиги аниқ этади;
- раҳбариятнинг манфаатлари ва муносабати. Раҳбарлар тавақалчилик ва мойил бўлиши ёки аксинча исталган баҳоаналар билан ундан қочинишга интилиши мумкин;

- молиявий ресурслар;
- ходимларнинг малакаси;
- корхона мажбуриятлари.

Янги стратегияга ўтиш муносабати билан барча аввалги мажбуриятлардан тулиқ воз кечиш мумкин эмас. Шунинг учун уларни танлашда шундай фактни ҳисобга олиш керакки, янги стратегияни амалга ошириш имкониятларини тузатиш учун мос келадиган аввалги мажбуриятлар бир қанча муддат амал қилиши мумкин.

Вақт омили. Режалаштириладиган ўзгаришлар ҳар доим вақт тўсиғига эга. Корхона танлаган стратегияни исталган вақтда ва исталган муддатда амалга ошира олмайди, фақатгина бунинг учун имкониятлар туғилсагина амалга ошира олиши мумкин.

19.5. Маркетинг дастурини ишлаб чиқиш

Стратегия ўз ичига корхона фаолиятини глобал йўналишларини камраб олади, ҳамда маркетинг дастурини режалаштириш орқали аниқлаштиришни ишлаб этади. Мазкур босқичда сўз маркетинг элементлари шакли, уларни танилаш ва унинг аҳамияти тўғрисида, қўйилган мақсадлар комплекси нуқтаи-назаридан янада оптимал вариантга бирлаштириш, ҳамда маркетинг бюджети доирасида молиявий маблағларни тақсимлаш тўғрисида боради. Бу муаммоларни ечиш ҳам назарий жиҳатдан ҳам амалиётда қўллаш мураккаб навиладир.

Фирмалар турли маркетинг дастурларини ишлаб чиқишлари мумкин. Улар манзилига боғлиқ равишда олий раҳбарият ёки қўйи бўғинлар учун бўлиши мумкин. Қоидага кўра, раҳбарият учун дастурлар қисқа ва равшан бўлиб, шавбатдаги ишларнинг фақатгина янада муҳим йўналишларини ажратиб кўрсатади.

Қўйи бўғинлар учун дастурлар деталлаштирилган, батафсил бўлиб, ўз ичига маркетинг тадбирларини конкрет тизимларини олади.

Муддатлари бўйича маркетинг дастурлари қисқа муддатли (бир, икки йил), ўрта муддатли (2-5 йил) ва узоқ муддатли бўлиши мумкин.

Камраб оладиган вазифаларнинг доирасига боғлиқ равишда дастурлар оддий ва мақсадли бўлиши мумкин. Одатда корхона маркетинг фаолиятларининг барча йўналишлари бўйича масалаларни ечишни кўзда тутади. Мақсадли дастурлар эса алоҳида ажратиб олинган ўзига хос муҳим вазифани амалга оширишга йўналтирилган (масалан, бозорни янги сегментини ўрнаштиришга қаратилган). Маркетинг амалиётида маркетинг бюджетини шиклантиришни турли методларидан фойдаланилади. Бирок, улардан биронтаси ҳам универсал ва такомиллашган бўла олмайди.

Таянч иборалар: Стратегик маркетинг, муқобил стратегия, SWOT – таҳлили, вазият таҳлили, «Маҳсулот бозор» матрицаси, диверсификациялаш стратегияси, Бостон консалтинг гуруҳи, ҳужумга ўтиш стратегияси, чекиниш стратегияси, дастурларни ишлаб чиқиш.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Маркетинг стратегияси режасининг босқичлари нималардан иборат?
2. Вазият таҳлили ва корхона мақсадини режалаштириш қандай амалга оширилади?
3. Муқобил стратегияларни танлаб олиш қандай амалга оширилади?
4. Стратегияларни баҳолаш ва назорат қилиш қандай амалга оширилади?
5. Маркетинг дастурини ишлаб чиқиш тартиби нималардан иборат?
6. «Маҳсулот бозор» матрицаси нимани ифодалайди?
7. Бостон консалтинг гуруҳи (БКГ) матрицаси туризм соҳасида нимани аниқлайди?

20. ТУРИЗМГА ОИД РАСМИЯТЧИЛИК ВА ҲУЖЖАТЛАР

Режа:

- 20.1. Туризмга оид расмиятчилик тушунчаси ва унинг мазмуни.
- 20.2. Божхонага оид туризм расмиятчиликлари.
- 20.3. Ўзбекистондаги божхона қоидалари.
- 20.4. Туризмга оид ҳужжатлар.
- 20.5. Турист учун тиббий расмиятчиликлар тартиби.

20.1. Туризмга оид расмиятчилик тушунчаси ва унинг мазмуни.

«Форма» лотин тилидан таржима қилинганда ўрнатилган тартиб маъносини беради. «Формалний» ўрнатилган намуна бўйича бажарилган демакдир. «Формалности» - «Расмиятчилик» - бирор бир муҳим ва маъсулиятли ишни бажаришда талаб қилинадиган, қонунчилик томонидан ўрнатилган шартлар ёки ҳаракатлардир.

Хорижий мамлакатга биринчи марта турист сифатида ташриф буюрмоқчи бўлган шахслар одатда фақат чегарага оид ва божхона расмиятчиликлари мавжуд деб ўйлашади. Бироқ, турист ўз давлатига олиб кириши мумкин бўлган бир талай ҳаёт учун ўта хавфли касалликлар мавжуд, тропик мамлакатларга киришни тартибга солиб турадиган санитар – эпидемиологик қоидалар ҳам жуда муҳим эканлигига эътирозлар бўлмаса керак. Тиббий санитар қоидаларини билиш ва уларга қатъий амал қилиш туристни саёҳат чоғидаги кўплаб кўнгилсизликлардан сақлайди.

Чегарадан хайвонот ва ўсимликлар намуналарини ўтказишнинг қатъий белгиланган тартиби ҳам; хорижга сафар чоғида суғурта қилиш масаласи ҳам турист учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Бундан ташқари, бир қатор бошқа, қонунчилик томонидан давлат манфаатлари ва жамоат хавфсизлиги ҳамда саёҳат қилаётган шахслар ва атроф-муҳит муҳофазаси назарда тутилган халқаро туризмнинг кенг оммага деярли номаълум шартлари ва қоидалари ҳам мавжуд.

Яна шуни унутмаслик лозимки, халқаро туризм фаолиятини умумқабул қилинган жаҳон амалиётига мувофиқ йўлга қўйиш зарур, бунга куйидагилар мисол бўлади: халқаро туризм фаолиятини лицензиялаш, туризмни унинг таркибиданги хизматлар хавфсизлигига оид сертификатлаш, экологик муҳофизаланмаган алоҳида ҳудудларга ташрифни чеклаш, мамлакатга хорижий фуқаролар кириб келиши ва истиқомат қилишнинг тартиби.

Шундай қилиб, туризм расмиятчиликлари – бу турист, туристлик фирмаси (кейинчалик турфирма) ва бошқа давлатга ташкил қилинаётган саёҳатни тийёрлаш ва ўтказишга алоқадор бошқа барча ташкилотлар амал қилиши лозим бўлган, у ёки бу давлат ёхуд бир гуруҳ давлатлар қонунчилигини бир вақтнинг уюнда қабул қилган қатъий шартлардан иборат.

Туризм расмиятчилигига амал қилиш – гўё бу иш аҳамиятли бўлмаган ёки маъносиз, қандайдир ортиқча ва керакмас расмий қолақ маросимларни бажариш деб ўйлаш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Шунингдек бу ерда,

ўрнатилган тартибга унинг ички моҳияти эмас, фақат ташқи томонига эътибор бериб, кўр-кўрона амал қилишни англатадиган «қуруқ расмиятчиликнинг формализми» атамасини эслаш ҳам ноўрин. Баъзи туризм расмиятчиликлари бевосита туристга тегишлидир, масалан, хорижий паспорт олиш шарт чегарадаги назорат ва божхона текширувидан ўтиш тартибига амал қилин, бир қатор тропик мамлакатларга сафар қилишда «сарик безгак»га қарши эмлин ва ҳоказолар.

Бошқа расмиятчиликлар турфирмага тегишли – бу халқаро туризм соҳасида фаолият кўрсатиш учун ўрнатилган тартибда бажарилиши талаб қилинадиган барча шартлар. Масалан, туризм фаолиятига лицензия олиш ва ташкил қилинаётган саёҳатга мувофиқлик сертификати олишдир. Турфирма ва турист ўртасида тузилган шартнома шартлари бўйича талабларга риоя қилини «Тур-1» сафар қоғози ва унга иловаларни (маршрут йўналишдаги хизматлар дастури, хизматларга ваучерлар, хавф хатар ҳолатлари ва саёҳат давомида тавсия қилинган юриш – туриш қоидалари ҳақида маълумотнома) ҳамда бошқа кўп нарсаларни тўғри расмийлаштириш.

Айтилганлардан келиб чиқиб, туризмга оид расмиятчиликлар саёҳатни ташкиллаштириш, расмийлаштириш ва амалга ошириш жараёнида қонуқчилик ва мамлакатда ўрнатилган тартиб бўйича риоя қилиш мажбурий бўлган қоидалар, шартлар ва ҳаракатлар демакдир.

Туризм расмиятчиликларининг муҳимлигини тасдиқлаш ва уларни тартибга солиш ҳамда осонлаштириш учун бир қатор энг муҳим халқаро ҳужжатларнинг кўчирмада келтирамиз.

- Европадаги ҳамкорлик ва хавфсизлик бўйича кенгашнинг якунловчи далолатномаси (Хелсинки, 1975 й.): «Кенгашнинг иштирокчи давлатлари хорижий давлатларга саёҳат учун талаб этиладиган расмиятчиликлар билан боғлиқ масалаларни ижобий руҳда қараб чиқиш орқали туризм ривожини рағбатлантириш мақсадида эканликларини билдирадилар»;
- Жаҳон туризми бўйича Манила декларацияси (Манила, 1980 й.): «Бутун жаҳон туристлик ташкилоти ўзининг ривожланиш дастурига жаҳонда туризм расмиятчиликлари аҳолини ўрганиш, мазкур соҳадаги жорий амалиёт ва мавжуд меъёрларни тадқиқ этиш, саёҳатларни йўлга қўйиш ва осонлаштириш учун умумий тавсияномалар ишлаб чиқиш масалаларини киритган»;
- Туризм бўйича Гаага декларацияси (Нидерландлар, 1989 й.): «Саёҳатлар тез ўсиши билан бир вақтда туризм расмиятчиликларининг тушунчаси аниқланмоқда ва кенгаймоқда. Улардан бири бевосита туристларни бошқалари эса туризм бизнесига оид. Туризм расмиятчиликларининг осонлашуви ўзининг дастлабки тор чегаравий расмиятчилик ва божхона текширувлари рамкасида четга чиқа олди. Бугунги кунда гап туризмни рағбатлантириш ва ижобий қўллаб-қувватлаш ҳақида бориши лозим, хусусан ҳар бир шахсга ички ва халқаро туризмда иштирок этишга шароит яратиш, ёшлар, кексалар ва ногиронлар орасида туризмга алоҳида эътибор ажратишга ҳаракат қилиш шарт»;

Барқарор ривожланиш бўйича БМТ комиссияси ўзининг 1999 йил апрелдаги Нью-Йорк сессиясида Бутунжаҳон туризм ташкилоти (БТТ) ташаббусига кўра, глобал туризм этик кодексини маъқуллади ва БТТга хусусий секторлар, ноҳукумат ва меҳнат ташкилотларидан тушган таклифлар билан тўдиришни таклиф этишди.

БТТ мутахассисларининг хулосасига кўра, туризм Глобал этик кодекси жорий ҳужжат бўлиб, жумладан туризм расмийликларини тартибга солишда ҳам дастуриламал бўлмоғи лозим. Хусусан унинг 8-моддасида «Туризм саёҳатлари эркинлиги»да давлаглар томонидан киритилган ёки халқаро келишувлардан келиб чиқадиган, масалан визалар, санитар ва божхона расмийчилигини имкон қадар шундай мослаштириш лозимки, эркин туризм ва халқаро туризмга йўл очиш зарур.

Ушбу расмийликларни осонлаштиришга қаратилган мамлакатлараро битимларни рағбатлантириш лозим; туризм ига оғир тушадиган ва унинг рақобат бардошлигига зарар етказадиган махсус солиқ ва тўловларни бекор қилиш ёки қайта кўриб чиқиш каби чоралар курсатилган.

Халқаро туризм ривожини долзарб мавзуга айланиб бормоқда. БТТнинг маълумотига кўра, 2010 йилда хорижий туристлар сони икки баравар кўпаяди ва бир мамлакатдан иккинчисига 1млрддан ортиқроқ киши саёҳат қилади. Шундай шароитда чегарадан ўтиш ва туристлар томонидан чегаравий ва бошқа туризм расмийликларига амал қилиш билан боғлиқ муаммо ва тadbирлар юзга келиши табиий. Мазкур шароитда туризмга алоҳида олинган давлат ёки унга қўшни мамлакат доирасида эмас, балки умумжаҳон жамоатчилиги миқёсида тартибга солиш муаммоси юзга келади. Туризм соҳасида ҳукуматлараро етакчи ташкилот сифатида бу йшнинг катта қисмини БТТ ҳақиқий аъзолари бўлган 150 та давлат, ассоциацияли аъзолар – ҳудуд, шунингдек 400 дан ортиқ қўшиладиган аъзолар (БТТ Иш кенгаши аъзолари)нинг манфаатларини ифодалайди.

БТТнинг асосий мақсади – халқаро тинчлик ва ўзаро тушиниш, жаҳон савдоси ва давлатлараро ҳўжалик алоқаларининг асосий таъминловчи фактори сифатида туризм ривожини рағбатлантириш.

БТТ фаолиятининг муҳим йўналишлари, қуйидагилардир: «туризм шиманинуви ва расмийликларининг соддалаштируви; туризм назорати тартибининг қонуний аниқлаштириш ва мувофиқлаштириш, жумладан давлатда ҳолатлар юз берса (эпидемиялар, табиий офатлар ва ҳокозолар). Сийёҳликда иштирок этаётган томонлар ўзаро ҳамкорлигида рационал муносабатлар ўрнатишда ҳукумат сиёсатини ишлаб чиқишда ёрдам кўрсатиш».

БТТ фаолиятининг асосий йўналишлари:

- Туризмни ривожлантириш мақсадида ҳамкорлик. Туризмга оид кўплаб масалалар бўйича ҳукуматларга ёрдам ва тавсияномалар, жумладан генерал режалар ва техник-иқтисодий асослаш, технологиялар инвестицияси сиёсатини ўтказишдаги эҳтиёжларни аниқлаш, шунингдек, туризм маркетинги ва прақтиётини белгилаш.

- Инсоний захиралар тараққиёти. Туризм соҳасида маориф тизими ва малакавий тайёргарликни амалга оширадиган, «ўқитувчиларни ўқитиш»

курслари, қисқа муддатли ва сиртки курслар, шунингдек БТТнинг кенгайтирилган таълим марказлари ва малакавий тайёргарлик базалари.

- Атроф муҳит. БТТ туризмнинг барқарор ривож ва экологик муаммоларга ҳал этиш бўйича чораларни қўллаб-қувватлайди.

- Туризм ривожининг сифати. БТТ туризм йўлидаги тўсиқларни йўқотиш устида иш олиб бормокда ва туризм хизматлари савдо-сотиқни либерализациясини рағбатлантиради ва хатто туристлар саломатлигини ва хавфсизлигини бўйича чоралар қабул қилади.

- Статистика, туризм бозорининг тадқиқи ва иқтисодий таҳлили. БТТ 130 да ортиқ давлат ва ҳудудлар бўйича туризм ҳақида маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва тарқатиш маркази ҳисобланади. БТТ жаҳонда туризмнинг ривожланишини таҳлил қилади ва доимий назоратда ушлайди. БТТ аъзолари ва туризм и вакиллари учун бир туркум мақолалар чоп этилади;

- Алоқа ва ҳужжатлаштириш. БТТнинг матбуот ва алоқалар бўйича бўшона нашриёт бўлими сифатида фаолият кўрсатади. БТТ ҳужжатлаштириш марказида туризмнинг мазкур соҳалари бўйича маълум миқдорда маълумот жамланган.

20.2. Божхонага оид туризм расмиятчилиги.

Халқоро туризм ривожига турли давлатлар божхона тизимлари сезиларли таъсир қилади. Божхона қонунчилиги халқоро туризм фаолияти ривожини қўллаб-қувватлаши ҳам, турли туризмга оид расмиятчиликларни мурраккаблаштириш йўли билан тусқинлик қилиши ҳам мумкин.

Туризм расмиятчиликлари деганда – мамлакатнинг давлат органига кириш ва истекомага қилишга оид ўрнатган қоида ва талаблар, маълум шартларга давлат чегарасидан ўтаётган шахслар, туристлар роя қиладиган жараён тушунилади.

Туризм бўйича Гаага декларацияси 1989 йил давлатлар ва туристлар паспортлари, визалар, тиббий ва валюта назорати, саёҳат, сафар ва истекома қилиш билан боғлиқ туризм расмиятчиликлари ва божхона тартибларини осонлаштириш бўйича катъий чоралар кўриш лозимлигини белгилади. Турizm расмиятчиликлари саёҳат қилишдаги мураккабликларни йўқотиш, туристлар томонидан бошқа мамлакат ва минтақаларга ташрифни енгиллаштиришни қаратилган бўлиши лозим.

Туризм расмиятчиликлари бир неча катта бўлимларга бўлинган, жумладан:

- чет эл паспортлари;
- визалар;
- божхона қоидалари;
- валюта назорати ва валюта алмаштириш тартиби;
- санитар қоидалар;
- кириш-чиқиш тартиби;
- хорижий туристларнинг мамлакатда яшаши ва ҳаракатланишининг ўзини хослиги;
- иммиграция қоидалари;

- баъзи бошқа тартиблар.

Халқаро туризмда полиция ва санитар расмийчиликларни фарқлаш мавжуд. Бу ўринда полиция расмийчиликлари деганда давлат чегарасидан ўтаётган шахсларнинг ўрнатилган паспорт-виза тартибига амал қилиши билан боғлиқ тадбирлар тушунилади. Назоратнинг бу турини амалга ошириш пунктлар, темир ва шоссе йўлларида, денгиз ва дарё бекатларидаги махсус хизматлар зиммасига юклатилган (Ўзбекистонда Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлигига).

Санитар (тиббий) расмийчиликлар деб, давлат чегарасидан ўтаётган шахслар ва уларнинг жониворлари (агар бўлса) ўрнатилган эмлаш талабига риоя қилишнинг назоратига айтилади. Расмийчиликларга риоя қилишнинг назорати мамлакатга кириш ва чиқиш учун фойдаланиладиган чегаравий пунктларда махсус санитар хизматлар томонидан амалга оширилади ва одатда туристларда эмлаш ҳақидаги халқаро сертификат мавжудлигини текширишдан иборат бўлади. Зарур ҳолатларда санитар расмийчиликлар томонидан туристларни ва саёҳатчиларни жойида эмлаш ва хавф туғилса уларни вақтинча изоляция қилиш ҳам кўзда тутилган. Туристлар ва саёҳатчилар олиб ўтадиган қайвонлар учун мувофиқ ветеринар сертификатлар талаб қилинади.

Божхона миллий қонунчиликка мувофиқ ҳолда давлат чегараси орқали ўтаётган юк, йўловчилар, почта жўнатмалари, пул ва қимматбаҳо буюмларни назорат қиладиган, ўрнатилган боғхона божлари ва бошқа тўловларни олиш, шунингдек қонунчилик томонидан белгиланган тартибга жавоб бермайдиган юкларни тўхтатишни амалга оширувчи давлат органидир.

Божхона расмийчиликлари давлат чегарасидан ўтаётган шахсларнинг буюмлар, товар ва валютани олиб кириш ва олиб чиқиш қоидаларига риоя қилишни текшириш тадбирларидан иборат бўлади. Божхона расмийчиликларининг амалиёти мамлакатга кириш ва чиқиш учун фойдаланиладиган чегара пунктларидаги божхона хизмати зиммасига юклатилган (Аэропортлар, темирйўл, денгиз ва дарё бекатлари, автойўллардаги чегарадан ўтиладиган жойларда).

Туристлар ва саёҳатчилар учун божхона расмийчиликлари одатда олиб ўтишга рўхсат берилган нарсалар, товарлар ва пул (валюта) нинг рўйхати ва миқдорини ёзма ёки оғзаки декларация қилишдан иборатдир. Бунда Т-6 шаклидаги божхона декларацияси тўлдирилади.

Бутунжаҳон туризм ташкилотининг валюта операциялари хусусидаги тавсиялари қуйидагилар:

- 1) Валютанинг миқдори божхона декларациясига киритилган тақдирда уни олиб киришга рўхсат бериш.
- 2) Чегарадан ўтишда молявий қийинчиликлар ва ноқулайликларга барҳам бериш учун ташрифчилар ва туристларга тўлиқ маълумотни тақдим этиш.
- 3) Чиқишда туристларга валютани қайта алмаштириш имкониятини яратиш.
- 4) Олиб кириладиган валютани миллий пулга алмаштириш турист истагига биноан амалга оширилади.
- 5) Назорат пунктида валюта алмаштиришни тартибга солувчи қоидалар ва алмаштиришнинг жорий курси осиб қўйилиши лозим.

6) Ўз давлатидан чиқишда мамлакатдан қайтиб кетишга етадиган миқдорда пулга эга бўлишга рухсат бериш.

Паспорт ва визага оид расмийликлар қуйидагилардан иборат:

Паспорт фуқаро шахсини тасдиқловчи расмий ҳужжатдир. Унда жинс, ёши, туғилган ва яшайдиган жойи, фуқаролиги ҳақидаги маълумотлар берилади. Хорижий паспортдан ташқари алоҳида вазиятларда дипломатик хизмат, консуллик паспортларидан фойдаланиш мумкин;

- Хорижлик паспорти (шахсини тасдиқлаш) ёки мамлакатда донмиш истиқомат қилаётган хорижий фуқарога бериладиган фуқаролиги йўқ шахслар ҳужжати;
- Эр ва хотинга (фарзандли ёки фарзандсиз) бериладиган оиланиш паспортлар;
- Бола паспорти, денгизчи паспорти ва бошқалар;
- 1995 йил 26 мартдан етти Европа давлатида Шенген битими кучга кирди ва унга мувофиқ Белгия, Нидерланд, Люксембург, Германия, Франция, Испания ва Португалия ички чегараларида чегара текшируви осонланди. Кейинчалик Шенген битимига Юнонистон ҳам қўшилди. Икки хил визалар жорий этилди:
- Ягона Шенген визаси, уч ойгача муддатга берилади ва Шенген битимини тузган мамлакатлар ҳудудида эркин ҳаракатланиш ҳуқуқини беради;
- Уч ойдан ортиқ муддатга бериладиган миллий кириш визаси, уни бериш Шенген битимига кирган давлатнинг алоҳида ҳуқуқидир. Европада иттифоқига кирмаган давлатлар, жумладан Россиялик туристлар учун киришнинг визали тартиби сақланган. Киришнинг имтиёзли тартиби Венгрия, Полша, Чехия, Словакия, Латвия ва Эстония фуқаролигини тегишли.

Ўз миқозлари учун виза расмийлаштиришда турфирмалар шартли уч гуруҳга бўлинадиган талай муаммоларга дуч келишади.

- Биринчиси – хорижий элчихоналар ва уларнинг ходимлари ишнинг ташкиллаштириш билан боғлиқ.
- Иккинчиси – элчихоналар учун меъёрий бўлган, тегишли мамлакатнинг ички ва Ташқи ишлар Вазирликлари белгиладиган визаларни расмийлаштириш тартиби билан боғлиқ:
 - зарурий ҳужжатлар рўйхати,
 - уларни қабул қилиш ва кўриб чиқиш тартиби,
 - визаларни расмийлаштириш муддатлари,
 - турфирмаларни аккредитация қилиш тартиби,
 - бериладиган визалар турлари ва ҳоқозолар.
- Муаммоларнинг учинчи гуруҳи – Ўзбекистон томонидан кириш визаларини олиш билан боғлиқ масалаларни давлат томонидан йўлчи кўйилиши, маълум чеклашлар ит, мушук каби майда уй жониворларини олиб кириш ва олиб чиқиш учун мавжуд. Бу айниқса элита уй ҳайвонларига тааллуқли. Қоида бўйича, уй ҳайвонларини олиб кириш-олиб чиқиш эмланганини тасдиқлайдиган ветеринар сертификати ва қутуришни

қарши эмланганлик ҳақида маълумотнома кўринишдаги ҳужжатлар талаб қилинади.

20.3. Ўзбекистондаги божхона қондалари.

Хорижий валюта олиб кириш ва олиб чиқиш чекланмаган, декларация шартномасида 2000\$ дан ортиқ миқдорда хорижий валютани олиб чиқишга мамлакатга мувофиқ миқдорда пул олиб қирилганини тасдиқловчи божхона декларацияси бўлса, рухсат берилади. Миллий валютани нақд кўринишида олиб чиқиш ва олиб кириш 272000 сум қилиб чекланган (274\$ атрофида). Йирик миқдордаги миллий валютани олиб кириш ва олиб чиқиш Марказий банк рухсати билан мумкин (кўплаб назорат пунктларида олиб чиқиладиган нуллар текшируви амалга оширилмайди).

16 ёшдан катта шахсларга 1000 тагача сигарет ёки 1000 гр. тамаки маҳсулотлари; 1,5 литргача алкохол ичимликлар ва 2 литргача вино; шахсан фойдаланиш учун маълум миқдорда пардоз воситалари, шунингдек умумий миқдори 10.000 \$ дан кўп бўлмаган шахсан фойдаланиш учун маҳсулотлар божсиз олиб киришга рухсат берилган.

Гиёҳванд моддалар ва кучли таъсир килувчи дори-дармон (уларни қўллаш заруратини тасдиқловчи рецетсиз), қурол ва ўқ-дори, Ўзбекистон давлат сиёсати ва ислом ақидаларига қарши йўналтирилган фотосуръатлар, босма ва видеоматериалларни, хайвонларни (уларни олиб кириш учун махсус рухсат зарур), мева ва сабзавотларни олиб кириш таъқиқланган. Барча қимматбаҳо буюмлар (такинчоклар, фото ва видео камералар, компьютерлар ва ҳокозо) божхона декларациясида қайд этилган бўлиши шарт.

Қимматбаҳо материаллар ва тошлар, муййа, қурол ва ўқ-дори, бадий ва тарихий қимматга эга буюмлар (бунга тайёрланганига 100 йилдан кўпроқ бўлган ҳар қандай буюм қиради) ни олиб чиқиш учун давлат Маданият Вазиригининг махсус рухсати зарурдир.

Ўзбекистонга визалар расмийлаштириш

Меҳмонхонада истеъқомат қилсангиз, сизни меҳмонхона расмийлаштиради. Қўлингизга рўйхатга олинганлигингиз ҳақида ҳужжат берилади. Мамлакатдан чиқишда чегара хизмати Ўзбекистонда бўлганликнинг барча кунларига қайднома мавжудлигини текширади.

Вактинчалик рўйхатга кириш (прописка)дан парламент ва ҳукумат делегация раҳбарлари, уларнинг оила аъзолари, шунингдек мазкур делегация техник ходимлари, Ўзбекистонга БМТ паспорти билан келган шахслар, Ўзбекистонга 15 кунгача бўлган муддатга келган хорижий фуқаролар, 18 ёшга етмаган шахслар озод этилади.

Ўзбекистон Республикасига визалар учун консуллик йиғини қуйидаги миқдорда белгиланган:

А) Бир маротабалик визалар учун:

- 7 кунгача – 40 \$
- 15 кунгача – 50 \$

- 30 кунгача – 60 \$
- 1 ойгача – 80 \$
- 6 ойгача – 120 \$
- 1 йилгача – 160 \$

Изоҳ: Визанинг ҳар маротабалиги учун тариф ставкаси 10 \$ га ошади.

Б) Кўп маротабалик визалар учун:

- 6 ойгача – 150 \$
- 1 йилгача – 250 \$

В) Транзит визалар учун:

- 24 соатгача – 20 \$
- 48 соатгача – 25 \$
- 72 соатгача – 30 \$

Г) Гуруҳли визалар учун (гуруҳлалда 10 кишидан кам бўлмаслиги, 16 ёшгача болалардан ташқари)

- 15 кунгача – 15 \$ - ҳар бир кишидан
- 30 кунгача – 25 \$ - ҳар бир кишидан

Бундан ташқари, кўрсатилган тўловлардан ташқари бўладиган ҳаражатлар учун ҳам тўлов олинади. Бундай тўловлар ҳажми виза расмийлаштирилаётган жойга боғлиқ. (ариза берувчининг фуқаролигидан қатъий назар).

Изоҳ: Икки томонлама келишувлар мавжуд давлатлар фуқаролари учун Ўзбекистон Республикасига кириш визаларини расмийлаштириш бошқа тартибларда амалга оширилиши мумкин.⁸

20.4. Туризмга оид ҳужжатлар

Турфирмада услубий таъминот.

Туроператор ташкил қилган туризм маҳсулотининг фирмадаги услубий таъминланишини кўзда тутади. Услубий таъминот деганда саёҳатни, унинг амалга оширилиши ва туристларга тақдим этиладиган хизматларни батафсил тавсиялайдиган махсус технологик ҳужжатларни тайёрлаш тушунилади. Бу фирма ходимларининг аниқ, тезкор ва уддабурон фаолияти ва шунингдек, саёҳат мазмуни, унинг амалга оширилиши ҳамда такомиллаш ишларини доимий назорат қилиш учун зарурдир.

Саёҳатлар технологик ҳужжатларининг таркиби ва мазмуни меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган саёҳатлар ва уларнинг ҳужжатлари истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган меъёрий тадабларга жавоб бериши лозим. Улар туризм маҳсулотининг сертификатлаш жараёнида назорат қилинади. Технологик ҳужжатлар саёҳатлар (ёки йўналишлар) тегишли панкаларига жойланади.

Ҳар бир саёҳат учун технологик ҳужжатлар мажмуи қуйидагича:

- йўналиш бўйича туристлик саёҳатнинг технологик харитаси;
- туризм ташкилотининг туристлар гуруҳлари билан маълум вақтга юқланганлик графиги;

⁸ Манбаа: www.e-samarkand.narod.ru

- туризм саёҳати йўлланмасига маълумот varaқаси;
- Тур-1 «Туризм йўлланмаси» намунавий шаклидаги йўлланма бланкалари;
- брон қилиш varaқаси;
- миждоз-турагентлар билан шартномалар бланкалари;
- ҳамкор–хизмат тақдим қилувчилар (меҳмонхоналар, транспорт компаниялари, саёҳат бюрolari ва ҳокозолар) билан шартномалар;
- саёҳат харажатларини ҳисоблаш;
- йўналиш тавсилотлари;
- йўналиш бўйича ҳаракатланиш графиги; йўналиш харита-схемаси;
- йўл маълумотлари матни (автобусли саёҳатлар учун);
- саёҳат техник ўзига хосликларининг тасвири (транспортга буюртмалар, чипталар, экскурсиялар ва меҳмонхоналарда хона ажратиш, овқатланиш тадбирларига буюртма бериш муддати ҳақида эслатма);
- аризалар бланкалари;
- йўналиш бўйича транспорт ҳаракати графиги;
- эҳтимолли транспорт алмаштириш, кўтиш ҳақидаги эслатмалар);
- туристлар учун эслатмалар матни (алоҳида вазиятларда, масалан: карантинли мамлакатларга сафар учун, махсус спорт ёки саргузашт саёҳатлар учун ва ҳокозолар);
- йўналиш бўйича маълумот материаллар;
- реклама воситаларининг вариантлари;
- прайс - varaқалар (каталоглар).

Автобустаги турларда «автобус йўналиши паспорти» тўлдирилади (хорижий вариантда «Сафар varaқаси»). Бу ҳужжат Ўзбекистон Транспорт Вазирлиги томонидан тасдиқланиб, нафақат йўналиш схемаси ва хизматлар технологиясини, балки автобуснинг техник жиҳатлари, автойўллар хусусиятлари ва километражи, автойўл ҳаракати таъқиқлари ва чеклашлар, хордик ва овқатланиш, йўлбўйи жойлари, санитар хизмат манзилларини акс эттиради.

Асосий Туризм ҳужжатларини аниқлаштириш.

Туристлик саёҳатининг технологик харитаси – мазкур саёҳат бўйича барча зарурий маълумотлар ва хабарларни яққол ҳамда лўнда кўринишда берадиган ҳужжат. Бир қатор вазиятларда (йўналиш ўзига хослиги ва хизмат хусусиятларига боғлиқ) баъзи бандлар қолдирилиши мумкин. Йўналиш бўйича туристлик ташкилотларининг юкланганлик жадвали йўналиши бўйича туристлик ташкилотлари юкланганлигининг аниқ манзарасини акс эттиради ва уни кузатиш ҳамда назорат қилиш имконини беради.

Туристлик саёҳати йўлланмасига маълумот varaқасида туристлар учун йўналиш бўйича зарурий ва қўшимча маълумотлар мавжуд бўлиб, у йўлланма ёки ваучернинг ажратилмас иловасидир.

Маълумот varaқаси ўзида қуйидагиларни акс эттиради:

- туристлик саёҳатининг тури ва кўриниши, саёҳатдаги хизмат дастурининг асосий мазмунини, бутун йўналиш узунлиги ва давомийлиги, сафарлар тоифлари ва бошқа хусусиятлар кўрсатилади;

- саёҳат йўлининг баёни - истекомат манзиллари, истекомат вақти ва ҳар бир хизмат кўрсатиш манзилида жойлаштириш шартлари (бино типи, хоналарнинг ўринлар сони, унинг санитар-техник хизматлари);
- саёҳат худудининг қисқа баёни (эътиборли жойлар, табиатнинг унги хослиги), саёҳатнинг ҳар бир манзилида хизмат кўрсатиш дастури;
- кўшимча тўлов учун тақдим этиладиган хизматлар рўйхати;
- спорт иншоотлари ва майдончалари, машина тўхташ жойлари, йўловчи аркон йўллари, томошагоҳлар, болалар ўйин майдонча (хона) лари, кутубхоналар, кинозалларнинг қисқа тавсифи ва мавжудлиги ҳақида маълумот;
- туризм саёҳати бошланадиган туризм манзили ва унга бориш йўллари. Кўшимча маълумот рўйхатига саёҳат ўзига хослиги билан боғлиқ маълумотлар қиради:
- ёшга оид чекловлар, фарзандли кишилар, оилавий жуфтликларни қабул қилиш ҳақида;
- сафарли туристлик саёҳатлари учун махсус маълумот;
- аниқ бирор саёҳат ёки йўналиш ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқадиган бошқа маълумот ва тавсиялар.

Туризм йўлланмасининг Тур-1 шакли қатъий ҳисоб-китоб бланки бўлиб, миқдорга режалаштирилган саёҳат ҳақида имкон қадар тўлиқ маълумот берувчи рекузитлар мажмуидан иборат. Йўлланманинг бу шакли намунавий ҳисобланади ва Тур ташкилотлар йўлланмаларни кўпайтирганда уларни бошқа зарурий маълумотлари билан тўлдиришлари мумкин.

Мазкур йўлланма шаклидан назорат-касса машиналаридан фойдаланилмайдикан пул орқали аҳоли билан ҳисоблашишда қатъий ҳисоб-китоб бланки сифатида фойдаланилади. Йўлланма ёзилган сана ва уни қўллаш санаси бухгалтер ҳисобида акс эттирилади. Йўлланма берилганда йиртма талон туризм маҳсулотини амалга ошириш санаси ва далилини тасдиқлайдиган ҳужжат сифатида қолади ва ҚҚС бўйича имтиёзни қўллаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Нақд ҳисоб-китобда йўлланма карешоклари бошқа касса ҳужжатлари билан бирга сақланади. Нақдсиз ҳисоб-китобда ташкилот ҳисобни таъминлашни ва берилган йўлланмалар карешокларини сақлаши лозим.

Йўлланмаларни солиқ инспекциясида қайд этиш ва уларни рақамлаш тартиби қонунчилик томонидан белгиланмаган.

Бронлаш варақаси – бу бир гуруҳ туристларнинг вакили бўлган шахс ёки турист туризм маҳсулотини ташкил қилиш учун туроператорга берган аниқ буюртмасидар. Ёзма шаклда олдиндан келишув хусусиятига эга шартномадек расмийлаштирилади.

Шартноманинг муҳим шартлари қуйидагилар:

- туроператор (сотувчи) ҳақида маълумот, жумладан туризм фаолиятини юритиш ҳуқуқига лицензия, ташкилотнинг юридик манзили ва банк рекузитлари ҳақидаги маълумотлар;
- туризм тадбирини амалга ошириш учун зарурий ҳамда турист (харидор) ҳақида маълумот;

- қабулдаги туроператор (сотувчининг шериги) ҳақида, лицензияси, юридик манзили, банк реквизитлари ва алоқа телефонлари ҳақида маълумотлар;
- туризм маҳсулотининг истеъмол хусусиятлари, истекомат дастури ва саёҳат йўналиши, саёҳатлар хавфсизлиги шартлари ва туризм маҳсулот сертификатланганлиги ҳақида маълумотлар;
- саёҳат боши ва охирининг санаси ва вақти, унинг давомийлиги;
- туристларни кутиб олиш, кузатиш ва ҳамроҳ бўлиш тартиби;
- томонлар ҳуқуқлари, бурчлари ва масъулиятлари;
- туризм маҳсулотининг чакана нархи ва уни тўлаш тартиби;
- туристларнинг гуруҳдаги минимал сони;
- гуруҳ тўлмаганлиги сабаби саёҳат бўлмаслиги ҳақида туристни огоҳлантириш муддати;
- шартномани ўзгартириш ёки бекор қилиш шартлари, бу билан боғлиқ тортишувларни ҳал қилиш ва томонлар зарарини қоплаш тартиби;
- турист томонидан эътироз билдириш муддати ва тартиби (туризм маҳсулоти сифатига эътироз турист томонидан туроператор ёки турагентга шартнома вақти тугаган пайтдан 20 кун давомида ёзма шаклда билдирилиши мумкин ва эътироз олингач 10 кун давомида қониктириш зарур).

Шартноманинг бошқа шартлари томонлар келишувига биноан белгиланади. Ҳамкор-хизмат кўрсатувчилар (меҳмонхоналар, авиакомпаниялар, автотранспорт ташкилотлари ва бошқалар билан) шартномалар тегишли хизматлар кўрсатиш имкониятларини тасдиқлайди.

Калькуляция ёки саёҳат нархиянинг ^о хисоби бронлаш варақасида кўрсатилган усулда амалга оширилиши мумкин. Бунда саёҳат нархи ҳар бир хизмат таннархини жамлаш ва даромаднинг меъёрий белгиланган фоизини қўшиш (у одатда туроператор учун саёҳат таннархиянинг 15-20 фоизини ташкил қилади) билан амалга оширилади.

Йўналиш баёни менежерлар ёки маршурот (йўналиш) бўйича супервайзерлар, гидлар ишининг қулайлиги, шунингдек турагент билан шартномага илова қилиниш ва йўлланма маълумот варақаси матнига киритиш учун эркин шаклда тузилади.

Йўналиш бўйича ҳаракат жадвали йўналишнинг ҳар бир жадвали бўйича келиш ва жўнаш санаси ва вақти кўрсатилган жадвал шаклида тузилади.

Саёҳат технологик хусусиятларининг тавсифи – бу транспорт, чипта, музейларга экскурсиялар, меҳмонхоналарда жой банд қилиш, овқатланиш кабиларга буюртма бериш муддатлари ҳақида эслатма ҳамда виза ва суғурталарни расмийлаштириш қоидалари ва муддатлари, транспорт алмаштириш, кутиш, қабулдаги гидлар ёки хорижий вакиллар, ҳамроҳ гидлар ҳақидаги эслатиб қолувчи ҳужжат. Ишни қулайлаштириш учун санаб ўтилган хизматларга ариза бланкалари махсус тайёрланади. Буларнинг барчаси мазкур саёҳат ўтказилишини назорат қилаётган ходимларнинг тезкор ишлаши учун зарурдир.

Туристлар учун эслатмалар матни алоҳида, зарурий вазиятларда тузилади. Масалан, махсус саёҳатлар ташкил қилинишида (саргузашт, спорт-анжомлар

бўйича, саёҳат вақтида соғлиқни сақлаш ва хавфсизлик кабилар) ён туристларнинг эпидемик (жайдари) мамлакатларга сафар қилиш ҳолатлари. Хавфли инфекциялар (вабо, ўлат, сарик безгак, ОИТС, безгак) мавжудлиги боис ёмон аҳволдаги давлатларга қирадиган ҳар бир туристга тураоператор имзоси ва фирма мухри билан тасдиқланган индивидуал эслатма бериш зарур. Бунақ эслатмалар мавжудлиги «Шереметева», «Внуково» аэропортларидаги боққон текширувида албатта талаб қилинади.

Йўналиш бўйича маълумот материаллари – бу ҳар хил маълумотномалар, буклетлар транспорт ҳаракати жадвали, музейлар иш вақти, меҳмонхоналар манзили ва улардаги етиб бориш йўллари ҳамда саёҳат ўзига ҳослигини эслатадиган бошқа материаллар.

Реклама проспеклари ва буклетлар саёҳатлар бўйича тураоператор имкониятларининг рекламаси ва туристларни улар билан таништириш учун зарур (саёҳат йўналишлари бўйича мувофиқ реквизитлар билан тизимли реклама маълумотлари).

Прайс-варақа (саҳифа). Ҳар бир тураоператор фирма учун прайс-саҳифа ни муҳим ишчи ҳужжатлардан бири ҳисобланади. Турагентлар билан ҳамкорликнинг омадли кечиши кўп жиҳатдан Прайс-саҳифада маълумот нечоғли лунда ва саводли баён қилинганига боғлиқ. Прайс-саҳифалар варақа, буклет ва каталог (кенгайтирилган нарх таклифлари) шаклида бўлиши мумкин. Ҳар қалай бу турли туризм хизматларига нархлар ҳақида маълумотдир.

Варақаларда маълумот тўла берилган, турпакетлар нархлари ҳам қиски муддатга кўрсатилган. Алоҳида ҳолатларда – бу турфирмаларнинг бир ёки бир неча сафарларга махсус иловасидир.

Муфассал нархлар таклифи катга ҳажимли нашрлар (каталог, буклет) бўлиб нафақат таклиф қилинаётган саёҳатларнинг мавсумий нархлари, балки тавсиявий ва тавсифий тарздаги қўшимча маълумотларни ҳам ўз ичига олади. Саёҳатни расмийлаштириш учун зарурий ҳужжатлар рўйхати, виза ва бронларни расмийлаштириш қоидалари (бронлаштириш шеваси билан), авиа парвозлар жадвали, нархлар ҳақида, автомобиллар ижараси ва меҳмонхоналар ҳақида маълумот.

20.5. Турист учун тиббий расмиятчиликлар

Ҳозирги кунда халқаро ва ички туризм мамлакатга молявий қирим ва хорижий валюта, қувватлари ва аҳоли бандлигини ошириш, инвестициялар ва юқори технологиялар таъминоти кўринишидаги ижобий ҳолатларини келтиради. Бироқ, афсуски салбий таъсири ҳам мавжуд. Гап ижтимоий-маданӣ ёки сиёсий характердаги (турмуш-тарзини, менталитетини, бошқарув шаклини қабул қилмаслик) таъсир ҳақида эмас, саёҳат жараёнининг назоратсиз ва кўпроқ тасодифий таъсир қиладиган биологик тизим бузилиши ҳақида бораёғди. Хавфлар:

- санитар биологик
- таббий хусусиятга эга.

Санитар биологик хавф деганда табиий ва қишлоқ хўжалиги муҳитига мазкур жойда қарши иммунитет пайдо бўлмаган бегона биологик тажавузкорларни олиб кириш хатари тушунилади. Бу экологик муҳит (баъзан барқарор) тизимлар емирилишининг кучли манбаи ва унга қарши муқобил восита ҳозирча мавжуд эмас.

Тиббий хавф – вирусли эпидемиялар тарқалиши, аммо инсоният кўп ҳолларда уларга қарши профилактик ва муолажавий чоралар яратган. Бирок, бу жараён яққол ифодаланган тезкор ва кескин жиҳатга эга ҳолда жаҳоннинг турли минтақаларидаги экологик тизим янги табиий тажавузкорлар пайдо бўлиши туфайли тазйик сеза бошлаётди. Деярли юз йиллик фаол инсоний кўчишлар натижасида авваллари бир-бири билан ҳеч тўқнаш келмаган ва алоқаси бўлмаган биологик турлар табиий тарқалишида бузилиш юз берди. Айтилик, инсон қишлоқ ва ўрмон хўжалиги учун олиб кўриб, бутун дунёга ўсимликлар, бот-безакларини таркатади, бу эса 10-30 эмас, балки ўн минглаб турлар демакдир.

Назорат тизими: Бунга кўра, ҳукуматлар туристлардан маълум тиббий расмиятчиликларини талаб қилишади. Масалан: Ички Ишлар, Мудофа, Соғлиқни Сақлаш Вазирлиги, Миллий Хавфсизлик Хизмати, Давлат чегараларини кўриклаш кўмиталари, Божхона хизмати, «Ўзбекистон ҳаво йўллари», «Ўзбекистон темир йўллари», «Ўзавтотранс» хизматлари томонидан «Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасидан ўтказиш пунктларида тиббий (санитар) назорат ҳақида» қонун қабул қилинган. Бу қонун давлат чегараси орқали ўтиш пунктларида мамлакат ҳудудига СанПиН № 0080-98 томонидан белгиланган касалликлар, хусусан, ўлат, вабо, сафиқ безгак, вирусли геморагик безгаклар, малярия ва инсон ҳаёти учун хавфли бошқа зооантропоэз ҳамда контагиоз касалликлар кириб келишининг, тарқалишининг олдини олишга қаратилган. У хориждан келадиган транспорт воситалари (ҳаво, дарё кемалари, поезд, автотранспорт воситалари), юклар, экипаж, йўловчиларга қайси давлатга мансублигидан катъий назар ва Ўзбекистон Республикасидан чиқиб кетаётган шахсларга нисбатан қўлланади. Худуднинг санитар муҳофазаси бўйича тадбирларни барча вазирликлар ва муассасалар, ташкилотлар, корхоналар, амалдор шахслар, алоҳида фуқаролар, шунингдек чет эл фуқаролари ва халқаро ҳамда хорижий ташкилот ва корхоналар бажариши шарт.

Таянч иборалар: Туризмга оид расмиятчилик, божхонага оид туризм расмиятчиликлари, туристлик саёҳатининг технологик харитаси, паспорт ва визага оид расмиятчиликлар, чет эл паспортлар, санитар қоидалар, кириш-чиқиш тартиби, тиббий расмиятчиликлар, прайс-варақа, реклама проспектлари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризмга оид расмиятчилик тушунчаси ва унинг мазмуни нимадан иборат?
2. Туризм расмиятчилиги қандай бўлимлардан иборат?
3. Божхонага оид туризм расмиятчиликлари деганда нимани тушунаси?
4. Ўзбекистон божхонаси қоидалари нималардан иборат?

5. Туризмга оид ҳужжатлар тўпламига нималар кирази?
6. Турист учун табиий расмийатчиликлар тарғиби нималарни талаб қилади?
7. Бутунжаҳон туризм ташкилоти (БТТ) фаолиятининг йўналишлари нималардан иборат?
8. Паспорт ва визага оид расмийатчиликлар нималардан иборат?
9. Туристлик саёҳатининг технологик харитаси нимадан иборат?

21. ТУРИЗМ СОҲАСИДА ХАВФСИЗЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Режа:

- 2.1. Туризмда хавфсизлик тушунчаси
- 2.2. Халқаро туризмда туристларининг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий меъёрлари
- 2.3. Ўзбекистон Республикасининг қонун ва қарорларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигининг таъминланганлиги
- 2.4. Туристларнинг ҳаёти хавфсизлигига таъсир қилувчи омиллар ва туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш тадбирлари

21.1. Туризмда хавфсизлик тушунчаси

«Туризм хавфсизлиги» кенг маъноли тушунча бўлиб, туризмда хавфсизлик турист ва унинг юкларининг хавфсизлиги, туристлик муҳит қатнашчиларининг муҳим ҳаётий қизиқишларини ички ва ташқи хавфлардан, ҳамда туризм ривожланишида атроф-муҳитни салбий омиллардан ҳимояланганлиги тушунилади.

Туризмдаги хавфсизлик – бу турист ҳаёти ва соғлиғини сақлаш мақсадида, ҳамда унга ва атроф-муҳитга (жамоага, жамиятга, давлатга, табиатга) етказилган зарарларни минималлаштиришга қаратилган мажмуали тадбирлардир. Дунёда бўлиб ўтаётган воқеа ҳодисалар хавфсизлик масаласи қанчалик муҳимлигини кўрсатмоқда ва бу ерда нафақат мамлакат ички тартиби, балки халқаро даражада мувофиқлаштириш талаб этилади. Туризмда хавфсизликни таъминлаш борасидаги қарорлар туристлик фаолият соҳасидаги қонунларнинг асосий таркибий қисми ҳисобланади. Хавфсизликни таъминлаш соҳасида уни тор ва кенг маънода кўриб чиқиш мумкин.

Тор маънода у бир неча Ўзбекистон Республикаси микёсидаги ҳуқуқий актлардан иборат:

- Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонуни – 20 август 1999 йил № 830 – I,
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбектуризм» МКни ташкил этиш тўғрисида»ги қарори 27 июл 1992 й. № УП-447,
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбектуризм МК фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори 28 июл 2004 йил № 360,
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Туризм фаолиятини лицензиялаштириш тўғрисида»ги қарори 11 ноябр 2003 йил.

Кенг маънода бу ерда умумий тушунчага эга ҳуқуқий меъёрлар (актлар) киритилади, уларда туризм хавфсизлиги тўғрисида ҳам алоҳида меъёрлар кўрсатилган. М: «Сугурталаш тўғрисида», «Прократура тўғрисида», «Судлар тўғрисида» «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида», «Чегара тўғрисида», «Паспорт тўғрисида», «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги

булмаганлар тўғрисида», вазирликлар, ҳукумат ва ҳокимият қарорлари, корхоналар қарорлари ва бошқалар.

Туризмда хавфсизлик 5 тамойиллар асосида таъминланади:

1. Миллий қонунлар, халқаро ҳуқуқлар асосида туристларни жўнатувчи ёки қабул қилувчи давлат уларни ҳимоя қилиши, паноҳига олиши шарт. Мамлакатда хорижий туристлар келишини назорат қилувчи, шахсий мулкнинг шахсиятини ҳимоя қилувчи, жорий-қидирув ишларини олиб бориш, суғурти тўловларини тўлаш, валюта айрибошлаш, маданий қийматга эга буюмларнинг олиб чиқиш, ахборот олишга имконият, дипломатик ва адвокат кўмаги ва бошқа масалаларга тегишли ҳуқуқий – меъёрий актлар қабул қилинади. Туристлик фирмалар лицензия оладилар ва маҳсулотларининг сертификатлайдилар. Халқаро меъёрлар авиаташувчилар, сув транспорти компаниялари, автокорхоналардан авария ва фавқулодда ҳодисаларни олдини олиш мақсадида ягона ва универсал стандартни бажаришни талаб қилади.

2. **Макродаражадаги ташкилий механизмлар асосида.** Бевосита ва билвосита туристлар хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ давлат ва жамон таркиблари ёрдамида. Булар ҳуқуқий, тартибни саклаш кучлари (милиция, разведка хизматлари) жиноятчилик ривожини олдини олади; божхона таркиби – булар, экспорт – импорт, контрабанда билан курашадилар; **қутқарув хизматлари** (тоғ ҳудудларида, ўрмонларда, ёнғиндан, тиббий, ФХВ ва бошқалар.) – одамларни табиий офатлар ва техноген хавфлари мавжуд жойлардан қутқарадилар. Ташқи ишлар вазирлиги – вақтинчалик келган мамлакатда ҳар хил ҳолатларга тушиб қолган фуқароларга консуллик ҳимояси хизматини тақдим этадилар. **Солиқ қўмитаси** – иктисодий жиноятчиликка қарши курашади, **стандартлаштириш хизмати** – истеъмолчиларга тақлиф этиладиган товар ва хизматлар сони ва сифатини назорат қилади, **прокуратури** – давлат ва шахсга қарши ҳаракатларни олдини олади, **ветеринария** ва **санэпидемиология хизмати** – санитария талабларини текширади ва б.

3. **Микродаражадаги ташкилий механизм асосида.** Бу саёҳатчиларга бевосита хизматлар тақлиф этувчи туристлик корхоналардир. Масалан, турфирма маршрутни сертификатлайди, суғурта компанияси – саёҳатчининг суғурталайди, меҳмонхона-ёнғин ва эпидемиологик хавфсизликни таъминлайди, авторанспорт корхоналари машиналарнинг техник аҳволини текширади.

Маҳаллий жамоа ҳам ташриф буюрувчиларга хавфсизликни таъминлашлари шарт. Бунинг учун гидлар махсус тайёргарликдан ўтадилар, маршрутлар хавфсизлиги (йўллар тошлоқ, захарли ўсимликлар, ёввойи ҳайвонлар) текширилади, туристларга махсус мосламалар (палатка, қутқарув жилети, дори-дармон) билан таъминланади, қутқарувчилар ва ўрмон хизматлари гуруҳ келгани ва уларнинг бу ерда бўлиш муддати ҳақида огоҳлантирилади ва бошқалар.

Туристнинг ўзи ҳам хавфсизлик қондаларига риоя қилиши шарт. Яъни, унинг ҳаёти ва соғлиғига нимлар хавф солишини англаши, қабул қилинган талабларга риоя қилиши, хушёр бўлиши шарт.

4. Иктисодий механизмлар асосида. Хавфсизлик таъминланишининг иктисодий механизмлари турист ҳаёти ва мулкига зарар етказилганда уни қоплашни назарда тутлади. Масалан: суғурта компаниясининг суғурта фонди зарурий суммани тўлашга қурби етадиган бўлиши керак. Давлат муҳим органлар фаолиятини керакли даражада молиялаштириши зарурким, улар ўз вазифаларини яъни, йўқолган туристларни излаш, жиноятчилардан ҳимоялаш, касалликлардан даволашларни бажаришсин.

5. Ижтимоий – маданий ва сиёсий даражада хавфсизлик деганда жамиятни бошқа ижтимоий қарашлардан – диний, ғоявий, удумларнинг бузулиши ва бошқалар назарда тутилади. Афсуски туризм алкоголизм, наркомания ва бошқа салбий оқибатларга ҳам сабаб бўлмоқда. Бу ерда халқаро терроризмга қарши кураш, диний экстремизмга қарши давлатлараро коалицияларни тузиш ҳам эътиборга олинмоқда.

Жадвал 21.1.

Даражалар	Жалб қилинган структуралар	Фаолияти
Биринчи: <i>Давлат Хизмати таркиблари</i>	Ички ишлар Вазирлиги	Жамоа тартибини сақлаш, жиноятчилик билан курашиш, криминал ҳолатларни назорат қилиш Туристлик полиция. Хорижий туристларни олиш мамлакат бўйлаб ҳаракатланиш
	Миллий хавфсизлик хизмати	Террористлар, экстремистларга қарши кураш, гаровга олишнинг олдини олиш
	Соғлиқни сақлаш вазирлиги	Эпидемияга қарши кураш, касалликларни олдини олиш, аҳоли саломатлигини назорат қилиш
	Фавқулудда ходисалар вазирлиги	Техноген ва табиий офатларни оғоҳлантириш ва олдини олиш, оператив – кутқарув тадбирларини ўтказиш
	Божхона қўмитаси	Кантрабандага қарши кураш, экспорт-импорт операциялари жараёнида уюшган жиноятчиликни олдини олиш, маданий бойликларни ноқонуний чиқиб кетишга йўл қўймаслик
	Ташқи ишлар вазирлиги	Хориждаги фуқароларга консуллик ҳимоясини таъминлаш
	Маҳаллий маъмурият	Маълум ҳудудий ходисани назорат қилиш
	Гидрометеорология хизматлари /	Табиий офатларни башорат қилиш, табиий офатлар оқибатини баҳолаш

Иккинчи: <i>Давлат / жамоа хизмати таркиблари</i>	сейсмик станциялар	
	Мудофаа вазирлиги	Аҳоли ва шу жумладан туристларни ташқи агрессиялардан ҳимоялаш
	Стандартлаш, сертификатлаш ва метрология хизмати	Товар ва хизматларни стандартлаш, уларни истеъмоллаш учун хавфсиз эканини текшириш, турмахсулотни сертификатлаш
	Антимонополия кўмитаси	Монополияга йўл қўймаслик, сифатсиз хизматлардан ҳимоялаш, фирром рақобатнинг олдини олиш
	Миллий туризм маъмурияти	Туризм соҳаси фаолияти, хизмат сифатини текшириш, объектларда хавфсизлик даражаси
	Туристлик ташкилотлар ассоциацияси	Туризмнинг хусусий секторида хизматлар сифатини назорат қилиш
	Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш жамияти	Истеъмол ҳуқуқини ҳимоя қилиш, фирром рақобат олдини олиш
Учинчи: <i>Давлат / жамоа хизмати таркиблари / ОАВ</i>	Табиатни асраш кўмитаси	Табиат бағрида одамларнинг ўзларини тутишлари, хавфли флора ва фауна ҳақида огоҳлантириш
	Йўл қурилиш хизмати – қурилиш вазирлиги	Шоссе, магистраллар, ҳаракат хавфсизлиги. Бино, иншоотлар қурилиши ва уларнинг хавфсизлиги
	Транспорт фаолияти устидан назорат	Пассажирларни ташишга мўлжалланган транспорт хавфсизлиги
	Ёнғинга қарши кураш хизмати	Ёнғинга қарши тадбирлар
	Энергия назорати ва коммунал хизматлар, телекоммуникация ОАВ	Электр тармоқлар хавфсизлиги, чикиндиларни олиб чиқиш, хавф туғулганда оператив алокани таъминлаш Хавфлар ҳақида ахборот бериш
Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари	Ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш, ҳудудда хавфсизликни таъминлаш	
Тўртинчи: <i>Хусусий/ хизматлар таркиблари</i>	Туристлик ташкилотлар	Гидлар-маршрутда хавфсизлик коидаларига риоя қилиш, менежер – туристлик фаолият қатнашчиларини бошқариш, турлидер – гуруҳда ҳолатни назорат қилиш, муаммони бошқариш, корхоналарда хавфсизлик – меҳмонхоналарда, объектларда

	Жисмоний шахслар	Муаммонинг олдини олиш учун туристлар шахсий хавфсизликка риоя қиладилар

21.2. Халқаро туризмда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий меъёрлари

Инсоннинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш ҳамма вақтда ҳам аввало инсоннинг ўз ҳаётини муҳофаза қилиш, соғлигини сақлаш, яшаш истаги ҳиссиётларидан келиб чиқади.

Ўз ҳаёти хавфсизлигининг эртасини ўйламайдиган, ҳозирги замонамиздан жуда кўп йиллар илгари хавфли шароитларда таваккалга саёҳатга чиққан жасур кишилар (Кук, Скотт, Магеллан, Маклай, Ливингстон, Диксон, Никитин, Беринг, Дежнёв, Пржевальский, Поло, Батута, Лазерев, Крузнштерн, Колумб, Вамбери ва бошқалар) буюк географик тадқиқотчи сайёҳлар бўлишган. Лекин, вақт ўтиши билан инсоннинг яшашга бўлган ҳиссиётлари ҳам ўзгарди. Бундай ҳиссиётлар замирида албатта кўркиш ҳисси ҳуқумронроқ, иккиланиш ҳисси кучлироқ бўлганлиги ҳисобланади.

Бир мамлакатдан ўзга мамлакатларга саёҳат қилмоқчи бўлган турист албатта, бу мамлакатдаги сиёсий-ижтимоий вазият билан қизиқади, ахборотларни тўнлайди ва қўнгли тинчлиги, ҳавотир йўқлигидан аниқ бир қарорга келади.

Туризмнинг халқаро миқёсида ривожланиб бораётганлигининг сабабларидан бири халқаро низоларнинг пасайиши, қуролланишнинг сусайганлиги натижасида жаҳон халқларининг бири-бирига қизиқиши, кўришишга, мулоқот қилишга, халқларнинг тарихий-маънавий маданиятига, халқлар яшаётган давлатлар табиатида қизиқиши, интилиши ҳисобланади.

Туризмдаги халқаро ҳуқуқ-меъёрларини қабул қилган мамлакатларда туристлар ана шу ҳуқуқ-меъёрларга ишониб, суяниб эркин ҳаракат қилишади. Шу билан бирга, туризм ривожланишида туристлик оқимларнинг муайян давлатда ёки давлатларда кўпайиши туризмдаги халқаро ташкилотларнинг фаолиятига ҳам боғлиқ бўлади. Ҳар бир давлатда, шунингдек халқаро миқёсда туризмни ташкил этишнинг энг муҳим элементларидан бири -- туристларнинг соғлиги ва ҳаёти хавфсизлигининг таъминланиши ҳисобланади.

Туристларнинг ҳаёти хавфсизлиги ва буюмларининг сақланиш кафолати халқаро миқёсда ва давлатлар ҳудудларида ҳаракатланиш хавфсизлигидаги жуда кўп мажмуали тадбирларнинг қонун ҳимоясида таъминланиши талаб қилади.

Туризмнинг халқаро хавфсизлигидаги халқаро тажрибаларни Бутунжаҳон туристлик ташкилоти (БТТ) тадқиқ қилади ва тадқиқот натижалари асосида ишлаб чиқилган тавсияларни туризм тўғрисидаги қонун ва ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилган давлатларга кўрсатма – йўлланма сифатида тақдим қилиб келмоқда.

Саёҳатларнинг хавфсизлигини таъминлаш ҳақидаги Хартия 1985 йил 1-11 даги Бош Ассамблеянинг VI – сессиясида қабул қилинган. Хартия таркиби 9 та модда ва турист кодекси, турист кодекси ҳам яна 9 та моддадан иборат.

Хартиянинг IV моддасида туристларнинг соғлиги ва ҳаёти хавфсизлигини таъминлашда, уларнинг буюмларининг сақланиши, ҳар бир давлат ҳудудларида эркин ҳаракат қилишида қуйидаги талаблар бажарилиши дунёдаги барча давлатларга тавсия қилинган:

- давлатларнинг маъсуллиги;
- туристларга имкониятларнинг яратилиши – ўз давлатида ва чет элде туристлар учун саёҳатлар даврида БМТ, БТТ, Халқаро фуқаролар авиацияси ташкилоти, Халқаро денгиз ташкилоти, Халқаро божхона ҳамкорлиги Кенгаши ва бошқа халқаро ташкилотларининг туризм тўғрисидаги, халқаро туризм тўғрисидаги “Ҳолатлар”, “Дастурлар”, “Ҳуқуқий-меъёрлар” билан таниши, ўрганиш, фойдаланиш шароитларини яратишлари;
- туристларнинг билими ва маданияти ўсишига ҳамкорлик қилиши ва шунга келган давлатларнинг маҳаллий аҳолиси билан бўлган мулоқатларда алоқаларда ўзаро тушуниш, ўзаро дўстона муҳитларининг яратилиши;
- туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш ва буюмларининг сақланиши чора-тадбирларини халқаро қонунларга мос ҳолда ишлаб чиқиши;
- гигиена ва соғлиқни сақлаш хизматларига мурожаат қилиш, ёрдам олишнинг барча шарт-шароитларини яратиши, юқумли касалликлар ва бахтсиз ҳодисалардан сақланиш ҳақида огоҳлантириш;
- туризмда бузғунчилик мақсадларидаги қилинган ҳар қандай хатто ҳаракатларнинг олдини олиш;
- туристлар ва маҳаллий аҳолини гиёҳвандлик моддаларидан ноқонуний фойдаланиш манбаларидан ҳимоя қилиш тизимларини ишлаб чиқиши каби халқаро туризм ҳуқуқий-меъёрлари ишлаб чиқилган.

БТТ нинг давлатлар ўртасида обрўсини кўтарган ва конференциялар ишлаб чиқилган тавсиялар, кўрсатмалар, йўлланмаларнинг аниқлиги, жорий этишга қулайлиги ва тушунарли эканлиги бўйича БТТ нинг “Жаҳон туризми бўйича Манила декларацияси” ни қабул қилган Туризм бўйича бугунжаҳон конференцияси қарорлари муҳим аҳамиятга эга.

Конференция 1980 йил 27 сентябрдан 20 октябргача Филиппин давлатининг пойтахти Манила шаҳрида бўлиб ўтди. Конференцияга 107 давлатнинг делегациялари ва 91 делегация кузатувчи сифатида қатнашди.

- Манила конференциясидаги энг муҳим қарор ва тавсиялар халқаро миқёсида ва давлатларда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини, соғлигини таъминлаш ва уларнинг буюмларини сақлаш, давлатларда туристларнинг эркин ҳаракатларига барча шарт-шароитларни яратиш натижасида халқлар, элатлар ва миллатларнинг дўстона алоқаларига асослар яратилди, миллатлар ўртасидаги урф-одатларни ўрганиш, қизиқиш натижасида бир-бирига яқинлик қилувчи давлатлараро маданият марказлари келиб чиқади.

Конференциянинг тинчлик шиори – “Дунёда тинчликни, ҳамкорлик, ҳамжиҳатликни сақлаш, халқларнинг маданий меросини ривожлан-тиришти

туризмнинг хиссаси” мавзуси қабул қилинди. Манила конференциясида 27-сентябр “Бутунжаҳон туризм куни” деб белгиланди.

Халқаро туризмда ва давлатлар туризмда хавфсизликни таъминлаш бўйича аниқ ва жиддий тавсияларни ишлаб чиққан халқаро конференцияларнинг энг обрўлиси, тан олингани БТТ нинг “Туризм бўйича Гаага декларацияси” қабул қилиниши бўлди.

Бутунжаҳон туризм ташкилотининг (БТТ) дунё давлатларининг Парламентлариаро туризм бўйича халқаро конференцияси Нидерландиянинг Гаага шаҳрида 1989 йилнинг 30 мартдан 14 апрелигача бўлиб ўтди. Конференция ишида Парламентлараро иттифоқ (МГТС) вакиллари ҳам қатнашди. Бу халқаро ташкилотни Нидерландия давлатнинг парламенти таклиф қилган эди.

Конференция биринчи навбатда БМТ нинг жаҳон давлатларида туризмни ривожлантиришда БТТ нинг меҳнатлари ва муҳим мавқеъга эканлигини таъкирлади.

Иккинчидан, жаҳон туризмнинг ривожланаётганлигида халқаро ташкилотлар: халқаро меҳнат ташкилоти (МОТ), Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ВОЗ), БМТ нинг фан ва маданият, маъриф ташкилоти (ЮНЕСКО), Халқаро фуқаро авиацияси (МКАО), атроф-муҳит бўйича БМТ дастури (ЮНЕП), халқаро жиноий қидирув полицияси (ИНТЕРПОЛ) ва халқаро интисодиёт ҳамкорлик ва ривожлантириш ташкилотлари БТТ билан мустақкам алоқада бўлдилар, ёрдам бердилар.

Туризм бўйича Гаага декларацияси 10 та тамойилни қабул қилди ва дунё мамлакатларига тарқатди. Декларация жаҳонда туризмнинг ривожланишида туризм хавфсизлиги халқаро миқёсда ва миллий давлатлар миқёсида таъминланиши шартлигини таъкидлади. Бунга эришиш учун қуйидагиларни амалга оширишни тавсия қилади:

- туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш меъёрларини ишлаб чиқиш ва туризмда жорий қилиш;
- жамоатчиликка аниқ ахборотларни етказиш ва тарқатиш;
- туристларнинг хавфсизлигини ўрганувчи ва таъминловчи, айниқса экстремал вазиятларда хавфсизликни таъминлашни тадқиқ қилувчи институционал марказлар ташкил қилиш;
- туристларнинг хавфсизлигини таъминлашда халқаро, китъалараро ҳамкорликни ташкил қилиш ва ҳаракатлантириш.

Гаага декларациясининг туристларнинг соғлиги ва ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш бўйича тавсиялари (7-тамойил):

- туристларни ҳурмат қилиш, қадр-қимматини, ҳуқуқини ва хавфсизлигини ҳимоя қилиш туризм ривожланишининг ажралмас қисмидир. Шунинг учун ҳам:
- а. туристларнинг қадр-қиммати, ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш чоратadbирлари улар ҳаракатланадиган барча туристлик объектларда, сафарда, саёҳатда, меҳмонхоналарда ишлаб чиқилган ва бартараф этилган бўлиши;

- б. туристлик объектларга ва туристлар ҳаётига хавф солувчи вазиятлар омилилар ҳақидаги барча ахборотлар, маълумотларни туристларга ўз вақтида етказишини таъминлаш;
- в. ҳар бир давлатда туристларнинг эркин ҳаракат қилиш, хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий меъёрлари ишлаб чиқиши ва қабул қилинишини эришиш, ҳар бир давлатда туристларнинг ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларини ўз вақтида мурожаат қилиши, ўзининг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш имкониятларининг яратилишига эришиш;
- г. туристларни ҳимоя қилиш, ҳаёти хавфсизлигини таъминлашдаги ҳуқуқий меъёрларни ишлаб чиқиш, хавфга қарши чора-тадбирлар тизимини яратишда ҳар бир давлатларнинг БТТ билан ўзаро ҳамкорлик қилишини таъминлаш.

Гаага декларациясида қабул қилинган яна бир муҳим ҳужжаг шунақа иборат бўлдики, терроризм туризм ва туристлик ҳаракатлинишнинг ривожланиш реал хавф деб тан олинди. Жаҳондаги давлатларга террористларга ҳар хил сиёсий сабабларни рўкач қилиб бошпана бериш ҳоллари жаҳон миқёсида қораланиши эътироф этилди.

Халқаро туризм хавфсизлиги ва туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашда БТТ нинг 2001 йил 30 сентябр – 1 октябрда Японияда (Минн-йилликнинг Осака декларацияси) ўтказилган конференцияси, МДТ давлатларининг “Туризм соҳасида ҳамкорлик” – Ашгабат 23 декабр 1993 йил, 29 октябр 1994 йил, 4 ноябр 1994 йил Осака декларацияси, Туристлик фаолиятни ташкил қилиш Европа Кенгаши, 2 ноябр 1981 йил Непалнинг Халқаро меҳмонхона қоидалари ассоциацияси муҳим қарорлар қабул қилиш тавсиялар ишлаб чиқиб дунё мамлакатларига тарқатди.

Шунингдек, “Афина конвенцияси” туристларнинг юкларини ташишнинг халқаро ҳуқуқ меъёрларини ишлаб чиқди. Турагентликлар ассоциациясининг Бутунжаҳон федерацияси (УФТАА) ва Бутунжаҳон меҳмонхоналар ассоциацияси (МГА) меҳмонхоналарда туристларни жойлаштириш, уларнинг фаол ҳаракатларини ташкил қилиш, соғлиги ва ҳаёти хавфсизлигини таъминлашнинг халқаро ҳуқуқий мезонларини ишлаб чиқдилар ва бу ҳақда БТТ га аъзо бўлган давлатлар ўз миллий туризм сиёсатига мос бўлган ҳуқуқий меъёрларни қабул қилишини тавсия қилди. Қайд қилиш лозимки, БТТ 1994 йилда ўз бошқаруви таркибида “Туристлик хизматлар сифати” бўйича комитет ташкил қилди. Бу комитет халқаро туризмда сайёҳларнинг хавфсизлиги масалаларига ҳам жавоб беради. Худди шу йили БТТ дунёнинг 73 мамлакатларида “Сайёҳларни (туристларни), туристлик объектларни ҳимоя қилиш ва хавфсизлиги” мавзусида халқаро тадқиқотларни амалга оширишнинг ташаббуси билан 1995 йилнинг ёзида Швеция давлатининг Эстерунд шаҳрида “Саёҳат даврида хавфларни камайтириш ва туризм хавфсизлигини таъминлаш” мавзусида II халқаро конференцияси ўтказилди.

Туризм мамлакатларининг 21% ида махсус туризм полицияси ташкил қилинган бўлиб, бу полиция фақат туризм фаолияти билан шуғулланиди. Туризм полицияси зиммасига туризм ресурсларини ва атроф-муҳитни муҳофизат

киниш, гиёҳвандликга қарши курашиш, маҳаллий этник гуруҳларни ҳимоя қилиш вазифалари ҳам юклатилган.

Халқаро туризм амалиётидан маълум бўладики, кўпгина давлатларнинг туризм бошқаруви туристларининг дунё давлатларига, минтақаларига бориши ёки бормасликлари, хавфсизликнинг ҳолати, даражалари, ушбу давлатларда туризм сиёсати ва ҳимоя туризми ҳақида аниқ тавсиялар ишлаб чиқади ва ўз уммавий ахборот воситаларида мунтазам равишда тавсиялар бериб боради.

2.1.3. Ўзбекистон Республикасининг қонун ва қарорларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигининг таъминланганлиги

Туризм таълимидаги барча мутахассислар ушбу қонун моддаларини яхши ўқитиришни, мукаммал билиши нуқтаи назаридан қайд қилинган моддаларни қўлтириш ўринли бўлади. «Туризм тўғрисида» ги қонуннинг:

18 – моддаси: «Туристларнинг хавфсизлиги кафолати».

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туристларнинг хавфсизлиги давлат томонидан кафолатланади. Туризм соҳасидаги ваколатли давлат органи манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда туристларнинг ҳимоя қилинишини ҳамда хавфсизлигини таъминлаш дастурини ишлаб чиқади ва унинг бажарилишини ташкил этади. Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари туризм соҳасида барча туристлик йўналишлар бўйича туристларнинг ҳимоя қилинишини ва хавфсизлигини таъминлаш минтакавий дастурларини ишлаб чиқадилар ва уларнинг бажарилишини ташкил этадилар.

Туристлик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича улар жароҳатланганда, касалланганда ва бошқа ҳолларда тиббий ва ўзга ҳил ёрдам кўрсатиш юзасидан аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқадилар.

19–моддаси: Туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш чора-тадбирлари. Туристлик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида:

- туристларнинг сафарда хавф – хатардан холи бўлишлари учун шарт-шароитни, сафар, сайр, экскурсия йўллари, мусобақалар ўтказиладиган жойларнинг таъминланишлари;
- туристларга жароҳатланиш ва бахтсиз ҳодисалардан сақланиш ҳамда уларнинг олдини олиш усулларини ўргатишлари, бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш юзасидан йўл-йўриқ беришлари, шунингдек, белгиланган йўналишнинг хусусияти ва туристларнинг ҳатти-ҳаракатига боғлиқ ҳолда юзага келиши мумкин бўлган хавф манбалари ҳақида уларнинг ўзини хабардор қилишлари;
- туристларнинг саёҳатлар, сафарлар, мусобақалар, бошқа туристлик тадбирларга тайёргарлиги устидан назоратни амалга оширишлари;
- фалокатга учраган туристларга тезкор ёрдам кўрсатишлари;
- автомобил, тоғ-чанғи, велосипед, сув, мотоцикл, пиёда сафар, гор туризми ва туризмнинг бошқа махсус турларини ташкил этиш ва ўтказишда хавфсизликнинг алоҳида талабларини ишлаб чиқишлари ва амалга оширишлари шарт;

20-моддаси: «Туристларни суғурта қилиш».

Туристларни суғурта қилиш мажбурийдир ва у туристлик фаолият субъектлари томонидан суғурта фаолияти олиб бориш ҳуқуқига эга бўлиши тегишли суғурта ташкилотлари билан тузиладиган битимлар асосида амалга оширилади.

Бутунжаҳон туризм ташкилоти (ВТО) талаблари бўйича ҳар бир давлат туристларнинг ушбу давлатга келиб –кейтиши бўйича давлат низоми бўлиши лозим. Бизнинг Республикамызда ҳам худди шундай низом ҳукуматимизнинг махсус вазирликлари томонидан ишлаб чиқилган ва тасдиқланган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Сайёҳат ташкилотлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида»ги қарорига мувофиқ куйидаги моддалар туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашга қаратилган:

- хавф-хатар манбалари бўлган ҳудудларга чет эллик сайёҳларни олиб чиқишларидан олдин, Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазирлик чор вазирлигининг тегишли бошқармаларидан бахтсиз ҳодисалар ёки хавф-хатарлар келиб чиқиши мумкин бўлиши ёки бўлмаслиги юзасидан тегишли маълумотлар олиш;
- руҳсат этилган хавфсиз йўналишлар бўйича Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазирлик чор вазирлигининг тегишли ҳудудий бошқармаси билан келишилган ҳолда белгиланган хавфсиз йўналиш бўйича сайёҳат қилишни таъминлаш;
- белгиланган йўналишнинг хусусияти ва сайёҳларнинг ҳатти-ҳаракати ва боғлиқ ҳолда юзага келиши мумкин бўлган хавф-хатар манбалари ҳақида уларнинг ўзини хабардор қилиш ва хавфсизлигини таъминлаш;
- қабул қилувчи туристлик ташкилот чет эл сайёҳлари билан хавфсизлик чораларига риоя этишлари, Ўзбекистон Республикасида бўлиш тартиби, экологик хавфсизлик талаблари, миллий урф-одатларга ҳамда санитария-гигиена қоидаларига амал қилишлари тўғрисида тегишли тушунтиришни ишларини ўтказиши.

Туризм маршрутларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашда қўйилмайдиган ва қўйилмайдиган хавфларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир.

Экологик туризм маршрутларини ишлаб чиқиш мавзусида – «Экологик туризм маршрутларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш» юзасидан маршрут раҳбари амалга ошириладиган ишлар рўйхати келтирилди. Туристлик маршрутларнинг барчасида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш чора тadbирлари ишлаб чиқирилиши ва маршрутни ўтказиладиган туристлик ташкилот раҳбарининг имзоси ва гербли муҳри билан расмийлаштирилиши лозим.

21.4. Туристларнинг ҳаёти хавфсизлигига таъсир қилувчи омиллар ва туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш тadbирлари

Туризмда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш энг муҳим, давлат аҳамиятига молик масала ҳисобланади. Ҳозиргача туризмнинг

ривожланишига куйидаги омиллар асосий таъсирларни ҳосил қилади. Мазкур асосий омилларни 2 гуруҳга бўлишимиз мумкин.

I – гуруҳ – «Статистик омиллар» - бу омиллар вақт ўтиши билан ўз аҳамиятини йўқотмайди, сақлаб туради. Бу гуруҳга табиий иқлим омиллари, географик омиллар, маданий – тарихий омиллар киради.

II – гуруҳ – «Динамик омиллар» - Бу гуруҳга куйидаги омиллар киритилган.

1. Сиёсий омиллар
2. Иқтимоий – демографик омиллар
3. Иқтисодий – молиявий омиллар
4. Моддий техник омиллар

Савол келиб чиқади: Туризм ривожланишидаги қайд қилинган II– гуруҳ омилларнинг мавзуга нима алоқадорлиги бор?

Туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш Ўзбекистонда туризмни танқил қилиш ва ривожлантириш соҳасидаги дастлабки қонунларда алоҳида модда билан белгиланган. Ана шундай дастлабки қонун – Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонуни ҳисобланади. Бу қонун 20-август 1999 йилда қабул қилинган бўлиб қонундаги 18.19.20 моддалар туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашдаги чора – тадбирлар тизimini яратишга асос бўлади.

Маршрутдаги транспорт хизматларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш. Туризм маршрутдаги энг маъсулиятли хизматлар бу – транспорт воситаларининг хизматлари ҳисобланади. Туристлик маршрутга транспорт хиллари маршрут йўллари, экскурсияларини йўлнинг ҳолати (автомагистрал, тош йўл, шоссе, маҳаллий йўл ва ҳақоқ) бўйича танланади.

Шаҳарлараро ўтказиладиган туристлик маршрутларда транспорт хилларини танлаш муаммо эмас. Бундай маршрутда транспорт турлари туристларнинг сонига қараб (енгил автомобил, микроавтобус, автобус ва бошқалар) танланади. Турмаршрутга олинган автотранспорт тури албатта ДАН таққилотидан техник кўриқдан ўтган бўлиши, тозаллиги, созлиги, шунингдек, ҳайдовчи ҳақида тавсифнома, унинг ҳужжатлари, иш тажрибаси билан таъминланади ва йўлдаги тезлик ва тўхташ жойлари, ҳаракатланиш фақат туристлик маршрут раҳбари руҳсати билан амалга оширилиши ҳақида келишилдиб олинади.

Туристлик маршрут давомида туристларнинг транспортни ўзбошимчалик билан тўхтатишларига руҳсат берилмайди. Қайд қилганимиздек, транспортни йўлда тўхтатиш турмаршрут раҳбари руҳсати билан амалга оширилади. Маршрут давомида туристларнинг транспорт ичида, салонида озодликни, тартиб – интизомни сақлаш, транспорт деразаларидан ҳар хил нарсаларни ташламаслик, қўлни, бошни, гавдани деразалардан чиқармаслик ва ҳақозолар бўйича маршрут раҳбари ўта ҳушмуомилалик билан туристларга мурожаат қилиши ҳам зарурий ахборотлардан ҳисобланади.

Шунингдек, маршрут давомида транспорт салонида газ ва бошқа ёқимсиз қилларнинг келиб чиқишига йўл қўймасликда ҳам ҳайдовчи маршрут

бошланишидан олдин огоҳлантирилади. Туристлик маршрутга транспорт ажратган ташкилотнинг адреси, телефонлари, раҳбарлари ҳақида маълумотлар маршрут раҳбарида бўлиши шарт.

Туристлик маршрутдаги жойлаштириш хизматларида хавфсизлигини таъминлаш. Маршрут шаҳарларда, туманлар марказларида туристлик ресурсларга уюштирилса туристларни жойлаштириш муаммо чунки, улар маршрутгача меҳмонхоналарда жойлашган бўлишади.

Маршрут шаҳарлардан узоқ бўлганда ёки маршрут режаси бўйича тунаш тўғри келганида хавфсизлик тадбирлари кўрилади. Айниқса, маҳаллий аҳоли уйларида бир кунлик тунаш шароитлари туристларга тўлиқ таништирилиши лозим.

Агар туристлар туристлик лагер биналарида жойлаштирилган хавфсизлик ҳолатларини батафсил тушунтиришга ҳожат йўқ. Чунки, жойлаштирилган туристлар улардан олдин келиб жойлашган туристлар билан бирга яшайверишади. Агар туристлар палаткаларда тунайдиган бўлса, албатта йиғма кароватлар, йиғма стол-стуллар, тоза чойшаблар тайёрланиши лозим бўлади.

Дала шаротида қурилган палаткали тунаш шароитларида палаткаларнинг агроф майдон тўлиқ туристлар етиб келгунча тозаланиб, тартиб келтирилиши зарур. Палаткаларни жойлаштиришда иложи борича очиқ сайхонлик, ёки ўтлоқзорлар танланиши мақсадга мувофиқ. Қалин ўсувчи ўтлар пичанзорларда ҳашоротлар кўп бўлганлигидан бундай жойларда илон, чаққоракурт, фаланга, ари каби чакувчи ҳашоротлар туристларнинг ҳаётга хавф солиши мумкин.

Туристлик маршрутда ёз ойлари далада тунашни ҳоҳловчи туристлар ҳавода-ухлаш учун махсус кўрпачалар берилиши лозим. Бу усулда тунаш экспедиция усули ҳам дейилади. Бундай шароитда махсус кўрпачалар машиналар бортида, баландликларда бемалол тунаш мумкин.

Маршрутдаги овқатлантириш хизматларида ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш. Маршрут шаҳар ичида ёки бир-бирига яқин туманлар шаҳарлардан ўтганидан туристларни овқатлантириш муаммо эмас. Туристларни туристлик маршрут давомида овқатлантириш хиллари «Туристлик маршрутдаги хизматлар» мавзусида келтирилди.

Маршрутдаги овқатлантириш хизматларида турист ҳаётига хавф солувчи вазиятлар, ҳолатлар аксарият ҳолларда экологик маршрутларда ёки шаҳар ташқарисидаги маршрутларда юз бериши мумкин. Лекин эътибор берилганда туристларни овқатлантиришда турист овқатландиган барча мавсумларда барча ҳаракатланишининг географик маконларида ҳаётга хавф солувчи вазиятлар юз бериши мумкин.

Биринчидан, мавсумларда туристларни овқатлантиришда жиддий эҳтиёт чораларини кўриш талаб қилинади. Мавсумларда туристларни овқатлантиришда дастлаб май-июн ойларида пишиб етиладиган мева-сабзавот (қулупнай, гилос, олма, анжир, тут) ни турист дастурхонига тортишда мейвани оширмаслик зарур (ҳатто турист талаб қилганда ҳам).

Кузатувлардан маълумки, тропик минтақалардан, Европа давлатларидан келадиган туристлар бизнинг ватанимизда пишиб егиладиган меваларнинг витаминлигининг юкорилиги (калориялигидан) сабабли кўпроқ хуш кўриб истеъмол қилишади. Бундай ҳолатларда қайд қилинган мамлакатлардан келган туристларда қон босими бирданига кўтарилиб кетиши кўплаб кузатилган.

Иккинчидан, ёз мавсумининг баланд хароратлигидан туристларни сув билан таъминлашда ҳам кўнгилсиз ҳодисалар юз бериши ҳоллари ҳам кузатилган (сув кранларидан олиб бериш, музлатгичлардан олиб бериш ва ҳакозо).

Учинчидан, туристларни миллий таомларимиз билан овқатлантиришда ҳам эҳтиётлик чораларини кўриш лозим бўлади (2-3 хил овқат бериш, ёғли овқатлар бериш ва ҳако..).

Тўртинчидан, туристлар маршрут давомида маҳаллий аҳоли ҳаётини ўрганишда, қизикишларида халқимизнинг ўта меҳмондўстлиги туфайли туристларни уйларига, бир пиёла чойга таклиф қилишади. Ана шундай учрашувлар айниқса, экологик туризм маршрутларини ўтказишда кўп учрайди. Бундай учрашувларда баъзида спиртли ичимликлар, сифатсиз сувлар (булоқлардан, дарёлардан, ариқлардан олинган) ҳам туристларда ошқозон ичак фаолиятларининг бузилишига олиб келиши мумкин.

Туристлик маршрут раҳбари ва овқатлантиришни бажарувчилар туристларни овқатлантиришда уларнинг соғлигига зарар етказувчи маҳаллий манбаларни жуда яхши билишлари лозим бўлади. Туристларни овқатлантиришда озик-овқат маҳсулотларининг, идиш-товоқларнинг ва овқатланадиган жойларнинг экологик жиҳатлардан тоза бўлишига жиддий тўтибор беришлари талаб қилинади.

Экскурсия хизматларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш. Туризм маршрутларидаги экскурсияларда туристларнинг ҳаётига хавф солувчи вазиятлар транспорт хизматларида, дам олиш хизматларида, сайрларда ва овқатланиш хизматларида ҳам юз бериши мумкин. Чунки, маршрутлардаги экскурсияларда ҳам туристлик маршрутлардаги барча хизматлар кўрсатилади. Айниқса экотуризм маршрутларидаги (тоғларда, сув ҳавзаларида, даралардаги сўқмоқларда ва ҳакозо...) экскурсияларда ҳаракатланишдаги хавфсизлик олдиндан таъминланиши зарур.

Туристларни тоғ сўқмоқларида табиат билан таништириш экскурсияларида эҳтиётлик чораларига, тартиб-интизомга риоя қилиш керак. Чунки, бундай шароитда туристлар суришиб, пастликларга тушиб кетиши ёки олдинда кетаётган туристларнинг ногўғри ҳаракатларидан пастда келаётганлар устига тошлар юмалаб кетиши ҳоллари юз бериши мумкин.

Экскурсиялар ўтказиш даврида (экотуризм экскурсияларида) табиатнинг сўлим жойларида дам олиш истаги бўлган ҳолларда, туристларни қисқа муддатли овқатлантиришда тушонка, қолбаса, бринза ёки олдиндан ниширилган овқатларнинг тоза сақланганлиги, сифати текширилгандан кейин фойдаланиши лозим. Ичимликлар албатда термосда чой, газланган сув ўз ичинларида сақланиши керак.

Туристлик маршрутни ўтказишда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашда энг ишончли воситалар бўлиши тиббиёт марказлари ва уларнинг бўлимлари билан доимий телефон алоқаларнинг мавжуд бўлишлиги маршрут раҳбари учун маъсулиятли, мажбурий вазифа бўлишлиги талаб қилиниши. Иккинчидан, маршрут раҳбари маршрутга яқин бўлган ва атрофлардаги тиббий ёрдам кўрсатиш пунктлари жойлашган манзилларни жуда яхши билишлари керак. Учинчидан, маршрут давомида тиббиёт дорилар кутичалари (аптечкалар) бўлишлиги ҳам маршрут ҳужжатларида расмийлаштирилиши талаб қилинади.

Туристлик маршрутларда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашдаги биринчи чора-тадбирлар бу- маршрут бошланганида туристларга маршрутда тартиб-интизомнинг сақланиши, хавфли вазиятлар юзага келишидан эҳтиёт бўлиш ҳақида қисқача тушунтириш ишлари ўтказилиши ва бу ҳақда маршрут ахборотномасида алоҳида қайдлар бўлишини амалга оширишдир.

Туристлик маршрутларда туристларнинг бирортаси билан кўнгилсиз ҳаётига хавф солувчи воқеалар юз берганда тезкор усулларда бундай воқеаларни бартараф этиш чора-тадбирлари кўрилади. Агар бундай воқеалар маршрут гашкилотчилари айбдор бўлишса узр сўрашни туристлик ташкилот раҳбари бажаради. Маршрут тугагандан кейин юз берган воқеа туристлик фирма жамоаси иштирокида муҳокама қилиниб тегишли қарорлар қабул қилиниши керак.

Туристларнинг ҳаётига хавф солувчи омиллар, вазиятлар, объектлар ҳолатлар ҳақида сўз юритганда эътибор бериш лозимки, турист меҳмонхонага келиб жойлашгандан кейин ўзига хос хусусиятларга эга бўлган маршрутди бўлади. У ёки улар (туристлар) хоҳиши бўйича меҳмонхона яқинида жойлашган объектларга (паркларга, кўчаларга, биноларга, марказларга ва ҳако...) қисқа муддатли сайрларга чиқиши ҳам маршрут схемасида бўлади ва бу юришлар, танишишларда ҳам туристларни албатда маршрут раҳбари (туроператор бошлаб юради). Шунинг учун ҳам туристларнинг ҳаётига хавф солувчи ҳолатлар, омилларни маршрут раҳбари (турфирма ходимлари) жуда яхши билиб олишлари зарур бўлади.

Туристларнинг ҳаётига хавф солувчи омиллар қуйидагича таърифланади:

1. Зарарли омиллар.

- жароҳат олиш хавфи;
- ёнғинда қолиб кетиш хавфи;
- биологик таъсир қилиш хавфи (атроф - муҳит);
- руҳий-жисмоний юклама олиш;
- нурланиш хавфи;
- кимёвий зарарланиш хавфи;
- тутундан ва газдан заҳарланиш хавфи;
- туристнинг таваккалчасига ҳаракатланишидан келиб чиқадиган хавфлар.

2. Биологик омиллар.

- микроорганизмлар (микроблар)дан зарарланиш хавфи (ошкозон-ичак фаолиятининг бузилиши);
- захарли ўсимликлардан захарланиш хавфи;
- захарли судралиб юривчилар (илонлар, хашоротлар), хашоротлар (чаён, коракурт, ари) дан захарланиш хавфи;
- юқумли касалликлар ташувчи ёввойи ва хонаки ҳайвонлар, паррандалардан ҳар хил касалликларни юктириш хавфи;
- аллергия ва бошқа касалликларни чакирувчи ўсимликзор, ўтлоқзор ва ўрмонзорларда ушбу касалликларни юктириш хавфи;
- мевалар, сабзавотлардан захарланиш хавфи.

3. Кутилмаган омиллар.

- туристлар жойлаштирилган жойларда табиатнинг фавқулоддаги ҳодисалари (сув тошқини, қор қўчиши, об-ҳавонинг кескин ўзгариши ва ҳоказолар)дан келиб чиқадиган хавфлар;
- туристлар жойлашган жойлардаги аҳоли, жамоатчиликдаги тартиб-интизомнинг бузилигидан келиб чиқадиган хавфлар;
- туристлар фойдаланаётган меҳмонхона, лагер биноларининг техник ҳолати, канатли сим йўллари, чанги йўллари, автомагистраллар, сўқмоқлар ва бошқа моддий объектларнинг техник ҳолатидан келиб чиқадиган хавфлар.

Таянч иборалар: Туризмда хавфсизлик, турист, атроф-муҳит, МК «Ўзбектуризм», ташкилий механизмлар, кутқарув хизматлари, Солиқ қўмитаси, стандартлаштириш хизмати, прокуратура, ветеринария ва санэпидемиология, Гага декларацияси, Бутунжаҳон туризм қуни, Жаҳон туризми бўйича Манила декларацияси, Афина конвенцияси, статистик омиллар, динамик омиллар, маршрут, биологик омиллар, зарарли омиллар, кутилмаган омиллар.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризмда хавфсизлик тушунчаси нималардан иборат?
2. Халқаро туризмда туристларининг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий меъёрлари нималардан иборат?
3. Ўзбекистон Республикасида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигининг таъминланганлиги ҳақида қандай қонун ва қарорлар мавжуд?
4. Туристларнинг ҳаёти хавфсизлигига таъсир қилувчи омиллар нималардан иборат?
5. Маршрутдаги овқатлантириш хизматларида ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш қандай амалга оширилади?
6. Туристлик маршрутдаги жойлаштириш хизматларида ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш қандай амалга оширилади?
7. Маршрутдаги транспорт хизматларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш қандай амалга оширилади?
8. Экскурсия хизматларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш қандай амалга оширилади?

ИЛОВАЛАР

6-илова

Туристлик корхонаси томонидан 2008 йил _____ ойда туристлар гуруҳларининг

ЮКЛАНИШ ГРАФИГИ

Гуруҳ №	Туристлик маршрути рақами	Хизмат кўрсатиш санаси		
		1	2...30	31

7-илова

Туристлик йўлланмасига АХБОРОТ ВАРАҚАСИ

Саёҳат номи

Зарурий маълумотнома

1. Туристлик сафарнинг тури ва хили, саёҳат давомида ва унинг сафар қисмида кўрсатиладиган хизматларнинг асосий мазмуни кўрсатилади.
2. Саёҳат йўлининг баёни – тўхташ жойлари, муддати ва жойлашиш шарт шaroитлари ва хизматлар тури (бино хили, номердаги ўринлар микдори) унинг санитар-гигиеник жиҳозлар) кўрсатилади.
3. Саёҳат ҳудудининг қисқача баёни (ёлгорликлар, рельефининг ўшар хосликлари), сафарнинг ҳар бир пункдаги хизматлар дастури (Туристлик сафарининг технологик харитасига мос равишда) берилади.
4. Қўшимча тўловлар эвазига кўрсатиладиган хизматлар рўйхати.
5. Спорт иншоатлари, майдончалари, автомобил турар жойи, йўловчилар учун осма кўприклар, болалар ўйин майдончаси (хоналари) кутубхона, кинозал ва бошқалар мавжудлиги ва қисқача тавсифи.
6. Туристлик сафари бошланадиган туристлик корхонаси манзили ва унинг бориш йўли.

Қўшимча маълумотлар тахминий рўйхати

1. Ёш чеклови, болали сайёҳлар, оилалилар қабули тўғрисида маълумот.
2. Походли туристлик сафар учун махсус маълумот.
3. Бошқа маълумот ва тавсиялар

ИЗОҲ: Доимий тиббий назоратда бўлиши лозим бўлган шахсларга сайёҳатнинг маршрутлари тавсия этилмаслигини таъкидлаш мақсади мувофиқдир.

Туристлик сафар маршрутнинг экспедицион текширув ўтказилганлиги тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиши ва мавзуси

1. Маршрутнинг экспедицион текширув ўтказилганлиги тўғрисидаги ҳисобот сафарларнинг назарда тутган янги туристлик саёҳатини лойихалаштириш учун асосий маълумотнома ҳисобланади.

2. Ҳисобот матни қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

Сафар худуди тўғрисида маълумотлар: сафарга тайёргарлик ва уни ўтказиш пайтида худуднинг тактик ва техник масалаларга таъсири.

Сафар тўғрисида маълумот: сафар маршрут тўғрисида батафсил маълумотлар, унинг узунлиги ва давомийлиги, турли воситалар ёрдамида печадиган босқичлари.

Сафарни ташкил этиш, жумладан айнан шу маршрут танланишининг асосланиши.

Сафар ҳаракатининг графиги ва техник тавсифи.

Ҳавфсизлик, экстремал вазиятлар, кўриш чекланган шароитларда мўлжалларга алоҳида эътибор берилади.

2.5 Сафар ҳулосаси, натижа ва тавсиялар.

Худуднинг энг ўзига хос жиҳатлари, ўтишни енгиллаштириш йўллари, ҳавфсизлик ва кизикарли ўтказиш таклифлари.

2.6. Сафарга тайёргарлик ва ҳисобот тайёрлашда фойдаланилган адабиётлар рўйхати, Туристлик ҳисоботлари ва бошқа манбалар.

2.7. Илова:

- шахсий ва гуруҳ жиҳозлари, жиҳоз ва инвентар комплектацияси бўйича тавсиялар;
- сафарда овқатланиш рационали, йўлда маҳсулотлар олиш имконияти мавжудлиги;
- гуруҳ ва ҳар бир кишига тегишли маҳсулот ва ускуналар ҳажми; сафар ҳаражатлари сметаси;
- транспорт, алоқа, тиббиёт пунктларининг иш тартиби;
- ҳисоботга илова қилинадиган суратлар (чизмалар)
- сафар йўлининг мураккаб нуқталарини, ёдгорликларни, табиатини акс эттириши лозим. Фотосуратлар ва чизмалар рақамланиши, номланиши ва имзоланиши керак.
- сафар худудининг маршрут кўрсатилган, захира йўл қайд этилган, йўналишлар белгиланган, тунаш жойлари таъкидланган, тўсик ва мўлжаллар акс этган, асосий нукталар фотосуратлар воситасида тасвирланган харитаси. Харита сафарнинг оғир участкалари ва уларни ўтиш йўлларини акс эттиради.

3. Ҳисоботни тайёрлаш.

Ҳисобот машинка ёки компьютерда (1,5 интервалда) теририлиши, иловалари билан рақамланиши ва муқоваланиши шарт. Ҳисоботнинг умумий ҳажми одатда 100 саҳифагача бўлади, жумладан матн – 50 саҳифагача. Ҳисобот сарлавҳали титул varaғига, бўлимлар, фотосуратлар, харита (схема)лар

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни баргараф этишининг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда Т.:Ўзбекистон.1999.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. Т.Ўзбекистон, 1997 .
4. Каримов И.А. Ўзбекистон иктисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: Ўзбекистон.
5. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иктисод сиёсат, мафкура. Т.: Ўзбекистон.1993.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Буюк Ипак Йўлини қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида» ги Фармони. // «Халқ сўзи» газетаси, 1995 йил 3 июнь.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфраструктурасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида» ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси. 1995 йил 4 июнь
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Сайёҳлик танкилотлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида» ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 1998 йил 9 август
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун малакали кадрлар тайёрлаш тўғрисида» ги Фармони. // «Халқ сўзи» газетаси, 1999 йил 1 август.
10. Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги конун // «Халқ сўзи» газетаси, 1999 йил 14 сентябр.
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида» ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 2003 й 12 ноябр
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида 2006—2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 2006 йил 18 апрел
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида 2010 йилгача бўлган даврда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 2007 йил 22 май
- 14.Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для ВУЗов.- М: Аспект Пресс, 2001г.
- 15.Агзамов.С, Т.Тошмуродов. Менежмент международного туризма. –Т.: ТГЭУ, 1996, 198 с.
16. Алиева М.Т., Умаржонов А. Туристлик мамлакатлар иктисодиёти.-Т.: Молия 2005, -339 бет.

17. Балабанов И.Т., Балабанов.А.И. «Экономика туризма»- М.: Финансы и статистика, 2004 – 176 ст.
18. Богданов Е.И. Планирование на предприятии туризма /Учебное пособие СПб.: Изд.д. «Бизнес- пресс» 2005
19. Ефремова М.В. «Основы технологии туристского бизнеса», Учебное пособие. – М.: Издательство «Ось-89», 2001.
20. Кабушкин.Н.Н. Менеджмент туризма. -М.: Новое знание 2005 год.
21. Қамилова Ф.К. – «Халқаро туризм бозори»// Т.: ТДИУ-2001
22. Квартальнов В.А Менеджмент туризма: Экономика туризма. М.: Финансы и статистика 2004 г.
23. Квартальнов В.А. Туризм. – М., Финансы и статистика 2004.
24. Кудратов Ғ.Х., Тухлиев И.С. «Туризм иктисодиёти». Услубий қўлланма СамИСИ., С.: 2007 й.
25. Мирзаев М.А. «Туризм асослари». Маърузалар матни Т.: 2005
26. Пардаев М.Қ. «Туризм асослари» (Маърузалар матни) Самарқанд 2006 й.
27. Тухлиев И.С. «Туризм асослари». Услубий қўлланма. СамИСИ, С.: 2008 й.
28. Тухлиев И.С. «Туризм асослари» иккинчи нашри. Услубий қўлланма СамИСИ, С.: 2009 й.
29. Тухлиев И.С. «Туризмда стратегик маркетинг» Ўқуқ қўлланма СамИСИ, С.: 2010.
30. Тухлиев Н., Абдуллаева .Т. «Формальности в системе туризма Республики Узбекистан» - Т: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2007 .
31. Тухлиев Н., др. «Менеджмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана» Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 г.
32. Тухлиев Н., др. «Национальные модели развития туризма» Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006 г.
33. Ҳамидов О.Х. «Транспорт сервисини ташкил қилиш» Услубий қўлланма Т. 2007. ТДИУ
34. Хасанова Л.Г. «Основы туризма». Учебно-методический комплекс по дисциплине . – Т.: 2006
35. Ходиев ва бошқалар. Ўзбекистон иктисодиёти мустақиллик йилларида. Илмий оммабоп рисола- Т: Иктисодиёт, 2007 й
36. Чудновский А.Д. Туризм и гостиничное хозяйство М.: ЮРКИНГА. 2005
37. Яковлев.Г.А Экономика и статистика туризма. Учебное пособие. М.: Изд. 2005 - 368 ст.

Қўшимча адабиётлар:

38. Биржаков М.Б. Введение в туризм. С.Пб.: Издательский Торговый Дом «Герда», 2006.
39. Назарова. Г.Г. ва бошқалар Туризм ҳуқуқи. –Тошкент. Талкин, 2003.
40. Ингренет сайтлари:
 - www.interunion.ru – туристские ассоциации
 - www.world-tourism.org – Всемирная туристская организация
 - www.wttc.org – Всемирный Совет по путешествиям и туризму
 - <http://www.wto-marketing.ru> – сайт ВТО

- <http://www.tourism.uz/>
- <http://www.tour.uz/>
- <http://www.advantour.com/rus/>
- <http://www.tours.ru/country/uz/>
- <http://www.tours.ru/films/db/default.asp>
- <http://uza.uz/ru/business/3405/>
- <http://uza.uz/ru/documents/3403/>
- www.ftk.cc.uz
- <http://lex.uz/uz/doc/act2008-07.html>
- <http://ftk.cc.uz/index.phtml>

Самарқанд иқтисодиёт
ва сервис институти
Институт босмахонаси,
Шохрух кўчаси, 60

Буюртма № 57
Ҳажми 17 б.т.
Адади 200 нусха

